

Joen ja meren rajakaupunki

Tornion kulttuuriympäristöohjelma

**Minna Heljala
Sirkka-Liisa Seppälä
Tiina Elo**

RAKENNETTU
YMPÄRISTÖ

Joen ja meren rajakaupunki

Tornion kulttuuriympäristöohjelma

**Minna Heljala
Sirkka-Liisa Seppälä
Tiina Elo**

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

SUOMEN YMPÄRISTÖ 36 | 2012
Ympäristöministeriö
Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus

Taitto: Tiina Elo

Kansikuva: Lentokuva Vallas Oy/Tornion kaupunki.

Sisäsivujen kuvat: Kuvan yhteydessä mainitaan kuvaaja tai kuvan oikeudet omistava arkisto tai yksityishenkilö. Merkintä LKYT kuvan yhteydessä tarkoittaa, että kuva on Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen kuva-arkistossa. Merkintä TLMM tarkoittaa, että kuva on Tornionlaakson maakuntamuseon arkistossa.

Julkaisu on saatavana myös internetistä:
www.ymparisto.fi/julkaisut

Edita Prima Oy, Helsinki 2012

ISBN 978-952-11-4098-3 (nid.)
ISBN 978-952-11-4099-0 (PDF)
ISSN 1238-7312 (pain.)
ISSN 1796-1637 (verkköj.)

ESIPUHE

Tornio on Lapin vanhin kaupunki, johon vuodesta 1973 lähtien on kuulunut myös Alatornion ja Karungin kunnat. Tornion kulttuuriympäristöohjelma käsittää näin sekä vanhaa 1600-luvulle pohjautuvaa kaupunkirakentamista että laajan keskustaa ympäröivän maaseudun.

Kulttuuriympäristön merkitys on huomattu kuntien identiteetin, ajankohtaisten kehittämistavoitteiden, elinkeinoelämän ja matkailun sekä opetustoiminnan aloilla. Erityisesti maankäytön suunnittelussa kulttuuriympäristön tuntemus ja arvostus on korostunut lainsäädännön, valtakunnallisten ohjelmien ja valtioneuvoston päätösten kautta. Valtakunnallisten tavoitteiden mukaisesti kulttuuriympäristöohjelma tulisi laatia jokaiseen kuntaan. Näihin tavoitteisiin Tornion kulttuuriympäristöohjelma omalta osaltaan vastaa.

Tornion kulttuuriympäristöohjelma on myös eräänlainen kotiseutukirja. Se pyrkii kertomaan, miksi Tornion kulttuuriympäristö on sellainen kuin se on ja mikä siinä on arvokasta. Kulttuuriympäristöohjelma kertoo myös kulttuuriympäristön tilasta ja sen tavoitteena on auttaa huomioimaan tekemisissämme menneen ja turvaamaan myös tuleville sukupolville monikerroksisen kulttuuriympäristön ja sen maisemaan kirjoitetut tarinat.

Kulttuuriympäristöllä on suuri merkitys paikan – ja siinä asuvien ihmisten – identiteetille. Siihen vaikuttavat niin valtakunnallisesti merkittäviksi valikoituneet kulttuuriympäristöt kuin vaatimattomammatkin, paikallisille tärkeät paikat ja niihin liittyvät muistot. Ympäristön arvostus on alueellisen kilpailun tärkeä vetovoimatekijä. Tieto kulttuuriympäristön arvoista lisää myös halua huolehtia niiden säilymisestä. Tämä ohjelma toivottavasti tarjoaa keinoja ja avaimia näiden arvojen tiedostamiseen ja oman elinympäristön hoitamiseen. Ohjelman tavoitteena on antaa tietoa myös niille, jotka joutuvat tekemään päätöksiä kaavoitukseen, maankäyttöön ja kulttuuriympäristön säilymiseen liittyen.

Torniosta ja sen kylien historiasta on kirjoitettu erilaisia teoksia. Niinpä tätä julkaisua ei ole tarvinnut kirjoittaa kaikkea uutena, vaan julkaisuun on kerätty paljon jo ennestään tunnettua tietoa. Haluan esittää lämpimät kiitokseni ohjelmatyössä avustaneita Tornion teknistä keskusta, Tornionlaakson maakuntamuseota ja Tornion kaupunginkirjastoa.

Lisäksi kiitän arkeologi Sirkka-Liisa Seppälää ja projektipäällikkö Tiina Eloa heidän työpanoksestaan Tornion kulttuuriympäristöohjelmaan. Kiitokset myös ohjelman kartat tehneelle Riku Elolle ja kuvat käsitelleelle Hannu Lehtomaalle.

Torniossa 7. päivänä marraskuuta 2012

Minna Heljala

SISÄLLYS

Esipuhe	3
Johdanto	9
Hankkeen toteutus	9
Rakenne	9
Käsitteet	10
Tehdyt selvitykset ja inventoinnit	10
Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY) ..	10
Lapin kulttuuriympäristöohjelma (1997)	14
Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke (2006–2007)	14
Muut selvitykset ja inventoinnit	14
Luonnonhistoria ja maisemakehitys	16
Kallioperä, maaperä, ilmasto ja kasvillisuus	16
Maankohoaminen.....	16
Tornionjoki.....	17
Maisema	18
Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisista maisema-alueista	18
Maisemamaakuntajako.....	18
Perinnebiotoopit	20
Perinne- ja kulttuurimaisemat	20
Maiseman kokeminen	20
Tornion suojelualueet.....	22
Arkeologinen kulttuuriperintö	23
Mitä on arkeologinen kulttuuriperintö	23
Muinaisjäänökset ja arkeologiset löydöt ovat suojeltuja	23
Maastosta muinaisjäänösrekisteriin - tietoa arkeologisesta kulttuuriperin-	
nöstä	25
Tornion arkeologiset kenttätutkimukset	29
Asutushistorian arkeologiset pääpiirteet.....	32
Varhaisin asutus	32
Kuoppia ja röykkiöitä	33
Tornio oli jo keskiajalla Perämeren kaupan keskus.....	38
Perämeren muinaisjäänöksiä	39
Hallinnollista historiaa	40
Tornion kaupunkikuvan historia	41
Kaupungin ja maaseudun yhteenliittymä	41
Tornion kaupungin muodostuminen Suensaarelle	41
Kaupunki saa muotonsa	41
1700-luku ja kaupungin taloudellinen kukoistuskausi	44
Suomen sota ja 1800-luvun kaupunkikehitys	46
1900-luvun alkupuoli.....	48
Tornion teollistuminen	49
Sotien jälkeinen nopea muutos	49
Juhannussaari 1970-luku	50
Pirstaloitunut kaupunkikuva	51

Rautatie synnyttää Torpinmäen asuinalueen	51
Ympäröivä maaseutu ja kylien kehitys	53
Kylille rakennetaan omakotitaloalueita	56
Kulkureitit ja liikenne	56
Tornionjoen suistoalueen merkitys kaupungille	57
Kaupunkipuistojen synty	58
Tornion kulttuuriympäristön ominaispiirteitä.....	60
Arkeologinen kulttuuriperintö	60
Rajan vaikutus.....	61
Länsipohjan rajautuminen idässä	61
Länsipohjalaisen maaseuturakentamisen yleispiirteitä	62
Esiteltävät kohteet kaupunginosittain ja kylittäin	65
Suensaari	66
Rantakadun alue	66
Esiteltävät kohteet	66
Hallituskatu	71
Esiteltävät kohteet	72
Saarenpäänkatu	75
Esiteltävät kohteet	76
Itärannan alue.....	77
Esiteltävät kohteet	77
Seminaarikadun alue	79
Esiteltävät kohteet	80
Kohteita kylittäin	83
Kiviranta.....	83
Esiteltävät kohteet	84
Pudas	86
Esiteltävät kohteet	86
Luotomäki	87
Torppi	87
Esiteltävät kohteet	88
Miukki	90
Pirkkiö	90
Esiteltävät kohteet	91
Kirkonmäki	94
Esiteltävät kohteet	94
Puuluoto ja Röyttä	99
Esiteltävät kohteet	99
Raumo	100
Esiteltävät kohteet	101
Kaakamo	105
Esiteltävät kohteet	105
Ruottala	113

Esiteltävät kohteet	114
Alavojakkala	116
Esiteltävät kohteet	117
Ylivojakkala	118
Esiteltävät kohteet	118
Liakka/Kourilehto	120
Esiteltävät kohteet	120
Arpela	121
Esiteltävät kohteet	121
Korpijärvi	124
Karunki	124
Esiteltävät kohteet	125
Kukkola	127
Esiteltävät kohteet	127
Korpikylä	131
Esiteltävät kohteet	131
Teemakohteita	135
Rajat	135
Esiteltävät kohteet	135
Kirkot	137
Esiteltävät kohteet	138
Astemittaus ja kolmiomittaus Tornionlaaksossa	142
Koulut	145
Tornion kylien koululaitos	145
Oppikoulu	146
Esiteltävät kohteet	146
Liikennekohteet	155
Sotahistoria	157
Esiteltävät kohteet	157
Tornion kulttuuriympäristön tila	164
Arkeologinen kulttuuriperintö	164
Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus	164
Arkeologisen kulttuuriperinnön tila	164
Rakennettu kulttuuriympäristö	167
Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus	167
Rakennetun ympäristön tila	167
Kulttuuriympäristön käyttö ja hoito	169
Lainsäädäntö	169
Kansainvälisiä sopimuksia	171
Toimijat	172
Maankäyttö ja rakentaminen	172
Kaavoitus ja muu suunnittelu	172
Metsänkäsitely ja arkeologinen kulttuuriperintö	173
Rakennusjärjestys	174

Kansalaisen vaikuttamismahdollisuudet	175
Rakennusperinnön hoito	175
Korjaushanke	175
Viisas kiinteistönpito	176
Puitteet korjauksille	176
Järkevä korjausjärjestys	176
Korjausten teettäminen.....	177
Korjausneuvontaa ja avustuksia.....	178
Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito	178
Maiseman hoito	179
Lähteet	181
Arkistolähteet	182
Elektroniset lähteet.....	183
Julkaisemattomat lähteet	183
Kuvailulehti	184
Presentationsblad	185
Documentation page	186

Johdanto

Hankkeen toteutus

Lapin ympäristökeskus toteutti vuosina 2004–2008 Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hankekokonaisuuden, jossa Lapin läänin alueella inventoitiin yhteensä yli 4800 kohdetta ja yli 10 400 yksittäistä rakennusta. Hanke toimi Länsi-Lapin alueella vuosina 2006–2007, jolloin myös Tornion alueella inventoitiin kohteita. Tornion kohteita inventoitiin yhteensä 310 kohdetta ja 663 yksittäistä rakennusta. Hankkeen rahoitti Euroopan aluekehitysrahasto, Euroopan sosiaalirahasto ja kansallisina rahoittajina toimivat Lapin ympäristökeskus ja Lapin TE-keskus. Jo Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen aikana heräsi toive siitä, että inventointiaineiston pohjalta päästäisiin tekemään kulttuuriympäristöohjelmat Lapin kuntiin.

Tornion kulttuuriympäristöohjelma on tehty Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen, Ympäristö -vastuualueen (ent. Lapin ympäristökeskuksen) alueidenkäyttöyksikön hallinnoiman Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen toimesta yhteistyössä Tornion kaupungin kanssa. Hankkeen on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen.

Työn on toteuttanut tutkija Minna Heljala, arkeologi Sirkka-Liisa Seppälä ja projektipäällikkö Tiina Elo. Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen ohjausryhmään ovat kuuluneet Riitta Lönnström (Lapin liitto), Johanna Forsius (Museovirasto), Matti Vatiolo (Ympäristöministeriö), Minna Heljala (Tornionlaakson maakuntamuseo), Henri Nordberg (Tornionlaakson maakuntamuseo), Päivi Rahikainen (Lapin maakuntamuseo), Tarmo Jomppanen (Saamelaismuseo Siida), Tapio Pukema (ent. Lapin ympäristökeskus nyk. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus) ja Juhani Karjalainen (Metsähallitus). Ohjausryhmän asiantuntijana arkeologian osalta on toiminut Pirjo Rautiainen Metsähallituksesta. Tornion kaupungin puolelta mukana ohjelman laatimisessa on ollut kaupunginarkkitehti Jarmo Lokio.

Arkeologista osuutta ovat kirjoitusvaiheessa ohjausryhmän lisäksi kommentoineet Kaarlo Kattiskoski Museovirastosta, Hannu Kotivuori Lapin maakuntamuseosta sekä arkeologi Mika Sarkkinen.

Rakenne

Kulttuuriympäristöohjelman alussa käsitellään Tornion luonnonhistoriallisia olosuhteita ja maisemakuvan kehitystä sen nykyiseen muotoonsa. Sen jälkeen perehdytään Tornion arkeologiseen kulttuuriperintöön ja asuin- ja elinkeinon historiaan. Tämän jälkeen käsitellään Tornion kulttuuriympäristön ominaispiirteitä, jonka jälkeen seuraa osio, jossa esitellään Tornion kaupungin ja kylien kulttuuriympäristökohteita. Kohteiden valinnan perusteena on käytetty Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen inventoinnin yhteydessä tehtyä kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arviointia. Kylittäin esiteltujen kohteiden jälkeen esitellään teemakohteina rajaon, kirkolliseen rakentamiseen, aste- ja kolmiomittaukseen, Struven ketjuun, koulurakentamiseen ja sotien muistomerkkeihin liittyviä kohteita. Vaikka ohjelmassa esitellään paljon Tornion arvokkaita kulttuuriympäristöjä ja -kohteita, on selvää että ohjelman ulkopuolelle – ja näin esitellyä vaille – jää paljon kohteita, jotka ovat kulttuurihistoriallisesti arvokkaita ja säilyttämisen arvoisia.

Kohteiden esittelyn jälkeen seuraa Tornion kulttuuriympäristön tilan arviointia niin arkeologisen kuin rakennetun kulttuuriympäristön näkökulmasta. Ohjelma päättyy kappaleeseen kulttuuriympäristön käyttö ja hoito, jossa esitellään keinoja, tapoja ja mahdollisuuksia hoitaa kulttuuriympäristöä: arkeologista kulttuuriperintöä, rakennusperintöä ja maisemaa.

Tornion kulttuuriympäristöohjelma on laajuudeltaan yksi Suomen kattavampia. Tässä tapauksessa voisi puhua jopa kulttuuriympäristöselvityk-

sestä. Varsinkin ohjelman arkeologista kulttuuri-perintöä koskeva osuus on laajempi kuin mihin kulttuuriympäristöohjelmien kohdalla yleensä on totuttu. Vaikka ohjelma perustuu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa (2004–2008) tehtyyn inventointiin, sisältää se vain osan tästä inventointitiedosta ja toisaalta se perustuu myös Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeessa vuosina 2009–2012 koottuihin ja päivitettyihin tietoihin. Arkeologisessa osuudessa on inventointihankkeessa kootun muinaisjäännettietokannan ohella käytetty Museoviraston ja Lapin maakuntamuseon arkiston arkeologisia tutkimuskertomuksia sekä Museoviraston ylläpitämää valtakunnallista muinaisjäännesrekisteriä.

Kulttuuriympäristöohjelma ei ole tieteellinen tutkimus ja koska lähteinä on käytetty Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen aikana vuosina 2006 ja 2007 kerättyjä inventointitietoja ja lukuisia erilaisia kirjallisia lähteitä, ei kaikkia ohjelmassa esiteltyjä yksityiskohtia ole pystytty tarkistamaan. Näin ollen lukijoilta pyydetään ymmärrystä kirjassa mahdollisesti esiintyviin virheisiin

Käsitteet

Kulttuuriympäristö on yleiskäsite, johon kuuluvat arkeologinen kulttuuriperintö, rakennettu ympäristö ja kulttuurimaisema. Sillä tarkoitetaan vuosituhansien aikana ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksessa muotoutunutta ympäristöä. Kulttuuriympäristö kertoo monin tavoin ihmisen suhteesta ympäristöönsä eri aikoina: siihen on jäänyt jälkiä niin elinkeinoista, asumisesta, uskomuksista kuin liikkumisestakin.

Rakennettu ympäristö muodostuu eri-ikäisistä ihmisen tekemistä rakenteista, kuten rakennuksista, teistä, silloista, kanavista, puistoista ja puutarhoista. Siihen kuuluvat niin vaatimattomat talusrakennukset kuin kirkotkin. Rakennetun ympäristön rikkaus perustuu juuri sen monimuotoisuuteen. Jokaisella rakennuksella on oma tarinansa kerrottavanaan ja vaatimattoman rakennuksen tarina voi olla aivan yhtä mielenkiintoinen kuin kartanonkin. Rakennettuun ympäristöön tulee koko ajan uusia ajallisia kerrostumia, jotka kertovat oman aikansa arkkitehtuurista ja elämäntavasta.

Arkeologinen kulttuuriperintö on osa vanhinta ja herkintä kulttuuriympäristöämme. Siihen sisältyvät kaikki vuosituhansien aikana maankamarrassa ja vedessä säilyneet merkit varhaisemmasta asutuksesta. Arkeologian menetelmillä on mahdollista tutkia monenlaisia ilmiöitä esihistoriallisista leiripaikoista keskiaikaisiin kaupunkikerroksiin tai sota-ajan hylkyihin. Arkeologista perintöä ha-

lutaan säilyttää myös jälkipolville ja kiinteät muinaisjäännökset ovat suojelukohteita.

Kulttuuriympäristöohjelma kokoaa yhteen tietoa ja selittää nykypäivän ympäristön kehityshistoriaa. Kulttuuriympäristöohjelman tarkoituksena on antaa tietoa kulttuuriympäristöstä ja koordinoida kulttuuriympäristön hoitoon, säilyttämiseen ja kehittämiseen kohdistuvia toimenpiteitä. Ohjelma on myös apuna päätöksenteossa ja ohjeena kuntien kulttuuriympäristöön kohdistuvien maankäytön hankkeiden suunnittelussa. Ohjelma toimii työkaluna ympäristössä tapahtuvien muutosten hallintaan.

Kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin tarkoituksena on määrittää alueen, kohteen tai rakennuksen kulttuurihistoriallinen arvo ja merkitys, mutta ei ottaa kantaa kohteen säilyttämiseen tai suojeluun. Merkittävyyden arviointi on objektiivista kulttuurihistoriallista analyysia. Kohteen kulttuurihistoriallisen arvon suhde muihin tarpeisiin ja arvoihin punnitaan vasta varsinaisessa suunnittelussa ja päätöksenteossa.

Tehdyt selvitykset ja inventoinnit

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY)

Valtioneuvosto on päätöksellään (2000) hyväksynyt valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (VAT, MRL 22–24 §) osaksi Maankäyttö- ja rakennuslain mukaista ohjausta. Tavoitteet on ryhmitelty koskemaan valtakunnallisesti merkittäviä kokonaisuuksia, joista yhtenä Kulttuuri ja luonnonperintö, virkistyskäyttö ja luonnonvarat. Tavoitteet koskevat erityisesti maakuntakaavoitusta, mutta kulttuuriperintöä koskevat tavoitteet ovat erityistavoitteita ja koskevat suoraan myös yleis- ja asemakaavoitusta. Merkittävää on, että valtakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita, rakennettuja ympäristöjä ja arkeologisia kohteita koskevat inventoinnit tulee ottaa huomioon alueiden suunnittelun lähtökohdaksi. Valtakunnallisia alueidenkäyttötavoitteita koskeva valtioneuvoston päätös on tullut voimaan 30.11.2000 ja sen tarkistus 1.3.2009.

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden kulttuuri- ja luonnonperintöä koskevien erityistavoitteiden mukaan alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit otetaan huomioon alueidenkäytön suunnittelun lähtökohdiksi. Näillä alueilla alueidenkäytön on sovellettava niiden historialliseen kehitykseen.

RKY on Museoviraston viranomaisten laatima valtakunnallinen inventointi, joka on valtioneuvoston päätöksellä 22.12.2009 otettu maankäyttö- ja rakennuslakiin perustuvien valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamaksi inventoinniksi rakennetun kulttuuriympäristön osalta 1.1.2010 alkaen. Lisätietoja RKY -inventoinnista saa Museoviraston ylläpitämältä internet-sivustolta www.rky.fi.

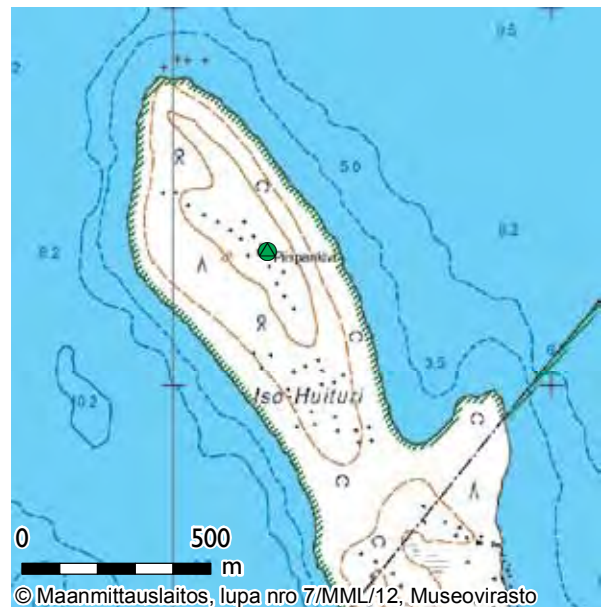
RKY sisältää 1260 kohdetta koko Suomessa. Tarkistustyön tavoitteena on ollut uusiin selvityksiin perustuva, ajantasainen inventointi, joka perustuu valtakunnallisesta näkökulmasta tehtyyn arviointiin. Tarkistuksen tavoitteena on ollut myös rakennusperinnön monimuotoisuuden ja Suomen historian olennaisten teemojen huomioiminen alueellisesti ja ajallisesti. Kohteet ovat yleensä laajempia alueita kuin yksittäisiä rakennuksia ja ulottuvat joskus yli kuntarajojen. Samaa ilmiötä edustavat kohteet on yhdistetty teemoiksi. Valtakunnalliseen inventointiin valitut kohteet antavat alueellisesti, ajallisesti ja kohdetyypeittäin monipuolisen kokonaiskuvan maamme rakennetun ympäristön historiasta ja kehityksestä.

Tornion valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ovat:

- **Alatornion kirkko ympäristöineen**
- **Kemin ja Tornion vanhan rajan rajapyykkit**, joihin Tornion osalta kuuluvat **Kaisavaaran ja Iso-Huiturin rajapyykkit**
- **Kukkolankosken kalakenttä**
- **Perämeren kalasatamat ja kalastustukikohdat**, joihin Tornion osalta kuuluu **Kaakamonniemen kalasatama**
- **Pohjanmaan rantatie –kokonaisuus**, johon Tornion osalta kuuluvat **Färimäentie, Hirsikankaantie sekä Hietaharjuntie ja Laivajärventie**
- **Struven astemittausketju**, johon Tornion osalta kuuluu **Alatornion kirkontornin mittauspiste**
- **Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit**
- **Tornion rautatieasema**

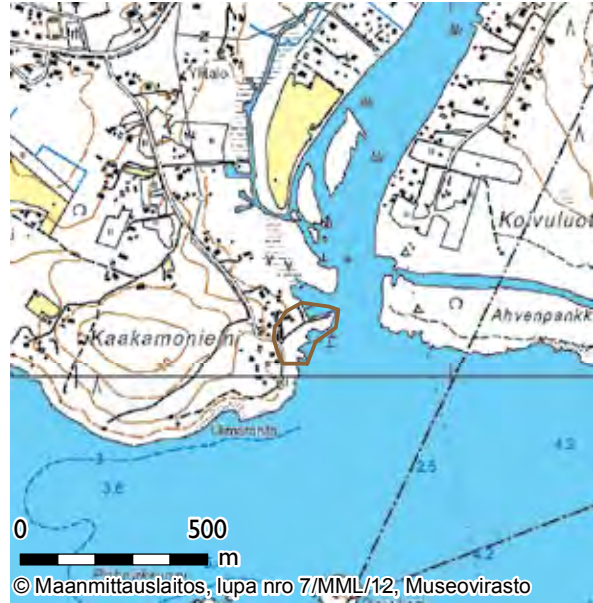
Kartta 1. RKY: Alatornion kirkko ympäristöineen

Kartta 2. RKY: Kaisavaaran ja Isohuiturin rajapyykkit: Isohuituri

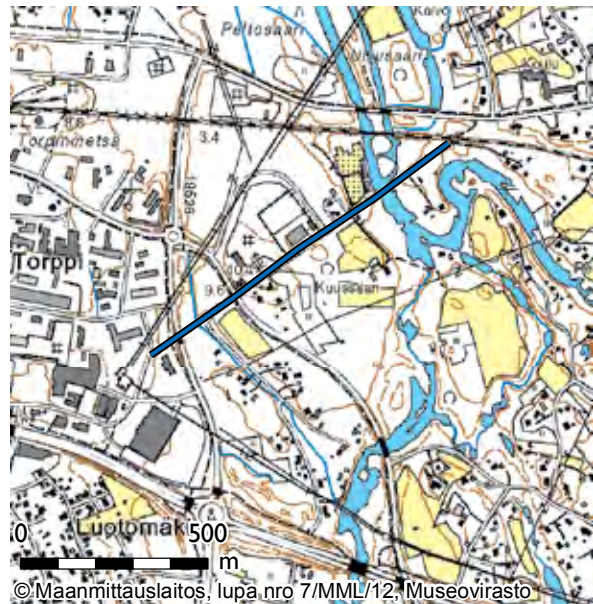
Kartta 3. RKY: Kaisavaaran ja Isohuiturin rajapyykit: Kaisavaara

Kartta 5. RKY: Kaakamonniemen kalasatama

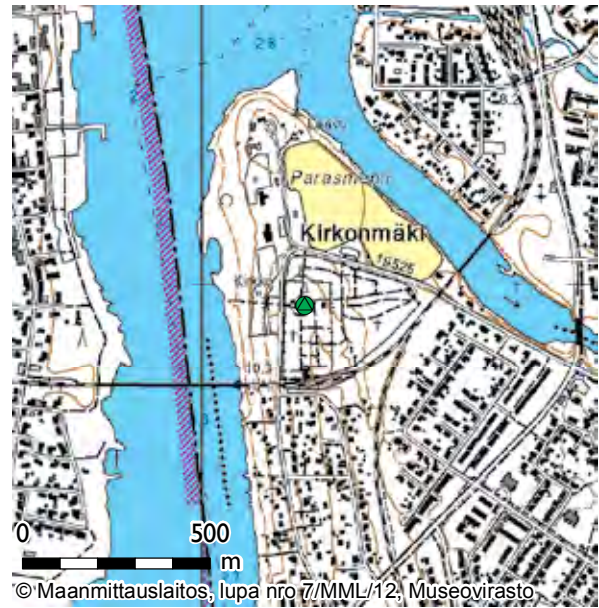
Kartta 4. RKY: Kukkolankosken kalakenttä

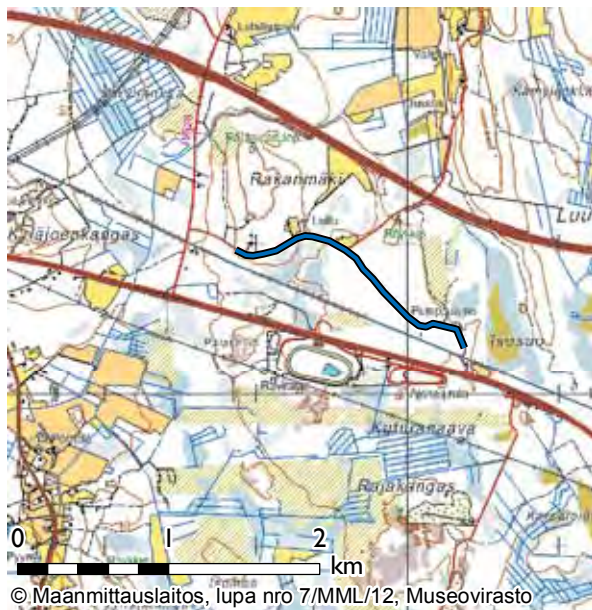
Kartta 6. RKY: Pohjanmaan rantatie-kokonaisuus: Färimäentie

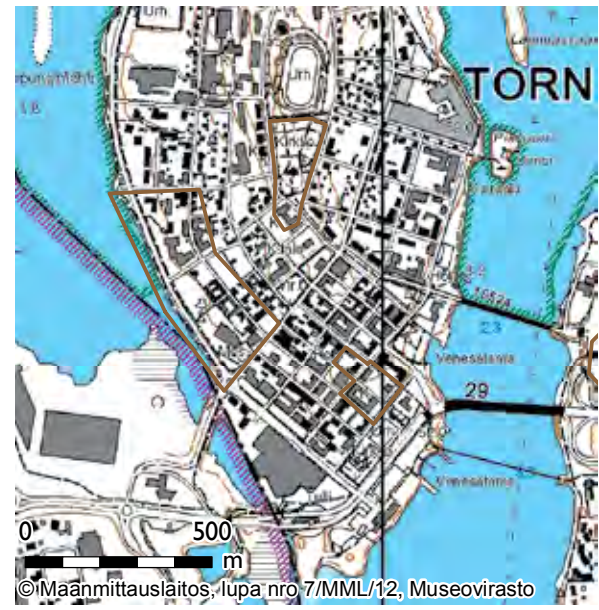
Kartta 7. RKY: Pohjanmaan rantatie-kokonaisuus: Hirsikankaantie

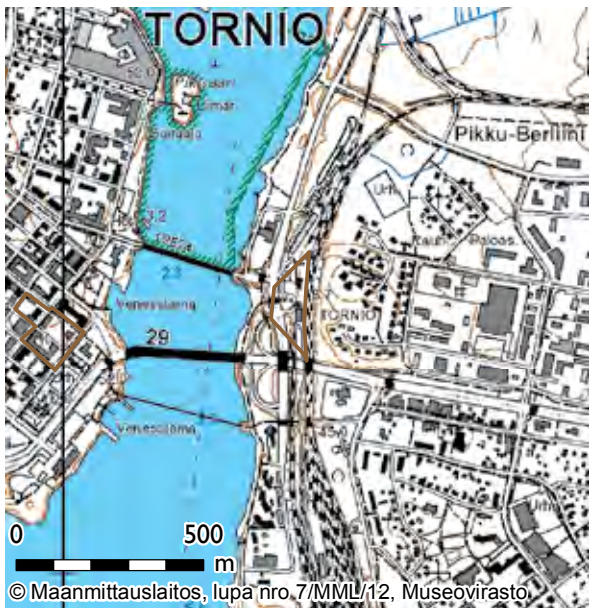
Kartta 9. RKY: Alatornion kirkontornin Struven ketjun mittauspiste

Kartta 8. RKY: Pohjanmaan rantatie-kokonaisuus: Hietaharjuntie sekä Laivajärventie

Kartta 10. RKY: Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit

Kartta II. RKY: Tornion rautatieasema

Lapin kulttuuriympäristöohjelma (1997)

Jarmo Lokion vuonna 1997 kokoamassa Lapin kulttuuriympäristöohjelmassa on Tornioista esitellyt seuraavat kohteet:

- Tornion kaupungin Hedvig Eleonoran kirkko ja tapuli
- Tornion raatihuone ja Pormestarin talo
- Keskikadun suojelukorttelit
- Tornion empirekaupunginosa: Saarenpäänkatu välillä Uusikatu – Vesaisenkatu
- Suensaaren koulu, Porthanin ja Länsi-Pohjan ammatillinen aikuiskoulutuskeskus
- Tornion rautatieasema ympäristöineen
- Peräpohjolan opisto lähiympäristöineen
- Alatornion kirkonmäki
- Röyttän entinen merivartioasema
- Kaakamoniemen kalasatama
- Vojakkalan kylä ja Tornionjoen kulttuurimaisema
- Kukkolankosken kalakenttä
- Karungin kirkko ja pappila Tornionjoen rannalla
- Arpelan kyläkeskusta
- Hannulan silta

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hanke (2006–2007)

Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa inventoitiin Tornioista vuosina 2006 ja 2007 yhteensä 310 kohdetta ja 663 yksittäistä rakennusta. Inventoijina toimivat Heli Mykkälä ja Tuomas Hookana (2006) sekä Tarja Kinnunen ja Jorma Heikka (2007). Länsi-Lapin työn suunnittelijana toimi Ossi Kukkonen (2006–2007).

Muut selvitykset ja inventoinnit

- Muinaistieteellinen toimikunta, Tornion rakennuskannan dokumentointi: C.J. Gardberg 1952, Jukka Ervamaa 1964, Ritva Tuomi 1967.
- Tornion kaupunkikehityksen historia. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto. Erikoistyö. Timo Lajunen 1979.
- Lapin rakennusperintö. Pohjautuu Lapin seutukaavaliiton ja Lapin läänin rakennusperinneyrityksen inventointeihin 1984.
- Tornionlaakson maakuntamuseo, Länsipohjan kulttuurimiljööt näyttely ja julkaisu. Raija Kallinen 1985.
- Tornio, Suensaaren kaupunkikuva-analyysi 1988. Väkiraportti. Oulussa 23.8.1988. Arkkitehtitoimisto K. & J. Huusko.
- Pikkukaupunkielämää. Kansainvälinen työseminaari. Smalltownlife. International workshop. Tornio 1987. Toimittanut Liisa Kanerva 1990.
- Tornionlaakson maakuntamuseo, Perämeren kansallispuistohankkeen inventointi. Riitta Pääkkönen 1989.
- Tornionlaakson maakuntamuseo, Tornio kantakaupungin vanha rakennuskanta: Mikko Törmänen ja Juha Kaisanlahti 1984 ja saman alueen uudelleen inventointi 1993, Seppo Alatalo. Julkaistu Tornion kantakaupungin rakennuskannan inventointi ja toimenpidesuosituksien 1985, päivitetty 1993.
- Tornion kylien vanhan rakennuskannan inventoinnit, Tornionlaakson maakuntamuseo: -Putaan alue. Minna Soukka, Pasi Kinnunen 1987.
- Kirkonmäki, Pirkkiö, Torppi, Kiviranta. Petteri Erling, Päivi Hämäläinen 1988.
- Pirkkiö, Hellälä, Näätsaari, Puuluoto, Röyttä. Seppo Niva, Mika Pouke 1989.
- Ala-Raumo, Yli-Raumo. Timo Hosti 1990.
- Ylikaakamo, Alakaakamo. Jussi Aaltonen 1991.
- Vojakkala, Kukkola. Seppo Alatalo 1992.
- Keskikatu, Tornio. Kuntoarvio. Valtion teknillinen tutkimuskeskus. Rakennuslaboratorio. Oulu 1990.
- Tornion keskustan suojelukorttelit. Rakennusta-paohjeet. Valtion teknillinen tutkimuskeskus. Rakennuslaboratorio. Oulu 1991.
- Tornion Keskikadun suojelukortteleiden käyttösuunnitelma. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto. Diplomityö. Kaisanlahti Juha 1994.
- Tornion kaupunki SAFA -palkinto 1995.
- Tornion ydinkeskusta kehittämissuunnitelma. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto. Diplomityö. Jukka Lahtinen 1997.

Tornio, Kukkolakosken rantaosayleiskaava. Kaavoitukseen liittyvät inventoinnit. Seitap Oy 2000.

Museovirasto, Rakennushistorian osasto, Tornio, Suensaari. Kaupunkiarkeologinen inventointi. Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti. Teemu Mökkönen 2001.

Tornionlaakson maakuntamuseo, Torpinmäki rakennuskannan inventointi ja raportti. Minna Heljala 2002.

Tornion yleiskaava 2021 taustatyönä rakennetun ympäristön inventointi. Saija Alakare, Tiina Toratti 2002-2004.

Kylät ja kaupunginosat Torniossa. Raportti Tornion kaupunki. Jarno Niskala 2006.

Tornion muinaisjäänösinventointi. Oulun yliopisto, historian laitos. Jalo Alakärppä, Sanna Eskola, Pekka Krankka, Timo Ylimaunu 1993.

Perämeren kansallispuiston kiinteät muinaisjäänökset. Metsähallituksen julkaisuja, sarja A no.23. Markku Mäki vuoti 1994.

Kuva 1. Tornion kaupunkinäkömää kaupungintalolta kuvattuna. Etualalla Porthanin koulu. Tiina Elo 2009.

Luonnonhistoria ja maisemakehitys

Kallioperä, maaperä, ilmasto ja kasvillisuus

Tornion kaupunkiin kuuluu kaupunkialueen ja pienen kolmionmuotoisen saaristomerialueen lisäksi alue, joka Tornionjokivarressa ulottuu Korpikylän Niemenpäähän saakka ja idässä raja kulkee suureksi osaksi pohjois-etelä -suunnassa Kaisavaarasta Ruottalan kautta Ala-Kaakamoon saakka. Seudun ilmastollisesti edullinen sijainti Perämeren rannalla antaa sille oman leimansa muuhun Lappiin verrattuna.

Tornion kaupungin aluetta – kuten koko Tornionlaaksoa – hallitsee Tornionjoki sivujokineen, jonka suussa Tornion kaupunki sijaitsee. Tornionlaakson alajuoksu suistoalueineen on hyvin vilja-

vaa, hiekkasten jokikerrostumien luonnehtimaa aluetta. Kerrostumien joukossa on myös savikerrostumia.

Tornion rannikkoalue on pinnanmuodostukseltaan alavaa seutua, jossa on laajoja rantaniittyjä ja peltoaukeita taajan asutuksen omassa Tornionjoen varrella aina Karunkiin saakka.

Rannikko- ja jokilaaksoalueelta sisämaahan mentäessä maaperä muuttuu loivapiirteiseksi moreenikumpujen, suoalueiden ja lukuisten pikkujokien halkomaksi seuduksi.

Tornion seutu kuuluu kasvillisuudeltaan keskiboreaaliseen vyöhykkeeseen ja eteläisiltä osiltaan seutu kuuluu rehevään Lapin kolmion letto- ja lehtokeskukseen, mikä johtuu mm. seudun kalkkipitoisesta maaperästä.

Maankohoaminen

Maankohoaminen tarkoittaa maan hyvin hidasta kohoamista. Viimeksi kuluneiden kahden miljoonan vuoden aikana ilmastossa on ollut sekä nykyistä kylmempiä että lämpimämpiä ajanjaksoja. Kylmien ilmastovaiheiden aikana Lappi on ollut useaan otteeseen mannerjäätikön peitossa. Jääkauden aikana 2–3 kilometrin paksuinen jääpeite painoi maankuoreen painauman. Mannerjäätikön sulamisvaiheessa sen reuna oheni vähitellen ja jään painon pienentyessä maanpinta alkoi vähitellen palautua entiseen asemaansa. Mannerjäätikön reunan perääntymistä lopullisesti Lapista länteen noin 10 000 vuotta sitten oli maanpinta edelleen nykyistä alempana. Jäästä vapauduttuaan lommolla ollut alue peittyi muinaisen Itämeren Ancyclusjärveksi kutsutun vaiheen alle. Sitä korkeinta rantatasoa, jolle Itämeren altaan vedet ovat yltäneet, kutsutaan Itämeren ylimmäksi rannaksi. Painauman keskusta sijaitsi Perämeren länsiosassa. Lähimpänä painauman keskustaa ollut saari oli Tervolan Vammavaara. Siellä ylin ranta on ollut noin 219 metriä merenpinnan yläpuolella. Painauman reunaosissa maankohoaminen on ollut vähäisempää kuin keskiosissa.

Mannerjäätikön reunan perääntymistä seuranneen ensimmäisen vuosituhannen aikana maa kohosi noin sata metriä. Sen jälkeen maankohoaminen on tasaisesti vähentynyt. Postglasiaalinen maannousu on suurimmillaan Oulun - Kemin alueella, n. 9 mm vuodessa merenpintaan nähden. Etelä-Suomessa maannousun suuruus on 3–5 mm vuodessa. Suomenlahden pohjukassa nousua ei enää tapahdu. Maannousualue ei rajoitu Suomeen vaan ulottuu koko Fennoskandian yli. Pohjois- Kanadassa on vastaava, mutta paljon laajempi ”Laurentiidiinen” maannousualue, kuten Länsi-Siperiassakin. Fennoskandian maannousualue on kuitenkin ainoa, joka on tiheän asutuksen keskellä ja siksi parhaiten tutkittu. Suomessa Merenkurkku on maankohoamisen takia päässyt Unescon Maailmanperintöluetteloon. Merenkurkun saaristo on Ruotsin Höga Kustenin (Korkean Rannikon) maailmaperintökohteen laajennus.

Maankohoaminen on merkittävä pinnanmuodostukseen ja maisemaan vaikuttava luonnontekijä Perämeren pohjukassa. Vuotuinen maankohoaminen vaihtelee 8–11 mm välillä.

Tornionjoki

Tornionjoki on 510 kilometriä pitkä joki, jonka alajuoksu Ruotsin Pajalan kunnan eteläpuolelta alkaen on samalla ollut Suomen ja Ruotsin välinen valtakunnanraja vuoden 1809 Haminan rauhasta lähtien. Tällöin Tornionlaakson alun perin kokonaan suomenkielinen väestö jaettiin keinotekoisesti kahteen valtioon. Rajalinja on määritelty kulkemaan joen syvintä uomaa myöten, joten se voi välillä kulkea lähempänä Suomen rantaa, välillä lähempänä Ruotsin puolta. Tästä tekee poikkeuksen kuitenkin Suensaari, jossa Tornion keskusta sijaitsee. Se kuuluu Suomelle, vaikka sijaitseekin Tornionjoen länsiosassa ja sen Ruotsin puoleisesta rannasta erottava vesiväylä ei enää ole avoin vaan paikoin maankohoamisen myötä umpeen maatonut.

Tornionjoki alkaa Tornionjärvestä, Kiirunan kunnasta Ruotsista ja laskee Perämereen Tornion ja Haaparannan rajalla. Tornionjoen sivujokia ovat Lainiojoki, Muonionjoki, Tengeliönjoki ja Könkämäeno.

Tornionjoki on tunnettu myös runsaana lohijokena. Se on myös Euroopan pisin vapaana virtaava, valjastamaton joki. Paikalliset käyttävät siitä nimitystä Väylä. Tornionjoki on merkittävä tekijä Tornionlaakson kulttuurissa. Kahteen valtakuntaan jakautuvassa jokilaaksossa joesta on varsinkin viime aikoina pyritty tekemään yhdistävää, ei erottavaa tekijää.

Tornionjoen kuuluisia koskia ovat muun muassa Kukkolankoski, Matkakoski, Vuennonkoski, Kattilakoski, Korpikoski, Valkeakoski.

Tornionjoen ja sen sivujokien uomat syntyivät nykyisille paikoilleen ylimmän rannan yläpuolisilla alueilla sitä mukaa, kun mannerjäätikön reuna perääntyi, jääjärvet purkautuivat ja paikoin laaksoissa ollut kuollut jää sulii. Muonionjoen – Könkämäenon laaksossa tämä tapahtui noin 10 000 vuotta sitten. Ylin Itämeren altaan ranta Muonionjoen varressa on Äkäsjokisuussa 168 metriä merenpinnasta. Perämeri (silloinen Ancylusjärvi) ulottui kapeana lahtena Kaalamovaaran länsipuolelle Matkuskosken kohdalle yli 240 kilometrin päähän nykyisestä jokisuusta. Ruotsin puolella Tornionjokivarressa meri ulottui Antinkylän kohdalle. Sieltä kertyy matkaa nykyiseen jokisuuhun pitkin jokiuomaa 225 kilometriä. Tornionjoki on siis saanut lisämittaa yli puolet, kun sen suisto on siirtynyt kohti etelää ennen muuta maankohoamisen seurauksena.

Jyrkkä Matkakoski syntyi 2700 – 2000 vuotta sitten, ja Karungin suvantojärven eteläpäässä Kukkolankosken niska kohosi merestä 1800 vuotta sitten. Tuhat vuotta sitten joen suu oli Kukkolankosken alapuolella. Tornionjoen yksi suuhaara, Liakanjoki, alkaa Karunginjärvestä.

Kuva 2. Tornionjokea Kukkolankosken kohdalla. Tiina Elo 2011.

Maisema

Maisema on sanana varsin monimerkityksinen. Maisema-sana tuo meille mieleen näköalan, silminnähtävän osan ympäristöstä. Näköhavaintoon painottuva ”maisema” on siis riippuvainen näköajasta, subjektiivinen. Lisäksi siihen liitetään herkästi subjektiivisia arvolatauksia (kaunis, ruma yms.), joita ei pystytä mittaamaan tai osoittamaan objektiivisesti. Subjektiivinen käsite muuttuu ajan myötä ja olosuhteiden muuttuessa sekä vaihtelee kokijan mukaan. Maisemaa käsiteltäessä ainoa luotettava tapa on tarkastella sitä kokonaisuutena, joka muodostuu ekologisista perustekijöistä sekä niiden vuorovaikutussuhteista. Maisema on luonnonlakien mukaan toimiva elävä ja kehittyvä, dynaaminen ympäristökokonaisuus. Fyysinen maisema on alue, jossa luonnon elementit kuten korkeussuhteet ja kasvillisuus, ohjaavat näkymän visuaalista sisältöä.

Maiseman tarkastelu, analysointi, aloitetaan tutkimalla maisemarakenne ja sen kehityshistoria. Maisemarakenteen perusta on maastorakenne sekä siinä toimivat luonnonprosessit. Ihmisen vaikutus, kulttuurihistoria, on oleellinen tarkastelukulma. Maisemassa kohtaavat niin luonnon- ja kulttuurihistoriallisten prosessien jättämät jäljet kuin eri aikakausien ja yhteisöjen arvot. Maiseman merkityksen olemassaolo riippuu siitä, mitä eri kulttuurit ovat kulloinkin halunneet maisemaan liittää ja mitä siinä on milloinkin haluttu nähdä.

Maisemakuva on maisemarakenteen silmin havaittava ilmiö. Useimmat suomalaiset tarkoittanevat maisemakuvaa silloin, kun puhuvat maisemasta. Maisemakuva on lopputulos, maisemarakenteen osatekijöiden näkyvä osa, jonka tarkastelu ei pelkästään riitä.

Maisema-alue on fyysinen kokonaisuus, joka yhden tai useamman perustekijän osalta on yhtenäinen tai toimii yhtenäisenä (esim. vesistöalue).

Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisista maisema-alueista

Valtioneuvosto teki vuonna 1995 periaatepäätöksen valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä. Päätökseen liittyy selvitys maaseudun kulttuuri- ja perinnemaisemia edustavista arvokkaista alueista: **Maisema-alue työryhmän mietintö, osa II Arvokkaat maisema-alueet**. Päätöksessä korostetaan maisemallisia arvoja ja elinvoimaisen maaseudun merkitystä kulttuurimaisemien hoitamisessa ja vaalimisessa. Maisemanhoitoon sopivina menettelytapoina tuodaan esille mm. avointen viljelymaisemien turvaaminen, rakennussuojelun toimenpi-

Kuva 3. Aallonmurtaja. LKYT 2006.

teet, maankäytön suunnittelu, tiedotus, neuvonta ja koulutus.

Valtakunnallisiin maisema-alueisiin liittyvän selvityksen suoritti ympäristöministeriön vuonna 1986 asettama maisema-alue työryhmä. Ympäristöministeriö jatkoi työryhmälle vuoden 1988 loppuun asetettua määräaikaa 31.3.1992 saakka.

Tornion valtakunnallisesti arvokkaisiin maisema-alueisiin kuuluu Tornionjokilaakso.

Maisemamaakuntajako

Valtakunnallisten maisema-alueiden inventoinnin tarkoituksena oli etsiä maamme arvokkaimmat kulttuurimaisema-alueet. Inventoinnissa tähdättiin maakunnallisesti ja paikallisesti omaleimaisten ja tyypillisten maisema-alueiden kartoittamiseen. Tavoite merkitsi edustavan, monipuolisen ja kattavan aluevalikoiman etsimistä. Alueiden edustavuuden tarkastelua varten oli tarpeen määrittellä yhtenäiset kriteerit. Tätä varten laadittiin koko maata koskeva maisemamaakuntajako.

Tornion alue jakautuu kahteen eri maisemamaakuntaan; suurin osa Tornion alueesta kuuluu Keminmaan seutuun ja pienempi osa pohjoisessa Peräpohjan vaara- ja jokiseutuun.

Keminmaan seutu

Keminmaan seutu poikkeaa melko selvästi muusta Peräpohjolan – Lapin maisemamaakunnasta jo pelkästään sen vuoksi, että seutu ulottuu Perämeren rannalle. Alueen etelärajana Pohjois-Pohjanmaata vasten on Kivalojoen loivapiirteinen vaarajakso. Seutu on korkeussuhteiltaan muuta maakuntaa loivempaa, vaihtelevan kumpuilevaa maastoa. Maaperä on pääasiassa mannerjäätikön muovaamaa moreenimaata. Kumpuilevuutta aiheuttavat muun muassa laajat drumliinikentät. Kalliomaita on Kivalojoen tuntumassa.

Kulttuurimaiseman kehittymiselle ovat tärkeimpiä olleet leveinä virtaavat Kemi- ja Tornionjoki sekä niiden laaksoihin kerääntyneet mittavat hiekkaiset jokikerrostumat, joiden joukossa on viljavia savikerrostumiakin. Jokilaaksojen ulkopuolella on yleensä vaihtelevan soista ja metsäistä maata.

Järviä on vähän. Meren rannikko jokien suistomaineen on alavaa. Rannikolla on laajoja rantaniittyjä. Saaristo on myös loivapiirteistä ja saaret ovat moreenisia tai hiekkaisia. Kalliosaaria ei juuri ole.

Kasvillisuudeltaan alue kuuluu keskiboreaaliseen vyöhykkeeseen. Suurimmalla osalla aluetta rehevyyttä kasvillisuuteen tuo Lapin kolmion letto- ja lehtokeskus. Lapin kolmion alueella on viljavia mustikkatyyppin kuusikkoja, ja lehtomaisiakin kankaita siellä tavataan. Muuten metsät ovat yleensä verraten karuja variksenmarja-puolukkatyyppin sekametsiä.

Soita on varsinkin karummilla selännealueilla runsaasti. Ne ovat Peräpohjolan aapasoitaa. Maaperän paikoittainen kalkkipitoisuus ilmenee paitsi lehtojen, myös lettosoiden yleisyytenä.

Viljelymaata on selvästi enemmän kuin muualla maakunnassa. Pellot ovat keskittyneet jokilaaksoihin, missä joen tuoma liete parantaa jatkuvasti maaperän ravinteisuutta. Peltomaata on myös suurten jokivarsien välisillä alueilla, mikä on sekin poikkeus muuhun maakuntaan verrattuna. Suurin osa viljelyalasta on nurmea ja karjanhoito on maatalouden harjoittamisen runko.

Jokien ranta-asutus on vanhaa. Sen sijoittumisen ovat sanelleet hyvät kulkuyhteydet, kalastusmahdollisuudet, laajat tulvaniityt sekä viljava maaperä. Vanhan asutuksen merkkeinä seudulla on säilynyt kirkkoja aina keskialjalta saakka. Kummankin suuren joen suuhun ovat kasvaneet kaupungit, Tornio ja Kemi.

Kylät ovat paikoin melko laajojakin; talot sijaitsevat joko rykelminä tai nauhamaisesti. Rakennukset ovat usein olleet komeita pirttejä, joissa länsisuomalainen vaikutus on etenkin Torniojokilaaksossa havaittavissa. Niiden runko on solakampi ja pidempi kuin idempänä. Pelloilla ja rantojen niityillä on pieniä heinälatoja. Asutustilat ovat levittäytyneet loitommas jokivarresta, missä lihavia soita on ojitettu viljelyyn. Asutushistoriallinen erityispiirre ovat Tervolan vanhat, jo 1920-luvulla valtion maille erämaahan tehdyt asutusalueet, joita sittemmin sotien jälkeen vielä laajennettiin.

Peräpohjolan vaara- ja jokiseutu

Perä-Pohjolan vaara- ja jokiseudun maisemia hallitsevat verraten jyrkkäpiirteiset maastonmuodot ja voimakaiden jokivarsien asumusmaisemat. Alueella on laajoja jyrkästi kumpuilevia vaara-alueita, joitakin erillisiä vaararyhmiä hieman alavimmilla mailla sekä jopa muutamia tuntureitakin. Maaperä on vaaroillakin yleensä moreenia, mutta kallioiset alueet ovat nekin varsin yleisiä.

Suurten jokien varsilla on mittavia sedimentoituneita, melko hienojakoisia kerrostumia. Alueen poikki kulkee muutama luoteesta kaakkoon suuntautuva harjujakso, mutta ne eivät erotu maisemakuvassa kovin hyvin. Sen sijaan Kemijärven tienoilla kulkevien harjujaksojen yhteydessä ovat huomattavat kumpareiset kumpumoreenialueet ja kamesmaastot ovat maisemallisestikin huomattavia.

Ihmisten asuttamien jokien varsien laaksomaisemien ohella alueella on myös melko paljon järviä. Järvet eivät kuitenkaan yleensä ole kovin suuria. Monien järvien rannalla on asutusta, mutta useimmat pienet järvet sijaitsevat vaarojen välisten metsä- ja suoerämaiden keskellä asumattomina.

Alueella on kohtalaisen paljon soita, mutta yhtenäiset suoalat eivät ole maaston kumpuilevuuden takia yleensä niin suuria kuin esimerkiksi Aapa-Lapin puolella. Suoalat ovat pieniä erityisesti länsiosien vaaraisilla alueilla. Seutu on Pohjanmaan ja Peräpohjolan aapasoiden vaihtumisvyöhykettä.

Kasvillisuudeltaan Kemijärven alue edustaa pohjoisboreaalista kasvillisuusvyöhykettä. Metsät ovat yleensä karuja, variksenmarja-puolukkatyyppin ja variksenmarja-mustikkatyyppin mäntyvaltaisia sekametsiä. Puuston joukossa on paikoin paljonkin lehtipuuta. Myös muu kasvillisuus on yleensä karua. Rehevämpiä alueita on kuitenkin yleisesti jokivarsien hienosedimenttirannoilla ja joidenkin järvien tuntumassa.

Peltoalueet sijaitsevat yleensä rehevillä jokirannoilla. Jonkin verran viljelysmaata on raivattu myös järvien rannoille sekä kairojen lihavimmille suomaille. Lähes koko viljelyala on nurmea. Karjanhoidon ohella poronhoito alkaa olla tärkeä elinkeino. Vaikka metsät ovat karuja, on niiden verraten suuri määrä ja kohtuullinen kasvu mahdollistanut metsätalouden kehityksen. Kemijoki on valjastettu sähkön tuotantoon, maisemassa näkyvänä merkinä tästä on Kemijärven seudun voimakkaasti säännöstellyt tekoallasalueet.

Asutusta on seudulla vielä kohtalaisen runsaasti, keskimäärin selvästi enemmän kuin pohjoisemmassa Lapissa. Asutus on jokilaaksoissa yleensä melko kapealla vyöhykkeellä. Kylät ovat tällöin nauhamaisia sijaiten jokilaakson korkean rannan tuntumassa. Suurin osa asutuksesta on Tornionjoen sekä Kemijoen ja Ounasjoen varsilla. Lisäksi monien järvien rannoilla on pieniä kyliä ja yksittäisasumuksia.

Perinnebiotoopit

Perinnebiotoopit ovat vanhantyyliksen maatalouden muokkaamaa luonnonympäristöjä ja niiden tarkastelun tärkein peruste on kasvillisuus. Perinnebiotoopit ovat niiton ja eläinten laidunnuksen synnyttämiä ketoja, niittyjä, hakamaita ja metsälaitumia. Myös vanhat kaskimetsät voidaan lukea perinnebiotooppeihin (Tosin niitä ei kyllä käsittääkseeni yleensä lueta perinnebiotooppeihin). Usein kyseessä oleva alue on vuosien saatossa ollut monessa käytössä ja siten alueen tarkka luokitus voi olla tulkinnanvaraista. Jokainen perinnebiotooppi on syntyhistorialtaan ja kasvistoltaan erilainen toisiinsa verrattuna.

Vuonna 1992 aloitettiin Suomessa valtakunnallinen perinnemaisemien kartoitusprojekti, jonka tulokset Lapin läänin osalta on kerätty raporttiin Lapin perinnemaisemat (Satu Kalpio ja Tarja Bergman, 1999). Julkaisussa esitellään Lapin arvokkaat perinnemaisemat ja niiden nykytila sekä arvioidaan niiden hoidon tarvetta ja annetaan hoitosuosituksia. Julkaisussa käytetään kohteista nimitystä perinnemaisemat, mutta kyseessä on nimenomaan perinnebiotoopit. Julkaisun mukaan maakunnallisesti arvokkaita perinnemaisemia (perinnebiotooppeja) Torniossa ovat Pensaskarin kalastustukikohta, Oravaisensaaren niitty, Korpikylän Uusimaan laidun, Lehdon haka ja metsälaidun ja Inakaran kalastustukikohta.

Paikallisesti arvokkaita perinnemaisemia ovat Tapaninsaaren laitumet, Vähän laidunniitty, Juneksen kedot, Torpan laidun, Lehdon lammaslaidun, Likasaari, Pelttarinsaaren eteläkärjen lammaslaidun, Tuominiemen rantalaidun, Hirsikankaan niityt, Keräsenlammen niitty, Haapaniemen niitty, Kariniemen tulvaniitty ja Yli-hurun niitty.

Perinne- ja kulttuurimaisemat

Perinnemaiseman tarkastelun lähtökohta on laajempi kuin vain kasvillisuus. Perinnemaisema on yhden tai useamman eri perinnebiotoopin ja sen ympäristön muodostama kokonaisuus – maisema, joka kytkeytyy pitkäaikaiseen maatalousyhteis-

kuntaan. Perinnemaisemiin liittyy läheisesti rakennettu ympäristö osana maisemakokonaisuutta.

Maisema jaetaan luonnon- ja kulttuurimaisemaan sen mukaan, ovatko luonnon vai ihmisen toiminnan tuloksena syntyneet elementit hallitsevia. Luonnonmaisemia ovat alueet, joiden kehitykseen ovat vaikuttaneet pääasiassa vain luonnon prosessit. Kulttuurimaisemat ovat ihmisen ja luonnon yhteisvaikutuksena syntyneitä kokonaisuuksia. Kulttuurimaisemasta voidaan erottaa ihmisen ja luonnon pitkäaikaisen vuorovaikutuksen myötä muovautunut maaseudun kulttuurimaisema ja ääritapauksena lähes yksinomaan ihmistyön tuloksena syntyneet kaupunkimaisema eli urbaani maisema.

Kulttuurimaisemassa yhdistyvät monet elementit. Kulttuurimaisemassa voidaan havaita luonnonpiirteisiin ja ihmisen muovaamiin kulttuuripiirteisiin liittyvät tekijät ja niiden perusteella syntyneen maisemakuvan esteettisiin arvoihin liittyvät tekijät. Laajimmin ja syvällisimmin nämä tekijät yhdistyvät perinteisten maankäyttötapojen muovaamassa kulttuurimaisemassa, maaseudun viljely- ja asumusmaisemassa ja yhtäläillä Lapin perinteisten elinkeinojen kuten poronhoidon ja metsätalouden maisemassa. Nämä maisemat toimivat tärkeinä todisteena ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksesta ja niihin on myös tallentunut suuri määrä ainutlaatuista kulttuuriperintöä.

Maiseman kokeminen

Kiinnostus maisemaan, sen tutkimiseen, suojeluun ja suunnitteluun on viime vuosina ollut kasvussa. Maiseman arvo on noussut sekä luonnontieteissä että yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksessa. Maamme perinne- ja luonnonmaisemia on inventoitu ja tutkittu, kulttuuriperintöä kartoitettu ja kansallismaisemia nimetty.

Visuaalinen maisema on katsojan oma yksilöllinen kokemus. Etenkin paikallisille asukkaille maisema on myös kulttuurihistoriaa. Maiseman

Kuva 4. Maaseudun kulttuurimaisemaa. LKYT 2007.

muuttuminen koetaan muullakin tavalla kuin vain esteettisesti. Ulkopuolinen näkee maiseman ominaispiirteet eri tavalla kuin alueen asukas, koska hänellä ei ole maisemaan liittyviä henkilökohtaisia muistoja eikä tuttuuden aiheuttamaa turtumusta. Muistikuvat ympäristöstä piirtyvät syvälle mieleen. Useimmat pystyvät kuvailemaan tuttuja paikkoja ja rakennuksia, vaikkei niitä olisi enää olemassa. Ympäristöä ei tee aina muistettavaksi paikan kauneus tai viihtyisyys, vaan siihen liittyvät tapahtumat tai kohtaamiset. Myös maisemakuvan kauneuden arviointiin vaikuttavat muistot: useimmat pitävät lapsuuden maiseman kaltaista näkymää kauniina.

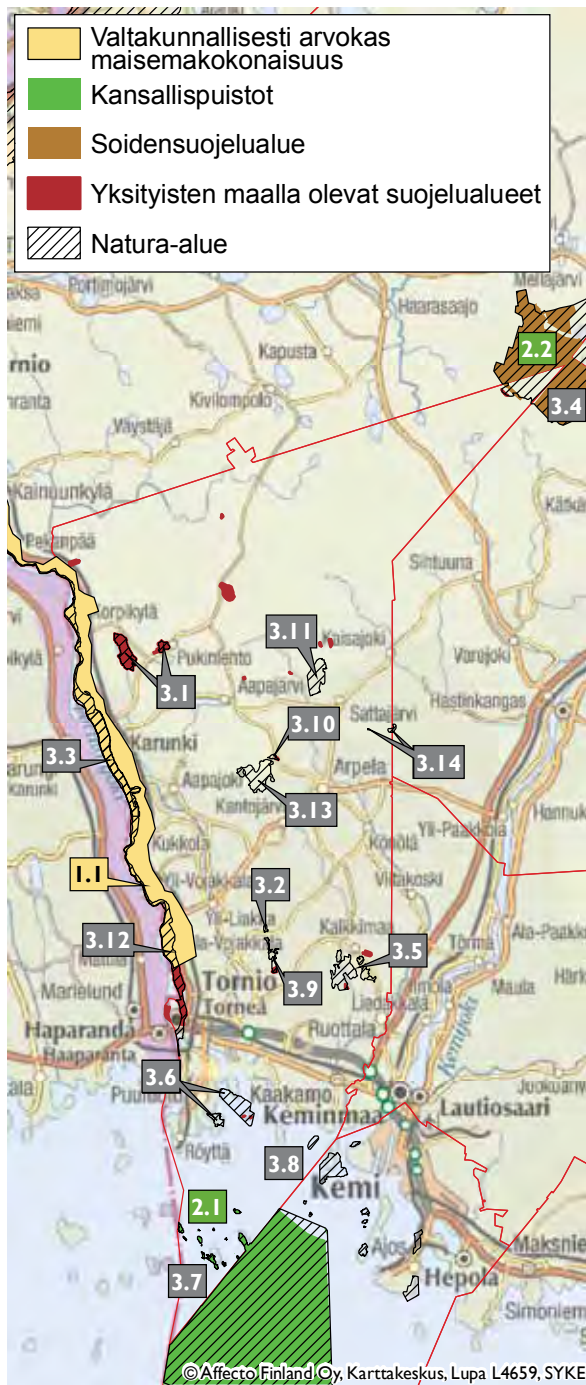
Maisemaan kytkeytyvät kulttuuriset jäljet ja mielikuvat sitoutuvat usein historiaan. Maiseman

henki syntyy siihen liittyvän historian, menneisyyden ja perinteen tiedostamisesta. Maiseman ja sen menneisyyden välinen suhde voidaan myös nähdä erilaisten historiallisten kerrosten kasautumana. Maiseman historialliseen ulottuvuuteen kuuluu myös siihen liittyvä nostalgia, kaipaus kadotettuun menneisyyteen. Nostalgian ohella historialliset maisemat sitoutuvat vahvasti myös perinteeseen. Yleensä perinteestä puhuttaessa viitataan sellaiseen luonnon tai kulttuurin arvoon, joka on säilynyt tai tietoisesti säilytetty menneisyydestä nykyisyyteen ja joka halutaan säilyttää myös tulevaisuudessa. Maisemaan kohdistuu jatkuvasti yhä enemmän muutospaineita. Siksi maiseman ja sen luontoon liittyvien arvojen säilyttämisestä ja kehittymisestä on tullut yhä suurempi haaste.

Kuva 5. Liakanjoen maisemaa. Tiina Elo 2011.

Tornion suojelualueet

1. Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

1.1 Tornionjokilaakso

2. Luonnonsuojelualueet

2.1 Perämeren kansallispuisto

2.2 Kilsiaavan – Ristivuoman soidensuojelualue

3. Natura-alueet

3.1 Hurujärvi – Iso-Mustajärvi

3.2 Karsilonmaa

3.3 Karunginjärvi

3.4 Kilsiaapa – Ristivuoma

3.5 Kusaiskorpi, Palojänkkä, Alkumaa, Isokumpun jänkä

3.6 Pajukari – Uksei – Alkunkarinlahti

3.7 Perämeren kansallispuisto

3.8 Perämeren saaret

3.9 Rakanjänkkä

3.10 Runtelinlehto

3.11 Sattavuoma

3.12 Tornionjoen ja Muonionjoen vesistö

3.13 Vaarajänkkä – Rovajänkkä

3.14 Vinsanmaan letot

Kartta 12. Tornion maisema- ja luonnonsuojelualueet.

Arkeologinen kulttuuriperintö

Mitä on arkeologinen kulttuuriperintö

Arkeologisella kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan maassa tai vedessä säilyneitä, ihmisen toiminnasta aikanaan syntyneitä rakennelmia, muodostumia ja löytöjä. Ne ovat osa vanhinta kulttuuriympäristöämme, jota tutkitaan ensisijaisesti arkeologian menetelmin. Niistä tavallisimpia ovat maastossa tehtävät inventoinnit ja kaivaukset. Esihistoriallista aikaa tutkittaessa arkeologia on tärkein tieteenala, koska kirjallisia lähteitä ei ole käytettävissä. Arkeologiaa käytetään paljon myös historiallista aikaa koskevassa tutkimuksessa, koska sen avulla voidaan täydentää kirjallisten lähteiden antamaa kuvaa. Arkeologisilla menetelmillä on mahdollista tutkia niin kivikauden pyyntiväestön asuinpaikkoja kuin 1700-luvun kaupunkiasutustakin tai 1900-luvun sotahistoriallisia rakennelmia. Arkeologia on monitieteistä ja tutkimuksessa hyödynnetään erityisesti luonnontieteellisiä menetelmiä.

Arkeologian tutkimuskohteet erottuvat maastossa usein vain erilaisina kuopanteina tai kohoumina. Maaperään muodostuneet värjäytymät, kiveykset, kuopat ja löydöt tulevat näkyviin yleensä vasta, kun maan pintakerros jostakin syystä rikkoutuu. Nämä jäljet ja merkit muodostavat arkeologisen tutkimuksen tärkeimmän maastossa säilyneen lähdemateriaalin, kulttuurikerroksen. Asuinpaikoilla kulttuurikerros alkaa yleensä aivan maan pinnasta humuskerroksen alta ja ulottuu paksuimmillaankin tavallisesti vain 20–30 cm:n syvyyteen. Varastointia tai valmistusta varten on voitu kaivaa syviäkin kuoppia. Joissakin tapauksissa vanha kulttuurikerros on voinut jäädä paksujen tulvakerrosten alle ja säilyä lähes koskemattomana.

Muinisjäännökset ja arkeologiset löydöt ovat suojeltuja

Arkeologinen kulttuuriperintö sisältää ainutker- taista tietoa maamme aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Vuonna 1963 säädetyin muinaismuistolain (295/63) tarkoituksena on varmistaa, että tätä tietoa säilytetään myös seuraaville sukupolville ja tulevia tutkimuksia varten. Laissa määritellyt kiinteät muinisjäännökset ovat muinaismuistolain nojalla rauhoitettuja ilman erillistä suojelupäätöstä. Merestä, järvistä tai muualta vesistöistä tavattavat laivan tai muun aluksen hylyt sekä niiden osat kuuluvat myös muinaismuistolain piiriin, mikäli niiden ikä on yli sata vuotta. Hylyt ja niiden osat rinnastuvat kiinteisiin muinisjäännöksiin. Suojeltuja ovat myös irtaimet muinaisesineet eli yksittäiset maasta tai vedestä tavattavat esineet tai niiden osat, joiden omistajaa ei tiedetä ja joiden iän voidaan arvioida olevan yli sata vuotta.

Suomessa arkeologisen kulttuuriperinnön suojeluun, tutkimukseen ja hoitoon liittyvistä asioista vastaa Museovirasto. Museovirastolla on oikeus tutkia, määrittää, rajata ja hoitaa muinisjäännöksiä. Museovirasto myöntää myös luvat muinisjäännösten tutkimukseen. Viranomaisen roolissa se seuraa maankäytön suunnittelua ja antaa lausuntoja kaavoituksesta ja muinisjäännöksiä koskevasta rakennushankkeista. Tähän työhön osallistuvat myös ne maakuntamuseot, joiden kanssa Museovirasto on tehnyt yhteistyösopimuksen. Lapissa tällainen sopimus on tehty jo 1990-luvulla Lapin maakuntamuseon kanssa, joka hoitaa huomattavan osan oman toimialueensa (Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi, Posio, Rovaniemi, Ranua, Savukoski, Sodankylä) muinisjäännöksiä koskevasta asiantuntija- ja viranomaistehtävistä. Saamelaisen kotiseutualueen osalta vastaava sopimus on tehty vuonna 2011 Saamelaismuseo Siidan kanssa.

Lapissa arkeologinen kulttuuriperintö on erottamaton osa nykyistä asuin- ja elinympäristöämme. Jokivarsien ja järvenrantojen asuinpaikat, pyynti-

maat ja kulkureitit ovat pysyneet samoilla sijoillaan jopa vuosituhansien ajan. Muinaisjäännökset ovat monessa tapauksessa säilyneet paremmassa kunnossa kuin muualla Suomessa. Arkeologisesti merkittävät alueet voivat muodostaa laajoja, yhteisiä ja suhteellisen ehjiä kokonaisuuksia. Mui-

naisjäännösten kuntoon ja säilymiseen vaikuttavat varsinkin kaikenlainen maankäyttö, kuten rakentaminen, maa- ja metsätalous sekä luonnonvarojen hyödyntäminen, Lapissa erityisesti vesien sääntely ja kaivostoiminta.

Kiinteät muinaisjäännökset ovat muinaismuistolain (295/1963) perusteella rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Rauhoitus on automaattinen eikä se edellytä erillistä suojelupäätöstä tai muita toimenpiteitä. Muinaisjäännöksen toteaa Museovirasto, joka lain mukaan vastaa muinaisjäännösten tutkimuksesta, suojelusta ja hoidosta.

Muinaismuistolain mukaan kiinteän muinaisjäännöksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen on kielletty ilman lain nojalla annettua lupaa. Muinaisjäännösten rauhoitusta valvoo Museovirasto.

Kiinteiksi muinaisjäännöksiksi laissa luetellaan seuraavat kohteet:

- 1) maa- ja kivikummut, röykkiöt, kivikehät ja muut kiveykset ja latomukset, jotka ovat ihmisen muinoin tekemiä;
- 2) pakanuuden aikaiset haudat ja kalmistot, myös sellaiset, joista maan pinnalla ei ole merkkejä;
- 3) kivet ja kalliopinnat, joissa on muinaisilta ajoilta kirjoituksia, kuvia tai muita piirroksia tahi maalauksia, hiomauria tai muita hionnan jälkiä taikka uhrikuoppia;
- 4) uhrilähteet, uhripuut, uhrikivet ja muut palvontapaikat sekä muinaiset käräjäpaikat;
- 5) muinaisilta ajoilta peräisin olevat asumusten jäännökset sekä asuin- ja työpaikat, niin myös muodostumat, jotka ovat syntyneet sellaisten asumusten tai paikkojen käyttämisestä;
- 6) muinaisaikaiset hylätyt linnat, linnamäet, linnoitukset, linnakkeet, vallit ja vallihaudat, sekä niiden jäännökset, kirkkojen, kappeliin, luostarien ja muiden huomattavien rakennusten rauniot sekä muinaiset hautapaikat, jotka eivät ole seurakunnan hoidossa;
- 7) kivet, ristit ja patsaat, jotka muinoin on pystytetty jonkun henkilön tai tapahtuman muistoksi tai uskomuksellisessa tarkoituksessa, samoin kuin muut sellaiset muistomerkit;
- 8) muinaisten huomattavien kulkuteiden, tienviittojen ja siltojen sekä vartiotulien ja muiden sellaisten laitteiden jäännökset; sekä
- 9) kiinteät luonnonesineet, joihin liittyy vanhoja tapoja, tarinoita tai huomattavia historiallisia muistoja.

Laki ei aseta muinaisjäännökselle ikärajaa. Käytännössä historiallisen ajan muinaisjäännöksen suojelussa 1700-lukua myöhempien muistojen rauhoitus arvioidaan yleensä tapauskohtaisesti. Arviointi perustuu tavallisesti sekä arkistoseelvitykseen että maastotarkastukseen. Suojeltavaksi on otettu myös 1900-luvun alkupuolen perintöä, kuten teollisuushistoriallisia muistoja ja sotahistoriallisia rakennelmia. Esimerkiksi I maailmansodan rakennelmat on rauhoitettu muinaismuistolain perusteella.

Museoviraston ylläpitämän valtakunnallisen muinaisjäännösrekisterin mukaan Suomesta tunnettiin vuoden 2010 lopussa yli 26 000 kiinteää muinaisjäännöstä. Kohteista noin 4000 (15 %) on Lapissa. Valtaosa Lapin muinaisjäännöksistä sijaitsee Metsähallituksen hallinnoimilla valtionmailla.

Maastosta muinaisjäännösrekisteriin – tietoa arkeologisesta kulttuuriperinnöstä

Arkeologit keräävät muinaisjäännöksiä koskevaa tietoa monin eri tavoin. Suuren yleisön tuntemat kaivaukset muodostavat vain pienen osan arkeologin työstä. Museoviraston kaivauksista useimmat liittyvät erilaisiin maankäyttöhankkeisiin. Tieteellisistä lähtökohdista kaivauksia tekevät pääasiassa yliopistot ja maakuntamuseot tai tutkimusta tekevät arkeologit.

Tavallisimpia arkeologisia kenttätutkimuksia ovat muinaisjäännösten tarkastukset maastossa. Arkeologisella inventoinnilla tarkoitetaan yleensä rajatulla alueella tehtävää maastotutkimusta, jossa tarkastetaan jo tiedossa olevia kohteita ja etsitään mahdollisuuksien mukaan uusia, ennestään tuntemattomia jäännöksiä. Aikaisemmin inventointeja tehtiin tavallisesti kuntarajojen mukaisina perusinventointeina, mutta nykyisin yhä useammat selvitykset koskevat yleensä kuntaa pienempiä tai sen rajoista riippumattomia alueita. Useimmat inventoinnit liittyvätkin kaavoitukseen tai erilaisiin maankäyttöhankkeisiin, kuten liikenneväyliin tai voimajohtolinjauksiin. Lapissa inventointeja on tehty erityisesti vesistöjen säännöstelyn ja kaivos-hankkeiden takia. Suomen ensimmäinen arkeologinen inventointiohjelma aloitettiin Kemijoen voimalaitosrakentamisen yhteydessä 1950-luvulla. Metsähallitus on aloittanut 2000-luvulla hallinnsaan olevien valtionmaiden kulttuuriperintökoh- teiden inventoinnit, joiden tuloksia hyödynnetään alueiden hoidossa ja käytössä.

Tutkimusprojekteissa tehdään tieteellisen kysymyksenasettelun mukaisia inventointeja. Niistä voidaan mainita esimerkkinä Ylä-Lapin peuran- pyynnissä käytettyjen kuoppajärjestelmien inven- toinnit. Inventoinnissa voidaan keskittyä myös tietyn tyyppisiin jäännöksiin. Tällaisia teemain- ventointeja ovat olleet esimerkiksi raudanvalmis- tuspaikkojen tai hautasaarten inventoinnit. Inven- toinnit voivat liittyä myös kulttuuriympäristön hoitoon tai kulttuurimatkailuun. Inventoinneista laaditaan raportti, jota säilytetään joko alkuperäi- senä tai kopiona Museoviraston arkistossa.

Lapin liitto on tuottanut maakuntakaavoituksen yhteydessä 2000-luvulla Museoviraston ja Lapin maakuntamuseon kokoamien aineistojen pohjalta Lapin seutukunnista kuntakohtaiset suojelukohde- luettelot. Suojelukohdeluettelot ovat tärkeitä tieto- lähteitä, mutta ne vanhenevat nopeasti ympäristön ja inventointitilanteen muuttuessa. Ajantasaiset tie- dot arkeologisista kohteista onkin aina syytä selvit- tää Lapin maakuntamuseosta tai Museovirastosta, joka pitää yllä valtakunnallista rekisteriä kaikista Suomen kiinteistä muinaisjäännöksistä. Rekisteri sisältää perustiedot kaikista tunnetuista esihisto- riallisista kohteista ja niitä koskevista tutkimuk- sista. Rekisteriä päivitetään jatkuvasti. Erityisesti historiallisen ajan muinaisjäännösten osalta tiedot ovat vielä koko Suomessa puutteellisia, koska esi- historiallista aikaa nuorempia kohteita on alettu järjestelmällisesti inventoida vasta 2000-luvulla. Muinaisjäännösrekisteriin voi tutustua Museovi- raston ylläpitämässä kulttuuriympäristön rekiste- riportaalissa. (<http://kulttuuriymparisto.nba.fi>).

Kuva 6. Arkeologi työssään paikantamassa Ylitornion Kermajupon rakkaan kaivettuja kuoppia. Tiina Elo 2011

Lapin arkeologiset aikakaudet

Mesoliittinen kivikausi	8500–5000 eKr.
Työkalujen pääraaka-aine kvartsi Hirvi, peura ja majava tärkeitä riistaeläimiä	
Neoliittinen kivikausi	5000–1900 eKr.
Ilmasto lämpenee, mäntymetsät laajimmillaan (4000 eKr.) Pohjois-Lapin tuntureilla Rannikolla hylkeenpyytäjiä ja suuria pyyntitukikohtia (talvikylät, asumuspainanteet) Peuran pyynnissä otetaan käyttöön erityisesti Pohjois-Lapissa kuoppajärjestelmät 3000–2000 eKr. Jokilaaksoissa käytössä suuret liuske-esineet, joita valmistetaan paikallisista raaka-aineista Saviastiat otetaan käyttöön, pohjoisessa varhaisinta SÄRI -keramiikka (5000 – 4500 eKr.) Perämeren rannikolle aletaan rakentaa röykkiöitä kivikauden lopulla, Tornionlaaksossa kokeiltu viljelyä	
Varhaismetallikausi	1900 eKr.–300 jKr.
Ilmasto muuttuu epävakammaksi ja viileämmäksi Peuran pyynnissä Pohjois-Lapissa voimakas kuoppapyynnin vaihe 2000 eKr., pitkät kuoppaketjut Perämeren alueella hylkeenpyyntitukikohtia (keittokuopat) ja röykkiöhautauksia Vanhemmalla varhaismetallikaudella (1900–700 eKr.) pronssiesineitä ja valinmuotteja, harvinaisia Rautaiset aseet ja työkalut otetaan käyttöön nuoremmalla varhaismetallikaudella (700 eKr.–300 jKr.) Itä-Lapissa ja Kemijokivarressa omaa raudanvalmistusta Käytössä on useita keramiikkatyylejä, sekoitteena käytetään yleisesti asbestia, talkkia ja kiillettä	
Rautakausi	300–1300 jKr.
Keskirautakausi	300–750 jKr.
Kulttuurin murros – metalliesineiden ja pyyntituotteiden vaihdantaan perustuva talousmuoto Keramiikan valmistus ja käyttö lakkaavat, omasta raudantuotannosta luovutaan Perämeren alueella omaksutaan eteläisiä vaikutteita esineistöön ja hautaustapoihin	
Myöhäisrautakausi	750–1300 jKr.
Kotakyläaika	750–1600 jKr.
Ilmasto lämpenee, mäntymetsiä nykyistä laajemmalla alueella Rannikolle ja jokilaaksoihin kyliä ja taloja; sisämaassa kotakylät (kevytrakenteiset kodat, liesilatamukset) Historiallisesti tunnettu saamelainen kulttuuri (metalli- ja sarviesineistö, seidanpalvonta) alkaa muotoutua Kemijoen ja Tornionjoen varteen perustetaan markkinapaikkoja – kauppaa ja kalastusta alkaa hallita Pohjanlahden rannikon (Kvenland) talonpoikaisväestö ja 1300-luvulta alkaen pirkkamiehet eli birkarlit	
Keskiaika	1300–1600 jKr.
Talvikyläaika	1550–1750 jKr.
Ilmasto viilenee, pikku jääkausi (1300–1870) Kuninkaan ja kirkon valta vakiinnutetaan 1300-luvulla – hiippakuntarajat vahvistetaan 1346, ensimmäiset kirkot rakennetaan Kemijoen ja Tornionjoen suuhun markkinapaikkojen lähelle, birkarliin erioikeudet lakkautetaan 1500–1600-luvuilla, verotus siirretään kruunulle Talonpoikaiskylät muodostuvat jokilaaksoihin Lapinmaiden ja lapinkyläaika vahvistetaan, keskuspaikoiksi vakiintuvat 1500-luvuilla talvikylät, joissa asutaan turvepeitteisissä puukodissa, runsas ja monipuolinen aineellinen kulttuuri Turkis- ja riistaeläinten pyyntisaaliit romahtavat 1600-luvulta alkaen	
Uusi aika	1600–1900 jKr.
Talvitupien aika	1700–1900 jKr.
Tornion kaupunki perustetaan vanhalle Suensaaren markkinapaikalle 1621 Lapin luonnonvarojen hyödyntäminen alkaa 1600-luvulla, Pajalan Köngäsen ruukki perustetaan 1646 Saamelaisten perinteisen uskonnon murros ja lopullinen käännytys kristinuskoon 1600-luvulla, noitarumpuja ja seitapaikkoja hävitetään Suomalainen uudisasutus ja talonpoikainen kulttuuri leviävät lapinkyliin (Lapinmaan plakaatti 1673) – Lapin ja Lannan rajakiistat 1670–1680-luvuilla – lopullinen Lapin ja Lannan raja vahvistetaan 1796 Saamelaiset omaksuvat talonpoikaiskulttuurin piirteitä, mm. salvotut hirsituvat viimeistään 1700-luvulla, talvikylästä luovutaan 1700-luvun puolivälissä Peurapyynnin merkitys vähenee 1600-luvulta alkaen, saamelaiset siirtyvät talonpojiksi tai poronhoitajiksi Suurporonhoito leviää Norjan tunturialueilta ja vakiintuu Kemin Lapissa 1800-luvun alkupuolella	
Kausien jaottelussa on käytetty lähteenä julkaisuja Inarin arkeologiset vaiheet (Carpelan 2003) ja Maiseman muisti (Museovirasto 2003). Kausien ajoitukset on ilmoitettu kalenterivuosina sadan vuoden tarkkuudella. Aikarajat perustuvat arkeologisen aineiston ajoituksiin ja historiallisiin lähteisiin. Tässä julkaisussa mainitut radiohiiliajoitukset on ilmoitettu aina kalenterivuosina.	

Lapin muinaisjäänöksiä

Mika Sarkkinen ja Sirkka-Liisa Seppälä

Asutus ja asuminen

Vanhimmista esihistoriallisista asuinpaikoista käytetään yleisnimitystä kivikautinen asuinpaikka. Niistä ei juuri ole maan pinnalle näkyviä merkkejä. Asuinsijat havaitaankin yleensä vasta, kun maan pinta syystä tai toisesta rikkoutuu. Tuolloin paljastuvat peittyneet löytökeskittymät, tulisijat ja muut muinaisen asumisen värjäämät kerrokset. Useimmiten näiltä asuinpaikoilta tavataan vain esineitä valmistettaessa syntyneitä jätettä, etenkin kvartsi- ja kvartsiitti-iskoksia. Niiden perusteella asuinpaikkaa ei voi yleensä ajoittaa tarkasti, ja osa koh-teista voi olla kivikautta nuorempia. Asuinpaikkojen laajuus ja luonne vaihtelee suuresti. Joskus kyseessä voi olla satunnainen leiripaikka, toisinaan paikalle on toistuvasti palattu useamman tuhannen vuoden aikana.

Muutamilla esihistoriallisilla asuinpaikoilla on matalina painanteina erottuvia osin maahan kaivettuja asumus-ten sijoja, *asumuspainanteita*. Pääosin kivikauden lopulle tai varhaismetallikaudelle ajoittuvat painanteet ovat yleisiä Perämeren pohjukan jokivarsissa ja maannousun kuivattamilla vanhoilla merenrannoilla, jotka voivat sijaita kaukanakin nykyisistä vesistöistä. Kauempaa sisämaasta asumuspainanteita tunnetaan vähemmän. Siellä ne sijaitsevat nykyisten vesistöjen rannoilla.

Pohjois-Lapissa ja paikoin muuallakin myöhäisrautakautisten ja keskiaikaisten (800–1600-luku) asuinpaikko-ten tunnusmerkkejä ovat maanpinnalle erottuvat *suorakaiteiset liesilatomukset*. Ne sijaitsevat usein muutaman latomuksen muodostamassa rivissä hiekkaisilla ja karuilla veden lähellä olevilla kankailla. Myös yksittäisiä latomuksia tunnetaan. Tulisijojen lisäksi latomuksia ja kiveyksiä on tehty myös muihin tarkoituksiin.

Pohjois- ja Itä-Lapista tunnetaan viitisentoista saamelaisten *talvikylää*. Niillä on näkyvissä useita kehämäisiä *kodansijoja*. Ne ovat neliömäisiä tai kuusikulmaisia matalia maavalleja, joiden keskellä on usein kivistä koottu matala liesi. Talvikylät sijaitsevat pienten jokien ja lampien rantamilla. Kyläpaikat voi tunnistaa myös ympäristöstään poikkeavan kasvillisuuden perusteella, samaan tapaan myöhemmät asuin- tai kalakentät. Kentillä erottuu yleensä erilaisia rakennusten pohjia, kuoppia tai tulisijoja. Kentät ovat voineet olla käytössä pitkiä aikoja.

Hirsitupien rakentaminen yleistyi keskiajalta alkaen, pohjoisimmassa Lapissa vasta 1700-luvun puolimaissa. Hirsistä rakennettu tupa oli helposti siirrettävä ja tupa maatui harvoin ensimmäiselle sijalleen. *Tupasijat* ovat alaltaan varsin pieniä (noin 4 x 4 metriä). Tupien muistoina tavataan kiukaiden tai piisien raunioita, joiden kivet ovat usein tulen haurastuttamia. Tulisijan ympärillä saattaa olla säilynyt tuvan seinän multapenkkaa. Myöhemmillä *talonpaikoilla* on yleensä jäännöksiä myös talousrakennuksista, raivausröykkiöitä ja peltokap-paleita. Keskiajalta lähtien rannikolle ja jokivarsiin syntyi talonpoikaista *kyläasutusta*, jonka jäännöksiä on tutkittu muun muassa Rovaniemen Ylikylässä. Tornion (perustettu 1621) asemakaava-alueella on säilynyt *kaupunkiasutuksen* varhaisia kerrostumia 1600–1700-luvuilta.

Elinkeinot

Kiinteisiin muinaisjäänöksiin kuuluvat myös erilaiset työ- ja valmistuspaikat. Lapissa yleisimpiä ovat *pyynti-kuopat*, jotka varsinkin Ylä-Lapissa saattavat muodostaa kymmenien, jopa satojen kuoppien ketjuja. Pyynti-kuopat sijaitsevat usein hiekkakankailla, peurojen luontaisilla kulkureiteillä. Kuopat ovat yleensä soikeita tai pyöreitä, halkaisijaltaan 2–4 metriä ja syvyydeltään vähintään puoli metriä. Laajoja pyyntikuoppajärjestelmiä on käytetty varsinkin kivikauden lopulla ja varhaisella metallikaudella. Kuoppapyyntiä on harjoitettu kivi-kaudelta 1800-luvulle saakka. Poronhoitoon liittyvät rakenteet kuten poroerotuspaikkojen käytöstä pois jääneet kaarteet voidaan lukea arkeologiseen kulttuuriperintöön. Pyyntitalouden muinaisjäänöksiä ovat myös erilaisten kalastusta varten tehtyjen patojen ja pyydysten kivi- tai puurakenteet sekä puihin tehdyt apajapaikkojen sijainti- ja omistusmerkit.

Osa maastossa näkyvistä kuopista on todennäköisesti erilaisia *keitto- ja säilytyskuoppia*. Keittokuopat ovat eräänlaisia kivettyjä maauneja; kuoppia, joiden pohjalla on paksu palaneiden kivien kerros. Erityisen runsaasti niitä tunnetaan Perämeren rannikon varhaismetallikaudelle ajoitetuilta rantakorkeuksilta, mutta niitä on tavattu myös järvien rannoilta. Kivikoihin on yleisesti kaivettu säilytyskuoppia eli *purnuja*.

Kivikaudella on työkalujen raaka-ainetta hankittu lohkomalla haluttua kiveä paikoista, jotka erottuvat pieninä *louhoksina*. Esihistoriallisen ajan *raudanvalmistuspaikkoja* tunnetaan joitakin Etelä-Lapin alueelta. Tornionlaaksossa on historiallisen ajan varhaisesta teollisuudesta kertovia kohteita, kuten Kögäsen rautaruukin toimintaan liittyvät *rautamalmilouhos ja hiilimiiluja*. Historiallisen ajan elinkeinoista kertovat myös Kaaraneksen masuuni sekä lukuisat kalkkiuunit ja potaskankeittopaikat. Metsätalouden varhaisiin jäännöksiin kuuluvat tervahaudat, hiilimiilut sekä savotta- ja uittokauden rakenteet. Maatalouteen liittyviä jäännöksiä ovat myllynpaikat ja niittytalouden jäännökset.

Kivistä koottujen rakennelmien tarkoitusta ja ajoitusta on usein hankala määritellä ilman tutkimuksia. Tavallisimpia ovat rakennusten tulisijoina käytettyjen kiukaiden ja uunien rauniot. Viljelyyn liittyviä raivausjäännöksiä tunnetaan eri puolilta Lappia. Varsinkin Tornionlaaksossa vaarojen rinteistä voi löytää massiivisten kiviaitojen rajaamia siemenviljapeltoja eli *vaatarhoja*.

Tavat ja uskomukset

Kivikauden uskonnosta kertovat *haudat*, joita on Lapista toistaiseksi tavattu vain kahdelta Perämeren muinaisen rannikon asuinpaikalta Simosta ja Tervolasta. Perämeren rannikolta tunnetaan myös runsaasti kivikauden lopulta rautakaudelle ajoitettuja röykkiöitä, joista osa on kaivauksissa paljastunut haudoiksi. Historiallisen ajan kalmistoja ja hautausmaita tunnetaan eri puolilta Lappia. Vanhoja kirkonpaikkoja tunnetaan useita, samoin niihin liittyviä kenttiä ja markkinapaikkoja. Monissa saarissa erottuvat pitkänomaiset kuopat ovat väliaikaisia kesähautapaikkoja, joista vainaja on siirretty varsinaiseen kirkkomaahan.

Kiinteisiin muinaisjäännöksiin kuuluvat myös erilaiset *palvos- tai uhripaikat*, jotka ovat lähinnä saamelaisten seitoja tai pyhiä paikkoja, useimmiten kiviä tai lähteitä. Lähteitä on käytetty muutenkin yleisesti parannustarkoituksiin. Pyytäjien veistämiä patsaita eli keropäitä on runsaasti varsinkin Kemijoen ja siihen laskevien jokien varsilla, hyvien pyyntipaikkojen läheisyydessä. Moniin erikoisiin luonnonmuodostumiin on liitetty tarinoita ja uskomuksia.

Hallinto ja liikenne

Lapissa on runsaasti *sotahistoriallisia* muistoja, joista vanhimmat ovat muinaisjäännöksiä. Toisen maailmansodan aikaisten kohteiden suojelu muinaisjäännösinä ratkaistaan tapauskohtaisesti. Salpalinjaan kuuluvat rakenteet ovat pääsääntöisesti suojeltuja. Lapin merkityksestä maanmittauksen kehityksessä kertovat lukuisat maanmittauspisteet, muun muassa UNESCO:n maailmanperintöön sisältyvän Struven ketjun paikalliset pisteet.

Lapin alueella on useita vanhoja valtakunnan rajoja, joista vanhimmat ovat peräisin keskiajalta. Suojeltuja ovat myös Kemin ja Tornion lapinmaiden sekä lapinkylien vanhat *rajamerkit*. Monet Lapin *kulkureiteistä* ovat kulkeneet samoilla urilla jo vuosituhansien ajan. Tunnetuimpia valtaväyliä ovat Pohjalahtea ja Jäämerta yhdistänyt Ruijan reitti sekä Pohjanlahden rantaa noudatteleva Pohjanmaan rantatie, joilla molemmilla on ollut myös valtakunnallista merkitystä. Merkkipiuita tunnetaan erityisesti vesi- ja maakulkureittien varsilta ja vaaroista.

Kuva 7. Arkeologisessa inventoinnissa löydetään tavallisimmin kvartsiesineiden työstössä syntyneitä iskoksia sekä palaneita riistäeläinten luita. Kuva Sirkka-Liisa Seppälä 2010.

Tornion arkeologiset kenttätutkimukset

Tornion seudun muinaisuuteen kiinnitettiin paikallishistoriallisissa kuvauksissa huomiota jo varhain. J.W. Murman ja J.V. Calamnius tekivät stipendiaattimatkan Kemissä ja Torniossa 1862. Vuonna 1868 ilmestynyt Calamniuksen kuvaus ”Muinais-Tiedustuksia Pohjanperiltä” kuuluu maamme ensimmäisiin arkeologisiin inventointikertomuksiin. Lauri Pääkkönen keräsi 1900–1901 Oulun kaupungin historiallisen yhdistyksen stipendiaattina runsaasti kiviesineitä Tornionlaakson alajuoksulta ja laati havainnollisia kuvauksia seudun muinaisjäännöksistä. Tornionjoen Oravaisensaaresta löydettiin 1911 keskiaikainen hopearaha-aarre. Tämän jälkeen seurasi pitkä tauko, sillä seuraavan kerran Tornion muinaisjäännöksiä tutkittiin maastossa vasta 1940-luvulla. Sotien jälkeisinä vuosina tarkastettiin enimmäkseen esineiden löytöpaikkoja. Laivajärven tienoon suuret kiviroykkiöt olivat tulleet tietoon jo 1900-luvun alussa, mutta niitä kartoitettiin ja tutkittiin tarkemmin koekaivauksin vasta 1962.

Oulun yliopisto teki Tornionlaakson asutushistorialliseen tutkimusprojektiin liittyviä kenttätutkimuksia 1973–1974 sekä 1980 Oravaisensaaresta, jossa tutkittiin kaivauksin keskiaikaista asuinpaikkaa. Luukkaankankaalla tutkittiin 1984 rakkaan kaivettuja säilytyskuoppia ja historiallisen ajan asuinpaikan jäännöksiä. Yliopiston johdolla tehtiin 1985–1987 myös merkittävät kaivaukset Laivajärven Rakanmäessä, jossa oli metsänäestyksessä paljastunut aiemmin tunnettujen røykkiöiden läheltä rautakautinen asuinpaikka. Tornion ensimmäinen arkeologinen perusinventointi toteutettiin vasta 1993–1995, jolloin Oulun yliopiston arkeologian opiskelijat tarkastivat Tornion kaupungin avustuksen turvin muinaisjäännöksiä ja etsivät uusia kohteita rannikolta ja sisämaasta. Inventoinnin tulokset olivat erittäin lupaavia, sillä kolmen kesän aikana paikannettiin yhteensä 76 aikaisemmin tuntematonta muinaisjäännöstä. Tornionlaakson maakuntamuseo inventoi 1989 Metsähallituksen tilauksesta Perämeren kansallispuiston saaria. Inventointia jatkettiin 1993, jolloin Tornion puolelta tarkastettiin Iso-Huituri sekä puiston luoteisosassa sijaitsevat Inakari, Lehtikari, Etu-Kari, Pensaskari, Mainua ja Pihlaja. Metsähallitus on aloittanut hallinnoimiensa alueiden hoitoa ja käyttöä palvelevat kulttuuriperinnön inventoinnit 2000-luvulla. Rovaniemen, Tervolan, Tornion ja Ylitornion rajojen yhtymäkohdassa sijaitsevaa Kilsiaavan-Ristivuoman Natura 2000-aluetta on inventoitu 2007.

Suensaarella sijaitseva Tornion kaupunki (perustettu 1621) kuuluu Suomen merkittävimpiin

Kuva 8. Laivajärven Rakanmäen røykkiöitä. Metsikön takana erottuvalta tasanteelta on Oulun yliopiston tutkimuksissa löydetty rautakautisen asuinpaikan jäännöksiä. Sirkka-Liisa Seppälä 2011.

kaupunkiarkeologisiin alueisiin, sillä kaupungin vanhimmat tontit ja rakennusjäännökset kirkon lounaispuolisella asemakaava-alueella ovat arkeologisten selvitysten perusteella poikkeuksellisen hyvin säilyneitä. Kaivauksia on tehty jo 1966, jolloin tutkittiin Tornion vanhojen raatihuoneiden ja torin aluetta nykyisen Porthaninkadun länsipäässä. Raatihuoneen kaivaukset olivat ensimmäiset kaupunkiarkeologiset kaivaukset Pohjois-Suomessa.

Kaupunkiarkeologinen tutkimus on käynnistynyt varsinaisesti 1990-luvun loppupuolella, kun Tornionlaakson museo alkoi tutkia kaivauksin asemakaava-alueen rakennettavien tonttien arkeologisia jäännöksiä 1996 ja 1999–2000 (Aspion ja Viippolan tontit 1996, Keskikatu 13 -tontti, Rakennustuotteen tontti, Vanhan Rukoushuoneen tontti, Purran ja Ahon tontti 1999, Govenius, Jääkärikatu 18–20, 2000. Kaivauksissa paljastui runsaasti 1600–1800-lukujen kaupunkivaiheen jäännöksiä ja kerrostumia. Näiden tutkimusten jälkeen Suensaaressa tehtiin 2000 kaupunkiarkeologinen inventointi, osana Museoviraston Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologista inventointiprojektia. Tornio oli ensimmäinen projektissa inventoitu kaupunki. Inventoinnissa arvioitiin arkistoselvitysten, vanhan karttamateriaalin, kenttätutkimusten ja nykyisten mittaustietojen avulla arkeologisten kulttuurikerrosten säilyneisyys 1700-luvun alkupuoleen (Isoonvihaan) mennessä rakennetulla kaupunkialueella. Parhaiten säilyneet osat on suojeltu muinaismuistolain nojalla. Selvityksen jälkeen tutkimuksia on tehty säännönmukaisesti niillä säilyneiksi arvioiduilla tonteilla, joita on koskenut jokin rakennushanke. Laajimmat kaivaukset on tehty Oulun yliopiston ja Museoviraston yhteishankkeena 2002 Keskikadun varrella, Ryhmäkodin ja Rakennustuotteen tonteilla. Rakennustuotteen tonttia on tutkittu myös 2008. Keskikadun ja Rau-

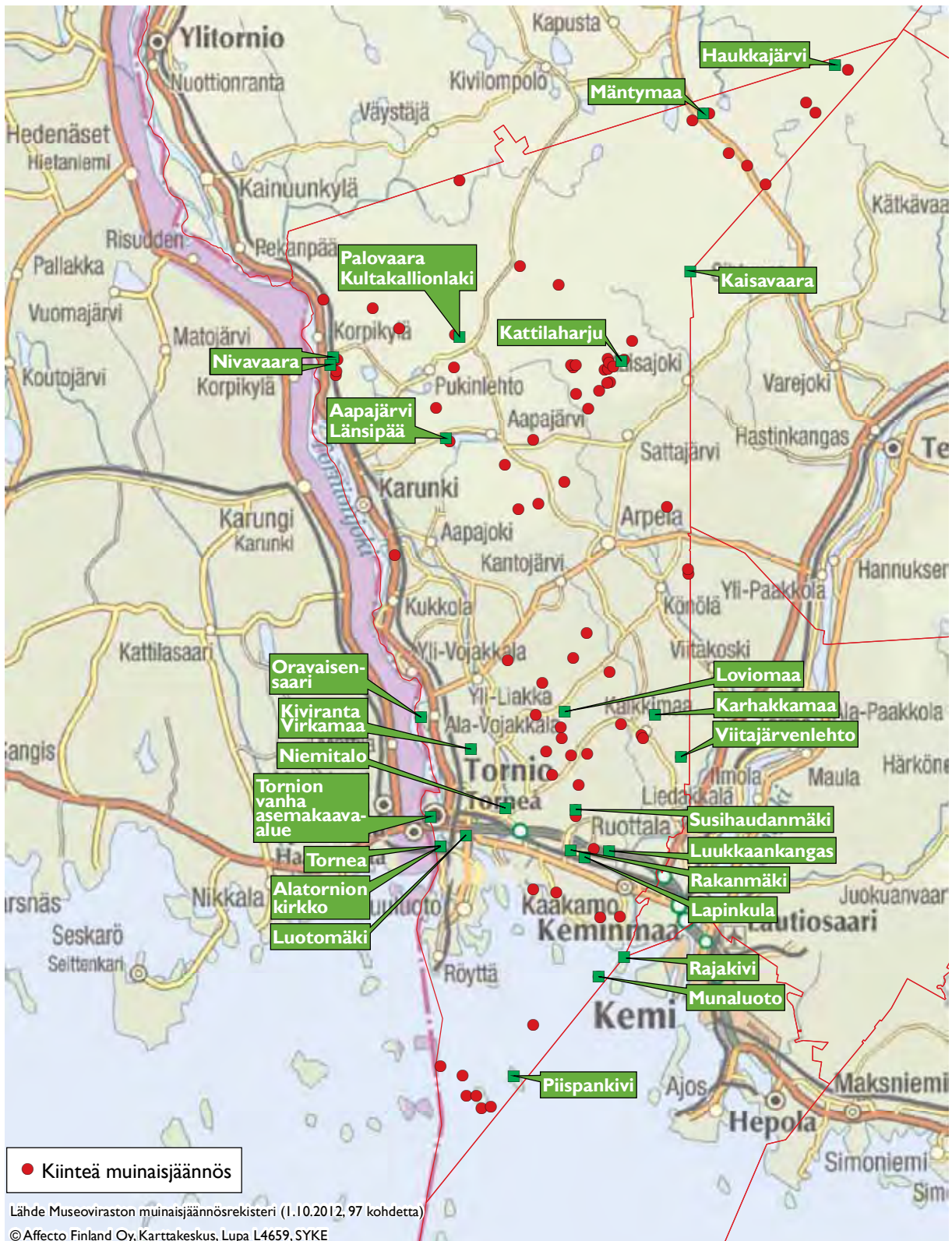

Kuva 9. Keramiikkaa Tornion Keskikadun kaivauksista 1996 ja 2002. Kuva Oulun yliopiston arkeologian laboratorio, Jari Heinonen.

hankadun kulmassa olevalla YIT:n tontilla tehtiin koekaivauksia 2010.

Tornion kirkkoja on tutkittu arkeologisesti jo varhain. Tornion kaupungin kirkon paikalla tehtiin pienimuotoisia tutkimuksia 1911 ja Alatornion kirkon korjaustöiden yhteydessä tehtiin vähäisiä tutkimuksia 1928. Tornion kirkon alapohjan puhdistustöiden yhteydessä 2005 lattian alta dokumentoitiin 121 hautausta.

Suurin osa Tornion tunnetuista muinaisjäänöksistä on ajoittamattomia röykkiöitä ja muita kivirakennelmia sekä erilaisia maa- ja kivikkokuoppia. Niistä esihistoriallisiksi on voitu ajoittaa vain Laivajärven ympäristön röykkiöt. Neljännestä muinaisjäänöksistä on esihistoriallisia asuinpaikkoja. Loput rekisteröidyistä kohteista ovat pääasiassa historiallisen ajan asutus- ja elinkeinohistoriallisia kohteita kuten rakennuksenpohjia ja erilaisia työ- ja valmistuspaikkoja. Historiallisen ajan merkittävistä muinaisjäänöksistä on mainittava erityisesti Tornion kaupungin vanha asemakaava-alue ja Oravaisensaaren varhaishistoriallinen asuinpaikka.

Kartta 13. Tornion kiinteät muinaisjännökset. Karttaan on merkitty nimellä tekstissä mainittuja kohteita.

Asutushistorian arkeologiset pääpiirteet

Varhaisin asutus

Tornionlaaksossa jäätikkövaiheen jälkeinen korkein ranta on Ancylysjärven aikainen ja muodostunut noin 10 000 vuotta sitten. Jäätikön hävittyä Ancylysjärvi on ulottunut kapeana lahtena Muonion Kaalamovaaran länsipuolelle Matkuskosken kohdalle, yli 240 kilometriä nykyisestä jokisuusta. Maankohoaminen on Perämeren alueella voimakasta. Nykyisin maa kohoaa alueella 70–80 cm sadassa vuodessa, mutta kivikaudella se on voinut vastaavassa ajassa kohota lähes kaksi metriä. Mannerjäätikön painama maankamara on kohonnut Pohjanlahden alueella huomattavasti nopeammin kuin pohjoisempana ja vanhimmat rantatasot ovat nykyisin Perämeren rannikkoalueella selvästi korkeammalla kuin vaikkapa Muonionjoen yläjuoksulla. Ylitornion Aavasaksalla tämän korkeimman rannan tasoksi on määritelty 208 metriä meren pinnan yläpuolella ja Pellon vaaroissa 195–205 metriä. Kolarin Muonionjoella Äkäsjoen suulla taso korkein ranta on paljon alempana, arvioiden mukaan 168 metriä nykyisen meren pinnan yläpuolella. Ancylysjärven jälkeen syntynyt suolainen Litorinameri ulottui 7 800 vuotta sitten Pellon Jarhoisenkoskelle. Tornion pohjoisosissa Litorinameren korkeimmat rannat sijaitsivat noin 100 metriä nykyisen merenpinnan yläpuolella.

Ihmiset asettuivat yleensä rannoille ja esihistoriallisia asuinpaikkoja voidaan karkeasti ajoittaa rannansiirtymisen avulla. Kaikki kivikauden aikaiset rannat sijaitsivat kymmeniä metrejä nykyisen merenpinnan yläpuolella, kaukana nykyisestä rannikkoviivasta. Muutamia asuinpaikat sijaitsivat maastossa niin korkealla, että ne ovat voineet olla käytössä jo Ancylysjärven varhaisvaiheessa, yli 9000 vuotta sitten. Varhaisia voisivat korkeuden perusteella olla ainakin Kivijärven itäpuoliset Yli-vojakkalan Mäntymaan asutusmerkit (122,5–127 m mpy) sekä koillisosassa sijaitsivat Korpikankaan asuinpaikat (125 m mpy). Mäntymaan asuinpaikka on koetutkimusten perusteella erittäin laaja ja Tornion tärkeimpiä kivikautisia muinaisjäännöksiä. Koillisosan varhaisista asuinpaikoista osa voi liittyä muinaisiin tai nykyisiin järviin, jotka ovat muodostuneet seudulle vasta merivaiheen jälkeen.

Korkeita seutuja on käytetty pitkään ja moneen tarkoitukseen. Tornion vaaroista ja rakoista on löydetty paljon pyynnistä ja raaka-aineiden hankinnasta kertovia kuoppia ja rakennelmia, esimerkiksi kivikoihin kaivettuja säilytyskuoppia, kausiasumuksia ja louhoksia. Palovaaran Kultakallion mä-

ellä (150 m mpy) on jälkiä kvartsin louhinnasta. Myös Tornionlaakson Nivavaarasta ja koilliskulman Haukkajärveltä on löydetty kvartsilouhoksia. Korpikylän Laitamaassa on louhittu myös kvartsiittia, jota on koottu pieniksi rökkiöiksi. Vanhimmat jäännöksistä voivat olla jo esihistoriallisia, mutta samoja alueita on hyödynnetty monin tavoin vielä historiallisellakin ajalla.

Perämeren rannikolla syntyi 6000–5500 vuotta sitten, kampakeraamisella ajalla, jokilaaksojen edustalle vuonojen rannoille useita kylämaisia hylkeenpyyntitukikohtia. Laajimmat tunnetaan Iijoen Kierikistä ja Kemijoen Tervolasta. Niitä käytettiin pääasiassa talvella ja asumukset kaivettiin osaksi maahan. Asuinpaikoilta on kartoitettu kymmeniä asumuksenpohjia sekä kuoppaliesiä ja säilytyskuoppia. Suomen puolen Tornionlaaksosta ei toistaiseksi ole löydetty yhtä laajoja kokonaisuuksia. Alueelta ei tunneta edes yhtään palaa kivikautista keramiikkaa, vaikka kivikautista kiviesineistöä jokilaaksosta on löydetty. Kyse onkin luultavasti osin tutkimuksen puutteesta, koska Pohjois-Ruotsista on aktiivisen inventointityön jälkeen tiedossa jo useita asuinpaikkoja, muun muassa Överkalixin Lillbergetin kampakeraaminen asuinpaikka 6000 vuoden takaa ja Haaparannan Saivaaran asuinpaikka, jossa on asuttu tuhat vuotta myöhemmin.

Tornion kiinnostavimpiin kivikauden tutkimusalueisiin koillisten osien ohella kuuluu Sattajärven pohjoispuolinen seutu, joka kuuluu samaan kivikautiseen saaristoon kuin siitä 13 km itään sijaitseva Tervolan Törmävaaran tunnettu kivikautisten asuinpaikkojen keskittymä. Erityisesti Laitilanvaaran ympäristöstä on kartoitettu esihistoriallisten asumustenpohjia ja muita asutuksen merkkejä. Niistä ainakin osa on luultavasti samalta ajalta kuin Tervolassa eli 6000–4000 vuoden takaa. Tornionjoki on kivikaudella laskenut nykyisen Ylitornion rajan tuntumassa Perämeren vuonomaiseen lahteen. Vuonon itärannalla on kohonnut korkea Nivavaara, jonka rinteistä on myös löydetty kivikautisia asuinpaikan jäännöksiä. Sattajärveltä on myös löydetty nuorakeraamisen kulttuurin aikainen (3200–2300 eKr.) vasarakirves. Kulttuurin esineet ovat Lapissa harvinaisia eikä varmoja asuinpaikkoja tunneta. Kirves on ilmeisesti tuotu Tornion seudulle Ruotsin suunnalta joskus 5000–4500 vuotta sitten. Varhaisesta liikkumisesta kertoo Könölästä löydetty jalaspari. Jalakset on ajoitettu radiohiilimenetelmällä varhaismetallikaudelle, noin 2 500 vuotta vanhoiksi.

Tornion eteläinen osa on vielä 4000–3000 vuotta sitten ollut samaa rikkonaista saaristoa (30–40 m mpy) joka on ulottunut Keminmaalle Kemijoen suistoon. Kalkkimaan, Ahvenjärven ja Viitajärven seuduilta tunnetaan muutamia asuinpaikkoja, jot-

ka saattavat olla varhaismetallikautisia. Tornionjoen suu on tuolloin, 2700–2000 vuotta sitten, ollut Matkakoskella (20–25 m mpy), yli 40 kilometriä nykyisestä rannikosta. Tornionjoen suisto on ollut tuolloin useita kilometrejä leveä. Liakanjoen ja Kaakamajoen laaksot ovat alkaneet muodostua vasta ajanlaskunvaihteen jälkeisinä vuosisatoina. Runsaat 1000 vuotta sitten Liakanjoen suu on ollut Ala-Vojakkalan korkeudella, Yli-Liakan eteläpuolella. Tornionjoen Kukkolankosken niska on noussut merestä 1800 vuotta sitten. Koski on purkautunut noin 1000 vuotta sitten. Kaakamajoen ja sen sivujoen Tieksonjoen suisto on tähän aikaan muodostanut Ruottalan länsipuolelle matalan ja suojaosan lahden. Asutus on sijoittunut jokisuistojen rannoilla kohoaville harjanteille ja lukuisille saarille. Liakan ja Kaakamajoen muinaislahtien väliin on jäänyt Laivajärvi ympäristöineen, joka on 1500 vuotta sitten muodostanut Tornion tärkeimmän asutuskeskuksen.

Kuoppia ja röykkiöitä

Tornion monilta vaaroilta, kummuilta ja rakka-alueilta tunnetaan lukuisasti erilaisia röykkiöitä ja kuoppia. Muutamat on mainittu jo 1800-luvun matkakuvauksissa. Jäännöksiä on toistaiseksi tutkittu varsin vähän, mutta vanhimmat rakennelmat näyttävät liittyvän kiinteästi esihistorialliseen rannikkovyöhykkeeseen ja sen asukkaisiin. Tavallisia muinaisjäännöksiä ovat erityisesti rakka-alueille tehdyt kivikkokuopat, joita on Tornioista kartoitettu vajaalta pariltakymmeneltä paikalta. Kuoppia esiintyy sekä yksittäin että ryhmissä, usein röykkiöiden läheisyydessä. Osa kuopista on todennäköisesti jo esihistoriallisia, mutta niitä on tehty vielä historiallisellakin ajalla. Kivikkokuoppia on arkeologisesti tutkittu vähän. Historiallisten vastineiden perusteella niitä on pidetty varastointiin tarkoitettuina purnuina, joissa olisi säilytetty pääasiassa lihaa tai kalaa. Eläinten pääsy kuoppaan on estetty katteilla ja vuorauksilla. Rakoissa kuoppia on voitu tehdä lähteiden kohdalle, jolloin säilytystila on säilynyt viileänä sekä jäänyt paremmin talvella.

Kivikkojen ohella kuoppia on kaivettu myös maahan, sillä monilta paikoilta on kartoitettu parin kolmen metrin laajuisia ja metrin syvyisiä kuoppia, joissa on palaneita kiviä ja hiiltä. Kuoppia on samalla paikalla yleensä useampia, joillakin jopa kymmeniä. Perämeren alueella kuoppia on kartoitettu varsinkin Keminmaalta, josta tunnetaan lähes kolmesataa kuoppaa. Tornioista kuoppia tunnetaan kaakkoisosasta, muinaisesta jokisuiston saaristosta. Jäännösten tarkoitusta ei ole varmuudella saatu selville, mutta niiden on oletettu hylkeentraanin kuumentamiseen tarkoitettuja keittokuoppia. Kuop-

pissa on voitu myös valmistaa ruokaa tai kuivattaa lihaa ja kalaa. Tutkimusten perusteella Perämeren pohjukan keittokuoppia on käytetty 2000–3000 vuotta sitten. Kuopparyhmien läheisyydestä on kartoitettu röykkiöitä ja kivikkokuoppia, suojaissa paikoissa myös asumisen merkkejä.

Muutamilta paikoilta tunnetaan myös pyyntikuopiksi tulkittuja kuoppia. Aapajärven Länsipään kankaalta tunnetaan useita kuoppia ja Kalkkimaan Viitajärvenlehdosta on kartoitettu yli 20 kuopan ryhmä. Mäntymaan kivikautisen asuinpaikan läheltä on tutkittu kuoppa, joka on radiohiiliajoituksen perusteella rautakauden alkupuolelta. Muut Tornion kuopat voivat vanhempia tai nuorempia, sillä pyyntikuoppia on tutkimusten perusteella käytetty kivikaudelta historialliseen aikaan.

Tornion röykkiöt ovat osa Pohjanlahden rannikkoa noudattelevan esihistoriallisten röykkiöiden ketjun pohjoisinta keskittymää, joka alkaa Simojoen seuduilta ja ulottuu Kemin ja Keminmaan kautta Tornioon. Röykkiöt on tulkittu tutkimusten ja eteläisemmän rannikon vastineiden perusteella haudoiksi. Jäännökset on tavallisimmin ajoitettu varhaismetallikaudelle tai rautakaudelle, mutta uusimpien tutkimusten mukaan vanhimmat voivat olla jo kivikaudelta, 4500 vuoden takaa. Monet sijaitsevat rakkakivikoissa ja voivat liittyä muuhunkin kuin hautaukseen, esimerkiksi rajankäynteihin ja viljelymaiden raivaukseen.

Useimmat Perämeren pohjukan röykkiöistä on Kemissä ja Keminmaalla tehtyjen tutkimusten perusteella rakennettu 3000–2000 vuotta sitten. Monet rannikon röykkiöt sijaitsevat mereen pistävällä niemellä, suurehkon jokisuiston tuntumassa. Tutkimusten mukaan röykkiöissä kuvastuu sekä paikallinen perinne että yhteydet muualle. Metsästyminen, kalastus ja keräily ovat olleet elannon perusta, mutta siitepölytutkimusten mukaan jokilaaksoissa on voitu harjoittaa pienimuotoista viljelyä varhaismetallikaudella tai jo kivikauden lopulla, 4500 vuotta sitten, kuten Ylitornion siitepölytutkimusten tulosten perusteella on oletettu. Raivauksen ja viljelyn vaikutus ympäristönsä on kuitenkin jäänyt vielä lyhytaikaiseksi ja vähäiseksi. Viljelystä on merkkejä myös rautakaudelta, mutta lopullisesti maatalous ja karjanhoito ovat vakiintuneet vasta esihistoriallisen ajan lopulla.

Torniossa ja Kemissä 1980–1990-luvuilla tehdyissä kaivauksissa on saatu selviä todisteita siitä, että röykkiöiden käyttö on jatkunut ajanlaskun alun jälkeenkin vielä vuosisatojen ajan. Tornion rautakautisen asutushistorian kannalta kiinnostavinta seutua on muinainen Laivajärvi ympäristöineen. Järven rannoilla kohoavilla harjanteilla on asuttu ja rakennettu röykkiöitä varhaismetallikaudelta rautakaudelle, suunnilleen 500 eKr. – 400 jKr.,

ehkä vielä myöhäisrautakaudellakin. Rakanmäellä sijaitsevat myös Tornion toistaiseksi ainoat tunnetut rautakautiset asuinpaikat sekä tutkitut röykkiöt, jotka kuuluvat Pohjois-Suomen näyttävimpiin hautaröykkiöihin.

Laivajärven monumentaaliset muistomerkit

Laivajärvi sijaitsee kymmenisen kilometriä Tornion keskustasta itään. Laivajärven peltoaukea on vielä ajanlaskun tienoilla ollut suojaista merenlahtea (17,5 m mpy), mutta on 800-lukuun mennessä kuroutunut matalaksi järveksi (10 m mpy). Tämän jälkeen alue hiljalleen maatonut, kunnes se on lopulta 1800–1900-luvuilla kuivattu ja raivattu pelloksi. Laivajärven lounaispuolisen Rakanmäen ja koillispuolen Laivakankaan röykkiöt tulivat arkeologien tietoon jo 1901, mutta ne kartoitettiin vasta 1950-luvulla. Rakanmäellä tehtiin pieni koekaivaus 1962. Laajempiin kenttätutkimuksiin ryhdyttiin vasta 1985–1987, kun metsän äestyksen jäljiltä oli 1980-luvun alussa löydetty röykkiöiden läheltä jälkiä rautakautisesta asuinpaikasta ja raudanvalmistukseen viittaava rautaharkko. Rakanmäen pohjoispään rakkavikosta tunnetaan kaikkiaan yhdeksän röykkiötä, joista kaksi on tutkittu. Toisesta on löytynyt vainajan palaneita luita ja pronssisen kaularenkaan katkelmia. Kyseessä on ilmeisesti nuoren naisen hauta. Muutkin rakan laella olevat röykkiöt on tulkittu hautarakennelmiksi. Röykkiöiden lähellä on myös viisikulmainen, keskeltä avoin kiviilatomus (pentagon), jonka ajoitusta tai tarkoitusta ei tunneta. Jäännöstä on pidetty nykymuodossaan myöhäisenä rakennelmana, mahdollisesti susihautana. Lähes samanlainen latomus on löydetty läheisen Laivakankaan Susihaudanmäestä, jossa on myös röykkiöitä ja rautakautinen asuinpaikka.

Röykkiöiden itäpuolelta on tutkittu metsänkäsittelyssä vahingoittuneen asuinpaikan jäännöksiä. Kaivauksissa saatiin selville, että paikalla on sulatettu ja taottu rautaa sekä valettu pronssia. Kiinnostavin löytö on niin sanottu norlantilainen lapioharkko, jollaisia Suomesta löytynyt vain yksi Ahvenanmaalta. Asukkailla on todennäköisesti ollut yhteyksiä Keski-Ruotsiin. Rakanmäellä on radiohiiliajoitusten ja löytöjen perusteella asuttu vanhemmalla rautakaudella, ajanlaskun vaihteen tienoilta 400-luvulle saakka. Kaivauksissa ei löydetty mitään pysyvään asumiseen, esimerkiksi karjanhoitoon ja maanviljelyyn viittaavaa merkkiä. Onkin oletettu, että paikka on ollut käytössä joko pyyntiin tai kaupankäyntiin liittyvinä sesonkeina. Röykkiöissä on selvästi vaikutteita samanaikaisista eteläisistä hautaustavoista. Rakentajat ovat todennäköisesti olleet Perämeren seudun paikallista väestöä, joka on noudattanut aikaisemmin tunnettua röykkiöhautausperinnettä. aikaisemmin. Rakanmäki on Pohjois-Suomessa harvinainen rautakautisen asutuksen muistomerkki ja kuuluu valtakunnallisesti merkittäviin muinaisjäännöksiin.

Rakanmäen lisäksi Laivajärven seudulla on muitakin kiinnostavia rautakautisen asutuksen muistoja. Rakanmäeltä kaakkoon, entisen Laivajärven etelärannalta tunnetaan suuri Lapinkulan (Lapinkulho) röykkiö, joka on edelleen tutkimaton. Laivakankaan Susihaudanmäeltä on löydetty metsänkäsittelyn jäljiltä selviä merkkejä rautakautisesta asuinpaikasta, muun muassa saviastianpaloja ja raudanvalmistukseen viittaavaa rautakuonaa. Asutus on seudulla voinut jatkaa esihistoriallisen ajan lopulle saakka, sillä Laivajärven pohjakerroksesta on kuivauksen yhteydessä löydetty kappale ommellun veneen keulapuuta, joka on ajoitettu radiohiilimenetelmällä viikinki- ja ristiretkiajalle, 900–1100-luvuille.

Tornion myöhäisrautakautisesta asutuksesta tiedetään toistaiseksi vähän. Luotomästä peltomaasta on löydetty naisen pukuun kuuluva pyöreä kupurasolki 900-luvulta. Paikalta ei ole löydetty mitään merkkiä muinaisjäännöksestä, mutta esine kuvastaa seudun eteläisiä yhteyksiä rautakauden viimeisiin vuosisatoina. Ruotsin Sangisista tunnetaan 800-luvulle ajoitettu hautaus.

Rautakautiseen kulttuuriin voisi liittyä myös Liakanjoen varressa sijaitsevan Ala-Raumon Niemitalon aitan porraskivenä käytetty kivi, jota säilytetään nykyisin Tornionlaakson museossa. Laakean kiven sileässä pinnassa on ainakin kahdeksan kuoppaa. Se muistuttaa kuppi- tai uhriväliä, jotka ovat yleisiä eteläisen Suomen rautakautisilla asuinpaikoilla ja kalmistoissa. Kuppikivenä Niemitalon kivi olisi toistaiseksi ainoa laatuaan Lapista. Kiven alkuperäinen sijainti on epäselvä. Löytöpaikka on niin matalalla merenpinnasta että kiveä on arveltu rautakautta nuoremmaksi. Tämä onkin mahdollista, koska kiviä on käytetty vielä 1800-luvulla parannustarkoituksiin.

Tornionlaakson nimistöä ja rautakautista arkeologista esineistöä on pidetty todisteena siitä, että alueelle on muuttanut väestöä etelästä. Jokilaakson asukkaita on kuvattu myös 1100-luvun norjalaisissa saagoissa, joissa kerrotaan Kvenlandin asukkaista. Nykytutkimuksen mukaan kveenit ovat olleet kaupankäyntiä ja kalastusta harjoittanutta talonpoikaisväestöä, joka on asuttanut rannikkoa laajalla alueella Pohjanlahden molemmin puolin. Perämeren pohjukassa kyse on ollut suurelta osin uudisasukkaista, jotka ovat hallinneet rannikon kalastusta ja käyneet sisämaan asukkaiden kanssa kauppaa erityisesti turkiksista.

Tornionlaaksossa kveenit olisivat olleet pääasiassa Hämeen, Satakunnan ja Karjalan, myöhemmin myös Savon, suunnasta tulleita uudisasukkaita, jotka ovat asettuneet Perämeren seudulle 1000-luvulta alkaen. Uudisasukkaita olivat jo varhain houkutelleet sisämaan turkikset ja jokien siika ja lohi. Jokilaaksojen rantaniityt tarjosivat myös hyvät edellytykset karjanhoitoon. Tornionjoen alajuoksulle oli muodostunut jo tiivis talonpoikaisasutus 1300-luvun alussa, jolloin kirkko ja kruunu vakiinnuttivat valtansa.

Uudisasukkaiden saapuessa rautakauden lopulla Tornionlaaksossa on varmasti asunut tai liikkunut peuranpyyntiä ja varsinkin kalastusta harjoittavia saamelaisia. Arkeologisia todisteita saamelaisista ei juuri ole löydetty, mutta esimerkiksi Vojakkalan ja Liakan seudulta tunnetaan runsaasti saamelaista paikannimistöä. Aapa-järveeltä tunnetaan Kenttäsaari ja Ukonkalliot, mitä on pidetty osoituksena saamelaisasutuksesta.

Monet jokilaaksojen saamelaisista ovat voineet omak-sua jo keskiajan alussa talonpoikaisen elämäntavan.

Osa on mahdollisesti muuttanut sisämaan järviolueille jatkamaan perinteisiä pyyntielinkeinojaan. Toisaalta saamelaisia tiedetään vielä 1600–1700-luvuilla käyneen kalastamassa Perämeren jokivarsissa ja rannikolla. Kaakamajoen länsipuolella Luukkaankankaalla on tutkittu 500-luvulle ajoittuvan kodanpohjan lisäksi 1600–1700-luvulla käytössä olleiden asumusten pohjia, jotka saattavat olla saamelaisen kalastustukikohdan jäännöksiä.

Lappi ja Lanta

Lappi alkoi viimeistään 1500-luvulla jakautua suomalaisen talonpoikaisen väestön asuttamaan Lannan (landbo) maahan ja saamelaisten asuttamaan Lapinmaahan. Alueet poikkesivat toisistaan kulttuurisesti, kielellisesti, elinkeinollisesti ja verotuksellisesti. Lapin ja Lannan rajasta käytiin useita kiistoja 1700-luvulle saakka. Lopullisesti raja määriteltiin vasta vuonna 1795. Historiallisten lähteiden tuntema Lapinmaa on ollut huomattavasti laajempi kuin nykyinen saamelaisalue (Enontekiö, Inari, Sodankylän pohjoisosaa, Utsjoki).

Keskiajalta tunnettu Lapinmaa muodostui viidestä alueellisesti rajatusta Lapista (Piitimen, Uumajan, Luulajan, Tornion ja Kemin Lappi). Kemin Lappi sijoittui kokonaan Suomen puolelle ja Tornion Lappi suureksi osaksi. Lapinmaat ulottuivat myös nykyisten Norjan ja Venäjän puolelle. Lapinmaat jakautuivat lapinkyliin eli siitoihin. Siidat olivat saamelaisten asuttamia alueita, joiden maat ja vedet olivat joko kylien yhteistä tai sukujen ja perheiden omaisuutta. Eri Lapinmaissa asuvien saamelaisten elinkeinot, elämäntavat ja kieli poikkesivat toisistaan. Kruunu tunnusti lapinkylien oikeudet, mutta ulkoisti Lapinmaiden verotuksen kaup-paa harjoittaneille birkarleille eli pirkkamiehille jo varhain keskiajalla. Kruunun verotuksen piiriin kylät siirrettiin 1553.

Lapinmaan rajapaikkoina on 1584 mainittu luoteessa Sonkamuoika Enontekiön ja Muonion rajalla sekä kaakossa Sarvitaipale Kuusamon ja Suomussalmen rajalla. Vanhin rajan kulkua kuvaava lähde on vuodelta 1672. Kemin Lappiin kuuluivat Maanselkä ja Kitka nykyisten Kuusamon ja Posion alueella, Kuolajärvi ja Kemikylä Sallan ja Savukosken alueella, Sompio nykyisen Sodankylän itäosassa ja Pelkosenniellä, Sodankylä, Kittilä ja Inari sekä vuoteen 1642 Peltojärvi Enontekiöllä. Tornion Lappiin kuuluivat Suomen puolelta Utsjoki ja Teno sekä Enontekiön alueella Kilpisjärven Rounala ja eteläosissa Suonttavaara sekä vuodesta 1642 Peltojärvi. Lapinmaassa ja lapinkyliissä vain saamelaisilla oli oikeus asua, kalastaa ja metsästä. Kalastus oli merkittävä elinkeino. Tärkeimpiä riistaeläimiä olivat peura ja majava, mutta turkisten takia pyydettiin myös paljon pienempiä eläimiä, kuten näätiä ja oravia. Kruunu turvasi saamelaisten oikeudet 1602 ja 1673 määräyksillä, mutta oli toisaalta jo keskiajalta alkaen edistänyt uudisasutuksen leviämistä. Saamelaiset puolustivat nautintaoikeuksiaan käräjillä useaan otteeseen 1600–1700-luvuilla. Kiistaa käytiin erityisesti majavanpyynnistä ja Kemijärven kalastuksesta.

Uudisasutukselle antoi sysäyksen Lapinmaan plakaatti 1673. Sen nojalla suomalaiset saattoivat saamelaisilta luvan saatuaan asettua lapinkylän alueelle ja raivata siellä maata. Maatalouteen ja karjanhoitoon perustuva talonpoikauskulttuuri syrjäytti nopeasti laajoilla alueilla perinteisen saamelaisen pyyntikulttuurin jo 1600-luvulta alkaen. Muutos vaikutti Lapinmaissa eri tavoin. Kemin Lapin saamelaisista osa muutti muualle, mutta monet jäivät paikoilleen ja omaksuivat jo 1700-luvun alkupuolella talonpoikaisen elämäntavan. Tornion Lapissa siirryttiin peuranpyynnistä poronpaimentolaisuuteen. Poronhoito levisi 1700-luvun loppupuolella myös Kemin Lappiin.

Vanhin tieto Kemin Lapin ja Kemin pitäjän rajasta on kemiläisten talonpoikien esittämä rajapaikkaluettelo vuodelta 1672. Raja olisi sen mukaan kulkenut Kittilän Särestön Vikevästä (kivi Ounasjoessa) Kuusamon Yli-Kitkan Lososaareen. Luettelo on laadittu ilmeisesti kalastuspaikkojen mukaan eikä todellisuudessa noudattanut lapinmaiden rajaa. Raja kuitenkin vahvistettiin lähes esitetyn kaltaisena 1686.

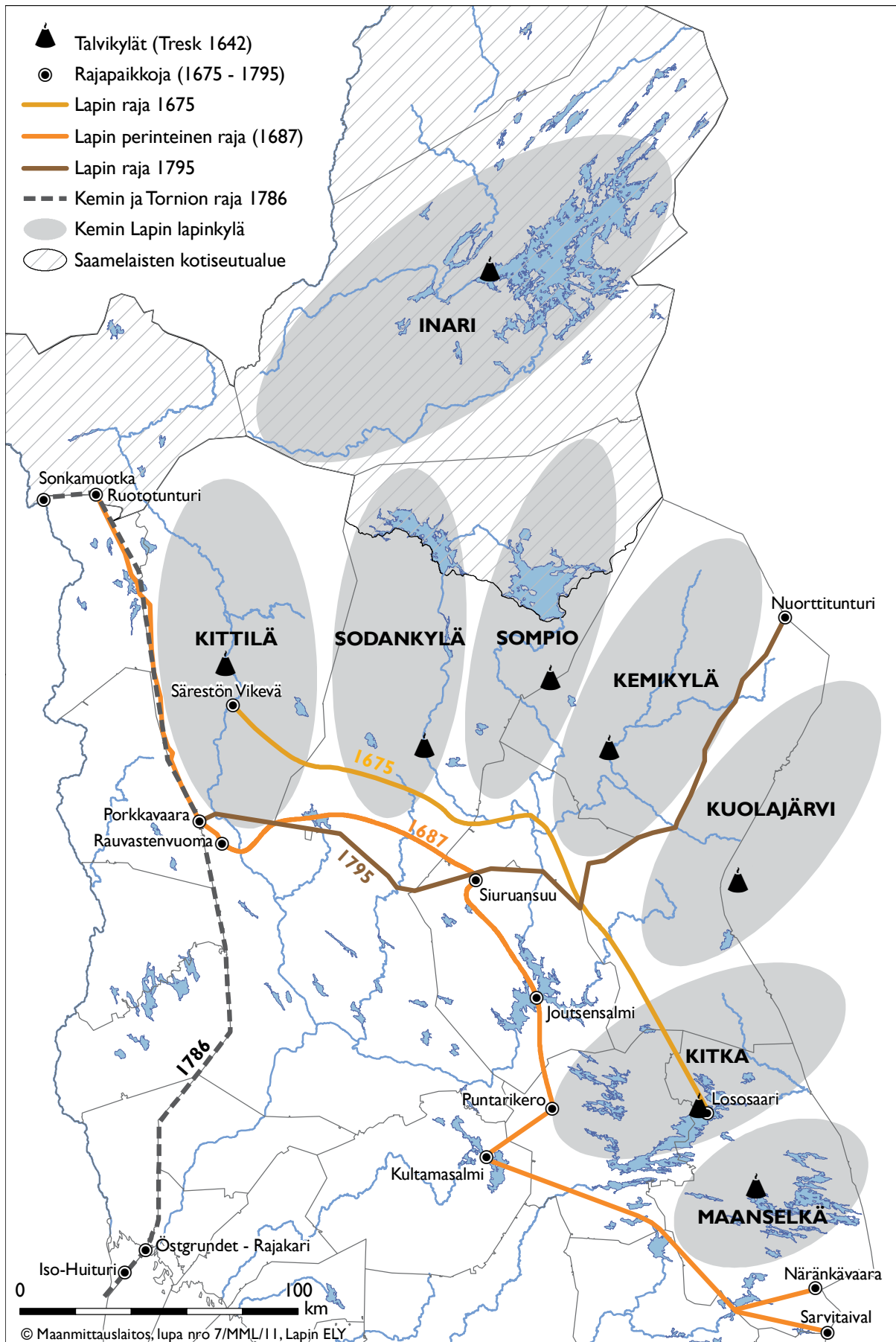
Kemin Lapin saamelaiset eivät hyväksyneet vahvistettua rajaa ja esittivät 1687 oman rajapaikkaluettelonsa. Saamelaisten todistuksen mukaan raja kulki huomattavasti etelämpänä kuin kemiläisten todistuksen mukainen raja. Saamelaisten mukaan oikea raja alkoi Ounasjoen länsipuolelta Rauvasten vuomasta ja jatkui Molkokönkään, Liittovaaran, Lentovaaran ja Seipävaaran kautta Vuojärvelle ja siitä edelleen Siuruanjoen suulle ja Tarsanselän kautta Kemijärven Joutsensalmeen (nykyinen Luuksinsalmi). Salmesta raja jatkui ilmeisesti kaakkoon pitkin Ailanganselkää Puntarikerolle, joka on paikannettu Palotunturiksi. Pikku Palotunturin laelta on myös löydetty kuvaukseen sopiva rajapyykki. Puntarikerolta raja jatkui Ranuan Simojärven Kultamasalmen (nykyinen Kultisalmi) kautta Kynsijärven ja Kostonjärven yhdistävälle Kynsikoskelle ja lopulta Kuusamon Hietasalmen kautta Näränkävaraan.

Rajaa on jo aikanaan pidetty todenmukaisempana kuin vahvistettua linjausta. Saamelaisten tavoitteena on selvästi ollut säilyttää lapinkylien alueilla tärkeät pyyntialueet ja Kemijokivarteen johtavat keskeiset vesireitit. Väestö ja elinkeinot olivat kuitenkin 1600-luvun lopulla jo alkaneet sekoittua ja perinteiset kulttuuri- tai elinkeinorajat menettivät lopullisesti merkityksensä 1700-luvulla.

Kiistat nautintaoikeuksista jatkuivat koko 1700-luvun ja niitä käytiin varsinkin Lapin rajan molemmin puolin levittäytyvästä Kemijärvestä, jossa kemiläiset olivat kalastaneet keskiajalta lähtien ja jonne uudisasukkaat olivat asettuneet jo 1600-luvun alussa. Kuningas antoi 1794 määräyksen vahvistaa Lapinmaan raja lopullisesti. Rajan päätepisteiksi tunnustettiin vanhat rajapaikat Porkkavaara ja Nuorttitunturi, mutta linjauksesta esitettiin erilaisia vaatimuksia. Rajasta sovittiin kompromissi, jonka mukaisesti se kulki Tainionjoen Ounasjokeen laskevasta purosta Lentovaaran korkeimpaan kohtaan, siitä Hirvasnappiin, Siikaselkään, Karkiakoskenniskaan ja Poovaaraan. Poovaarasta Kemijärvelle raja kulki Pyhätunturin korkeimpaan kohtaan niin, että Soutaja- ja Huttutunturit jäivät Sodankylän puolelle. Pyhätunturilta raja kulki Kemijoen Talviaissaaren koilliskulman kautta Nuolivaaraan eli Nuolijänkään, mistä alkoi vanha Kemikylän ja Kuolajärven riidaton rajalinja Nuorttitunturiin. Kuningas hyväksyi rajasopimuksen 1796. Lapin ja Lannan rajalinja ja lapinkylät – kaavamaisesti ja osin virheellisesti - on merkitty maantieteilijä Göran Wahlenbergin karttaan 1804.

Lännessä Kemin Lapin raja noudatti Tornionjoen ja Ounasjoen välisellä vedenjakajalla kulkevaa Kittilän lapinkylän rajaa. Kemin ja Tornion pitäjien raja vahvistettiin 1300-luvulla Upsalan ja Turun hiippakuntien ja samalla lännen ja idän rajaksi. Raja kulki nykyisin Ruotsin puolella sijaitsevasta Sarven Riskilöstä Iso-Huituriin ja Rajakariin ja siitä edelleen maarajana Kolarin Porkkavaaraan. Tästä pohjoiseen raja noudatti pääpiirteissään Kittilän lapinkylän rajaa. Rajan molemmin puolin muodostui 1500-luvun lopulla kaksi suurpitäjää, Tornio ja Kemi. Tornion pitäjä ulottui molemmin puoli Tornion- ja Muonionjokea Sonkamuohtaan, Suonttavaraan lapinkylän rajalle asti. Kemin pitäjään kuuluivat Kemijokivarren kylät Kemijärvelle saakka. Tornion pitäjän ja Kemin Lapin raja määriteltiin 1687 perinteisen Kittilän lapinkylän rajan mukaisesti. Samaa linjausta noudatettiin pääpiirteissään myös 1786, kun raja lopullisesti vahvistettiin. Rajalinjalta on paikannettu useita eriaikaisia rajamerkkejä, joista vanhimmat ovat lapinkylien ajalta.

Saamelaisten asuttamat Lapinmaat ja lapinkylät vakiintuivat todennäköisesti jo keskiajalla. Vanhimmat tiedot lapinkylien rajoista ovat vasta 1600-luvulta, jolloin suomalaisten talonpoikien asuttama Lanta oli jo levinnyt pitkin jokilaaksoja saamelaisten perinteisille pyyntimaille. Karttaan on merkitty Kemin Lapin lapinkylät, Olof Treskin kartan (1642) mukaiset talvikylänpaikat ja vuoden 1687 asiakirjoissa mainittu perinteinen Lapin raja, joka kulki Tornion Lapin rajalta Ruototunturista Porkkavaaraan ja siitä edelleen Näränkävaraan. Vuonna 1686 vahvistettu rajalinja kulki selvästi pohjoisempana Särestön Vikevästä Kuusamon Lososaareen. Raja oli määrätty maanmittari Jonas Geddan vuonna 1675 tekemän selvityksen perusteella, kemiläisten talonpoikien yksipuolisen todistuksen mukaisesti. Lapin ja Lannan raja käytiin lopullisesti 1795, jolloin rajaksi muodostui Kittilän ja Suur-Sodankylän eteläraja. Karttaan on merkitty joitakin tunnettuja rajapaikkoja. Kemin ja Tornion pitäjien vuonna 1786 vahvistettu raja noudatti pääpiirteissään 1686 määriteltä perinteistä rajaa, joka palautuu vanhimmilta osiltaan jo keskiajalle. Lapin rajoja ja rajapaikkoja on selvitetty vuosia arkistoissa ja maastossa (Julku 1991 ja 1995), mutta arkeologisesti niitä on tutkittu toistaiseksi vähän. Kartta Sirkka-Liisa Seppälä 2011.

Kartta 14. Kemian ja Tornion pitäjien vuonna 1786 vahvistettu raja noudattaa pääpiirteissään 1686 määriteltyä perinteistä rajaa, joka palautuu vanhimmilta osiltaan jo keskiajalle.

Kuva 10. Tornionjoen Alavojakkalan Oravaisensaari on saanut nimensä Oravaisen suvusta, joka on asunut saaren eteläosassa ainakin keskiajan alusta alkaen. Asuinpaikalla tehtiin kaivauksia 1970-luvun alkupuolella. R. Kainulainen/ TLMM.

Tornio oli jo keskiajalla Perämeren kaupan keskus

Tornionlaaksosta kasvoi viimeistään 1300-luvulla merkittävä kaupankäynnin keskus. Suensaareen 1621 perustettu Tornion kaupunki onkin todennäköisesti rakennettu keskiaikaiselle markkinapaikalle, jota Olaus Magnus on kuvannut 1519.

Keskiaikaisen kaupankäynnin merkityksestä kertoo kaupungista runsaat kuusi kilometriä pohjoiseen sijaitseva Alavojakkalan Oravaisensaari. Saari on saanut nimensä Oravaisten suvusta, joka on asunut saaren eteläosassa ainakin keskiajan alusta alkaen. Saaresta on 1911 löydetty 1400-luvulle ajoittuva hopearahakätkö, joka on yksi Suomen suurimmista myöhäiskeskiaikaisista raha-aarteista. Oravaisensaareen liittyy paljon perimätietoa 1500-luvun lopulta, jolloin saarella on asunut kuuluisa lapinvouti Niilo Niilonpoika Oravainen. Saari sijaitsee joen keskellä ja siitä on voitu helposti valvoa joen liikennettä ja kalastusta. Saaren eteläpuolella on ollut tuottoisa Sumisaaren lohivouho.

Kuva 11. Oravaisensaaren asuinpaikka nykyisin. Sirkka-Liisa Seppälä 2011.

Oulun yliopiston tekemissä laajoissa kaivauksissa on tutkittu kuusi rakennuksen pohjaa, kellareita ja muita pienempiä rakennelmia, jotka ajoittuvat 1400-luvun alusta 1700-luvulle. Niistä merkittävin on suuri asuinrakennuksen pohja, joka saattaa vauraan esineistön perusteella olla ollut juuri Niilo Niilonpojan käytössä. Kiinnostavimpia rakenteita ovat 1500–1600-luvuille ajoitettu laiturikiveys, paalutuksen perustus sekä hyvin säilynyt kalkkiuuni. Oravaisensaaresta on saatu talteen runsaasti 1400–1800-lukujen maaseutuasumisesta kertovaa löytömaterialiaa, erityisesti käyttöesineitä ja työkaluja.

Kirkollinen valta vakiinnutettiin Tornionjoen alajuoksulla varhain. Ensimmäinen puukirkko rakennettiin ehkä jo 1310-luvulla, mahdollisesti nykyisen Alatornion kirkon paikalle Pirkkiön Parasniemeen. Venäläinen sotajoukko poltti Alatornion kirkon heinäkuussa 1496. Tämän jälkeen paikalle on rakennettu kivikirkko, todennäköisesti 1550-luvulla. Vanhan kirkon rakenteita on käytetty hyväksi nykyisen ristikirkon (1797) itäsakarassa. Korjaustyössä tehdyn selvityksen mukaan myöhäiskeskiaikaisen kivikirkon seinärakenteita on säilynyt kirkon lattian alla.

Kaupunki Suensaarella

Tornion kaupunki perustettiin Tornionjoen suuhun Suensaarelle vuonna 1621, keskiaikaiselle markkinapaikalle. Ruotsin suurvalta-ajalla (1617–1721) perustettiin yhteensä 12 kaupunkia, joista Tornio on arkeologisilta kulttuurikerroksiltaan yksi parhaiten säilyneitä.

Kaupungin vanhin alue noudattaa alkuperäistä asemakaavaa ja ulottuu suunnilleen Länsirannan, Ylipäänkadun, Ylipäänkujan, Puutarhakadun, Laitourinkadun, Torikadun, Kauppakadun, Hallituskadun, Välikadun ja Lukiokadun rajaamalle alueelle. Rajausta ei kaikilta osin

noudata nykyisiä katulinjauksia. Vanha tori on sijainnut entisten pääkatujen, Rantakadun ja Keskikadun, väliin jäävällä Porhaninkadun eteläisellä osalla. Kaupunkialueen lounaispuolinen rantavyöhyke on laajentunut maakohoamisen ja täyttöjen seurauksena.

Tornion Raatihuoneen kaivaukset 1966 olivat ensimmäiset kaupunkiarkeologiset kaivaukset Pohjois-Suomessa. Kaupungin vanhan torin länsireunasta löydettiin jäännöksiä kolmesta eri raatihuoneesta. Kaivauksissa löydettiin 1722 rakennetun ja 1871 palaneen raatihuoneen kulmakivi, peruskiveys ja osa seinää sekä kiviä ja kiviä. Myös raatihuoneen ovien edustan kiveystä oli säilynyt. Tutkimusten perusteella voidaan tarkasti määrittää Tornion viidennen raatihuoneen paikka. Kaivauksissa saatiin talteen runsaasti 1600–1800-lukujen kaupunkielämästä kertovaa esineistöä kuten keramiikkaa, rahoja ja liitupiippuja sekä nauloja, lukkoja, avaimia ja kynttiläkruunun osia, kuusikulmaisen lasipikarin osia ja lyijypuitteisten ikkunoiden kappaleita. Löytöjen joukossa oli jopa tekstiilejä kuten hiiltyneitä silkki- ja pellavakankaiden paloja.

Tornion kaupunkiarkeologinen tutkimus on käynnistynyt varsinaisesti 2000-luvulla, kun vanhan asemakaava-alueen tontteja on alettu rakentaa. Varhaisia kaupunkikerrostumia on voitu tutkia toistaiseksi vain rakennettavilla alueilla, joiden tutkittavia kohtia on jouduttu valikoimaan. Tutkimuksia on tehty erityisesti Keskikadun ja Rantakadun välisissä kortteleissa. Kaivauksissa on tutkittu useita puurakennusten, peruskiveysten ja kellarien jäännöksiä, jotka ajoittuvat 1600-luvulta 1800-luvulle. Torniossa on ollut useita tulipaloja 1600–1700-luvuilla ja rakennusvaiheita on voitu ajoittaa palokerrostumien avulla. Kaivauksissa on paljastunut myös vanhaan kaupunkirakenteeseen kuuluneita viemäröintijärjestelmiä ja katurakenteita. Esineistöön sisältyy muun muassa rahoja, keramiikkaa, lasia, liitupiippuja, nahkaesineitä ja eläinten luita sekä erilaista rautatarveta kuten nauloja ja muita rakennustarpeita. Sirpaleisinakin kaivaukset ovat tuoneet paljon uutta tietoa suurvalta-ajan Ruotsin pohjoisimmasta kaupungista, mikä on tehnyt Torniota yhden tärkeimmistä ja tutkituimmista kaupunkiarkeologisista kohteista Suomessa. Tornion varhaisvaiheiden selvittäminen on kuulunut viime vuosina Oulun yliopiston arkeologian oppiaineen keskeisiin tutkimushankkeisiin.

Kuva 12. Tornio on merkittävä kaupunki myös arkeologisesti. Kuva vanhalla asemakaava-alueella sijaitsevan Aspion tontin kaivauksista. Rakennuksen hirret ja perustukset olivat säilyneet hyvin. Henri Nordberg 1996.

Perämeren muinaisjäännöksiä

Torniossa tiedetään 1900-luvun alun lähteiden perusteella olleen useita jatulintarhoja. Jatulintarhat eli kiertokäyvät tai sokkelolatomukset on usein rakennettu korkeille tai muuten näkyville paikoille, mäkien laelle, niemenkärkiin tai saarille. Meriympäristöjen tarhat ovat useimmiten kalastajien ja merenkulkijoiden muistoja. Joissakin tapauksissa jatulintarhoja on tehty tunnetuille rajapaikoille. Niitä on käytetty myös tanssi- ja leikki-paikkoina. Pohjois-Ruotsin jatulintarhat on ajoitettu 1300–1700-luvuille. Perämeren jatulintarhoista useimmat sijaitsivat niin matalilla korkeuksilla, että ne voivat olla korkeintaan parin kolmen sadan vuoden takaa.

Torniossa jatulintarhoja on ollut erityisesti Pirkkiön eteläkärjessä. Röyttän jatulintarha on ilmeisesti sijainnut jossakin sahan alueella ja tuhoutunut jo kauan sitten, kuten paikalla olleet röykkiötkin. Säikän Taljan saarella on vanhojen tietojen mukaan ollut jatulintarha, mutta 2010 tehdyn tarkastuksen mukaan alueella on vain venevalkaman raivausjäännöksiä. Ilmeisesti Tornion ainoa säilynyt jatulintarha on Munaluodossa, lähellä Kemin

Kuva 13. Rajakari eli Östgrundet on ollut keskiajalla Tornion ja Kemin pitäjien rajapaikka. Kiveen on vuoden 1786 rajankäynnissä hakattu aikaisempien rajankäyntien vuosiluvut 1596 ja 1686. Minna Heljala 2012.

rajaa. Perämerellä on myös vedenalaisia arkeologisia kohteita. Museoviraston muinaisjäännösrekisterin mukaan eri puolilta merialuetta on 2011 ollut tiedossa kaikkiaan kymmenkunta puu- tai metallirunkoista hylkyä.

Hallinnollista historiaa

Pieni Munaluoto on yhdessä lounaispuolisen Iso-Huiturin kanssa voinut olla osa kaikkein vanhinta Tornion ja Kemin pitäjien välistä merirajaa. Iso-Huiturin suuri rajapyykki, Piispankivi, voi olla peräisin jo 1300-luvulta, jolloin Upsalan ja Turun hiippakuntarajaksi määriteltiin Tornion ja Kemin pitäjien välinen raja. Kemin, Keminmaan ja Tornion nykyinen rajapiste Rajakari on kirjallisissa lähteissä Tornion ja Kemin maarajan päätepisteenä mainittu Östgrundet. Saarella olevaan rajapyykkiin on hakattu rajankäyntejä osoittavat vuosiluvut 1596 ja 1686. Ne on tehty 1786, jolloin Kemin ja Tornion pitäjien välinen raja lopullisesti vahvistettiin. Uudistusasetus on 1400-lukuun mennessä levinnyt Pellon Sorvan korkeudella ja 1500-luvulla Tornion pitäjä on pohjoisessa ulottunut jo Enontekiön Sonkamuotkaan saakka. Vuonna 1786 vahvistettu Tornion ja Kemin raja on noudattanut Kolarin Porkkavaarasta pohjoiseen Enontekiön Ruototunturille perinteistä Kemin Lapin ja Kittilän lapinkylän rajaa.

Tunnetuimpia uuden ajan muinaisjäännöksiä ovat Struven kolmiomittausketjuun (1816–1855) kuuluvat mittauspisteet. Maapallon koon ja muodon mittaamiseksi muodostettu, Ukrainasta Norjaan ulottuva kolmiomittausketju on valittu UNESCO:n maailmanperintöluetteloon 2005. Suomen alueella on 83 ketjun pistettä. Kaikki säilyneet pisteet ovat valtakunnallisesti merkittäviä historiallisen ajan muinaisjäännöksiä. Maailmanperintöluetteloon on valittu Suomesta kuusi pistettä, joista

Kuva 14. Kiviranta Virkamaa. Suomen sodan aikainen hautausmaa. Minna Heljala 2012.

yksi on Alatornion kirkon kellotornissa sijaitseva, 1842 mitattu piste (Tornea). Mittauksen aikaan tehtyjä kaiverruksia on edelleen nähtävissä vuonna 1797 rakennetun kirkon tornin kellohuoneen seinissä. Tornion alueella on sijainnut myös toinen mittauskohta, nykyinen Kaakamavaaran Tynnyrilaki (Kakamavaara), jossa ei ole varsinaista mittauspistettä. Jo ranskalainen Pierre Louis Moreau de Maupertuis retkikuntineen käytti omassa maapallon muotoa koskevassa mittauksessaan 1736–1737 mittauspisteenä Suensaarella sijaitsevan, 1600-luvulla rakennetun kirkon tornia ja Kaakamavaaraa.

Tornion sotahistoriallisista muistoista voidaan mainita erityisesti Suomen sodan (1808–1809) aikaiset hautapaikat. Niitä on käsitelty tarkemmin sotahistoriaa koskevassa luvussa.

Tornion kaupunkikuvan historia

Kaupungin ja maaseudun yhteenliittäminen

Tornion kaupungin kulttuuriympäristöä käsitellessä on nostettava esille kaksi selkeää kokonaisuutta: 390 vuotta vanha kaupunkiperinne ja laaja, keskustaa ympäröivä Tornionlaakson maaseutu sekä sen maisemaan ja elinkeinoin kytkeytyvä kulttuuriperintö.

Ruotsin suurvalta-aikana (1617–1721) maamme alkoi kaupungistua. Ruotsissa hallitsi merkantilistinen talousoppi, jonka periaatteiden mukaan valtion tuli edistää vientiä ja pyrkiä rajoittamaan tuontia. Käytännössä merkantilismi tukeutui suurelta osin elinvoimaiseen kaupunkilaitokseen. Kaupunkien kautta kuningas pyrki kontrolloimaan kaikkea valtion sisäistä ja ulkoista kaupankäyntiä. Koska Pohjanlahden rannikolla ei ollut riittävästi kaupunkia, niitä perustettiin suurvalta-ajan alkuvaiheessa useita kuten 1600-luvun alussa Vaasa ja Oulu sekä 1620-luvulla Uusikaarlepyy, Kokkola, Tornio, Luulaja, Piitime, Uumaja, Sundsvall ja Söderhamn. Kaupungit nousivat selvärajaisina kokonaisuuksina meren rannikolle ja vesistöjen varteen. Tornio oli pitkään Euroopan pohjoisin kaupunki ja eurooppalaisen kaupunkiperinteen jatkaja. Uudet kaupunkimme jatkoivat 1600-luvulla keskiaikaisen kaupunkilaitoksen perinnettä, jossa elämä perustui kauppaporvareiden ja käsityöläisten hallinnolliseen ja taloudelliseen valtaan. Ennen kaikkea Ruotsin kaupungit edustivat kruunun valtaa ja toimivat alueellisina hallinto- ja kontrollikeskuksina.

Tornion kaupungin muodostuminen Suensaarelle

Kaupunki saa muotonsa

Ruotsin pohjoisten markkinapaikkojen merkitys kasvoi huomattavasti myöhäiskeskiajalla. Kau-

pankäynti oli erityisen vilkasta suurten lohijokien suulla. Näin 1400-luvulta lähtien Perämeren rannikkoalueelle kehittyi useampia markkinasatamia, kuten Luulaja, Tornio ja Kemi. Pohjanlahden markkinapaikkojen syntyyn vaikuttivat alueen luonnonrikkauksien ohella myös hyvät kulkuyhteydet jokilaaksoissa. Keskiajalla ja vielä pitkään uudella ajallakin vesireittejä pitkin kuljetettiin ihmisten lisäksi tavaroita, tapoja ja kulttuurisia vaikutteita. Varhaisimmat piirrokset Tornioista vilkkaana kaupapaikkana ovat Olaus Magnuksen matkakertomuksista 1500-luvun alkupuolelta. Näiden kertomusten pohjalta tiedämme, että Tornionjoen suulla kohtasivat eteläsuomalaiset ja keskiruotsalaiset kauppiat, etelä- ja keskipohjalaiset talonpoikaiskauppiat, karjalaiset, saamelaiset ja alueen omat asukkaat. Näillä markkinoilla vaihtoivat omistajaa niin portugalilainen viini kuin karjalaiset päähiheetkin. Keskiaikaisena kaupapaikkana tiedetään olleen nykyistä Suensaarta kymmenen kilometriä ylempänä oleva Oravaisensaari, mutta myös Suensaari tunnettiin jo varhain markkinapaikkana. Kuvausten perusteella tiedetään, että kyseisillä saarilla oli ainakin jo 1500-luvulla kauppa-aittoja, jotka olivat väliaikaisia asumuksia ja joissa ilmeisesti oli yksinkertainen pirtti tai sauna.

Kasvavan väestön ja kaupallisten olojen hallitsemiseksi kruunu yritti jo 1500-luvun lopulla perustaa ensimmäiset kaupungit Pohjanlahden rannikolle. Tällöin se ei vielä onnistunut. Vastusteluista huolimatta Ruotsin kuningas Kustaa II Aadolf perusti Tornion kaupungin Suensaarelle vuonna 1621. Kaupungissa tuli asua kaupunkilaisittain. Kaupunki tuli ympäröidä tulliaidalla ja rakentamisessa oli noudatettava asemakaavaa. Kaupungilla oli myös oma lainsäädäntö ja itsehallinto.

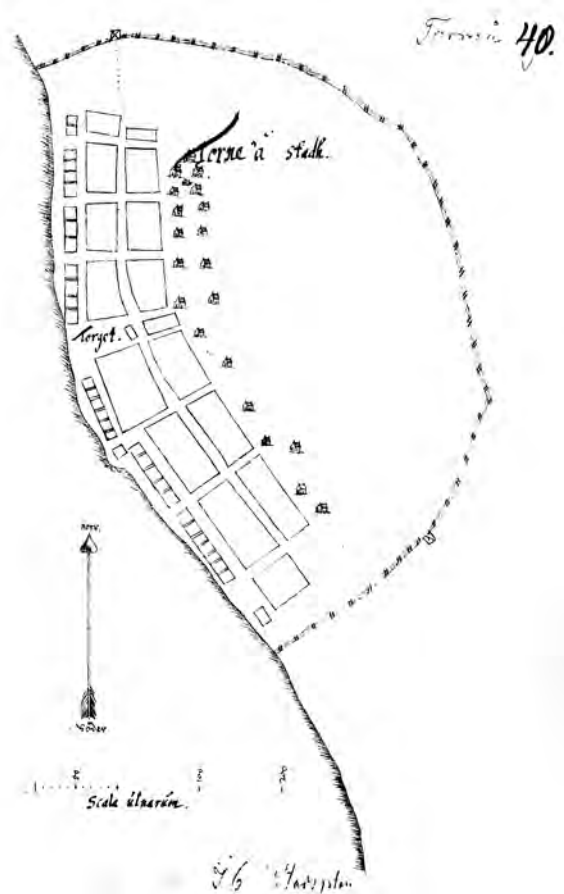
Tornion varhaisin tunnettu asemakaava on 1640-luvun alusta ja siihen on hahmoteltu kaupunginlahden rantalinjan läheisyyteen rakennettu alue. Tuohon aikaan muodostuivat kaupungin kaksi vanhinta katua, Rantakatu ja Takakatu (nyk. Keskikatu). Kaupungin varhaisin vaihe toteut-

ti keskiaikaista kaupunkiperinnettä, jossa kadut noudattelivat rantaviivan kaartuvaa muotoa. Kaupunkilaisten asuintontit olivat kapeita ja pitkiä ja tonttirivistön katkaisi kapea pitkänomainen tori. Kaupunginlahden vesirajassa rannan suuntaa mukaellen oli vieri viereen rakennettuja, kauppaan liittyviä, kaksikerroksisia varastoaittoja. Näitä tiedetään olleen 1600-luvun alkupuolella jo peräti 30 kappaletta. Kaupungissa suoritettiin jo vuonna 1623 tarkastus, jonka mukaan kaupungissa oli käytössä raatihuoneen tontin lisäksi 26 asuintonttia. Arvokkaimpia olivat asuinrakennukset, joiden julkisivut olivat Rantakadun suuntaisesti, kun taas pihapiirin vähäpätöisemmät rakennukset sijaitsivat Takakadun (Keskikadun) varrella. Vallitseva asuinrakennustyyppi oli yksinäispirtti, johon ei vielä 1600-luvulla liittynyt kamareita. Ulkorakennuksista mielenkiintoisimpia olivat porttiluhdit, jotka olivat kaksikerroksisia ja sijaitsivat umpeen rakennetun tontin sisäänkäynnin päällä. Pihapiirin tärkeitä ja arvokkaita rakennuksia olivat myös kivikellarit, jotka myöhemminkin määrittivät asuintonttien paikkoja. Kaupungin varsinaisen asemakaava-alueen itäpuolelle ryhmittäytyivät mallassaunat, riidet ja tuulimyllyt.

Asutuksen rakenne katuineen, kortteleineen ja julkisine rakennuksineen antoi vaatimattomallekin taajamalle kaupunkimaisen ilmeen. 1640-luvulta lähtien kaupunkia kiersi tulliaita, joka on merkitty Tornion vanhimpaan asemakarttaan ja erotti kaupungin selkeästi ympäröivästä maaseudusta. On kuitenkin muistettava, että lähes jokainen kaupunkilainen myös viljeli maata ja hoiti karjaa. Kaupungin silhuettia hallitsivat kirkko ja raatihuone torneineen. Ensimmäinen raatihuone, jossa ei kyläkään vielä ollut tornia, oli rakennettu jo 1620-luvulla ja ensimmäinen kirkko valmistui 1647.

Kaupungin väkiluku kasvoi vähitellen 1600-luvun aikana, asukkaita oli suunnilleen 350 ja 500 välillä. Väkiluvun kasvusta aiheutui tarve tonttialueen laajentamiseen. Kaupungissa riehui tulipalo vuosina 1672 ja 1679. Lisäksi 1600-luvun lopulla Suomessa oli useita peräkkäisiä katovuosia. 1600-luvun loppupuolella Tornion harjoittama vientikauppa kuitenkin kukoisti, kauppaporvarit vaurastuivat ja kaupunki laajeni. Jonas Giedda laati 1684 asemakaavan, jossa kaupungin tonttialuetta laajennettiin etelä- ja itäpuolelta. Merenkulkua vaikeutti Kaupunginlahden maatuminen, ja satamaa oli siirrettävä sitä mukaa kun maankohoaminen ja lieju pilasivat satamapaikat.

Vähitellen 1600-luvun lopulla ajatus rannan suuntaisista, selkeistä tonttiriveistä oli hämärtynyt. Porvareiden käyttöön otetut uudet asuintontit eivät enää olleetkaan kauniisti kolmessa rivissä, vaan epämääräinen tonttien valtaaminen oli johtanut

Kuva 15. Tornion ensimmäinen asemakaava valmistui viimeistään 1640-luvun alussa. Sen laatijasta ei ole varmuutta. Suomen rakennustaiteen museo.

sotkuiseen kaupunkikuvaan. 1680-luvulta lähtien ensin valtio ja sitten kaupunki ryhtyivät ankariin toimiin asemakaavan säännöllisyyden palauttamiseksi. Nämä toimet olivat yleisvaltakunnallisia ilmiöitä ja niitä nimitettiin reguloinniksi eli tonttien säännönmukaistamiseksi. Kruunun pyrkimyksenä oli, että valtakunnan kaupungit olivat säännöllisesti ja kauniisti rakennettuja. Näistä pyrkimyksistä seurasi yleensä törmäys porvareiden etujen kanssa. Hyvin usein reguloinnit toteutettiin tulipalojen jälkeen. Myös Torniossa laadittiin 1697 maanmittari Hans Krusen toimesta kaupungista tonttikartta omistajaluetteloinen ja samalla toteutettiin kaupungin ensimmäinen regulointi. 1600-luvun lopulla muotoutui vähitellen myös kaupungin kolmas katu, jota pitkään nimitettiin Kolmanneksi kaduksi (Tredje lång gatan), myöhemmin Välikaduksi.

Tornion ulkonäkö oli 1600-luvun lopulla ilmeisen maalaismainen. Kaupunkiin meritse saapuva näki Kaupunginlahden oikealla rannalla vieri viereen rakennetut kaksikerroksiset ranta-aitat. Nämä peittivät näkyvistä matalat asuintalot, joiden tuohi- ja malkakatot erottuivat selvästi maalaamattomista tai tervatuista seinistä. Kirkon ja kaupunkiasutuksen väliin jäi kaupunkilaisten peltopalstoja. Luul-

Kuva 16. Tornio kuvattuna Haaparannalta noin vuonna 1875. Etualalla Rantakadun rakennuksia ja taustalla kirkko. TLMM.

tavasti vain raatihuone ja kirkko olivat punaisiksi maalattuja ja loistivat kauaksi harmaiden talojen keskeltä. Lisäksi niiden suippokattoiset tornit kohosivat selvästi yli muiden kattojen. Kirkkorakennukset olivat vallan ja kruunun politiikan visuaalisia välineitä, minkä vuoksi kaupungin uusi kirkko sijoitettiin Suensaaren korkeimmalle kohdalle merimerkiksi ja hallitsemaan väylänvarren kulttuurimaisemaa. Vuonna 1686 valmistunut kirkkorakennus erottuu nykyisin edelleen Tornion kaupungin silhuetissa.

Kauppiaiden kaksikerroksisten aittojen keskellä olivat tullihuone ja yhdistetty kruunun vilja-aitta sekä pitäjätupa. Torniossa syntyi jo 1600-luvun lopulla asumistapa, jonka mukaan varakkaat porvarit pyrkivät asumaan mahdollisimman lähellä rantaa ja aitoissa olevaa omaisuuttaan. Ilmeisesti jo tuolloin kehittyi myös ajatus, että Rantakatu oli arvostetumpaa kaupunginosaa kuin Takakatu (Keskikatu), muista kaupunginosista puhumattakaan. Porvareiden talojen rakennustavasta ja ulkonäöstä 1600-luvun loppupuolelta tiedetään melko vähän. Ilmeisesti pihapiirit olivat umpeen rakennettuja ja asuinrakennukset pääasiassa yksikerroksisia. Kaksikerroksisia olivat vain ranta-aitat. Porvari oli velvollinen pitämään huolta ja rakentamaan hallussaan olevan tontin ja siihen kaupungin rannalla liittyvän aittatontin. Ellei hän näin tehnyt, tontti palasi kaupungin hallintaan ja yhteisö osoitti sen tarvitsevalle.

Itse kaupunki vaikutti pienuudestaan huolimatta hyvin sekavalta ja sokkeloiselta. Välittömästi sen kahden kadun takaa alkoi viljelypeltojen tilkkutäki. Niiden välissä saattoi olla sinne tänne risteileviä

polkuja. Peltojen lomassa sijaitsivat porvareiden riihet ja saunat. Paikoin niitä oli niin tiheään, että niiden pelättiin aiheuttavan tulipalovaaran. Lahden vasemmalla rannalla, nykyisen Haaparannan paikalla, oli joukko pieniä rakennuksia ja aitauksia. Siellä olivat porvareiden kesänavetat ja kaupunkilaisten karja-aitaukset.

Suensaarella ei ollut enää 1600-luvun lopulla metsää vaan vain matalaa pensaikkaa. Puuttomuuden takia kaupungin rakennukset näkyivät kauas jokisuuhun. Vuosisadan lopulla alettiin pitää huolta yleisemmin kaupungin ulkonäöstä. Porvareiden tuli osallistua kaupungin yleisiin rakennustöihin ja katujen puhtaana- ja kunnossapitoon. Raskaana rasituksena koettiin kaupungin tulliaidasta huolehtiminen. Vuosisadan lopulla tulliaitaan liittyi neljä komeaa maalattua porttia.

Kuva 17. Tornion vanhinta 1600-luvun keskustaa. Vasemmassa reunassa on vanha tori ja taustalla maatonut kaupunginlahti. Kuva 1910-luvulta. TLMM.

Kuva 18. Vuonna 1782 Tornioista valmistui uusiin mittauksiin perustuva asemakaava, johon on merkitty tonttien omistajat ja rakennusten sijainnit. Kartan mittasi maanmittari A.Fr. Merckell. TLMM.

1700-luku ja kaupungin taloudellinen kukoistuskausi

Isonvihan aikana (1714–16) kaupunki tuhottiin lähes täysin. Kaupungin uudelleen rakentamisen yhteydessä aikaisempaa asemakaavaa säännönmukaistettiin. Kaupungin alkuperäisen asemakaavan pohjois-eteläsuuntaiset kadut säilyttivät kaarevat linjansa, mutta torin eteläpuoleiset pitkät korttelit pilkottiin pieniksi, kahden tontin kortteleiksi. Näitä erottivat itä- ja länsisuuntaiset palokujat. Kaupungissa säilyi 1600-luvun alun rantalinjaa myötäilevät katulinjat sekä Rantakadun ranta-aitat. Korttelirakenteena säilyi vanha keskiaikainen kapea malli. Säännönmukaistaminen palautti kaupunkiin sen alkuperäisen asemakaavan ajatuksen. Tornion keskiaikaistyypinen kaupunkirakenne kapeine kortteleineen erotti sen naapurikaupunkien samanaikaisesta kaupunkirakenteesta. Tornion asemakaava kapeine kortteleineen kuului kuningaskunnan harvoihin kaupunkeihin, joissa keskiajalta periytynyt kaupunkirakenne säilyi.

1720-luvun alkupuolelta lähtien kaupungin jälleenrakennusvaihe alkoi olla ohi ja väkiluku sekä elintaso nousivat. 1730 paikkeilla oli otettu käyttöön kaupungin kolmas tonttirivi ja Takakadun nimi siirtyi tällä kolmannelle kadulle. 1700-luvun ajan katujen nimet olivat Rantakatu, Välikatu (nykyisin Keskikatu) ja Takakatu, joka tunnetaan myöhemmin Välikadun nimellä. 1720 maistraatti teki talouden vakauttamiseksi päätöksen, että porvareiden oli maksettava hallussaan pitämistä tonteista kaupungille erityistä vuokraa eli tonttiäyreyä. Äyrin suuruus määräytyi tontin sijainnin mukaan. Tonttiäyrien luokittelu tonttien sijainnin mukaan osoittaa, että Rantakatua pidettiin parhaimpana, sitten Takakatua ja sen jälkeen Kolmatta katua. Isonvihan jälkeisistä julkisista rakennushankkeista

merkittävimmät olivat raatihuoneen, koulutalon, vaakahuoneen ja vankilan rakentaminen. Kirkko oli lähes ainoa Isonvihan tuhoilta säästynyt rakennus. Vuosina 1736–1737 kaupungissa vieraili ranskalainen tutkimusretkikunta, jonka kirjeenvaihtaja Reginald Outhier kuvailee kaupunkia: ”kaikissa taloissa sekä kaupungissa että maaseudulla on suuri piha. Ainakin kahdella sen sivulla on asuinrakennuksia, kahdella muulla sijaitsevat tallit ja heinäsuojat. Maaseudulla nämä pihat ovat aivan neliömäisiä ja kaupungissa pitkänomaisia.” Kaupunginlahden puoleista asuinrakennusta kutsuttiin rantarakennukseksi. Se oli tontin komein rakennus, jossa porvari itse perheineen asui. Rantarakennukset olivat kaikki uloslämpiviä. Tontin toisessa päässä sijaitseva rakennus oli paljon vaatimattomampi. Niissä asuivat kai yleensä palkolliset ja ne olivat luultavasti sisäänlämpiviä.

Esaias Haczell toimitti 1750 Torniossa kaupunkimittauksen, ja tämän työn tuloksena tehtiin kaupunkikartta, johon liittyi tarkka tonttijako omistajaluettelointeen. Lisäksi luetteloon oli ensimmäistä kertaa merkitty omistajien ammatit. Haczellin kartassa on merkittynä kaupungin korttelit ja tontit, mutta yksittäisiä rakennuksia ei ole vielä piirretty. Kaupungissa oli tuolloin 99 erikokoista tonttia, joista kookkaimmat sijaitsivat Ranta- ja Takakatu- jien varsilla, kun sen sijaan Kolmannen kadun tontit olivat edellisiä pienempiä. Kolmannesta kadusta muodostuikin 1700-luvun aikana tiheimmin asuttu kadunvarsi. Rantakadun aitat olivat edelleen ainoat karttaan piirretyt yksityisten rakennukset. Julkisista rakennuksista erottuvat edelleen kirkko ja raatihuone. Kaupungin eteläosassa sijaitsi laituri. Tulliaidan ulkopuolella oli kahdeksan tuulimyllyä. Tulliaita hävitettiin 1700-luvun puolivälin paikkeilla eikä sitä sen jälkeen rakennettu uudelleen. Asukasluetteloon merkityistä olivat porvarit ja

Kuva 19. Tornion vanhin ilmakuva on 1920-luvun lopulta. Kuvassa näkyy selkeästi kaupungin kolme vanhinta katulinjaa. Kadut ovat lähes samalla paikalla kuin A.Fr. Merckellin vuoden 1782 kaava osoittaa. TLMM.

kauppiaat suurimmat sosiaaliset ja yhteiskunnalliset ryhmät, heidän jälkeensä tulivat virkamiehet, käsityöläiset sekä viimeisenä merimiehet ja muut.

Vuonna 1762 kaupunkia koetteli suurtulipalo, jossa 38 tonttia tuhoutui. Palon jälkeen suunniteltiin koko kaupungin siirtämistä Alatornion kirkonmäelle. Yhtenä siirron perusteena oli Kaupunginlahden maatuminen. Näin ajatuksena oli siirtää kaupunki lähemmäs Röyttän satamaa. Monien vaiheiden jälkeen kaupunki kuitenkin rakennettiin vanhalle paikalleen ja samalla toteutettiin jälleen tonttien ja katuverkoston regulointia. Maanmittari A.F. Merckellin laatimaan kaavaan vuodelta 1782 liittyy tarkka tonttien numerointi, yksittäisten rakennusten sijainti tonteilla ja omistajien luettelo. Kaupungin eteläiseen osaan Merckell mittasi kahdeksan uutta tonttia, jotka rakennettiin aivan 1700-luvun lopulla. 1700-luvun jälkipuoliskolla kaupunki laajeni etelään ja itään.

Tornio sai 1766 tapulioikeudet eli oikeuden suoraan ulkomaankauppaan ja kaupungin liike-elämä koki todellisen kukoistuskautensa. Tornion porvarit olivat ottaneet laivanvarustuksen kokonaan omiin käsiinsä ja kaupungin lähistöllä tiedetäänkin olleen kaksi tai kolme laivanrakennuspaikkaa. Nopeasti madaltuva satama tuotti merenkululle ongelmia, ja 1700-luvun loppuun mennessä kaikki merialuksien liikenne keskittyi Röyttän satamaan. Kauppiainden lisäksi menestyksestä liike-elämää pyörittivät käsityöläiset, joiden määrä kasvoi 1700-luvun loppupuolella niin voimakkaasti, että voidaan puhua koko kaupungin taloudellisen rakenteen muuttumisesta. Vuosisadan lopulla Torniossa oli eri alojen käsityöläisiä yhtä paljon kuin kauppiaita. Käsityöläiset rakensivat verstaansa erityisesti keskimmäisen kadun varteen. Vuosisadan loppupuolelle asukasmäärä nousi 500:sta noin 700:aan.

Kaupunkikuvassa raatihuone ja kirkko olivat edelleen kaupungin korkeimpia rakennuksia ja hallitsivat näkymää. Kun kaupungin palanutta

Kuva 20. Rantakadulla säilynyt Nymannin talo on 1700-luvun lopulta. Minna Heljala 2010.

eteläosaa ryhdyttiin rakentamaan 1760-luvulla, on hyvin todennäköistä, että alkuvaiheessa porvarit rakensivat melko pieniä yksikerroksisia asuinrakennuksia. 1770-luvulta lähtien rakennustyyli muuttui, ja Rantakadun varteen nousi useita kaksikerroksisia kaupunkitaloja, joista useimmissa oli mansardikatto ja muutamissa vielä säterikatto. Säterikatto tosin ei vastannut enää ajan muoti-ilmiöitä ja mansardikatto tuli vähitellen vallitsevaksi kattotyypiksi Rantakadulla.

Vuonna 1800 kaupungissa vierailleen Johan Erik Forsströmin mukaan Rantakatu oli melko yhtenäisen ja kaunis. Suurin osa Kaupunginlahden suuntaisesti olevista rakennuksista oli kaksikerroksisia. Rantakatu oli kuitenkin Forsströmin mukaan ainoa kolmesta pitkästä kadusta, jonka varrella oli kookkaampia rakennuksia. Kahden taaemman kadun varsille oli rakennettu joko yksikerroksisia asuinrakennuksia tai ikkunattomia varasto- ja tallirakennuksia. Matalia taloja peittivät harjakatot. Asuinrakennukset olivat 1700-luvun puolivälin paikkeilla sekä ulospäin lämpiäviä että savupirttejä. Rantakadun uudet kaksikerroksiset talot olivat luultavasti valtaosaltaan punamullalla maalattuja, harvemmin väriltään keltaisia, kun taas taaempien katujen rakennukset olivat ilmeisesti täysin maalaamattomia tai tervattuja. Kaupunkitaloista suurin osa oli rakennettu umpipihan muotoon. Umpipihamaisuus oli 1700-luvun lopulla tyypillistä myös Takakadulla, missä oli köyhimpien asumukset. Umpipiharakenne säilyi Torniossa 1950-luvulle asti. Vuosisadan lopun noususuhdanteen aikana kaupunki laajeni joen rantaa myöden koilliseen nykyiselle Puutarhakadulle asti.

Kaupunginlahdelle avautuva näkymä oli muuttunut 1700-luvun lopulla. Kaksikerroksiset rantaaitat eivät enää sulkeneet tiheänä rivinä näkymää lahdelta kaupunkiin päin, vaan Rantakadun edessä niitä oli vain siellä täällä. Paloturvallisuussyistä aittojen rakentamista rannalle kaupunkitalojen

Kuva 21. Tuuliviirit olivat hauska yksityiskohta 1700-luvun rakennuksissa niin kaupungissa kuin maaseudullakin. Minna Heljala 2010.

rivin eteen ei enää suosittu. Useat kaupunkilaiset rakensivat heti palon jälkeen uudet aittansa Suensaaren eteläkärkeen. Vuoden 1782 Merckellin karttaan on merkitty Suensaaren eteläkärkeen noin 20 aittaa. Rantakadun jatkeena saaren eteläkärjessä oli laituri, jolle aluksista tavaraa tuovien haaksien oli helpompi purjehtia kuin maatuvaan Kaupunginlahteen. Aittojen lukumäärä kasvoi koko Ruotsin vallan loppuajan. Aitoilta vapautunutta alaa Rantakadun varrella alettiin muuttaa ryytimaaksi. Eteläkärjessä oli myös muutamia mallassaunoja, jotka määrättiin paloturvallisuussyistä siirrettäviksi kaupunkiasutuksen ulkopuolelle. Näiden siirto toteutuikin aivan 1700-luvun lopulla. Kaupunkikuvalle antoi myös ilmettä saaren keskiosan harjanteella sijaitsevat tuulimyllyt. Tätä osaa kaupungista kutsuttiinkin myllymäeksi. 1790-luvun tietojen mukaan alueella olisi ollut kaikkiaan 14 tuulimyllyä.

Tornion kaupunkikuvaan kohosi pitkästä ajasta myös puita, jotka oli istutettu ainoastaan esteettisestä syystä. Giuseppi Acerbi kirjoittaakin matkakertomuksessaan vuonna 1799: ”kauppiaat asuvat kaupungin eteläosassa, jonka he ovat suurin ponnistuksin yrittäneet saada niin kauniiksi ja miellyttäväksi kuin mahdollista. He ovat laittaneet sinne yleisen huvikävelypaikan, perustaneet puutarhoja, istuttaneet jonkin verran puita ja pyrkineet siten korvaamaan luonnon puutteet.”

1700-luvun lopulla kaupungin kolmen kadun nimiksi vakiintuivat Rantakatu, Keskikatu ja Kolmas- eli Takakatu. Näiden lisäksi saaren eteläistä kärkeä kutsuttiin Uudeksi kaupunginosaksi. Kaksituhattaluvulla 1700-luvun kaupunkirakennuksista on jäljellä vuonna 1727 valmistunut ja tulipalolta säästynyt yksikerroksinen Aspion talo ja ilmeisesti 1770-luvulta peräisin oleva kaksikerroksinen Nymannin talo. Aspiosta saamme hyvän käsityksen 1700-luvun alkupuolen rakennusperinteestä ja Nyman on kaksikerroksisena rakennuksena hyvä esimerkki 1700-luvun lopun muoti-ilmiöistä. Tosin

Kuva 22. Keskikatua 1900-luvun alussa niin sanotun Yli-pään alueelta. Taustalla näkyy vanha pedagogio. TLMM.

Nymannin mansardikatto on myöhemmin muutettu harjakatoksi. Molemmat sijaitsevat Rantakadun varrella. Lisäksi vanhasta kaupunkirakentamisesta on muistona useita kellareita, joita ei ole ajoitettu, mutta jotka hyvinkin ovat 1700-luvun alkupuolelta tai jopa 1600-luvun lopulta.

Suomen sota ja 1800-luvun kaupunkikehitys

Suomen sota ja sitä seurannut Haminan rauha 1809 irrottivat Tornion ja itäisimmän osan Länsipohjaa Ruotsin valtapiiristä. Tornion rakennuskanta ei kärsinyt Suomen sodasta. Kaupungin väkiluku ei kuitenkaan juurikaan kasvanut 1800-luvun alkupuolella, ja 1780-luvulla laadittu asemakaava riitti

Kuva 23. Åströmin pihapiirissä on säilynyt yksi vanha holvikellari. Tiina Elo 2003.

Kuva 24. Claus Gyldénin laatima asemakaavakartta valmistui 1839. Vuosina 1837–1843 Gyldén laati ja julkaisi kaikkien Suomen 31 kaupungin asemakaavat. Gyldénin kaupunkikartat ovat ensimmäinen yhtenäinen, samaan aikaan valmistettu kaupunkikarttoitus, eikä vastaavaa ole tehty myöhemmin. Tornion kartasta näkyy hyvin, miten kaupunki on laajentunut itään. TLMM.

turvaamaan rakentamistarpeen miltei sadaksi vuodeksi. Pahoja tulipalojakaan ei ollut 1800-luvun aikana. Kuitenkin kaupungin hiljenemisen johdosta Tornion ulkoasu muuttui vähitellen harmaaksi ja nuhruiseksi. 1800-luvun alkupuolella kaupungin asemakaava-alueeseen oli paalutettu 111 tonttia. Kaupungin tonttien määrä säilyi melkein samana 1890-luvulle asti. Tornion 1800-luvun alkupuolen matalasuhdanteesta johtuen 1780-luvulla laadittu asemakaava oli pitkään väljä, esimerkiksi 1843 kaupungin tonteista jopa 20 oli asumattomana tai kokonaan rakentamattomana. Suomen sodan myötä taantuneen Tornion kehitys elpyi vähin erin vasta 1800-luvun jälkipuolella.

Itämainen sota (1853–55) merkitsi Tornion taloudellista elpymistä. Torniolla on ensimmäistä kertaa rooli rajakaupunkina. Maanteitse tapahtuva kauttakulkuliikenne Venäjältä Eurooppaan kulki Tornion ja uuden rinnakkaiskaupungin Haaparanan kautta. Vuosi 1855 oli huippuvuosi kaupungin uudelleen viriävässä kaupankäynnissä. Muutenkin sota virkisti kauppaa pysyvästi ja aloitti uuden kauden kaupungin kehityksessä. Vuodelta 1851 on olemassa tarkka kartta kaupungin tonteista,

rakennusten sijainneista sekä tonttien omistajista. 1860-luvulla kaupungissa oli noin 700 asukasta, mutta seuraavat vuosikymmenet olivat nopean väestökasvun aikaa, ja 1880-luvulle mennessä väkiluku oli kasvanut lähes tuhanteen sekä vuosisadan lopulla jo 1500:aan. Vuosisadan puolivälin jälkeen kävi selväksi, että vanhan asemakaavan rajat alkoivat tulla vastaan. Kaupungissa oli keväällä 1871 tulipalo, jossa tuhoutuivat raatihuone ja kahden tontin rakennukset torin pohjoispuolelta. Tämän jälkeen aloitettiin uuden asemakaavan suunnittelu. Lääninarkkitehti F.W. Lüchow laati täydellisen kaupunkikuvallisen uudistuksen. Muutos olisi ollut niin totaalinen, että tuskin yksikään vanhan kaupunkikeskuksen tonteista olisi jäänyt ennalleen. Asemakaava hyväksyttiin, mutta sen toteutumisella ei pidetty mitään kiirettä ja vähitellen koko ajatuksesta luovuttiin.

Vuosisadan lopulla kaupungissa oli suuri asuntopula ja kovaa puutetta uusista tonteista. Niinpä myönnettiin ns. ehdollisia rakennuslupia kaupungin koillisosaan ja niin sanottuun uuteen kaupunginosaan (VI kaupunginosaan). Kuudes, empiren ihanteita noudatteleva, kaupunginosa sai

Kuva 25. Kauppakadun ympäristöä kuvattuna raatihuoneen tornista n. 1910. Etualalla Avelan kirjakauppa. TLMM.

kaavasuunnitelmansa 1873. Ajan kaupunkirakentamisen ihanteiden mukaisesti ja tulipalovaaran vähentämiseksi kaupunginosat tuli erottaa toisistaan leveillä puistokaduilla. Tämä ihanne näkyy edelleen Saarenpääkadun ja Vesaisenkadun alueella. Kovassa kiireessä käynnistettiin kaava-hanke, jonka tuloksena syntyi 1898 maanmittari Juho Haatajan laatima asemakaavasuunnitelma. Kaava tosin hyväksyttiin vasta 1906. Nykyisen Puutarhakadun koillispuolella ei ennen 1890-luvun jälkipuoliskoa ollut muita rakennuksia kuin 1870-luvulla rakennettu oluttehdas ja 1880-luvulla rakennettu sairaala. Nämä olivat ainoat vuoden 1873 asemakaavan mukaan valmistuneet rakennukset Torniossa. Kaava muutti kantakaupungin alueen suunnilleen sellaiseksi kuin se on edelleen, reilu vuosisata myöhemmin. Samassa yhteydessä monet kadut nimettiin uudelleen osittain edelleen voimassa olevilla nimillä. Tornion vanhat katulinjaukset olivat olleet mutkittelevia ja osin kapeita. Uudistetussa kaavassa oli tavoitteena, että kadut olisivat tasalevyisiä, suoria ja että kaduilla näkisi katulinjojen päästä päähän.

Vielä 1800-luvun alkupuoliskolla torniolaiset asuivat ammattiryhmittäin jaoteltuna suurin piirtein samalla tavalla kuin olivat asuneet koko kaupungin silloin 200-vuotisen historian ajan. Kauppiaat asuivat Rantakadulla, käsityöläiset Keskikadulla ja muut Takakadulla tai kaupungin pohjoisosassa eli neljännessä kaupunginosassa. Tilanne kuitenkin muuttui 1800-luvun puolivälin jälkeen. Verrattaessa ammattiryhmien asuntokarttaa vuosilta 1815 ja 1875 havaitaan, että suuri osa kauppiaista siirtyi 1800-luvun kuluessa asumaan kaupungin eteläosiin, nykyisen Hallituskadun ympäristöön. Valtaosa käsityöläisistä asui edelleen vanhan Raatihuoneentorin lähistöllä, mutta monet heistä asuivat nyt Rantakadulla kauppiailta vapautuneilla tonteilla. Kauppiaiden muuttoon oli yksinkertainen syy. Maankohoamisen myötä Kaupunginlahdelle ei enää käytännössä päässyt minkäänlaisilla aluksilla, ja kauppiaat siirsivät pääosan varastoaitoistaan jo 1800-luvun alkupuol-

Kuva 26. Hallituskadulle rakennettiin 1900-luvun alussa kaupungin komeimmat pankkirakennukset. Oikealla raatihuone 1800-luvun lopulta. R. Kainulainen 1951. TLMM.

iskolla uudelle Pakkahuoneentorille, nykyiselle Aittakentälle. Uusi raatihuonekin valmistui 1875 kaupungin eteläiseen osaan. Sekin osoitti kaupunkielämän painopisteen siirtyneen 1800-luvun kuluessa kilometrin verran etelään. Keskikadun alue, kaupungin vanha keskusta, alkoi hiljentyä.

Hallituskadun alue rakentui läntisiltä osiltaan jo 1700-luvun loppupuolella, mutta varsinaisesti katu sai nykyisen muotonsa 1800-luvun puolivälin jälkeen, jolloin sinne rakensivat kaupungin varakkaimmat kauppiaat asuin- ja liikehuoneistonsa. Tästä rakennusvaiheesta on edelleen jäljellä Husan talo, Raatihuone, Säipän talon pihapiiri ja Avelan talo. Hallituskadun näkymä tosin uusiutui huomattavasti 1910-luvun aikana, jolloin pankkilaitokset kuten Yhdyspankki ja Kansallispankki sekä Tornion apteekki rakennuttivat komeat pääasiassa jughenkiset liike- ja konttorirakennuksensa. Näistä rakennuksista on meidän päiviimme säilynyt ainoastaan rokokoklassismia edustava Yhdyspankki eli nykyinen Handelsbanken.

1900-luvun alkupuoli

Tornion väkiluku kasvoi 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa aikaisempaa nopeammin. Vuonna 1917 asukkaita oli jo 2000. Ensimmäisen maailmansodan aikana Torniossa asui paljon tilapäistä väkeä ja rakentaminen oli vilkasta. Kaupungin uuden asemakaavan suunnitteli Harald Andersin ja se hyväksyttiin 1919. Tällöin 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana syntyi yhtenäinen asutusalue nykyisten Puutarhakadun ja Vesaisenkadun väliselle alueelle. Etenkin Saarenpääkadun varteen nousi useita jugendhenkisiä pientaloja, joista muutamia on edelleen jäljellä. Torniolainen rakennusmestari F.A. Lummi piirsi niistä useita. Lisäksi tiedetään suunnittelijoina olleen rakennusmestarit J.R. Taso, V. Siljander ja K. Gunell. Tämän vaiheen rakennuksia on edelleen

Kuva 27. Ilmakuva vuodelta 1934. Edustalla Hallituskatua ja takana näkyvät Tornion seminaari ja vesitorni sekä vielä rakentamattomat alueet. TLMM.

jäljellä Saarenpääkadun varrella. Sotien välisen ajan rakentaminen keskittyi Itärannan ja kirkon väliselle alueelle sekä uuden torin ympäristöön. Merkittävää on, että saaren keskeinen osa jätettiin edelleen rakentamatta.

Tornion teollistuminen

Lapin teollistuminen alkoi sahateollisuudesta 1800-luvun lopulla. Tornion alueen vanhimmat teollisuuslaitokset olivat Röyttän saha, joka perustettiin 1862, oluttehdas Lapin Kulta 1873 ja Kuusiluodon saha 1901. Röyttän saha tuhoutui suurpalossa 1928, Kuusiluoto Lapin sodan aikana 1944 ja Lapin Kulta lakkautettiin kesällä 2010. Sahoilla oli parhaana aikana yli 600 teollista työpaikkaa. Toisen maailmansodan jälkeen Tornion alueen teollisuus oli varsin murheellisessa vaiheessa, vaikka Röyttän saha perustettiin 1950-luvulla uudelleen. Torniota lähiympäristöineen ei voida pitää vielä 1950-luvulla teollisuuspaikkakuntana, vaan asukkaiden toimeentulo nojasi perinteisiin maatalousammatteihin ja vuosisataiseen kauppaan. Jälleenrakennuskauden jälkeen kaikkien pohjoisten kuntien yhteisenä huolena oli kasvava työttömyys.

Tornion modernin teollisen kehityksen aloitti vuonna 1956 perustettu Ke-ri Oy, joka oli kaupungin ensimmäinen hienosukkaa valmistava tehdas. Varsinainen Tornion teollisuuden tukipilari on kuitenkin ollut vuonna 1968 toimintansa aloittanut ferrokromitehdas ja vuonna 1976 sen yhteydessä käynnistynyt jaloterästehdas, joka tällä hetkellä työllistää noin 2000 työntekijää. Teollisuuden hyvät näkymät käynnistivät 1967 Tornion kaupungin ja lähikuntien Alatornion ja Karungin liitoshankkeen, joka johti vuonna 1973 toteutuneeseen kuntaliitokseen, ja näin syntyi ns. Suur-Tornio. Liitoksen tärkeimpinä päämäärinä nähtiin Tornion alueen vetovoiman lisääminen, teollisuuden mahdollisuuksien parantaminen sekä 1960-luvun

Kuva 28. Suensaarta 1920- ja 1930-luvun taitteesta. Etualalla 1910 valmistunut Porthanin koulu. TLMM.

ja 1970-luvun vaihteessa koetun voimakkaan Ruotsiin muuton kaltaisen väestökadon estäminen. Tornionlaakson kunnissa väestökehitys oli ehkä muuta Lappia maltillisempaa ja Tornio on ollut läänin sisäisessä muutossa vastaanottavassa asemassa. Tornion väkiluku nousi erityisesti 1950-luvun loppupuolella. Tämä muuttovoitto vaikutti koko kaupungin ikärakenteeseen niin, että kaupungin väestön luonnollinen lisäys oli 1960-luvulla suhteellisesti suurempi kuin alueen muissa kunnissa. Torniota lähiympäristöineen pidettiin 1970-luvulla kasvavana teollisuuskeskittymänä. Todellisuudessa liitoskuntien yhteenlaskettu asukasmäärä oli 1950 15 909 asukasta ja vuoden 2010 lopussa 22 513. Suurimmillaan kaupungin asukasmäärä oli vuonna 1993 23 313.

Sotien jälkeinen nopea muutos

Kaupunki ei juuri kasvanut 1900-luvun alkupuolella ns. Ylipään alueelle (IV kaupunginosa), jonne valmistui ainoastaan Tornion seminaari vuonna 1929. Alue säilyi muuten rakentamattomana aivan 1940-luvun lopulle asti, jolloin jälleenrakennuskauden myötä alueelle nousi omakotitaloalue ja vähitellen sotien jälkeen ensimmäiset ammattikoulutuksen rakennukset. Toisen maailmansodan aikana Tornion asuntopula paheni nopeasti. Kaupunki tuki omakotitalojen rakentamista, mikä oli erityisen vilkasta 1940-luvun puolivälissä. Jälleenrakennuskaudelle tyypillisiä omakotitaloalueita rakennettiin Saarenpäähän, Ylipäähän ja Putaan alueelle. Sodanjälkeisen rakentamisen noususuhdanne oli Torniossa niin raju, ettei kaupungissa ollut sellaista nähty aikaisemmin. Kiireellä mitattiin uusia tontteja ja rakennettiin uusia katuja. Sodan jälkeisinä vuosina Torniossa rakennettiin lähinnä vain omakotitaloja. Vasta 1950-luvun alussa ryhdyttiin rakentamaan kaupungin ensimmäisiä asunto-osakeyhtiömuotoisia kerrostaloja lähinnä Seminaarinkadun varteen. Seminaarinkadulle an-

Kuva 29. Saarenpään asuinalue on torniolainen esimerkki jälleenrakennuskaudesta. Taustalla Kivirantaa. R. Kainulainen 1959. TLMM.

Kuva 30. Seminaarinkadun niin sanotut aravatalot rakennusvaiheessa. R. Kainulainen 1953. TLMM.

tavat oman eheän ilmeensä ns. Arava-talot sekä samalta ajalta oleva Pohjan Stadionin urheilukenttä. Seminaarin läheisyyteen rakennettiin vuosina 1947–48 Valistustalo eli Tornion kansalaisopisto. Rakennuksen suunnittelijana oli helsinkiläinen arkkitehti Jouko Ylihannu. Seminaarin harjoituskoulu ja oppilasasuntola valmistuivat vuosina 1954–56. Vesitorni uusittiin 1962 ja se on edelleen yksi pohjoisen suunnasta Tornion silhuettia hallitseva rakennus. 1990-luvulla Ylipäässä tehtiin suuria ympäristömuutoksia, kun ammattikoulutus- ja ammattikorkeakoulu laajenivat alueelle.

Toisen maailmansodan jälkeen asutus ulottui Saarenpäähän. Sinne kaavoitettiin 1955 maineikkaan arkkitehdin Otto I. Meurmanin suunnittelema omakotialue. Pientalojen rakentaminen aloitettiin jo 1940-luvun lopulla ja alue valmistui 1960-luvun alkupuolen aikana. Alue on säilyttänyt edelleen viehättävän vihreän luonteensa.

Tornio selvisi Lapin sodasta kaikista Lapin kunnista pienimmillä vahingoilla. Vain noin 3% kaupungin rakennuskannasta tuhoutui. Sotien jälkeisinä vuosina Tornion väkiluku kasvoi huomattavasti. Vuosien 1944 ja 1972 välillä kaupungin väkiluku kolminkertaistui. Kaupungin väkiluku ei ollut koskaan aikaisemmin kasvanut näin nopeasti. Tämä ei olisi ollut mahdollista, ellei samaan aikaan olisi syntynyt monia uusia asuntoalueita. Suuri osa näistä sijoittui vanhan keskusta-alueen ulkopuolelle. Toisen maailmasodan aattona Suensaaren ulkopuolella asui vain muutamia kymmeniä torniolaisia. Vuoteen 1970 mennessä tilanne muuttui niin, että Suensaarella asui 7 100 torniolaisesta vajaat 3300 eli 46% kaupungin väestöstä.

Keväällä 1945 laskettiin, että kaupungissa tarvittiin heti ainakin sata uutta pysyvää asuntoa 400–500 hengelle, minkä lisäksi oli myös tilapäisiä asunnon tarvisijoita. Rakentaminen lähtikin käyntiin kiihkeällä vauhdilla heti vuoden 1945 jälkeen.

Vuosina 1945–1960 Tornion kaupunki luovutti asuntotarkoituksiin kaikkiaan 350 tonttia. Näistä yli 300 oli omakotitontteja. Pientalovaltaisuus aiheutti sen, että väkiluvun edelleen kasvaessa ja asumisväljyyden suurentuessa oltiin 1960-luvulle tultaessa tonttipulan edessä. Samalla alettiin vaatia asutuksen tiivistämistä Suensaarella. Lähinnä seuraavina vuosina etenkin Hallituskadun varteen ja sen välittömään läheisyyteen rakennettiin monia suuria kerrostaloja. Uudisrakennusten myötä kaupungin silhuetti sai aivan uuden ilmeen.

1950-luvun puolivälissä käyttökelpoinen tonttimaata oli loppumassa. Suensaari oli rakennettu yhden vuosikymmenen aikana täyteen. Kaupunki omisti Alatornion kunnan puolelta lähes 5000 hehtaaria maata, josta asemakaavoitettuna oli 50-luvulla 200 hehtaaria. Alatornion puolella merkittävimmät alueet olivat Röyttän satama ja asuinalue, Puuluodon asuntopalstat sekä Palosaaren ja Miukkin omakotitaloalueet. Kyseiset alueet liitettiin hallinnollisesti kaupunkiin vuoden 1957 alusta. Osa Putaan alueista ja Torppi oli liitetty kaupunkiin jo 1920-luvulla. Alueliitoksen jälkeen käynnistettiin näiden kaavoittaminen. Putaan alueelle Meurman laati asemakaavan 1960-luvun alussa ja sinne alkoi nousta nopeasti omakotitajamia, vuokratotaloja ja kerrostaloasutusta. Esimerkiksi vuonna 1962 Torniossa rakennettiin 113 kerrostalohuoneistoa, 28 omakotitaloa ja lisäksi oli 170 asuntoa rakenteilla. Asuntopula paheni kuitenkin jälleen 1970-luvulla, jolloin Outokummun jaloterästehtaan myötä kaupunkiin muutti taas paljon uutta väkeä.

Juhannussaari 1970-luku

Merkittävä suuri rakennusvaihe oli kuitenkin Juhannussaaren rakentaminen. Alueelle tuli 17 kerrostaloa, joissa oli 600 asuntoa eli lähes 2000 asukkaan kaupunginosa liikekeskuksineen ja

Kuva 31. Ilmakuva Juhannussaaresta 1970-luvun lopulta. R. Kainulainen. TLMM.

asianmukaisine leikki- ja puistoalueineen. Suuresta rakennusmassasta huolimatta alue suunniteltiin suhteellisen väljäksi. Liikennejärjestelyihin kiinnitettiin erityisesti huomiota. Vähintään kolmasosa asunnoista piti rakentaa vuokra-asunnoiksi, toisen kolmanneksen tuli olla asuntolainoitettuja osakehuoneistoja ja loput ns. kovan rahan asuntoja. Ensimmäiset asunnot valmistuivat Juhannussaareen kesällä 1973 ja alue valmistui keväällä 1982.

Pirstaloitunut kaupunkikuva

Kehityksen mukana kantakaupungin ilme muuttui täysin. Vanhaa rakennuskantaa purettiin surutta, joskus perusteettomastikin. Jo vuonna 1952 kaupungissa vierailivat Muinaistieteellinen toimikunnan edustajat, jotka totesivat, että Torniossa oli silmiinpistävän paljon vanhoja, 1700-luvulta peräisin olevia, kaksikerroksisia puutaloja, joista he suosittelivat mahdollisimman suurta osaa säilytettäväksi. Kaupungin edustajat katsoivat kuitenkin, että vain yksittäisiä rakennuksia saattoi säilyttää.

Tornion keskustan uusi asemakaava valmistui keväällä 1966 ja sen laati oululainen arkkitehti Irma Mikkola. Ehdotuksessa kantakaupungin tonteille annettiin runsaasti lisää rakennusoikeutta. Tornion uusi asemakaava kattoi 91 hehtaaria, joista asuntokortteleita oli 15%, puistoalueita 17%, katualueita 22% ja loput urheilu-, pienteollisuus-, liikenne- ja vesialueita. Koko alueen yhteinen kerrosala oli suunnitelman mukaan 260 000 neliometriä ja asukkaita 6 500. Hallituskadun 5-kerroksisten talojen lisäksi kaavassa suosittiin kaksikerroksista rakentamista. Keskikatu oli suunniteltu levennettäväksi, mutta sen historiallinen alue museolta vanhainkodille suunniteltiin säilytettäväksi silloisessa asuunsa. Mikkolan kaava kartoitti keskusta-alueen rakentamisen suuntaa seuraavina vuosikymmeninä. 1960-luvun puoliväliin ajoittui todellinen murroskausi, jolloin kaupungin keskustaa alettiin

Kuva 32. Hallituskatua 1968. Oikealla Hellantin talo, yhteislyseo ja raatihuone. R. Kainulainen 1968.TLMM.

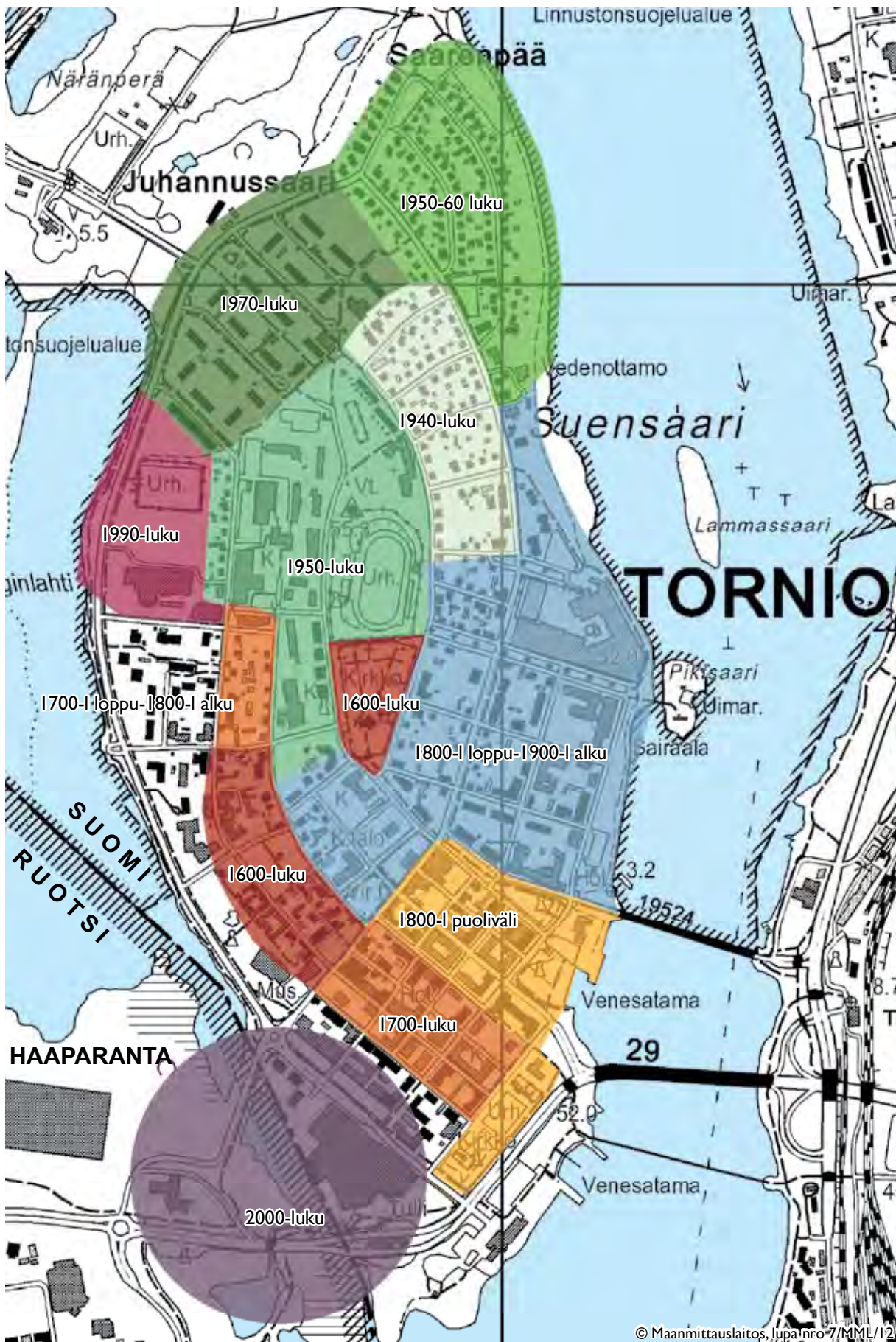
saneerata kerrostalovaltaiseksi. Vuosikymmenen aikana kaavoitettiin koko Suensaaren eteläpuoli uudelleen asuin- ja liikekerrostalojen alueeksi. Tästä seurasi vanhan historiallisen puutalokannan häviäminen. Lisäksi seurauksena oli vuosikymmeniä kestänyt keskeneräisyyden leima.

1980-luvulla lukuisat tahot nostivat esille Rantakadun ja Keskikadun alueella säilyneen puutalokokonaisuuden ja alueen ainutlaatuisuus haluttiin säilyttää esimerkkinä Pohjois-Suomen puukaupunkirakentamisesta. Alueelle laadittiin ns. suojelukaava, joka hyväksyttiin monien vaiheiden jälkeen 1992. Samassa yhteydessä Keskikadulle laadittiin täydennysrakennussuunnitelma sekä rakennustapaohjeet. Keskikatu on edelleen merkittävä osa Tornion rakennettua kerrostuneisuutta. Vanha katuverkosto ja tonttijaon säilyminen meidän päiviimme asti on ainutlaatuista. Kaupunki sai suojelukorttelikaavasta SAFA-palkinnon vuonna 1995.

Useimmissa 1980- ja 1990-luvulla tehdyissä asemakaavoissa on pyritty keskusta-alueen eheyttämiseen lähinnä kerrostalovaltaiseksi liikekeskukseksi. Kaksituhatluvulla on keskitytty Tornion ja Haaparannan keskusta-alueiden yhdistämiseen. Raja-alueelle kaupunginlahden päälle on muodostumassa uusi yhteinen ydinkeskusta-alue kauppakeskuksineen ja yhteisine tori- ja katualueineen. Näillä toimilla on vahvistettu kaksoiskaupungin luonnetta.

Rautatie synnyttää Torpinmäen asuinalueen

Vuonna 1897 syntyi jo pitkään odotettu päätös junaradan jatkamisesta Oulusta Tornioon. Rautatien jatkaminen Tornioon oli tärkeä erityisesti siitä syystä, että se mahdollisti Suomen kautta Venäjän ja Skandinavian niemimaan välisen läpikulkuliikenteen. Samaan aikaan Ruotsin puolella suunniteltiin rataverkon jatkamista Bodenista pohjoiseen

Kartta 15. Tornion keskustan ajallinen kehitys.

Kuva 33. Tornion rautatieasemalta 1900-luvun alussa. Kuva Mia Green. TLMM.

ja edelleen valtakunnan rajalle asti. Vuoden 1897 päätöksen mukaan rata johdettiin Tornionjoen itäiselle rannalle, koska tavoitteena oli säästää sillanrakennuskustannuksista. Kaupungin ja aseman välistä liikennettä hoidettiin höyrylautalla 36 vuoden ajan. Liikennöinti radalla alkoi lokakuussa 1903. Kyseiselle rataosuudelle rakennettiin vuoteen 1910 mennessä yksitoista asemarakennusta ja 26 yksinkertaista ratavartijan asuntoa. Asemista yksi kuului kolmanteen luokkaan (Tornio), kaksi neljanteen (Kemi ja Ii) ja kahdeksan viidenteen luokkaan.

Tornion asema-alueita varten ostettiin kaksi maatilaa ja näin saatiin pitkänpuoleinen rantakaistale pitkin Tornionjoen vartta. Maakauppojen mukana tuli muutamia hirsirakennuksia, jotka sittemmin muutettiin asemahenkilökunnan asunnoiksi. Tornion asema-alueelle rakennettiin 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenien aikana kaksi asemarakennusta laitureineen ja tavarasuojineen. Ensimmäinen valmistui ratapihan puoleiselle alueelle 1904 ja on ilmeisesti Bruno Granholmin suunnittelema. Liikenteen nopean lisääntymisen myötä ja Ruotsiin johtavan yhdyssillan valmistuttua Tornioon haluttiin komeampi asemarakennus, joka valmistui 1928 ja on ilmeisesti Thure Hellströmin suunnittelema. Uudempi asemarakennus edustaa maassamme harvinaista tiilistä asemarakennustyyppiä. Ennen vuotta 1920 maahamme rakennettiin vain kuusi tiiliasemaa. Aseman lähiympäristöön on kuulunut alusta lähtien varastorakennuksia, joista on edelleen muutamia jäljellä.

Torpinmäen asuinalue kehittyi asema-alueen välittömään läheisyyteen 1900-luvun alkuvuosina. Se oli hyvä esimerkki asuinalueesta, jossa näkyi VR:n tyylin mukainen hierarkkinen asumisjärjestys. Alueeseen liittyi myös laaja puisto. Torpinmäellä oli enimmillään useita kymmeniä VR:n toimintaan

liittyviä rakennuksia, laaja asuinrakennusten alue pihapiireineen ja näiden lisäksi välittömässä läheisyydessä kahden sodan aikaiset parakkialueet sekä veturitalli huoltorakennuksineen. Alue asemakaavoitettiin 2003 omakotitaloalueeksi ja sinne rakennettiin lyhyessä ajassa kymmeniä pientaloja. Samalla menetettiin alueen puistomainen luonne. VR:n vanhoista rakennuksista on edelleen jäljellä kolme asunrakennusta ja yksi sauna.

Ympäröivä maaseutu ja kylien kehitys

Nykyisen Tornion yleisilmeeseen vaikuttaa laaja ympäröivä maaseutu. 1973 toteutetussa kuntaliitoksessa Tornio, Alatornio ja Karunki liittyivät yhdeksi laajaksi kaupunkikokonaisuudeksi. Historiallisen kulttuuriympäristön tarkastelussa on huomattava, että myös Tornionjoella on kaksi rantaa. Kylien historiaan liittyvät aina joen molemmat puolet. Jokilaakson kylillä oli vielä koko 1800-luvun hyvinkin yhtenäinen kulttuurikehitys "sama kieli, sama mieli". Lopullinen erkaantuminen on vasta toisen maailmansodan jälkeistä kehitystä.

Kylien kehittyminen jokilaaksoon alkoi jo varhaisella keskiajalla. Tornionlaakson kirkollinen ja hallinnollinen järjestäytyminen 1300-luvulla edellytti, että alueella oli jo tuolloin varsin vankka talonpoikaisasutus. Vahtolan mukaan ensimmäiset uudisasukkaat tulivat alueelle Hämeestä. He asuttivat etupäässä jokilaakson sisäosia. Joen rantojen ja saarien rehevät luonnonniityt, jotka antoivat rehua karjalle, olivat tärkeä vetovoimatekijä. Merkittäviä olivat myös kalavedet, joet ja järvet sekä metsästysmaat. Ennen uudisasukkaita aluetta asuttivat lappalaiset eli saamelaiset. Sittemmin Tornionlaaksoa asuttivat karjalaiset, varsinaissuomalaiset ja satakuntalaiset. Helsingit

olivat pohjoisimpia ruotsalaisia, ja lisäksi alueelle tuli saksalaisia kauppiaita. Jokisuun ja rannikon asutus tiivistyi ja vahvistui 1400-luvulla ja 1500-luvun alkupuolella. Perämeren rannikko oli asutettu 1500-luvun alkuun mennessä. Vuoden 1543 maakirjojen mukaan Tornionlaaksossa oli jo 288 verotaloa. Monet Tornionjoen suurista saarista kuten Oravaisensaari, Teppolansaari, Toivolansaari ja Tulkkilansaari olivat asuttuja. Maakirjan mukaan talot muodostivat ”Ylipitäjän” ja ”Alapitäjän”, joiden raja oli Kainuunkylän ja Korpikylän välissä. Samaan paikkaan muodostui myöhemmin Ala- ja Ylitornion välinen pitäjäraja. Vuoden 1543 maakirjan mukaan olivat muodostuneet jo Alapitäjän 13 kylää ja 126 taloa: Korpikylä, Karunki, Kukkola, Vojakkala, Närä (Mattila), Suensaari, Pudas, Raumo, Laivaniemi, Kaakamo, Vuono, Keräsjoki ja Säivi. Näistä tiheimmin asuttuja olivat Kukkola, Vojakkala, Raumo ja Laivaniemi. Kukkolan ja Vojakkalan voimakas asutus on voinut kehittyä jo tuhatluvun alussa, mutta rannikon kylien asutus on syntynyt maankohoamisen myötä aikaisintaan 1300-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Ruotsalainen ja suomalainen asutus törmäsivät toisiinsa 1300-luvulla Kainuunjoen ja Tornionjoen välialueella niin, että Sangin kylästä tuli ruotsinkielinen, mutta Säivin kylästä suomenkielinen. Asutus ja elämä keskittyivät Tornionlaaksossa tiukasti Tornionjoen ympärille. Talot sijaitsivat mahdollisimman lähellä rantaa, niin että jokaisen talon maihin kuului kappale jokirantaa. Pienet lapioin muokatut pellot olivat yleensä metsän puolella. Talot tontteineen muodostivat ikään kuin rannan mukaisen helminauhan.

Kylien sijainti jokilaaksossa selittyy asukkaiden elinkeinoilla. Kalastus ja karjanhoito olivat tiukasti sidoksissa jokeen. Se oli kalavesi ja myös kuluväylä eräjärville. Rantaniityt olivat karjanhoidon perusta, ja lisäksi joesta otettiin juomavesi karjalle. 1500-luvun puoliväliin mennessä Vahtolan mukaan Tornionlaaksossa oli vahva talonpoikaisasutus ja elävä monitahoinen ja rikas talonpoikaiskulttuuri.

Vuonna 1568 Alapitäjässä oli 178 taloa. Välillä asutuskehitys hidastui, mutta 1600-luvun alkupuolella asuttaminen oli taas vilkasta erityisesti pitäjän alaosissa. Tuohon aikaan uudisasutuksen painopiste oli selvästi Tornionjoen ja Kemijoen välialueella. 1600-luvun alussa savolaiset asuttivat Liakan ja Laivajärven kylät. Samaan aikaan syntyivät Arpelan, Könölan ja Ruottalan kylät sekä Tornionjoen länsirannalle Lapinjärven kylä. Alapitäjän kylillä oli vuonna 1607 kaikkiaan 272 taloa. Tässä luvussa ovat mukana Suensaari, Mattila, Vuono, Keräsjoki, Lapinjärvi ja Säivi. Lisäksi tulee

muistaa, että Korpikylällä, Karungilla, Kukkolalla ja Vojakkalalla oli taloja myös joen länsipuolella.

Alatornion taloluku kasvoi hitaasti. Voimakainta asuttaminen oli Vojakkalan ja Kukkolan kylien takamailla. Elämisen ulkoiset edellytykset kohenivat 1600-luvun loppupuolella ja asutuksen määrä nousi Tornionlaaksossa kuten koko Pohjois-Suomessa. Alatornion talojen määrä lisääntyi 50:llä 1600-luvun viimeisillä vuosikymmenillä. Alatorniolla uudisasutus keskittyi Korpikylän-Kukkolan-Vojakkalan-Raumon kylien lähimmille takamailla. Kauemmaksi syntyivät mm. Martimon ja Kantojärven uudisasutukset sekä vielä Korpijärven asutus jo lähellä Kemin pitäjän rajaa. Isonvihan jälkeen oli Tornionlaaksossa autioitunut melkoinen määrä tiloja. Alatorniolla tyhjeni maakirjojen mukaan 16% taloista. Vaikeiden sotavuosien jälkeen alkoi valtaisa laajeneminen erityisesti 1700-luvun jälkipuolella. Alatornionkin alueella asutus lisääntyi 319 talosta 686:een vuosien 1719 ja 1806 välillä. Kehityksen taustalla oli kaksi tekijää, väestön luonnollinen kasvu ja tilojen tästä seurannut jakautuminen sekä toisaalta kruunun uudisasutusta suosiva politiikka. Merkittävässä asemassa oli vuoden 1741 asetus, jonka mukaan uudisviljelijälle annettiin 10 vuoden vapaus henkilökohtaisista maksuista ja 50 taloa koskevista veroista. Pyrkimys oli saada aikaan nimenomaan sellaisia uudistaloja, joiden elinkeino perustui maanviljelykseen ja karjanhoitoon, eikä sellaisia, joissa elanto saatiin pääasiassa kalastuksesta ja metsästyksestä. Tornion pitäjissä, jotka kuuluivat Länsipohjan lääniin, oli uudisasukkaiden verotuskohtelu huomattavasti lempeämpää kuin Oulun läänissä.

Tornionlaaksoson eteläinen alue ajautui 1800-luvun alkupuolella kriisiin. Suomen sodan loppuvaiheessa, marraskuusta 1808 helmikuuhun 1809, kylien asukkaat joutuivat sijoittamaan koteihinsa kestokykyynsä ja väestömääräänsä suhteutettuna aivan liian paljon nälkäisiä, uupuneita ja sairastuneita sotilaita, mikä johti vakavaan väestökatastrofiin. Taudit tarttuivat paikallisväestöön ja useat heistä kuolivat. Vuonna 1809 Alatorniolla kuoli 21% väestöstä, kun normaalivuosina kuolleisuus oli 4–5%. Sodan jälkeen väestön oli sopeuduttava uuteen rajaan ja sen myötä yhteisöjen, viljelysmaiden, kalastusalueiden, kauppa- sekä sukulaisuussuhteiden jakautumiseen.

Kalastus säilytti pääelinkeinon asemansa pitkään 1800-luvulle. Väestön lisääntyessä, uusien talojen syntyessä ja kalastusoikeuksien kaventumisen kalastus elinkeinona alkoi väistyä. Tornionjoen laajat rantaniityt mahdollistivat suurehkonkin karjanhoitotalouden jokivarren kylissä. Karjatalous oli elinkeinona tärkeässä asemassa jo 1800-luvun alussa kalastuksen sivuelinkeinona. Varsinaisesti

Kuva 34. Kivirannan lohivato purettiin 1970-luvun alussa. R. Kainulainen 1950. TLMM.

Kuva 35. Arpelalaista kylämaisemaa 1970-luvulla. R. Kainulainen 1973. TLMM.

karjatalous muuttui pääelinkeinoksi 1800-luvun puolivälin jälkeen, ensin jokilaakson alaosan kylissä. Tornionlaaksolle on tyypillistä, että karjamäärät ovat tiloilla olleet keskimääräistä suurempia. Isojako saatiin Tornionlaaksossa valmiiksi 1800-luvun puoliväliin mennessä. Maanviljely kehittyi elinkeinoksi jo 1800-luvun alkupuolella, mutta sitä ovat aina rajoittaneet pohjoisen luonnonolosuhteet ja kohtuullisin väliajoin toistuvat katovuodet. Alatornion kylien maatalous oli vielä 1800-luvun lopullakin vahvasti pientilavaltaista. Maatalousalueena Alatornio voidaan laskea Peräpohjolan voimakkaaseen peltoviljely- ja karjatalousalueeseen, ns. Lapin kolmioon, jossa pääpaino perinteisesti on ollut karjataloudessa. Vuosisadan loppupuolella ryhdyttiin kehittämään tehokkaampia maanviljelysmenetelmiä pohjoisen oloihin. Raivattiin soita pelloiksi ja perustettiin järvenkuivatusyrityksiä erityisesti Raumo- ja Laivajärvelle.

Koneiden tulo raivaus- ja muokkaustyöhön 1900-luvulla muutti peräpohjalaista maanviljelysmaisemaa. Uudisraivausta tehtiin 1940-luvun lopulle saakka. Vielä jälleenrakennuskaudella tehtiin Peräpohjolan alueella yli 4000 hehtaaria uutta peltoa. 1960-luvun lopulta lähtien maisemaa ovat alkaneet hallita pakettipellot. Vanhakantainen maatalous perustui omavaraistalouteen, joka hyödynsi merta, jokea, maata ja metsää. Perinteinen elämänmuoto jatkui aina toiseen maailmansotaan asti ja säilytti näin yhtenäisen kyläkuvan ja perinteiset pihapiirit.

Tervanpoltolla ei ole ollut merkittävää roolia Tornionjoen alakylissä. Metsätalouden merkitys kasvoi vasta 1800-luvun lopulla, kun puun arvo nousi. Sahateollisuuden nousukausi alkoi vuoden 1860 tienoilla. Torniolainen Paul Govenius perusti höyrysahayhtiön Røyttään 1862. Suurhakkuut alkoivat 1872, ja monet talonpojat alkoivat myydä metsiään. Røyttä ja vähän myöhemmin perustettu Kuusiluodon saha Tornion edustalla loivat ympärilleen kokonaisen sahayhdyskunnan ja uuden

kyläasutuksen kouluineen, kauppoineen ja palvelulaitoksineen. Sahalla oli paljon myös tilapäistyövoimaa. Parhaina aikoina työntekijöitä oli lähes 500. Røyttän saha ja siihen liittyneet sahatyöläisten asunnot paloivat 1928. Torniolainen liikemies Anders Kurth hankki omistukseensa Ruotsin puolella toimintansa aloittaneen Salmin sahan 1875. Yhtiö perusti Tornion edustalle Kuusiluodon saarelle sahan 1901. Se sijaitsi edullisella paikalla, koska se pystyi käyttämään hyväksi sekä Tornionjoen että Kemijoen alueen puuta. Saarelle kehittyi täydellinen sahayhdyskunta kaikkine palveluineen. Kuusiluodon yhdyskunta koki raskaan iskun, kun saksalaiset pommittivat sitä syksyllä 1944. Silloinen omistaja Rosenlew Oy ei katsonut enää olevan mahdollista jatkaa sahan toimintaa.

Tornionjoessa tehtiin ensimmäiset irtouittokokeilut 1860-luvun alussa. Tämä päättyi kuitenkin nopeasti, kun rannan ja lohivatojen omistajat haastoivat uittajat oikeuteen rikkoutuneista lohivatoista. Irtouitosta oli luovuttava rajajoessa ja Tornionjoessa laskettiin tukkilauttoja ensimmäiseen maailmansotaan asti. Vilkkaana sesongin aikana lauttoja ui katkeamattomana virtana alas jokea. Suomalais-ruotsalainen yhteisutto aloitettiin 1917 ja Tornionjoen-Muonionjoen uittoyhdistys perustettiin 1919. Samalla joessa yleistyi irtouitto. Tukien kokoamispaikkoja oli alajuoksulla Karungin Kuivakankaalla ja Tornion Saarenpäässä. Saarenpään muodostui myös ensimmäinen erottelualue, joka oli ainutlaatuinen, koska siellä lajiteltiin kahden maan tukkeja. Tornionjoen uittossa oli parhaana aikana 1930-luvun lopulla mukana yli 40 yhtiötä ja lajiteltiin lähes viisi miljoonaa tukkia. Erottelualue siirtyi 1930-luvulla Saarenpäästä jokisuuhun Hellälään. Enimmillään erottelutyömaalla oli töissä satoja ihmisiä, sekä miehiä että naisia. Tornionjoen uitto päättyi 1971. Saarenpään erottelualueutta kutsutaan edelleen Uitonrannaksi.

Kuva 36. Tukkisuman purkua Tornionjoella. R. Kainulainen 1971.TLMM.

Kuva 37. Tornion asuntomessualuetta. Minna Heljala 2012.

Kylille rakennetaan omakotitaloalueita

Kuntaliitoksen jälkeen esiteltiin haja-asutusalueille suunniteltu yleiskaava 1976. Juhannussaaren jälkeä kantakaupungin ensisijainen laajenemissuunta oli Kiviranta. Kivirannalle, Pirkkiöön, Puuluotoon ja Kirkonmäelle suunniteltiin asemakaavat 1970-luvun puolivälissä. Kyseisille alueille tuli pääasiassa rivitalo- ja omakotitalotontteja. Karungin kirkonkylän osayleiskaavaa laadittiin 1970-luvun lopulla, mutta se jäi vahvistamatta. Samoin Arpelan osayleiskaava laitettiin vireille 1980-luvun alussa, mutta myös se jäi vahvistamatta. 1980-luvun aikana Kiviranta, Pirkkiö ja Pudas rakennettiin käytännössä täyteen samoin Kokkokankaan alue. 1980-luvun lopulla kaavoitettiin Kallioputaalle 50 asunnon alue, joka rakennettiin vuoden 1987 valtakunnallisia asuntomessuja varten. Messujen yhtenä tavoitteena oli esitellä pohjoisiin luonnonoloihin suunniteltua pientalorakentamista.

Tornio säilyi pientalovaltaisena kaupunkina, jossa 55% asunnoista oli omakotitaloja. Torniolaisista suurin osa asui myös omistusasunnoissa. 1980-luvun lopussa tehdyn selvityksen mukaan neljännes kaupunkilaisista asui vuokralla. Nämä vuokrasunnnot sijaitsivat pääasiassa keskusta-alueella. 1990-luvulta lähtien omakotitalojen rakentaminen on hidastunut. 1990-luvun pääasialliset rakennusalueet ovat olleet Hellälän, Kivirannan, Kirkonmäen ja Torpinmäen alueet. Kyläalueista on pyritty vahvistamaan erityisesti Karungin, Arpelan ja Kaakamon kyläkeskuksia ja 2009 hyväksytyyn Tornion yleiskaavan tavoitteena on ollut näiden kylien palvelurakenteen säilyttäminen.

Tänään Tornion väestöstä noin 73% (16 500 as.) asuu taajamissa ja 27% (6000 as.) maaseudulla. Tornio koostuu kymmenistä kylistä, jotka nykyisin jaotellaan suuralueisiin seuraavasti: Keskeinen kaupunkialue, Kaakamon, Vojakkalan, Arpelan sekä Karungin alue.

Kulkureitit ja liikenne

Tornio kylineen sijaitsee nopean maankohoamisen alueella. Kaupunki perustettiin Suensaarelle juuri käyttökelpoisen suojaosan sataman eli Kaupunginlahden äärelle. Maankohoamisesta tuli vähitellen ongelma, ja uuden sataman etsiminen oli kauan vireillä, kunnes 1700-luvun lopulla satamaksi muodostui vähitellen Röyttä.

Asioiminen Tornionjoen ”väylän” yli on ollut aina vilkasta ja luonnollista jokivarren asukkaille siitä saakka, kun asutusta on alueella ollut olemassa. Onhan alisen Tornionlaakson kylien asutus sijainnut kahta puolta jokea. Perinteisesti on kuljettu kesällä veneellä ja talvella jäitse hiihtäen tai porolla ajaen. Varhainen maantie Pohjanlahden ympäri oli kapea ja huonokuntoinen. Tätä Turku–Tukholmarantatietä tehtiin kauan ja jotenkin kuljettavassa kunnossa se oli jo 1600-luvun alkupuolella. Maantieyhteys Tornioista Haaparannalle on merkitty karttoihin Näränperän kautta jo 1600-luvulla. Vauhuilla kuljettavaan kuntoon vanha rantatie saatiin 1700-luvun puolivälissä. Ensimmäinen siltayhteys rakennettiin rajan yli Tornioista Haaparannalle vuosina 1886–87. Tämän n. 700 m pitkän sillan rakennutti lennätinreviisori Karl Handolin. Handolinin silta palveli liikennettä vuoteen 1930 asti, jolloin valmistui kaupunkien välinen pengertie.

Yhteys mantereelle alkoi kehittyä, kun ensimmäiset vajereilla ohjatut lautat otettiin käyttöön Suensaaren ja maanpuolen välillä 1890-luvulla. Rautatien valmistumisen jälkeen 1903 hankki Valtionrautatiet höyrylautan jatkokuljetuksia varten joen yli Tornioon. Höyrylautta oli käytössä ja tärkeä yhteysreitti 36 vuoden ajan. Siihen liittyi molemmin puolin jokea laiturit aallonmurtajineen sekä laiturille johtaneet kulkutiet. Aallonmurtajat ovat edelleen jokirannassa. Tornionjoen maisemaa hallitsee kaupunkikeskustan kohdalla kolme siltaa. Vuonna 1919 valmistui rautatie Tornioista Haaparannalle. Tornionjoen yli rakennettiin samalla

Kuva 38. Kaupungin puoleista Tornionjoen rantaa aivan 1900-luvun alussa. Tornionjoen toisella puolella näkyy Torpin tilan rakennuksia. TLMM.

Kuva 39. Handolinin silta yhdisti Tornion ja Haaparannan. Silta rakennettiin 1887 ja purettiin 1930. 1900-luvun alussa ylitysmaksu oli 5 äyriä. Taustalla Haaparantaa. Kuva Mia Green. TLMM.

rautatiesilta, joka on 8-jänteinen 405 metriä pitkä ja siinä on otettu alusta alkaen huomioon maiden erilaiset raideleveydet. Tornion asemalta Haaparannan asemalle on rakennettu kahdet lomittaiset kiskoparit, jotka hyödyntävät yhteisiä ratapölkkyjä. Silta on lisäksi keskiosastaan avattava laivaliikennettä varten. Rautatie pohjoiseen Korpikylään asti valmistui 1926 ja Röyttän satamaan 1928.

Tornionjoen länsipuolella oli pohjoiseen päin jonkinlainen ratsastustienä käytetty maantieura jo 1600-luvulta lähtien. Varsinainen maantie valmistui joen itäpuolelle Tornion Ylitornion Alkkulaan 1832 mennessä. Vuonna 1852 todettiin Arpelasta Tornioon välisen tien olevan siinä kunnossa, että sitä pitkin pääsi kesäaikana hevoskyydillä kirkolle ja kaupunkiin. Talvisin kuljettiin edelleen jäätä pitkin.

Kiinteä yhteys Suensaarelta Haaparannalle oli ollut olemassa jo 52 vuotta ennen kuin yhteys Suomen mantereeseen valmistui 1939. Tornionjoen yli johtavan ensimmäisen maantiesillan, Hannulan sillan, pituus on 252 m ja siinä on kolmiaukkoinen teräsristikkorakenne, jonka ovat suunnitelleet professori H.O. Hannelius ja insinööri Emil Holberg. Vuosina 1962–63 siltaa korjattiin ja levennettiin tekemällä pääkannattajien ulkopuoliset jalkakäytävät. Korjaustyön aikana sillan puukansi syytyi palamaan ja läntisen aukon teräsristikko sortui jäälle. Tällöin jouduttiin liikenne ohjaamaan rautatiesillalle tehtyä tilapäistä puukantta ja myöhemmin Hannulan sillan viereen pystytettyä ponttonisiltaa pitkin. Hannulan silta on edelleenkin käytössä. Viimeksi se on kunnostettu 1990-luvulla.

Hannulan silta oli 40 vuotta Tornion ainoa liikenneyhteys maanpuolelle. Liikenteen kasvaessa Suomen mantereeseen ja Tornion sekä edelleen Ruotsin välille rakennettiin uusi E 4 -tie, nykyinen VT 21, ja Tornionjoen ylittävä teräspalkkisilta 1979. Samassa yhteydessä rakennettiin myös uusi tie ja tullialue valtakuntien välille. Sillan pituus on 300

metriä ja leveys 21 metriä. Silta korjattiin 1990-luvulla, kun mantereen puoleisen pään liikennejärjestelyt muuttuivat eritasoristeykseksi. Kolmas silta, kevyenliikenteen silta, rakennettiin Tornionjoen yli 1995.

Alueen mittavin liikenteellinen hanke on ollut kuitenkin Tornion ja Kemin välinen moottoritie, jonka rakentamisen ensimmäinen vaihe valmistui 2001 ja toinen 2010. Moottoritien vaikutukset ovat olleet merkittävät erityisesti Raumon ja Laivajärven kylämaiseissa. Tien alta purettiin 19 pihapiiriä. Valtakunnan rajalle avattiin 2005 uusi yhdystie Tornion Haaparannalle, joka nimettiin Krannikaduksi. Tullin alueen nykyiset liikennejärjestelyt valmistuivat 2008.

Tornionjoen suistoalueen merkitys kaupungille

Tornion edustan merialueelle on tyypillistä matalat moreenisaaret ja avara laakea maisemakuva. Saaristolle ovat tyypillisiä vähäsuolaisen veden eliöstö sekä maankohoamisrannikolle ominainen kasvillisuus. Saarista valtaosa on ollut merestä kohoamisestaan saakka ihmisten käytössä. Niitä on käytetty kalastustukikohtina ja kotieläinten laidunnusalueina. Laidunnus ja aktiivinen kalastustukikohtien käyttö piti saarten rantaniityt ja nummialueet avoimina. 1960-luvulta lähtien perinteinen käyttö on vähentynyt, ja saaret ovat kasvaneet vähitellen umpeen pajujen ja katajien levittäytyessä avoimille niity- ja nummialueille.

Tornionjoki on Itämeren tärkein lohien lisääntymisalue. Merialueen luodot ovat merkittäviä meri- ja rantalinnuston pesimäpaikkoja ja muuton aikaisia levähdysalueita. Alueella on edelleen runsas hyljekanta. Kylmyydestä ja alhaisesta suolapitoisuudesta johtuen Perämeri on Itämeren karuin osa.

Kuva 40. Rautatieyhteys Tornion ja Haaparantaan saatiin 1919. Siltaan jouduttiin rakentamaan kahdet eri raidelevyydet rinnakkain. Minna Heljala 1996.

Tornion (Alatornion) ja Kemin rannikkokyläasukkaat ovat harjoittaneet silakan ja lohien kalastusta Tornion ja Kemin saaristossa jo vuosisatojen ajan. Lohien pyynnin ohella Perämeren kalastushistoriaan kuuluu 1700-luvun runsas silakanpyynti, jota harjoitettiin Perämeren alueella Kokkolan seudulta pitkin rannikkoa jatkuen pitkälle Ruotsin puolelle. Silakan pyynnille oli tällä alueella tyypillistä, että ulkosaarilla oleskeltiin pitkään. Saarille kehittyivät tukikohdat, joille muutettiin pyyntikauden ajaksi. Koska matka kala-apajilta rannikolle oli pitkä, saarilla saatettiin asua kalastustuvissa jopa kuukausia. Torniolaisten kalastajien pyyntikylät olivat Malurissa (Malören) ja Sanskerissa (Sandskär). Molemmat saaret jäivät Ruotsin puolelle vuoden 1809 rajanvedossa. Tornion porvarit rakennuttivat Malurin saarelle 1700-luvun lopulla kalastajien käyttöön kirkon, joka on siellä edelleen ja kuuluu nykyisin Kalixin seurakunnalle. Sanskeriin pystytettiin kappeli ilmeisesti Alatornion talonpoikien toimesta. Rakennus on perimätiedon mukaan ollut alkujaan lainajyvämakasiini. Kappeli on edelleen saarella kulkijoiden käytössä. Vanha kalastusperinnettä jatkettiin Suomen puolella Selkä-Sarven, Saarenkrunnin ja Pienen Valkeakaran

Kuva 41. Kaarisilta Haaparannan Keräsoelta, missä näkyy vielä hyvin vanhaa Pohjanmaan rantatietä. Tiina Elo 2011.

kalastustukikohdissa. Selkä-Sarven kalastajakylä tunnetaan myös vanhana kausipyynnin tukikohdaksi.

Moottoriveneiden yleistyttyä 1900-luvun alussa kalastusta alettiin harjoittaa rannikolta käsin ja kausitukikohdat autioituivat. Kieltolain aikana salakuljettajat käyttivät saaria kätköpaikkoinaan.

Alueelle perustettiin Perämeren kansallispuisto 1991. Sen pinta-ala on noin 15700 ha, josta maa-alueita on noin 250 ha. Kansallispuisto sijaitsee Perämeren ulkosaaristossa Tornion ja Kemin kaupunkien alueella. Perämeren kansallispuiston tehtävänä on maankohoamisen muovaaman monipuolisen saaristoluonnon suojeleminen. Erityisesti Perämeren kansallispuiston alueella vanha kalastusperinne näkyy saaristomaisemassa. Perämeren kalasatamat ja kalastustukikohdat kuuluvat myös valtakunnallisesti merkittäviin rakennettuihin kulttuuriympäristöihin.

Kaupunkipuistojen synty

Torniolaiset olivat istuttaneet puita saarelle jo 1700-luvulla, mutta varsinaisten puistojen perustaminen liittyy 1800-luvun lopun puutarhakulttuurin yleistymiseen. Raatihuoneen valmistumisen jälkeen sen ympäristöä päätettiin kaunistaa ja 1882 tilattiin suunnitelma haaparantalaiselta puutarhuri Fröbergiltä. Samana vuonna aloitettiin Nordbergin talon kohdalla olevan Hallituskadun osuuden kunnostustyöt. Rantaan tuotiin mm. penkkejä, jotta kaupunkilaiset ja ulkopuoliset voisivat ihaila höyrylaivojen saapumista kaupunkiin.

Raatihuoneen välittömässä läheisyydessä sijaitsee Säipän talon pihapiiri, jonka harvinaisesta puustosta osa on peräisin 1900-luvun alusta. Pihapiirin puustoa on laajennettu 1950-luvulla maanviljelysneuvos Ahti Riskun omistaessa taloa. Säi-

Kuva 42. Haaparanta, Sanskerin kappeli. Henri Nordberg 2008.

pän piha ja Raatihuoneen ympäristö ovat tärkeitä keskusta-alueen viherkeitaita.

Varsinaisesti 1880-luvulla alettiin kiinnittää huomiota kaupungin puistojen kehittämiseen. Apteekin puistoon oli perustettu jo 1866 Tornion apteekin yrttitarha. Apteekkari Borgin omistama osuus Apteekinpuistosta ostettiin kaupungille 1890-luvulla, minkä jälkeen siitä tehtiin ensimmäinen yleinen puisto. Puiston kohdalla oli lauttalaituri, josta lähtivät höyrylautat mantereelle ja siksi kaupungin sisääntuloväylää haluttiin koristaa istutuksilla. Haaparantalaiselta puutarhuri Fröbergiltä tilattiin jälleen suunnitelma apteekinpuistoa varten ja kokonaisuus valmistui 1898. Suunnitelman toteutusta varten oli perustettu kaupungin rouvista koottu ”kaupunginkaunistuskomitea”. Vuonna 1965 puistoon pystytettiin Niilo Savian suunnittelema Jääkäripatsas ja puisto on viimeksi kunnostettu 1990-luvun alussa ja patsas 2009.

Ainopuisto kehittyi jo 1800-luvun lopulla. Pitkänomainen viheralue sijaitsee nykyisen Puutarhakadun keskellä. Se rakennettiin erottamaan vanhaa ja uutta kaupunkia ja se jatkui alkujaan aina kirkolle asti. Puistoon pystytettiin vuonna 1959 Nina Sailon suunnittelema patsas Aino kalojen parissa, johon liittyy myös suihkulähde. Samaan aikaan puisto uusittiin ja sen komeat sembramännyt ovat peräisin tuolta ajalta.

1800-luvun lopulla uudet kaava-alueet erotettiin vanhasta kaupungista leveillä puistokaduilla. Tämä rehevä vihreys on tyypillistä erityisesti Saarenpäänkadun ja Vesaisenkadun alueille. 1920-luvulla Andersinin suunnittelemaan kaavaan oli piirretty runsaasti viheralueita, joista vain pieni osa toteutui. Tämän suunnitelman mukainen on nykyisin Felixpuistona tunnettu lasten leikkipuisto, joka ensimmäisen kerran muotoiltiin jo 1920-luvulla. Puisto sijaitsee Torikadun varrella maakuntamuseon läheisyydessä ja se on viimeksi uusittu 2009. 1950-luvun suunnittelua edustavat urheilukenttä

Kuva 43. Tornion kaksi vanhinta puistoa. Taustalla 1880-luvulla perustettu Apteekinpuisto ja etualalla vähän myöhemmin valmistunut Ainopuisto. Ainopuiston tarkoituksena oli olla vihervyöhyke vanhan ja uuden kaupungin välillä. Kuva 1900-luvun alusta. TLMM.

Pohjan Stadion ympäristöineen ja Saarenpään kaupunginosan viheralueet.

Tullialueelle rakennettiin viheraluetta jo 1960-luvulla. Tornion täyttäessä vuonna 1971 350 vuotta Norrbottenin kunnat lahjoittivat Tornion kaupungille Rajaleikkipatsaan, joka symboloi Suomen ja Ruotsin rajakuntien välistä yhteistyötä. Patsaaseen liittyi kookas vesiallas ja se on Ensio Seppäsen suunnittelema. Suomen rajalla ollut puistoalue jäi 2000-luvun alussa rakennetun ostoskeskuksen alle, ja patsas siirrettiin vuonna 2011 raja-alueelle valmistuneelle Victorian torille.

Vehreät rantapuistot ympäröivät koko Suensaaren ja kaupunginlahden aluetta. 1980-luvun lopulla aloitettiin vanhan kaatopaikka-alueen muuttaminen viheralueeksi ja paikalle rakennettiin rajan ylittävä golfkenttä. 1990-luvun aikana golfkenttä yhdistettiin kaupunginlahden ulkoilualueeseen. Tavoitteena on ollut, että koko Suensaaren ympäri muodostuisi vihreä ulkoiluvyöhyke.

Keskusta-alueen ulkopuolella Kallioputaalla sijaitsee Tornion arboretum. Kyseessä on laaja puistomainen alue, jonne on istutettu Tornion seudulla menestyviä puuvartisia kasveja ja perennoja. Arboretum liittyy vuoden 1987 asuntomessualueeseen.

Kuva 44. Tornion arboretum. Tiina Elo 2012.

Tornion kulttuuriympäristön ominaispiirteitä

Arkeologinen kulttuuriperintö

• Sirkka-Liisa Seppälä

Tornio kuuluu Perämeren pohjukan voimakkaan maankohoamisen alueeseen, jolle on ominaista rantavaiheiden nopea ja näkyvä muutos. Rannansiirtyminen on vaikuttanut ratkaisevasti esihistoriallisen ja keskiaikaisen ihmisen elämiseen ja asumiseen. Asutusta on Tornion korkeimmissa koillisosissa voinut olla yli 9 000 vuotta sitten. Kampakeraamisella ajalla seutu on kuulunut Tervolan ja varhaismetallikaudella Keminmaan hylkeenpyyntitukikohtien vaikutuspiiriin.

Tornion vaaroihin ja rakkoihin kätkeytyy runsas ja kiinnostava kulttuuriperintö. Vaikka kivikkoalueet ovat usein vaikeakulkuisia, niitä on käytetty jo esihistoriallisella ajalla monipuolisesti pyyntiin ja raaka-aineiden hankintaan. Tornion rökkiöt kuuluvat Pohjanlahden rannikkoa noudattelevan esihistoriallisten rökkiöiden ketjun pohjoisimpaan keskittymään. Rökkiöiden ja rakkakuoppien onkin osuvasti sanottu olevan Perämeren vanhinta rakennettua kulttuuriympäristöä. Laivajärven seutu rökkiöineen ja asuinpaikkoineen on Pohjois-Suomen tärkeimpiä rautakautisia arkeologisia kulttuuriympäristöjä.

Tornion merialueen muinaisjäännökset ovat osa Perämeren alueen arvokasta arkeologista kulttuuriperintöä. Tärkeimpiin historiallisen ajan hallinnollisiin muinaisjäännöksiin kuuluvat Tornion ja Kemin pitäjien väliset rajapaikat. Kolarin Porkkavaarasta pohjoiseen raja on noudattanut perinteistä Kemin Lapin ja Kittilän lapinkylän rajaa, johon liittyviä rajapyykkeitä on edelleen mahdollista löytää maastosta.

Keskiajalta lähtien asutus on sijoittunut keskeisimmän vesiväylän varteen Tornionjoen rannoille ja suistosaariin. Tornionjoen suuseutu on noussut nopeasti Pohjois-Suomen kaupankäynnin keskukseksi, joista arkeologisesti merkittävimpiä ovat la-

pinvoutien asuinpaikka Oravaisensaari ja Suen-saaren markkinapaikasta kaupungiksi kehittynyt Tornio. Asemansa ja poikkeuksellisen hyvin säilyneen kaupunkirakenteen ansiosta Tornio onkin nykyisin Suomen kiinnostavimpia ja tutkituimpia kaupunkiarkeologisia kohteita.

Kuva 45. Iso-Huiturin saaren suuri rajapyykki, Piispankivi, voi olla peräisin jo 1300-luvulta, jolloin Upsalan ja Turun hiippakuntarajaksi määriteltiin Tornion ja Kemin pitäjien välinen raja. Minna Heljala 2012.

Rajan vaikutus

• Minna Heljala

Länsipohjan rajautuminen idässä

Suomen Tornionlaakso (Länsipohja) kuului Ruotsin vallan aikana silloiseen laajaan Västerbottenin lääniin ja Tornion seurakunta, myöhempi Alatornion seurakunta kuului 1300-luvulla Upsalan arkkihiippakunnan vaikutuspiiriin. Tornion seurakunnasta on vanhin varma tieto vuodelta 1346. Kesällä 1346 Upsalan arkkipiispa Hemming ja Turun piispa Hemming kohtasivat Torniossa ja neuvottelivat hiippakuntien välisestä rajasta. Tässä tapaamisessa ilmeisesti sovittiin, että Kemijoki tulee kuulumaan Turun hiippakuntaan ja Tornionjoki Upsalan arkkihiippakuntaan. Raja vahvistettiin 1374. Piispojen kiinnostuksena olivat erityisesti alueelta saatavat runsaat turkis- ja lohikymmenykset. Alatornion seurakunta oli 1300-luvun lopulla Luulajan kappeliseurakunta ja sen alue ulottui Pohjanlahdelta Jäämerelle saakka. Hiippakuntien hengelliseksi ja samalla hallintopitäjien maalliseksi rajaksi tuli mereltä katsottuna Kaakamajoen linja, joka oli ollut vanha hämäläisten ja karjalaisten välinen nautintaraja. Pitäjänrajat pohjaavat käytännössä vieläkin tuohon keskiaikaiseen rajaan.

Rajaa ei kuitenkaan merkitty tarkasti maastoon eikä varsinkaan ylempiin sisäosiin, joten verotusalueista jatkui pitkään kiistoja, jotka koskivat ennen muuta nautinta- ja kalastusoikeuksia. Seuraava raja-alueen virallistaminen liittyy Täyssinän rauhan pohjoisen rajakomission päätökseen. Ruotsalainen päällikkö Mauri Yrjänänpoika vieraili Torniossa ja Kemissä 1596 ja tarkisti rajan sekä antoi tuomion, jossa hän pitkälle vahvisti jo 1300-luvulta periytävän hiippakunnanrajan. Tässä kiistassa ratkottiin pääasiassa torniolaisten ja kemiläisten kalastusoikeuksia Kemijokisuulla. Rajariidat eivät loppuneet tähän, kun edelleenkin rajaa ei merkitty ylempille nautinta-alueille. Seuraava tuomio annettiin 1686. Tuolloin pyrittiin määrittämään rajankäynti Tornion ja Kemin pitäjien välillä ja näiden sekä Lapinkylien välisen rajan kulku.

Länsipohjan alueen sisämaan rajankäynti käynnistettiin 1762 ja lopullinen tuomio annettiin 1786. Rajaselvitysten aikana ratkottiin monta kiistaa. Tämä rajapäätös oli merkittävä siinä mielessä, että nyt Länsipohjan ja Pohjanmaan alueiden välinen raja merkittiin myös maastoon. Alueiden maara-japisteiksi muodostuivat Kalliokoski–Kaisavaara–Mustivaara–Tyyppyrävaara–Porkkavaara–Untesrova–Porttatieva Lainiotunturi–Jeristunturi–Ruoto-

tunturi–Sonkamuoatka. Kyseinen raja noudatteli varsin tarkoin ikivanhaa nautinta-rajaa ja tämä vuosisatoina kehittynyt Länsipohjan raja on myös pitkälle Tornionlaakson kulttuurialueen itäraja. (Ks. arkeologista kulttuuriperintöä koskeva luku sekä tietolaatikko ja kartta Lapin ja Lannan rajasta, s.35)

Suomen sodan lopputuloksena Suomi liitettiin Venäjään. Vuoden 1809 raja oli Länsipohjassa suuri käännekohta ja jakoi dramaattisesti suomenkielisen yhtenäisen Tornionlaakson. Alueen yhteisöt joutuivat sopeutumaan Tornion- ja Muonionjokeen vedettyyn uuteen rajaan. Ruotsin puolelle jäi 40 000 suomea äidinkielenään puhuvaa tornionlaakso-laista. Raja jakoi kahtia pitäjiä, seurakuntia, kyliä, tiloja ja sukuja. Viljelysmaita ja kalastusalueita jaettiin uudelleen, kauppasuhteet katkesivat ja sukulaisuusverkot joutuivat koetukselle. Alue profiloitui rajamaaksi ja sen väestöstä tuli mentaalisesti rajaseudun asukkaita. Ruotsin Västerbottenista irrotetusta ja Suomeen kytketystä Tornionlaakson alueesta alettiin rakentaa uutta aluekokonaisuutta, josta myöhemmin tuli osa Lapin lääniä. Suomen sodan jälkeinen Tornionlaakson kriisi vaikutti pitkään alueen kehitykseen. Kesäkuussa 1810 alueen väestölle tehtiin tiettäväksi, miten molemmin puolin rajaa ulottuvat maatilat tuli jakaa, kalastusoikeudet määritellä uudelleen ja passit ottaa käyttöön. Järjestelyihin annettiin 15 vuoden siirtymäkausi. Passit otettiin käyttöön 1824, mutta määräystä rikottiin yleisesti. Kirkolliset asiat saatiin järjestykseen kohtuullisen pian, mutta esimerkiksi kalastusoikeuksista riideltiin vuosikymmenet. Alatorniolla tehtiin metsä-, niitty- ja peltovaihtoja sekä joki- ja merikalastuspaikkavaihtoja yhteensä 78 tilalla. Kylien jakamisesta on hyvänä esimerkkinä edelleen niiden nimistö. Molemmilla puolilla rajaa on muun muassa Korpikyliä, Karunki ja Vojakkala.

Tornionlaakso on raja-alueita, jossa poliittiset rajat eivät ole yhteneviä kulttuuri- ja kielirajojen kanssa. Ennen vuotta 1809 ja pitkälle sen jälkeenkin alue oli kulttuurisesti ja ekologisesti suhteellisen yhtenäinen. Puhuttiin samaa kieltä, kuuluttiin samaan uskonnolliseen herätysliikkeeseen ja toimeentulo saatiin samoista elinkeinoista. Ilmar Talven mukaan Tornionlaakso muodosti selvästi omaleimaisen alueen, joka erottui muusta Pohjois-Suomesta. Tornionjoki ja ylempänä Muonionjoki yhdistivät ja olivat aluetta koossa pitäviä tekijöitä.

Suomen ja Ruotsin välinen raja on ollut kriisiaikojakin lukuun ottamatta aina avoin raja. Yhteinen historia on yhdistänyt ja rajaseutu on todellisuudessa rikastuttanut alueen asukkaiden elämää. Rajaseudun asemaa on pyritty hyödyntämään molemmin puolin rajaa ja erityisesti Suomen puoleinen Tornionlaakso on hyötynyt rajasta niin ta-

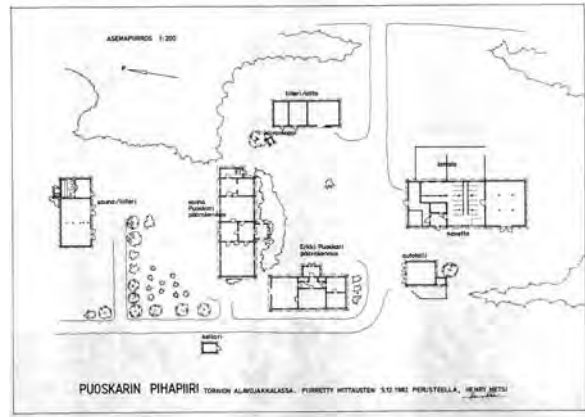
Kuva 46. Aittapari Ruotsin Övertorneån Vitsaniemessä. Minna Heljala 2010.

loudellisesti, sosiaalisesti kuin kulttuurisestikin. Tornionlaakson alueella yllirajaisella integraatiolla on vahva historiallinen perusta ja se on myös osaltaan vaikuttamassa alueen asukkaiden arkeen. EU:n myötä Torniolaaksossa on profiloiduttu avoimena raja-alueena, jossa konkreettisesti on pyritty häivyttämään rajaa. Tästä viimeisimpänä esimerkkinä on Tornion ja Haaparannan yhteinen rajatori eli Victorian tori.

Länsipohjalaisen maaseuturakentamisen yleispiirteitä

• Minna Heljala

Länsipohja on rajaseutua, jossa Tornion-Muonionjoki on kaksisataa vuotta jakanut joen molemmille puolille kehittyneen yhtenäisen suomenkielisen kulttuurialueen. Maatalouteen perustuva rakentaminen noudattelee alisessa Tornionlaaksossa pitkälti samaa rakennusperinnettä kuin Oulun yläpuolinen Pohjois-Pohjanmaa. Suomenkielinen kulttuurialue ulottuu lännessä Sangin- ja Säivinjoen tienoilta kohti pohjoista Jällivaaraan ja Kiirunaan. Tornionlaaksosta tunnetaan 1700-luvulta lähes umpeen rakennettu pihapiiri, jonka esikuvana pidetään norlantilaistyyppistä suljettua neliöpihaa. Umpipiha oli yleinen muun muassa Tornion kaupungissa ja esiintyy edelleen jonkin verran Tornionlaaksossa. Tyypillisesti tornionlaaksolainen pihapiiri kehittyi kuitenkin 1800-luvulle tultaessa kulmistaan avoimeksi väljäksi neliöpihaksi. Länsipohjalainen piha (kartano) oli avara, autio ja koristelematon.

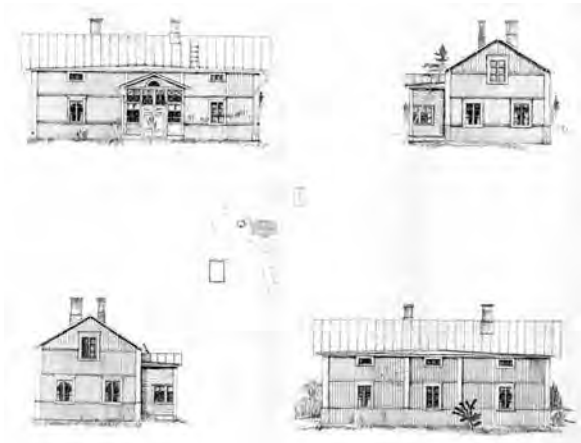

Kuva 47. Esimerkki pihapiirin rakennusten sijoittumisesta. Piirros Henry Metsi 1982. TLMM.

Pihapiiriä hallitsee päärakennus, joka 1700-luvulla oli sijoitettu niin, että sen pääty oli joelle. 1800-luvulla yleistyi tapa, että asuinrakennuksen pitkä sivu oli joen suuntaisesti ja pihapiiriin saavutettiin maantieltä käsin. Vähänkin varakkaampaan pihapiiriin kuului 1800-luvulla usein kaksi asuinrakennusta.

Vanhin länsipohjalainen asumismuoto on ollut yksihuoneinen savupirtti, joka hylättiin 1800-luvun puolivälin jälkeen. 1800-luvun aikana länsipohjalainen hirsirunkoinen talo kehittyi useassa vaiheessa ja 1800-luvun loppupuolella yleisin asuinrakennus oli paritupa. Parituvassa porstuan toisella puolella oli suuri pirtti ja toisella avara tupa, josta saatettiin erottaa kaksi pienempää kamaria. Keskellä taloa porstuan päässä oli porstuakamari. Asuinrakennukset olivat Länsipohjan maaseudulla yleensä yksikerroksisia ja pitkiä. Niitä jatkettiin tarpeen mukaan päädystä. Keminmaasta ja Simosta tunnetaan muutama kaksikerroksinen asuintalo, mutta yleisemmin asuinrakennukset kehittyivät puolitoistakerroksisiksi. Kattomuotona on yleisesti ollut satulakatto ja materiaalina vanhastaan tuohi ja myöhemmin päre. Uudempi materiaaleja ovat pelti, huopa ja tiili.

Alisessa Tornionlaaksossa (Pellon alapuolella) punamullattu asuinrakennus oli yleinen erityisesti maaseudulla. Vuoraukset noudattelivat yksinkertaista empirehenkistä vaakalaudoitusta vielä 1900-luvun taitteessakin. Tosin yksinkertaisiin vuorauksiin saatettiin lainata koristeteemoja uusrenessanssista ja myöhemmin jugendista. Ruotsin puolella suosittiin kustavilaista pysty-laudoitusta. Empirestä on lainautunut vuorilaudoitukseen voimakkaat pilasterimaiset nurkkalaudoitukset, jotka yhtyvät räystäiden sisäänpäin kääntyneisiin alareunoihin kissanpenkeiksi. Vuorauksia maalattiin 1900-luvun taitteesta lähtien keltaisella ja harmaanvalkoisella öljyväriillä. Torniossa öljymaali yleistyi jo paljon aikaisemmin.

Kuva 48. Viker on hyvä esimerkki vanhasta Tornion seudun pihapiiristä. Piirros M. Jännetyinen 1980. TLMM.

Asuinrakennuksiin lisättiin 1900-luvun alkupuolelta lähtien kuisti. Torniossa kuisteja oli jo 1880-luvulla. Kuistit voivat olla hyvinkin koristeellisia ja niitä on säilynyt useita Tornion Kaakamossa. Alisesta Tornionlaaksosta tunnetaan myös kuusikulmaisia mutterikuisteja. Suomalaistyylinen rakennuspa on tyypillinen myös Tornionjoen länsipuolella. Ruotsalaiset tutkijat ovat sitä mieltä, että torniolaaksolainen rakennustapa eroaa selvästi ruotsalaisesta kansankulttuurista. Hyvänä esimerkkinä on säilynyt Forslundsgården Haaparannan Alavojakkalassa.

Pihapiiriä rajaavat ulkorakennukset sijoittuivat käyttötarkoituksensa mukaan. Neliön mallista pihapiiriä rajasivat yhdeltä sivulta talli ja sen jatkeena heinälato tai varastotilat (puohi, puovi). Asuinrakennusta vastapäätä piha-alueen yhdellä sivulla sijaitsi navetta ja siihen liittyvät varastotilat.

Pihapiirin uusin tulokas on niin sanottu kesäpuoli, joka saattoi toimia varastona, vierastupana ja leivintupana. Kesäpuolelle muutettiin myös asumaan kesäkuukausiksi ja se saattoi olla myös lautarakenteinen pirtti, jonka yhteyteen myöhemmin rakennettiin sauna. Kesäpuolia on alueella vielä jäljellä useita.

Rakennuksien pääasiallinen materiaali on ollut hirsi, mutta Tornion ja Keminmaan seudulta tavataan muutama kivirakenteinen navetta sekä jopa yksi kivirakenteinen asuinrakennus Tornion Putaan kylältä.

Usein pihapiirin ulkopuolelle sijoitettiin vie-rekkäin aitat, joita tyypillisesti on edelleen kaksi sekä kaksikerroksinen että kolmikerroksinen aitta. Toisessa säilytettiin ennen ruokatarvikkeita ja toisessa vaatteita. Kolmikerroksista saatettiin käyttää kesäaikana myös nukkumiseen. Aitat ovat hyvin monimuotoisia poskellisia ja poskettomia ja niiden ovissa on muun muassa hienoja yksityiskohtia. Torniolaaksolaisille aitoille on ominaista yläosastaan kaartuvat seinät.

Luhtiaitta on kuulunut länsipohjalaiseen pihapiiriin ilmeisesti aikaisemmin melko yleisesti, mutta nyt niitä on jäljellä vain muutama Ylitornion, Tornion ja Keminmaan alueella. Luhtiaittojen ulkonema on ollut umpinainen.

Pihapiirin ulkopuolella sijaitsevat myös yksi-huoneinen riihi, sauna ja paja. Sijoittelussa otettiin huomioon tulipalon mahdollisuus. Tyypilliseen joki-laaksolaiseen taloon kuuluvat myös huusi, kellari, kesänavetta ja suuri määrä vinoseinäisiä latoja.

Kesänavetat liittyivät karjan kesälaiduntamiseen pihapiirin ulkopuolella. Tornionlaaksossa tunnetaan pitkälle kehittynyt järjestely, jossa kylän

Kuva 49. Forslundsgården Haaparannan Alavojakkalassa. Minna Heljala 2011.

Kuva 50. Mäkikallion pyramidikattoinen kesänavetta Tornion Karungista. R. Kainulainen 1970-luku. TLMM.

naiset saattoivat muuttaa karjakentälle. Kentälle rakennettiin kaikki tarpeelliset suojat niin ihmisille kuin eläimillekin. Karjakenttä saatiin perustaa kauas kyläkeskuksesta järvien rannalle tai metsäniityille. Kentälle muuttaminen tunnetaan molemmilla puolilla Tornionjokea. Kesäkenttäjärjestelmässä oli monta muunnosta ja sovellusta. Kemijoen varressa kesänavetat sijaitsivat usein ryhmittäin kylien tuntumaan ja niissä käytiin päivittäin. Kesänavetat olivat suorakaiteen muotoisia satulakattoisia tai neliömäisiä pyramidikattoisia ja 1900-luvun alkupuolella molempia esiintyi rinnakkain. Pyramidikattoinen kesänavetta on pohjoissuomalainen erikoisuus, joka tunnetaan myös Ruotsin Länsipohjassa. Rakennustyyppin alkupe-

rästä ollaan kahta mieltä. Toisaalta sen esikuvana pidetään alueella aikaisemmin käytössä ollutta keittokotaa ja toisaalta on oletettu, että sen mallina olisi lappalaisten salvoskota. Ruotsalaisten metsäsaamelaisten salvoskota on muodoltaan samanlainen kuin nämä myöhemmät kesänavetat. Todennäköisesti pyramidikattoinen kesänavetta kehitettiin Ruotsin suomenkielisessä Länsipohjassa ja se levisi Tornionlaakson välityksellä Itä-Lappiin ja Pohjois-Pohjanmaalle. Kesäkentälle muuttaminen päättyi 1950-luvun aikana ja ehkä tästä johtuen kesänavettoja on säilynyt alisessa Tornionlaaksossa todella vähän. Inventointiaineistossa niitä on vain muutama. Ilmeisesti tarpeettomaksi jääneestä rakennuksesta ei ole välitetty huolehtia.

Esiteltävät kohteet kaupunginosittain ja kylittäin

Tässä kappaleessa esitellään Tornion kohteita ensin kaupunginosittain ja kylittäin ja seuraavassa kappaleessa teemoittain. Kohteiden valinta perustui Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa tehtyyn kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arviointiin. Hankkeessa kerättiin tietoa lähes 5000 kohteesta. Olennaisena osana inventointiin liittyi myös kohteiden kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioiminen. Tätä arviointityötä teki tätä tarkoitusta varten perustettu arvottamistyöryhmä, jossa toimi Museoviraston, Lapin liiton, ympäristökeskuksen ja maakuntamuseoiden edustajia. Arviointia on tehty kunta kerrallaan ja jokaisen kunnan kohteiden arvottamiseen pyrittiin saamaan mukaan myös paikallisnäkemystä edustava henkilö.

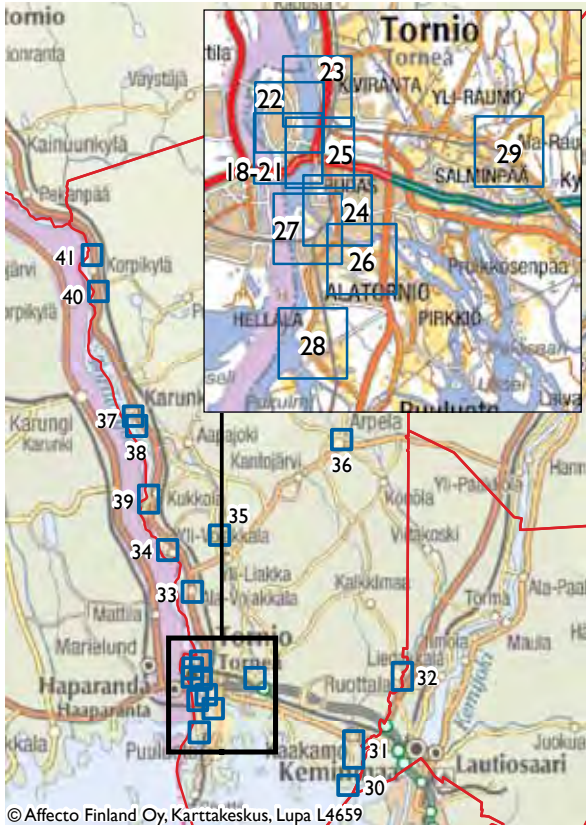
Koska inventointihankkeessa tuotettu aineisto oli kohdekohtaista, oli kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin yhtenä tehtävänä sitoa kohteita niihin laajempiin asutus- ja kulttuurihistoriallisiin yhteyksiin, joita ne edustavat (esim. saamelaiskulttuurikohde, jälleenrakennusajan kohde). Arvioinnin yhteydessä tarkasteltiin myös kohteiden ajallista ja historiallista tunnistettavuutta. Kaikki inventoidut kohteet käytiin merkittävyyden arvioinnin yhteydessä läpi ja jokaiselle kohteelle annettiin parin lauseen sanallinen kuvaus, jossa pyrittiin kiteyttämään kohteen merkitys. Sanallisen arvioinnin lisäksi tai sen sijaan on joidenkin kohteiden rakennushistoriallisia, historiallisia ja maisemallisia arvoja painotettu.

Kohteissa, jotka on inventoitu Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeessa, on kohteen esittelyn lopussa kulttuurihistoriallisen merkittävyyden arvioinnin yhteenvedo (tekstissä maininta LKYT-arvio).

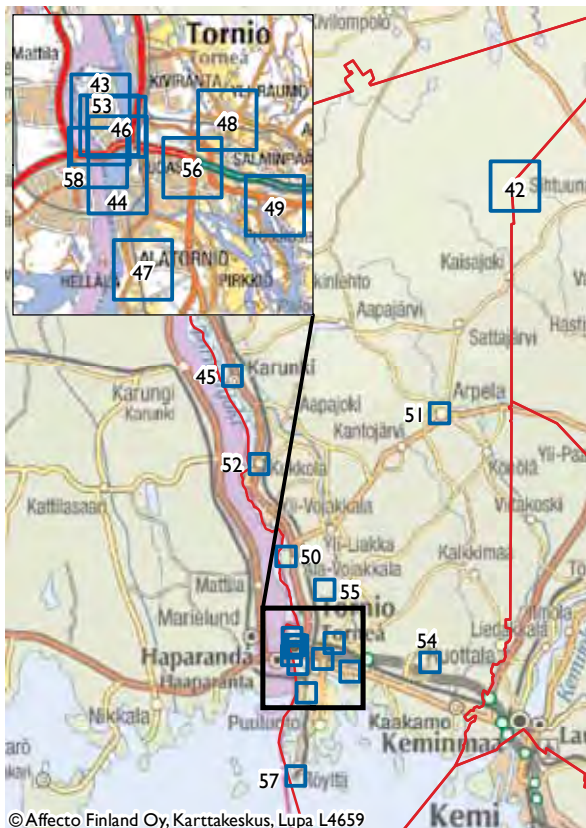
Tornion kaupungin alueella on laskutavasta riippuen kaikkiaan 35 kaupunginosaa tai kylää. Tässä ohjelmassa esitellään kohteita kaikkiaan 22 alueelta.

Kuva 51. Tornion kylät. Kartta Seppo Oförsagd 2012/ TLMM.

Kartta 16. Indeksikartta A. Kaupunki- ja kyläkohteet

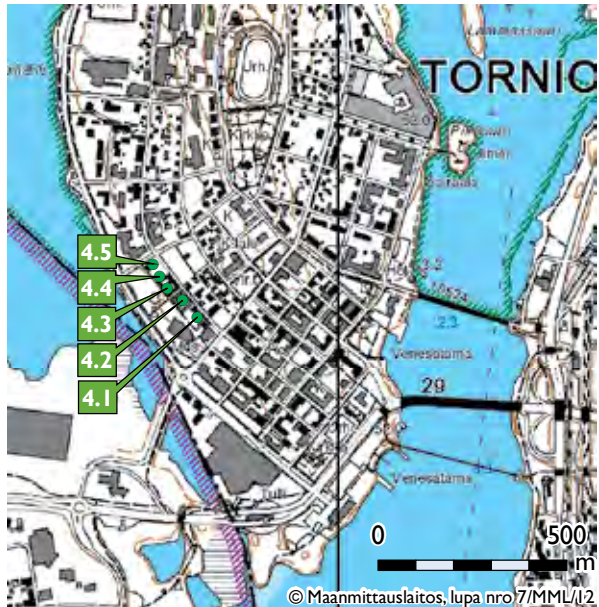
Kartta 17. Indeksikartta B. Teemakohteet

Suensaari

Rantakadun alue

Rantakatu on kaupungin vanhinta aluetta, jonka kaavan ensimmäinen vaihe muodostui 1600-luvulla. Rantakadulla, lähimpänä kaupunginlahtea, olivat kauppiaiden talot umpipihoineen ja aittoineen. Keskikatua pidettiin taas 1600- ja 1700-luvulla käsityöläisten katuna, jossa heillä oli verstaansa ja puotinsa. Kaupungin kolmas katu oli Kolmas pitkäkatu (Tredje långgatan) myöhemmin nimeltään Välikatu. Sen varrella sijaitsivat mm. ohramallassaunat ja pienikokoiset vähäväkisten asuintalot. Kaupungin vanhimpia rakennuksia ja katunäkymää voi edelleen tarkastella Rantakadun puolelta. Entinen ranta-alue on nykyisin puistona ja kaupunginlahtea on täytetty ja siistitty. Länsirannan tie rakennettiin Suensaaren Ruotsin puoleiseen rantaan 1970-luvulla. Rantakadun ja Keskikadun alue on osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä (RKY).

Esiteltävät kohteet

Kartta 18. Rantakadun alueen kohteet.

- 4.1 Granroth
- 4.2 Åström
- 4.3 Aspjo
- 4.4 Viippola
- 4.5 Nyman

4.1 Granroth (Keskikatu 22)

Granrothin tontin vanhin nimeltä tunnettu omistaja oli 1600-luvun lopulla elänyt Christian Jacobsson. 1700-luvun omistajista tunnetaan kauppiat Abram Chore ja Isaac Lythraeus ja 1800-luvun alkupuolella pihapiirin omistajana mainitaan torniolainen merkittävä kauppiassuku Rechardit. Kauppias Johan Petter Granroth osti tontin vuonna 1885 ja perusti rakennuksen pohjoispäättyyn kauppapuodin, joka toimi vuoteen 1918 saakka. Tontti oli vielä 1930-luvulla rakennusten ympäröimä kaikilta neljältä sivultaan eli tyypillinen torniolainen umpipiha. Rantakadun varrella oli varsinainen pääarakennus, joka paloi 1930-luvulla. Tällä kohdalla on edelleen rakennuksen alle rakennettu holvikellari. Tontin pohjoislaidalla ollut pitkä asuin- ja ulkorakennusrivi purettiin 1970-luvun taitteessa. Jäljellä oleva asuinrakennus on valmistunut kahdessa osassa, pohjoisosa 1856 ja eteläpääty 1884. Mahdollisesti tältä ajalta on myös rakennuksen kuisti. Nykyinen kuisti on vanhan kopio ja valmistunut vuonna 2000. Museopolun (ent. Glasmästargränd) varrella oli ulkorakennus, joka ilmeisesti oli osittain peräisin 1700-luvulta ja purettiin helmikuussa 2009. Granroth edustaa tyypillistä 1800-luvun lopun asuinrakennusta, jonka ulkovuorauksessa ja ikkunoiden koristelussa näkyy uusklassismin piirteitä. Keskikadun puolella on ollut kauppapuotiin liittyvät ulkoportaat. Niiden nykyinen malli on vuodelta 2000.

Granrothin suvun jälkeläisiltä pihapiiri siirtyi Tornion kaupungille 1993 ja nykyään rakennuksessa toimii Tornion kaupungin kulttuuritoimisto. Kaupungin toimesta rakennuksessa tehtiin mittavat korjaustyöt vuonna 2000.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Piharakennukset purettu.

Mahdollisesti 1600-luvun holvikellari.

Nykyinen asuin- ja liikerakennus valmistui 1856 ja jatkettiin 1884.

Tornion vanhinta, 1600-luvun kaupunkialuetta.

Suojelukaava.

Liittyy ns. Keskikadun suojelualueeseen.

Liittyy kaupungin elinkeinotoiminnan historiaan.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 52. Granrothin talo pihan puolelta. Kuvassa oikealla oleva piharakennus purettiin vuonna 2009. LKYT 2006.

Kuva 53. Granrothin talon Keskikadun julkisivu. LKYT 2006.

4.2 Åström (Keskikatu 26)

Åströmin pihapiiri muodostaa ainoan jäljellä olevan umpipihakokonaisuuden Rantakadun ja Keskikadun alueella. 1600-luvulla tontilla oli kaksi omistajaa Johan Jönsson ja Knut Hansson-Örn, kun taas 1700-luvulla tonttiparia omistivat raatimiehet M. Rechardt ja kauppias Anders Forssvik. Vuonna 1782 yhdistetyn tontin omisti kauppias Samuel Rechardt. Nahkurimestari Johannes Åström vanhempi muutti kaupunkiin vuonna 1831 Ruotsin Kalixista. Ostettuaan tontin vuonna 1837 hän rakennutti Keskikadun varrelle 1838 nahkurin työpajan. Tämä keltainen, pitkä rakennus sijaitsee edelleen Keskikadun varrella.

Johan Åström rakennutti uudelleen kaikki tontilla olleet rakennukset. Asuinrakennuksista vanhemman, nykyisin yksikerroksisen asuinrakennuksen rannanpuoleinen pää valmistui vuonna 1839 ja jatko-osa Keskikadun varteen 1843. Kyseisessä Keskikadun puoleisessa päädyssä toimi pieni nahkapuoti eli myymälä vuoteen 1925 asti. Nykyisin rakennuksessa on kolme vuokrahuoneistoa, joista yhdessä on säilynyt upea koristeellinen kaakeliuuni. Länsipäädyn alla on vanha luonnonkivistä holvattu kellari, joka saattaa olla jopa 1600-luvulta. Nahkuriverstaan Keskikadun puo-

leista ulkoseinää ja vanhemman asuinrakennuksen Kirkkokadun puoleista ulkoseinää koristavat piiloikkunoiden rivit.

Tontin Rantakadun varrella ollut asuinrakennus purettiin Åströmin toimesta 1849 ja sen tilalle rakennettiin 1852 yksikerroksinen asuinrakennus. Kyseessä on nykyinen päärakennus, jonka kuisti on vuodelta 1893. Raatimies Johan Åström nuoremman kuoltua vuonna 1923 talon osti rehtori Väinö Ollila. Hän jatkoi päärakennusta ja korotti sen kaksikerroksiseksi vuosina 1928–48. Päärakennuksen vanhemmassa päässä on selkeä karo-liininen pohjakaava ja sisustuksessa on säilynyt vanhoja yksityiskohtia sekä useita 1800-luvun loppupuolelta olevia pystyuuneja. Åströmin talo toimi mm. jääkärien etappipaikkana vuosina 1915–1917. Tornion kaupunki osti pihapiirin vuonna 1978 ja vuosina 1985–1995 rakennuksiin on tehty muutos- ja korjaustöitä. Ulkorakennus, nykyisen Koulukadun varrella, on purettu ja tilalle rakennettu päärakennukseen liitetty lisäosa. Päärakennusta käytetään erilaisten järjestöjen kokoontumistilana ja sitä vuokrataan juhlatilaisuuksiin. Åströmin kartanoon liittyy pitkä jakso torniolaisten porvareiden historiaa ja se on ainut rakennuskokonaisuus, jossa voi aistia vanhan umpipihalle tyypillisen asuin-ympäristön.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Tornion vanhinta, 1600-luvun kaupunkialuetta.

Säilynyt umpipiha: 1830-luvulta lähtien muodostunut kaupunkirakentamiselle tyypillinen umpipiha. Pihapiirissä edelleen nähtävissä asuinrakennus, nahkurin verstasrakennus ja ns. leivintupa/myymälä rakennus sekä 1600-luvulta peräisin oleva holvikellari. Suojelukaava.

Liittyy ns. Keskikadun suojelualueeseen.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 54. Åströmin kartano Keskikadun puolelta. Oikealla vanhempi asuinrakennus ja oikealla keltainen vuodelta 1838 oleva nahkurin työpaja. LKYT 2006.

Kuva 55. Vanhempi asuinrakennus pihan puolelta. LKYT 2006.

Kuva 56. Uudempi asuinrakennus pihan puolelta. Minna Heljala 2012.

Kuva 57. Åströmin uudemman asuinrakennuksen Rantakadun puoleinen julkisivu. Minna Heljala 2012.

4.3 Aspjo (Keskikatu 28)

Aspion talo on Tornion vanhin asuinrakennus. Se on peräisin 1700-luvun alkupuolelta. Talo edustaa perinteisen puutalokaupungin rakennustapaa ja siinä on nähtävissä klassisminhenkisiä piirteitä. Aspion talo oli myös aikaisemmin umpipihakokonaisuus, mutta nyt jäljellä on ainoastaan vanha päärakennus, joka on entisöity ja kaupungin omistuksessa.

Aspion tontti on asutettu jo 1600-luvulta. 1600-luvulta peräisin olevat rakennukset tuhoutuivat Ison vihan aikana vuosina 1714–1716. Kor-

jaustöiden yhteydessä nykyisestä asuinrakennuksesta löytyi vuosiluku 1728. Tontin ja rakennukset on omistanut 1750 kauppias Jonas Stillander, jolta ne siirtyivät hänen pojalleen kauppias ja raatimies Fredric Stillanderille. Fredricin leski Helena Stillander myi talon ja tontin 1849 räätärimestari Edvard Lindgrenille. Lindgrenin mainitaan olleen myös taitava kirkon urkuri. Tontti ja rakennukset siirtyivät Adolf Richard Anderssonille 1895. Anderssonit muuttivat nimensä myöhemmin Aspioksi. Rakennuksen viimeinen asukas Kerttu Aspion ja hänen sisarensa Helvi Salmi myivät tontin ja rakennukset Säästöpankille 1990. Tornion kaupunki osti pihapiirin 1993.

Aspion on vanhin Torniossa säilynyt asuinrakennus. Sen pohjaratkaisu on jatkettu paritupa ja sisätiloista on löytynyt runsaasti vanhoja tapettikerroksia sekä vanhoja ovia ja listoituksia. Rakennuksen hirsistä on tehty dendrologinen tutkimus ja näytteiden perusteella vanhimmat hirret ovat 1700-luvun alusta. Aspion ulkoseinät ovat voimakkaasti ulospäin kaartuvat ja julkisivun laudoitus on erityisen yksinkertainen vaakapontti. Korjaustöiden yhteydessä poistettiin vanha multapenkkiperustus ja lisättiin kuistimainen laajennusosa.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde, jossa on myös uudempaa rakennuskantaa. Uusi rakennuskanta hyvin vanhaan sopeutettua.

Tornion vanhinta, 1600-luvun kaupunkialuetta.

Noin 1728 valmistunut Tornion vanhin asuinrakennus.

Suojelukaava.

Liittyy ns. Keskikadun suojelualueeseen.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 58. Aspion talo Rantakadulta. LKYT 2006

4.4 Viippola (Keskikatu 30)

Viippolan talon omistajana tunnetaan vuonna 1697 kauppias ja porvari Michel Holm ja koko 1700-luvun loppupuolen kauppias Christer Zoebulun. Lisäksi tiedetään, että vuonna 1837 tontin omistajana mainitaan tulliviskaali J.R. Grape ja 1800-luvun lopulla muutaman vuoden Tornion kaupunki, kunnes pihapiiri menee taas yksityisille omistajille. Vuosina 1870-1875 pidettiin Viippolan asuinrakennuksessa Tornion raastuvan kokouksia vanhan raatihuoneen tuhouduttua tulipalossa. 1800-luvun lopulla Viippolalla oli useita omistajia. Tontille rakennettiin tuolloin kaksi komeaa asuinrakennusta, jotka muodostivat tähän pihapiiriin komean umpikartanon. Keskikadun puoleisessa rakennuksessa toimi lisäksi kauppapuoti. 1900-luvun alussa omistajina olivat Olivia Piessa ja Otto Vilhelm Viippola. Otto Viippola osti pihapiirin 1938 Piesan perikunnalta, ja heidän mukaansa pihapiiriä nimitetään edelleen Viippolaksi. Vuonna 1995 Tornion kaupunki osti tontin Viippolan perikunnalta. Nykyisin rakennus on kunnostettu ja se toimii taitelijaresidenssinä.

Viippolan pihapiiri tuhoutui pahasti tulipalossa 1980-luvun lopulla ja vanhoista rakennuksista on jäljellä vain vanhin asuinrakennus. Pihapiiriin on rakennettu vanhojen rakennusten muotokieltä tyyllitteleviä uusia asuinrakennuksia. Viippolan päärakennuksen pohjakaava on selkeä paritupa. Rakennuksen kuisti on tehty 1990-luvun korjaustöiden yhteydessä ja vuoraus on empiretyylinen vakkalautoitus.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Viippolan umpipihiasta ainoa säilynyt rakennus. Valmistunut noin 1830.

Tornion vanhinta, 1600-luvun kaupunkialuetta.

Suojelukaava.

Liittyy ns. Keskikadun suojelualueeseen.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 59. Viippolan asuinrakennus pihan puolelta. LKYT 2006.

Kuva 60. Viippola Rantakadun puolelta. LKYT 2006.

4.5 Nyman (Keskikatu 34)

Nymannin tontti sijaitsi 1600- ja 1700-luvulla Tornion vanhan torin (nykyisen Porthaninkadun) varrella. Sijaintinsa puolesta tämä tontti oli kaupungin keskeisimpiä ja arvokkaimpia. Tontin omistajina tunnetaan 1600-luvulla kauppiat Johan Pipping ja Eric Hindricsson. 1700-luvun puolivälissä tontin omistajina olivat kauppias Tolpon leski ja kauppias Tornström. Raatimies ja kauppias Abram Brunnius omisti koko tontin 1700-luvun lopulla. Abram Brunnius oli arvostettua alatorniolaista pappissukua. Nykyinen kaksikerroksinen asuinrakennus valmistui vuoden 1770 tienoilla ja ilmeisesti rakennettiin Brunniuksen aikana. Asuinrakennus on tyypillinen 1700-luvun porvaristalo, jossa alkujaan oli mansardikatto ja karoliininen pohjaratkaisu. Rakennuksesta löytyy edelleen monia 1700-luvun kaupunkilaisrakennukselle tyypillisiä piirteitä. Kultaseppä Johan Ekman perheineen asui tontilla ainakin jo 1810. Hänen perillisensä myivät 1840-luvulla talon kaupungin pormestarille, sittemmin Tornion kihlakunnan tuomariksi siirtyneelle Julius Castrénille. Castrénin perikunnalta talo siirtyi

1870-luvulla rajaviskaali Carl Nymanille. Tontti tunnetaan edelleen Nymannin talona. Vielä paremmin talo tosin tunnetaan nimellä Vanha pappila, sillä Tornion seurakunta osti tontin ja rakennukset 1922. Talossa toimi kirkkoherranvirasto ja seurakunnan kirkkoherra asui siinä perheineen vuoteen 1955 saakka.

Tuomari Castrénin vakuuttaessa talon 1860-luvun alussa sen päärakennuksen pohjapinta-ala oli lähes 130 neliometriä. Korkeuttakin rakennuksella oli 9 metriä. Alakerrassa oli keittiön lisäksi neljä asuinhuonetta ja yläkerrassa viisi huonetta. Rakennuksessa oli yhteensä 16 ikkunaa, joissa 276 pientä ikkunaruutua. Koristeellinen kuusikulmainen mutterikuisti rakennettiin taloon vuonna 1881. Tontti käsitti koko Raatihuoneentorin, Keskikadun, Sebuloninkujan ja Rantakadun rajaaman korttelin. Tontilla oli päärakennuksen lisäksi Keskikadun puolella leivintuparakennus, jossa oli myös kamari ja mankelihuone. Keskikadun ja Sebuloninkujan kulmauksessa oli L-kirjaimen muotoinen ulkorakennus, jossa oli kaksi tavaramakasiinia, halkoliittri, talli, navetta, heinälato ja hyysikät. Rantakadun varrella ja torin puoleisella tontin reunalla olivat koristeelliset aidat. Pihapiiri säilyi aina 1950-luvulle asti umpeen rakennettuna. Piharakennukset on vähitellen purettu ja jäljellä on vain vanha päärakennus.

Seurakunnan omistuksen jälkeen omistajana oli Männistön perhe. Tornion kaupunki lunasti tontin 1990-luvulla. Nykyisin rakennus on peruskorjattu ja tiloissa toimii kehitysvammaisten pienkoti. Nyman edustaa ainoaa 1700-luvun kaksikerroksista porvaristaloa Torniossa. Rakennuksessa on aito empiretyylinen ulkoasu ja kaunis kunnostettu mutterikuisti.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Valmistunut n. 1770, harvoja säilyneitä kaksikerroksisia 1700-luvun asuintaloja.

Tornion vanhinta, 1600-luvun kaupunkialuetta.

Suojelukaava.

Liittyy ns. Keskikadun suojelualueeseen.

RKY-kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 61. Nyman etupihan puolelta. LKYT 2006

Kuva 62. Nyman Rantakadun puoleinen julkisivu. LKYT 2006.

Kuva 63. Tornion 1722 valmistunut raatihuone. Piirros C.E.Soldan 1858.

Vanha raatihuone ja torin paikka

Kaupungin vanhin 1600-luvulta peräisin ollut tori sijaitsi Rantakadun ja Keskikadun välisellä alueella, nykyisellä Porthaninkadulla. Tämän vanhan torin laidalla on sijainnut kaikkiaan viisi raatihuonetta. Viimeisimmät kolme olivat Rantakadun varrella suorassa linjassa Nymanin talon jatkeena. Tori sijaitsi raatihuoneen edustalla. Vanhalla torialueella tehtiin vuonna 1966 arkeologiset kaivaukset, joiden yhteydessä löydettiin jäänteet kolmesta eri raatihuoneesta. Viimeisin näistä raatihuoneista rakennettiin noin 1722 ja se palveli kaupungin hallintoa 150 vuotta. Rakennus oli 21,5 metriä pitkä ja 8,6 metriä leveä. Vanhoista piirroksista tiedämme, että raatihuone oli aikakautensa tyyli-ihanteiden mukainen, säterikattoinen, kaksikerroksinen ja tornillinen rakennus. Kaivauksissa löydettiin tämän raatihuoneen etelänurkan kulmakivi, kaakkoisseinän peruskiveys ja osa saman seinämän alinta, hiiltynyttä hirttä sekä osa lounaisseinän kivijalkaa. Muita säilyneitä jäännöksiä olivat raatihuoneen torin puoleisten ovien eteen ladotut kiveykset. Kaivausten perusteella voidaan tarkasti määrittää Tornion viidennen raatihuoneen paikka. Rakennus tuhoutui tulipalossa vuonna 1871. Lisäksi kaivauksissa saatiin talteen runsas kaupungin 1600-, 1700- ja 1800-luvun historiaan liittyvän esineistön jäänteitä kuten keramiikkaa, rahoja ja liitupiippuja. Metalliesineitä oli runsaasti esimerkiksi nauvoja, saranoita, salpoja, sinkeleitä, lukkoja, avaimia ja hakoja sekä kynttiläkrunun osia. Lasiesineistä mainittakoon kuusikulmaisen pikarin osat ja lyijypuitteisten ikkunoiden jäänteet. Lisäksi oli vielä tekstiilejä kuten hiiltynyttä silkki- ja pellavakankaiden paloja. Nykyisin Tornion ensimmäinen tori on osa Porthaninkatua.

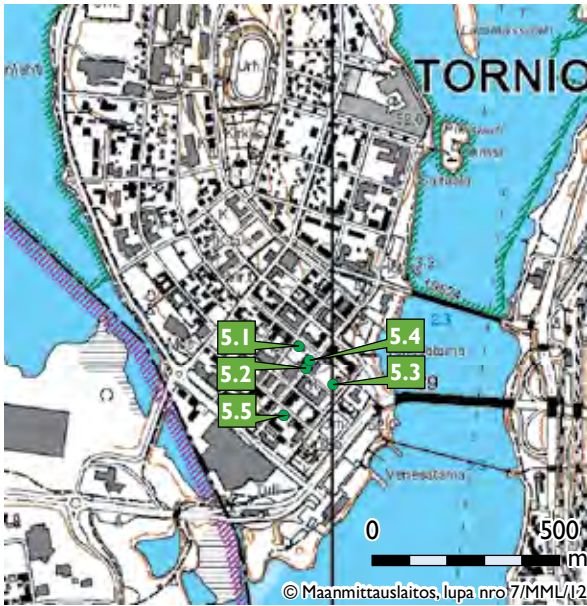
Hallituskatu

Hallituskadun eteläosa ja samalla Suensaaren eteläkärki rakentui 1700-luvun aikana. Varsinaisesti Hallituskatu sai nykyisen linjansa kohti pohjoista 1800-luvun alkupuolelta lähtien. Samalla Kauppakadun alueelle rakennettiin ensimmäiset umpipihat. Katujen linjauksia on myöhemmin suoristettu. Kaupunki kasvoi nykyisen Hallituskadun suuntaisesti kohti pohjoista 1800-luvun loppupuolella.

Kuva 64. Hallituskatu tiekunnostuksen jälkeen syksyllä 2012. Minna Heljala 2012.

Esiteltävät kohteet

Kartta 19. Hallituskadun kohteet

- 5.1 Avela
- 5.2 Raatihuone
- 5.3 Säippä
- 5.4 Yhdyspankki
- 5.5 Husa

5.1 Avela (Kauppakatu 10)

Avelan tontin osti vuonna 1861 posteljooni Zachris Westerlund kauppias Petter Heickeliltä. Tontilla tuolloin olleet rakennukset purettiin ja vuonna 1862 valmistui nykyisen rakennuksen Eliaksenkadun puoleinen pääty. Ensi vaiheessa rakennus oli 11,40 m pitkä ja se käsitti kaksi asuinhuonetta, kyökin, porstuan ja kuistin. Näiden lisäksi ullakolla oli jo tuolloin pieni ”kamari kakluunilla”. Asuinrakennuksen ohella tontilla oli jo vuonna 1866 ulko-huonerakennus, joka käsitti pesuhuoneen, liiterin ja sontasäiliön.

Zachris Westerlundin perheeseen kuului viisi lasta, joista erityisesti kirjakauppias Alma Westerlund ja sairaalan taloudenhoitaja Akseli Westerlund toimivat monella kulttuurin alueella ja vaikuttivat myös Tornion kunnalliselämässä. Lapsista vanhin Zakris Westerlund toimi Oulun lyseon rehtorina ja valtiopäivämiehenä.

Alma Westerlund perusti 1898 kotitaloonsa ”Westerlundin Kirja- ja paperikaupan”. Vuonna 1902 hän lunasti talon vanhemmiltaan, ja samana vuonna rakennusta jatkettiin nykyiseen pituuteensa. Perusteellisen korjauksen jälkeen rakennuksessa oli tilat kirjakaupalle, neljä asuinhuonetta, kyökki, eteinen ja kaksi kuistia. Näiden lisäksi ullakolla oli ”kamari kakluunilla”. Tällöin raken-

Kuva 65. Avelan talo. Minna Heljala 2012.

nukseen tehtiin myös Kauppakadun puoleinen kulmaovi ja kaunis nikkarityylinen ulkovooraus. Axel Åkerlundin julkisivupiirustus on ilmeisesti vuodelta 1901. Vuonna 1914 torniolainen rakennusmestari J.R.Taso suunnitteli pihanpuoleiseen julkisivuun ”paraatikuistin”, joka purettiin 1993. Kirjakaupan vilkastuttua tontilta purettiin puurakenteiset piharakennukset ja tilalle rakennettiin aivan SYP:n tontin rajalle ns. kivipuoli 1927. Tässä laajennusosassa oli puotihuone, pesutupa, puuliiteri, käymälä ja runsaasti varastotilaa kirjakaupan tarpeisiin. Kivipuoli purettiin keväällä 1993. Kirjakaupan nimeksi muutettiin vuonna 1925 ”Avelan Kirja- ja Paperikauppa Oy” ja vuodesta 1940 liikettä hoiti Alman veljentytär Anna-Liisa Avela. 1950-luvulla rakennukseen tehtiin huomattavia muutostöitä. Tällöin mm. liikehuoneistosta poistettiin väliseiniä ja Kauppakadun puoleiseen julkisivuun tehtiin ajan hengen mukaisesti suurikokoiset näyteikkunat. Samassa yhteydessä rakennuksesta purettiin vanhat muurit ja huoneisiin vaihdettiin 1950-luvulle ominaiset pintamateriaalit. Avelan Kirjakauppa on ollut monelle torniolaiselle tärkeä koulutarvikekauppa ja siihen liittyy paljon muistoja. Kirjakauppa toimi samassa rakennuksessa kaikkiaan 84 vuotta ja sen toiminta päättyi 1982. Vuosina 1983–92 kauppahuoneistossa toimi soitinliike Törmälä ja vuoden 1993 alusta rakennus siirtyi Tornion kaupungin omistukseen. Talo on entisöity ulkoisilta osiltaan 1900-luvun alun asuun ja sisätilat on sopeutettu nykyaikaiseen toimistokäyttöön.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Uudistettu sisätiloiltaan.

Suojeltu kohde.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit). Liittyy kaupungin elinkeinotoiminnan historiaan.

Kaupunkikuvallisesti tärkeä kohde, osa Hallituskadun kokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

5.2 Raatihuone (Hallituskatu 9)

Tornion kaupungin painopiste alkoi siirtyä 1800-luvun alkupuolelta lähtien vanhalta torilta (nyk. Porthaninkadun alaosa) Suensaaren eteläkärkeen. Tornion viides, vuonna 1722 rakennettu, raatihuone todettiin 1800-luvun puolivälissä rapistuneeksi ja raastuvanoikeus sekä maistraatti joutuivat 1860-luvulla siirtämään kokouksensa kauppias Karl Recharldtin konkurssipesältä ostettuun, myöhemmin Viippolan talona tunnettuun rakennukseen. Vuoden 1870 helmikuussa vanhalla raatihuoneella pidettiin katselmus, jonka perusteella arveltiin, että se olisi vielä korjattavissa. Maistraatin jäsenistä osa oli sitä mieltä, että kaupungille tulisi rakentaa uusi raatihuone Suensaaren eteläiseen osaan. Vanhan ja arvokkaan raatihuoneen kohtalo ratkesi huhtikuun lopulla 1871, kun rakennus tuntemattomasta syystä paloi.

Tulipalon jälkeen oli selvää, että kaupungin uusi raatihuone rakennettaisiin saaren eteläkärkeen, liikekaduksi kehittyvän Hallituskadun varteen. Apteekkarin leski Maria Hougbergin talo oli myytävänä ja se todettiin oivaksi raatihuoneen aihioiksi. Rakennus sijaitsi kaupungin korkeimmalla paikalla, ja oululainen lääninarkkitehti F.W. Lüchow totesi sen kelpaavan raatihuoneeksi vähäisin muutoksin.

Apteekkari Magnus Johan Hougberg oli rakennuttanut talonsa vuonna 1861 silloisen lääninarkkitehti Linqvistin tekemien piirustusten mukaisesti. Talo oli pohjamitoiltaan 32x12 metriä ja korkeutta siinä oli 7 metriä. Yksikerroksisen rakennuksen molemmissa päissä oli matala vinttikamari. Hougbergin kuoltua jo 1862 talo oli ollut vähäisellä käytöllä. Tontti ja rakennus ostettiin kaupungille perikunnalta vuonna 1870.

Lääninarkkitehti F.W. Lüchow laati muutospäätökset Tornion raatihuonetta varten ja rakennustyöt voitiin aloittaa seppämestari L.M. Knoblockin ja nikkarimestari P.O. Ekmanin johdolla. He suoriutuivat urakastaan kunnialla, ja istunnot uudessa raatihuonerakennuksessa aloitettiin vuonna 1875. Nikkarityylisessä raatihuoneessa oli muutostöiden jälkeen yhdeksän huonetta ja keittiö. Rakennus edusti selkeästi muodissa ollutta uusrenessanssityyliä ja on edelleen aikansa muotivirtausten erinomainen edustaja. Alkuperäisistä ulkopuolen materiaaleista mainitaan pöytäkirjoissa, että rakennus oli maalattu öljyvärillä ja katto katettu rautalevyillä.

Rakennuksen sisustamiseen käytettiin vuosina 1874–76 runsaasti rahaa. Kellotornin kello hankittiin isokyröläiseltä kelloseppä K.O. Glasbergiltä. Sama kello on tornissa edelleen. Huonekalut hankittiin istuntohuoneeseen, arkistoon, salonkiin, förmaakiin, huutokauppakamariin ja tampuriin.

Kuva 66. Tornion raatihuone. Minna Heljala 2012.

Esimerkiksi salonkiin hankittiin verhoillut selkänojalla varustetut seinänvieruspenkit, suuri kattolamppu, rullaverhot ja tavalliset verhot sekä kaksi sylkyastia.

Rakennuksessa kokoontui maistraatti, raastuvanoikeus, rahatoimikamari ja valtuusto. Tornion säästöpankin ensimmäinen konttori sijoitettiin raatihuoneelle ja ennen VPK:n talon valmistumista 1900-luvun alussa raatihuoneella oli kaupungin suurin juhlasali, jossa järjestettiin erilaisia näytöksiä ja yleisiä kokouksia. Raatihuone toimi pitkään hallinto- ja oikeustalona ja sitä on kunnostettu Tornion kaupungin käyttöön useaan kertaan. 1960-luvulla se oli käynyt jatkuvasti kasvavalle hallinnolle pieneksi ja sen purkamisesta käytiin kiivas keskustelu. Lopulta rakennus päätettiin purkaa ja samalle tontille laadittiin uuden kaupungintalon suunnitelmat. Kuntaliitoksen johdosta päädyttiin kuitenkin lopulta uuden kaupungintalon rakentamiseen nykyiselle paikalle. Raatihuone toimi kaupungin hallinnollisena keskuksena aina vuoteen 1973 asti, jolloin nykyinen kaupungintalo valmistui. Nykyisin rakennuksessa on vuokralla eri yritysten toimistoja. Arkkitehti Saila Palviainen on laatinut vuoden 2010 aikana Tornion raatihuoneen saneeraussuunnitelman. Tornion koristeellinen raatihuone on Pohjois-Suomen ainoa 1800-luvulta säilynyt hallintorakennus.

Raatihuoneen vieressä olevassa yksikerroksisessa rakennuksessa on toiminut aikanaan poliisilaitos. Raatihuoneen sijoittaminen Hallituskadun varrella merkitsi kaupungin painopisteen lopullista siirtymistä Keskikadulta Hallituskadulle. Raatihuoneen ympäristö on osa valtakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä. (RKY 2009).

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Vuonna 1875 valmistunut Tornion kuudes raatihuonerakennus. Uusrenessanssin merkittävä edustaja Torniossa.

Kaupunkikuvallisesti tärkeällä paikalla, Hallituskadun varrella.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

5.3 Säippä (Lukiokatu 10)

Vuodelta 1851 olevan asemakartan mukaan tontilla tiedetään olleen yhden rakennuksen, jossa asui tuolloin venäläinen paikalliskomendantti P. Kotoff. Kyseinen rakennus on ilmeisesti nykyisen Säipän talon matalampi pihanpuoleinen osa. Säipän talon on rakennuttanut nykyiseen muotoonsa pormestari Frans Julius Cederman. Laajennusosan huonejako noudattelee jo 1700-luvulla muotiin tullutta ns. karoliinista keskeissalipohjaa, jonka molemmilla sivuilla on symmetriset kamarit. Sama pohjaratkaisu löytyy Tornioista vielä esim. Nymanin talosta ja raatihuoneelta. Pormestarin kuoltua hänen leskensä myi kiinteistön kauppias Carl Wilhelm Bergille 1872. Noin vuonna 1895 osti rehtori Johan Ulrik Nordberg talon ja hän aloitti mittavat korjaustyöt. Vuosina 1900–1903 teki maalarimestari Charles Ekman taloon ovi-, katto- ja seinämaalauksia, jotka tosin peitettiin vuoden 1978 korjauksissa.

Nordbergin suvun jälkeen, talon omistajaksi tuli kauppias K.J. Säippä 1920 ja vuonna 1947 tontti rakennuksineen siirtyi Sirkka Riskun (os. Säippä) omistukseen. Riskujen aikana rakennukseen tehtiin vuosina 1954–55 huomattavia kunnostustöitä, joiden suunnittelijana toimi arkkitehti Jouko Ylihannu.

Säipän talon pihapiirissä on ollut yksi Tornion kaupungin kauneimpia puutarhoja. Puutarhan vanhimmat kasvit ovat mahdollisesti jo 1870-luvulta rouva Rosalba Cedermanin ajalta. Tuolloin pihalla mainitaan olleen ainakin lehmuksia, palsa-mihaapoja, lehtikuusia, sembramäntyjä, tuomia ja pihlajia. Lisäksi tontille istutettiin Riskujen aikana marjaomenapuu, pihlaja-aita, vaahteroita, ruusuja ja sireenejä.

Tornion kaupunki osti kiinteistön 1973. Nykyään rakennuksessa toimii Tornion kaupungin vuokra-asunnoista vastaava toimisto. Rakennus on saneerattu vuosina 2004–2005 arkkitehti Jorma Tepon suunnitelmien mukaan. Säipän talo on sekoitus klassismia ja nikkarityyliä ja yhdessä raatihuoneen kanssa muodostaa ehjän kokonaisuuden.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

1800-luvun puolivälissä rakennettu asuinrakennus.

Kohteeseen liittyy puutarha- ja puistoarvoja.

Kaupunkikuvallisesti tärkeällä paikalla.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 67. Säipän talon etujulkisivu. LKYT 2006.

Kuva 68. Säippä takaa. LKYT 2006.

5.4 Yhdyspankki (Hallituskatu 10)

Tornion Yhdyspankki perustettiin vuonna 1876 ja sen ensimmäinen toimitila sijaitsi Säipän talossa. Oman pankki- ja liikerakennuksen Yhdyspankille suunnitteli v. 1911 arkkitehti Walter Thomè. Pankkirakennus edustaa tyyliltään rokokooklassismia. Päätyparvekkeet, lisärakennus ja ikkunajako ovat myöhempien aikojen tuotoksia. Rakennushanke oli Tornion oloissa mittava ja kyseessä oli kaupungin ensimmäinen kivitalo. Yhdyspankin ohella rakennuksessa toimi 1900-luvun alkupuolella mm. postikonttori. Vuonna 1956 tehtiin julkisivun muutos helsinkiläisen arkkitehti M. Laurolan suunnitelmien mukaan ja vuonna 1961 suunnitteli P.V. Luukkonen pankkirakennukseen tasakattoisen läsiiven. 1970-luvulla pankkisaliin tehtiin täydellinen saneeraus ja samalla rakennuksen ikkunajako muutettiin. Pankkifuusioiden myötä SYP muutti toisiin tiloihin vuoden 1996 alussa, mutta rakennuksessa jatkuu edelleen pankkitoiminta. Yhdyspankin talo on muisto siltä ajalta, jolloin Hallituskadun varrella oli kolme vastaavaa komeaa pankkirakennusta.

Kuva 69. SYP:in talo. LKYT 2006.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Arkkitehti Walter Thoménin suunnittelema pankki- ja liikeraennus vuodelta 1912.

Sisätilat täysin uudistettu.

Kaupunkikuvallisesti tärkeällä paikalla, Hallituskadun varrella.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

5.5 Husa (Jääkärikatu 6)

Rantakadun varrelle oli muodostunut venäläisen kasakkakomennuskunnan kasarmialue jo 1800-luvun alkukymmeninä. Tontilla olleet rakennukset kuitenkin purettiin Itämaisen sodan (1853-1856) uhatessa kaupunkia ja heti sodan jälkeen päätettiin rakentaa uudet kasarmirakennukset vanhalle tontille. Rantakadun (nykyisen Jääkärikadun) suuntaisesti sijainnut päärakennus valmistui 1857. Asuinrakennus on edelleen voimakkaasti empirevaikutteinen, mikä näkyy aumakaton muodossa, räystäiden profiililaiheissa sekä nurkkapilastereiden ja seinien vaakalaudoituksessa. Pihapiiri oli 1800-luvulle tyypillinen umpipiha. Kasarmialueen pihapiiriin kuuluivat 1800-luvun lopulla tämän upseerien ja sotamiesten asunrakennuksen lisäksi leivintupa, saunarakennus, aitta, liiteri, heinälato sekä 46 hevosen talli. 1860-luvulla päärakennusta uusittiin, minkä jälkeen siinä oli kuusi majoitus-huonetta. Samassa yhteydessä talo maalattiin keltaiseksi. Kun varuskunta lopetti toimintansa, kapteeni Carl Wilhelm Berg osti tontin rakennuksineen 1882. Vuonna 1883 Berg haki lupaa ”julkisivun muuttamiseen, huonejärjestyksen muuttamiseen, kaakeliuunin rakentamiseen saliin, makuuhuoneeseen ja eteiseen, lupaa rakentaa keittiöön uusi liesi ja pihan puolelle uusi takakuisti”. 1900-luvun vaihteessa tässä rakennuksessa toimi alkeiskoulu. Vuosien 1915-19 aikana tontilta purettiin useita rakennuksia, ja tukkuliikkeen omistaja Helmer Husa osti rakennukset makkaratehtailija Elias Lindg-

Kuva 70. Husan talo. LKYT 2006.

vistiltä vuonna 1923. Vuonna 1938 rakennukseen tehtiin kellari ja uusi sisäänkäynti Jääkärikadun puolelle. Hallituskadun varressa ollut tallirakennus muutettiin vuonna 1927 asuinrakennukseksi ja korotettiin myöhemmin kaksikerroksiseksi. 1960-luvulla rakennuksessa oli liikehuoneistoja ja se purettiin 1980-luvun alussa. Rakennustaiteellisesti ja kulttuurihistoriallisesti Husan talo on Tornion arvokkaimpia. Rakennus on säilynyt ulkoisesti lähes alkuperäisessä muodossaan ja edustaa 1800-luvun alkupuolen kasarmialueille tyypillistä empireä. Pihapiirin muut rakennukset on purettu.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Vuonna 1857 valmistunut asuinrakennus, joka alkujaan ollut venäläisten kasakoiden kasarmina.

Edustaa puhdasta empireä.

Sisätilat täysin uudistettu.

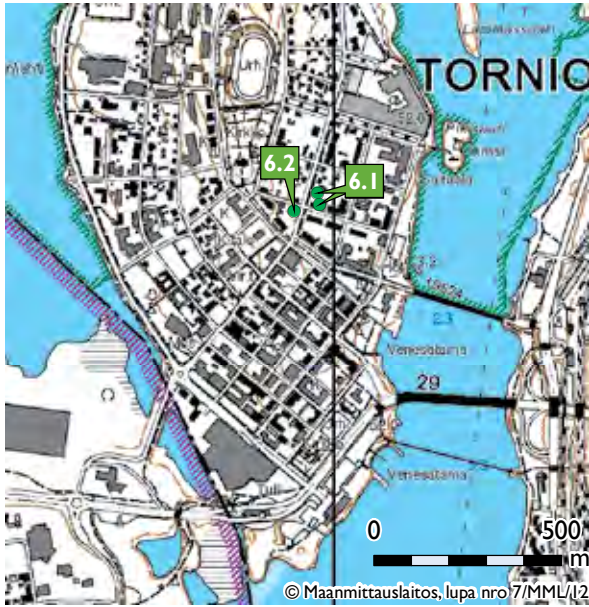
Suojeltu kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Saarenpäänkatu

Saarenpäänkadun alue VI kaupunginosa kaavoitettiin 1800-luvun lopulla empiren kaavoitusihanteiden mukaan. Näihin ihanteisiin liittyivät leveät ja vihreät puistokadut, jotka tähtäsivät ensisijaisesti kaupungin paloturvallisuuden lisäämiseen. Saarenpäänkadun näkymässä on säilynyt useita 1900-luvun alkupuolen jugendhenkisiä rakennuksia. Näiden pientalojen suunnittelijoina mainitaan torniolaiset rakennusmestarit J.R. Taso, F.A. Lummi, V. Siljander ja K. Gunell. Maailmansotien välisenä aikana Tornion rakennustoiminta keskittyi paljolti Itärannan ja kirkon väliselle alueelle VI ja VII kaupunginosiin. Saarenpäänkadun vanhasta rakennuskannasta on edelleen jäljellä 10 asuinrakennusta ja muutama ulkorakennus. Yksityiset kiinteistönomistajat ovat korjanneet useita vanhoja rakennuksia Saarenpäänkadun alueella.

Esiteltävät kohteet

Kartta 20. Saarenpäänkadun kohteet

6.1 Kahvimyllytalot
6.2 Vallo

6.1 Kahvimyllytalot

Rakennusmestari J. R. Taso rakennutti suunnittelemansa ns. "Kahvimyllytalot" 1918. Samantyyppisiä rakennuksia on kolme ja ne rakennettiin alkujaan vuokra-asunnoiksi. Pihapiirit ovat Saarenpäänkadun ja Uudenkadun risteyksessä ja osa Tornion kuudetta empirekaupunginosaa, joka rakentui 1910-luvulla. Rakennuksiin liittyy väljät puutarhapihat, joissa on nurmialueet, luonnonkivillä laatoitetut kävelykujat, paljon puita, pensaita ja kukkaistutuksia. Puuaita rajaa piha-alueita Saarenpäänkadun puolella. Asuinrakennuksen lisäksi tontilla on varasto ja autotalli. Rakennukset sijaitsevat Tornion ydinkeskustassa ja lähiympäristössä on omakoti- ja kerrostaloasutusta.

Kaksikerroksiset asuintalot on ristitty Kahvimyllytaloiksi ehkä niiden hauskan kattomuodon vuoksi. Asuinrakennusten katot kaartuvat lappeiltaan ylöspäin ja harjaosa on aumattu. Umpikuisteissa on taas loivasti alaspäin kaartuvat katot. Ullakkotiloihin liittyy etu- ja takapuolella frontonit. Ikkunat ovat 2-, 4- ja 6-ruutuisia ja osittain uusittuja.

Kahvimyllyt ovat merkittäviä Saarenpäänkadun näkymässä ja antavat sille jugendille ominaista ilmeikkyyttä.

Kuva 71. Kahvimyllytalot Saarenpään kadun näkymässä. LKYT 2006.

Kuva 72. Toinen kahvimyllytaloista pihan puolelta. LKYT 2006.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Ns. kahvimyllytalot on kolmen asuinrakennuksen kokonaisuus Saarenpäänkadun ja Uudenkadun risteyksessä.

Ovat tärkeä osa ns. VI kaupunginosan vanhaa rakennuskantaa. Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

6.2 Vallo

Vallon talon historia liittyy paikalliseen liikennöinnin historiaan. Rakennuksen teetti vuonna 1924 ajuri Felix Vallo ja sen suunnitteli VR:n rakennusmestari Kurt Gunnel. Samaan aikaan pihapiiriin rakennettiin kookkaat tallimakasiinit kuljetusyrityksen vankkureiden säilytystiloiksi. Tallit ovat edelleen pihapiirissä. Felix Vallo omisti Torniossa ensimmäisen kuorma-auton, jonka hän osti jo vuonna 1924 ja aloitti tavaran kuljetuksen mm. Haaparannalta. Pihapiiriin rakennettiin toinen asuinrakennus asuntopulan kovana vuonna 1941. Vallon talo on ikäänsä nähden säilynyt hyvin ja se edustaa puhtaasti jugendhenkistä 1920-luvun rakennuskantaa mansardikattoineen ja viisiruutuisine ikkunoineen. Sisätila on säilynyt useita 1920-luvun yksityiskohtia. Ullakon huone-

Kuva 73. Vallon talo. Minna Heljala 2012.

tilat otettiin käyttöön 1930-luvun lopulla. Vallolla on tärkeä kaupunkikuvallinen asema Saarenpään katunäkymässä. Vallon talon suojeluesitys (Laki rakennusperinnön suojelusta) on parhaillaan Ympäristöministeriössä käsiteltävänä (v.uosi 2012).

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Tärkeä osa kuudennen kaupunginosan kokonaisuutta.

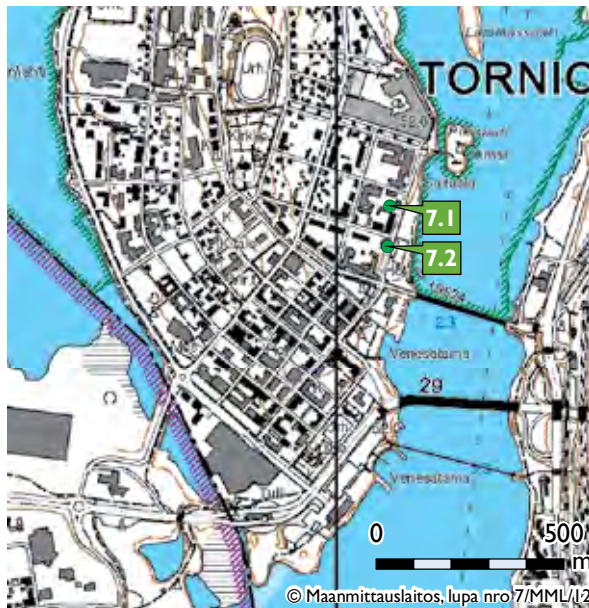
Osa Saarenpään kadun kokonaisuutta.

Liittyy kaupungin liikennöintihistoriaan.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Itärannan alue

Esiteltävät kohteet

Kartta 21. Itärannan kohteet

7.1 Kurthin huvila
7.2 Tornion VPK

7.1 Kurthin huvila (Itäranta 10)

Kuusamossa syntynyt Antti Kurtti, joka ryhtyi Torniossa käyttämään itsestään ruotsalaistettua nimimuotoa Anders Kurth, oli merkittävä kauppias Torniossa erityisesti 1800-luvun lopulla. Hänen liikemiesvaistonsa oli aivan ilmiömäinen. Kurt harjoitti alkuun torniolaiseen tapaan monipuolista kauppaa. Jo 1860-luvulla hän laajensi liiketoimintaansa nousevaan sahateollisuuteen hankkien omistukseensa Sinetän sahan Ounasjoesta ja Kristineströmin sahan Tengeliönjoen varrelta Ylitorniolta. Taloudellisesti kannattavin oli kuitenkin Kurtin omistukseen siirtynyt Salmin saha Ruotsin Alatorniolla. Kurthin kuollessa hänen omaisuutensa arvo laskettiin lähes puoleksitoista miljoonaksi markaksi.

Kaupunkihuvilan tontin Anders Kurth hankki Itärantalta 1890 ja seuraavana vuonna hän hankki rakennukseen tarvittavat komeat perustuskivet. Samoin hän hankki taloa varten puutavaraa, jonka varastoi kaupunkilaisten harmiksi joen rannalle. Koska arkkitehti Lars Sonckin ja Anders Kurthin tapaamisesta ei ole varmaa tietoa, eikä rakennuksen suunnitteluhankkeesta ole mitään asiapapereita, jälkipolville on jäänyt vain arvailuja siitä, miksi juuri nuori Sonck piirsi Kurthille huvilan. On esitetty oletus, että kyseiset herrat tapasivat Helsingin seurapiireissä ja väitetty, että Sonck lupasi suunnitella Kurthille talon pelivelkojensa vastineeksi. Lars Sonck suunnitteli Kurthille kaupunkihuvilan piirustukset vuonna 1897. Kuitenkin ennen piirustusten valmistumista Anders Kurth ehti kuolla ja rakennushanke siirtyi Anders Kurth nuoremmalle, joka sai rakennusluvan 1900. Rakentajana toimi puuseppä P.O. Ekmann. Talo valmistui vuosien 1904–1905 paikkeilla.

Sonckin tyyliä on luonnehdittu karjalais-, norjalais-, sveitsiläistylyksi, joita on sovellettu omaan kansallisromanttiseen tyyliimme. Sonck suunnitteli itselleen vastaavan huvilan, jonka hän rakennutti Ahvenanmaalle. Kurthin huvilan erikoisuutena ovat leveäräystäinen ja moniosainen satulakatto, jota koristavat karjalais- tai viikinkiaiheiset koristeet. Ikkunat, ovet ja niiden vuorilaudat sekä kattokannattimet on koristeltu karvileikkauksin. Rakennus ei ollut valmistuessaan täysin Sonckin suunnitelmien mukainen. Sonck oli suunnitellut ulkovuorauksen paanupintaiseksi, mutta rakennukseen valittiin perinteinen laudoitus.

Anders Kurth nuorempi kuoli jo 1907, minkä jälkeen talo tuli julkiseen pakkohuutokauppaan. Korkeimman tarjouksen teki kaupunginlääkäri Einar Kalm, joka oli Anders Kurthin tyttären toinen mies. Einar Kalm piti rakennusta vain vähän aikaa ja myi sen jo vuonna 1915 sairaalan taloudenhoitaja

Kuva 74. Kurthin huvila. LKYT 2006.

Akseli Westerlundille, jolta pihapiiri siirtyi hänen pojalleen Olavi Avelalle 1945. Westerlund-Avelakautena taloon ja sen pihapiiriin tehtiin lukuisia muutoksia, jolloin kokonaisuuden alkuperäinen ulkoasu osittain muuttui. Vuonna 1928 pihalla olevaa ulkorakennusta jatkettiin lisäämällä siihen halkovaja ja tiilirakenteiset pesutupa ja kamari. Samaan aikaan muutettiin päärakennuksen sisäänkäynnin paikka, joka oli alkujaan sijainnut pihan puolella. Sairaalakadun varrella olevaa sivurakennusta jatkettiin 1945 rakentamalla siihen kaksikerroksinen lisäasunto. Seuraavat merkittävät muutokset tehtiin 1955, jolloin rakennuksiin tehtiin keskuslämmitykset ja viemäroinnit. Tässä yhteydessä purettiin myös koristeelliset savupiiput ja vanhat kakluunit. Tällöin muurattiin 1950-luvun henkeen sopiva takka. Ulkopuolelta poistettiin vesikatkon korjauksen yhteydessä katonharjalla olleet koristeelliset ristikot. Nämä koristeet palautettiin 2000-luvun alussa peltikatkon uusimisen yhteydessä.

Olavi Avela myi kiinteistön 1966 Outokumpu Oy:n Työntekijöiden eläkesäätiölle, joka taas vuokrasi sen Outokumpu Oy:lle Tornion tehtaitten johtajan Kalervo Räisäsen käyttöön. Rakennusta kunnostettiin arkkitehti Veli Hyrskykarin tekemien suunnitelmien mukaan. Kunnostus käsitti kaikkien sisäpintojen uusimisen ja joidenkin oviaukkojen paikkojen muutoksia.

1980-luvun alkupuolella käytiin Kurthin huvilan osalta keskustelu sen suojelemisesta. Eläkesäätiöllä oli tarkoitus purkaa rakennus ja rakennuttaa sen paikalle kerrostalo. Kurthin huvila suojeltiin asemakaavapäätöksellä 1985. Outokumpu Oy osti kiinteistön vuonna 1988 ja samana vuonna rakennuksessa aloitettiin mittavat kunnostustyöt arkkitehti Matti Porkan suunnitelmien mukaan. Päärakennus korjattiin Outokummun edustustiloiksi. Vanhaa huonejärjestystä palautettiin ja kellariin rakennettiin edustustilat. Anders Kurthin aloittama rakennushanke on edelleen ulkoisilta osiltaan edustava kansallisromantiikan ajan kaupunkihuvila.

Kuva 75. Kurthin huvilan piharakennus. LKYT 2006.

Kuva 76. Kurthin huvilan ovi. LKYT 2006.

vila. Puustomainen piha ja päärakennuksen kanssa yhtenäinen piharakennus tekevät kokonaisuudesta ainutlaatuisen. Pihapiiri toimii nykyisin Outokumpu konsernin vierasmajana.

LKYT –arvio:

Sodaalta säästynyt kohde.

Kansallisromanttinen, 1905 valmistunut kaupunkihuvila, suunnittelija Lars Sonck.

Henkilöhistoriakohde.

Tärkeä kulttuurihistoriallinen kohde Lapissa.

Kaupunkikuvallisesti merkittävä.

Suojeltu kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

6.2 Tornion VPK (Itäranta 6)

Tornion Wapaaehtoinen Palosammutuskunta perustettiin 1891 ja on näin Lapin alueen vanhin toimiva VPK.

Oman toimitalon rakentaminen tuli tarpeelliseksi alkuvuosien jälkeen, ja vuonna 1900 hankittiin tontti Itärannalta sekä teetettiin toimitalon piirustukset torniolaisella rakennusmestari E. Tamminen.

Rakennustyöt aloitettiin vuoden 1902 alussa. Talo valmistui vielä samana vuonna ja vihittiin käyttötarkoitukseensa 13.12.1902. Vapaapalokunnan talo edustaa aikakaudelle tyypillistä yksinkertaista jugendia. Talossa oli sen valmistuttua viisi huonetta ja keittiö, kaksi kuistia, iso juhlasali ja pieni näyttämö. Vuonna 1909 taloon rakennettiin yksi huone lisää ja samalla näyttämöä suurennettiin. Oman toimitalon saaminen vilkastutti ja monipuolisti vapaapalokunnan toimintaa. Palokunnan yhteydessä toimi torvisoittokunta, näyttämöseura sekä voimisteluseura Pyry. Ensimmäisen maailmansodan aikana talo otettiin muuhun käyttöön. Sodan puhjettua siihen majoitettiin ensin pakolaisia ja vuoden 1915 alusta siinä toimi kansakoulu vuoden 1918 syksyyn. Elokuvateatteritoiminta aloitettiin jo vuonna 1924. Toisen maailmansodan jälkeen rakennukseen tehtiin useita parannuksia. Ensin uusittiin tanssisalin lattia parkettilattiaksi 1949 ja elokuvateatterin paloturvallisuutta parannettiin. Vuosina 1951–52 uusittiin lämmitysjärjestelmä, peltikatto ja palokalustotila laajennettiin. Lisäksi elokuvateatteri uusittiin täydellisesti ja ensimmäiseen kerrokseen tehtiin uudet aulatilat sekä julkisivuun elokuvateatterille uudistettu sisääntulo. Vuoden 1956 aikana tehtiin Tornion kaupungin toimesta paloaseman laajennus, jonka yhteydessä rakennettiin pihanpuoleinen lämpökeskus ja letkutorni. VPK:n talo oli vuosikymmenet vapaapalokunnan toiminnallinen keskus ja palokaluston säilytys- sekä huoltotila. Vuonna 1977 talo jäi reservikäyttöön, kun vakinainen palokunta muutti omiin tiloihinsa Putaan puolelle. Pihapiirissä oli ennen vanha varastorakennus, joka on korvattu uudella. VPK:n rakennuksessa toimi elokuvateatteri kevääseen 2011 saakka.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Suunnitellut E.Tamminen 1902.

Jugendhenkinen.

Lapin vanhin säilynyt VPK-talo.

Rakennushistoriallisesti ja kaupunkikuvallisesti tärkeä rakennus.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 77. VPK:n talo. LKYT 2006.

Seminaarikadun alue

Kuva 78. Seminaarikadun kerrostalot. Seminaarin kadulle antavat oman eheän ilmeensä myös 1953–54 valmistuneet ns. Arava-talot, suunnittelijana mainitaan Leo Tenhunen. Tiina Elo 2011.

Kuva 79. Seminaarin harjoituskoulu ja asuntola. Seminaarikadun alue rakentui jälleenrakennuskaudella. Tällöin rakennettiin muun muassa seminaarin harjoituskoulu ja oppilasasuntola vuosina 1954–56. LKYT 2006.

Esiteltävät kohteet

Kartta 22. Seminaarinkadun kohteet

- 8.1 Valistustalo
- 8.2 Pohjan Stadion, katsomo ja lippukopit
- 8.3 Olympiatulen muistomerkki
- 8.4 Vesitorni
- 8.5 Vesilaitos

8.1 Valistustalo

Seminaarin tuntumassa sijaitsee myös vuonna 1947–49 valmistunut Valistus- ja urheilutalo, nykyinen Tornion kansalaisopisto. Rakennuksen suunnittelijana oli helsinkiläinen arkkitehti Jouko Ylihannu. Rakennushankkeeseen saatiin YK:n avustus- ja uudelleenrakennusrahaston UNRRA:n rahoitusta.

Tornion kansalaisopiston sisätiloissa on säilynyt runsaasti 1940-luvulle ominaisia jälkifunktionalismin piirteitä mm. valoisat ja tarkoituksenmukaisuutta korostavat tilat, koivuvaneroitdut laakaovet, kiinteät komerot, kaarevat lankametallikaiteiset portaat, pilarit, puupinnat, koristeettomuus, asiallisuus ja arkisuus.

LKYT-arvio:

Jälleenrakennuskauden kohde

Jouko Ylihannun suunnittelema, 1947–1948.

Ehjänä säilynyt sisätiloiltaan ja ulkoasultaan.

Liittyy Seminaarinkadun jälleenrakennusajan kokonaisuuteen.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 80. Entinen Valistus- ja urheilutalo, nykyinen Tornion kansalaisopisto. LKYT 2007.

8.2 Pohjan Stadion, katsomo ja lippukopit

Pohjan Stadionin urheilukenttää rakennettiin vuosina 1948–1956 kaupungin entiseen soraomonttuun. Urheilukenttää rakennettiin aluksi talkootöinä ja myöhemmin kaupungin rahoittamana ja veikkovaroilla. Tuhannen hengen katsomon suunnitteli arkkitehti Olavi Sahlberg vuonna 1954 ja se valmistui 1955. Lipunmyyntikioskit valmistuivat ilmeisesti 1956.

LKYT-arvio:

Liittyi 1950-luvun alussa valmistuneeseen stadioniin.

Liittyy Seminaarinkadun jälleenrakennusajan kokonaisuuteen.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 81. Stadionin lippukopit. Minna Heljala 2012.

8.3 Olympiatulen muistomerkki

Helsingin vuoden 1952 olympiatuli saapui soihtuviestinä Ruotsin ja Haaparannan kautta Tornioon ja edelleen kohti Etelä-Suomea. Soihtujuhlaa vietettiin Torniossa 8.7.1952, jolloin Olympiakisojen syntysijoilla Kreikassa sytytetty Hellaan tuli saapui Haaparannalta rajan yli torniolaisen, vuoden 1920 olympiavoittajan, Ville Pörhölän juoksemana. Samaan aikaan saapui Pallastunturilla sytytetty Poh-

Kuva 82. Olympiatulen muistomerkki. LKYT 2006.

jolan yöttömän yön tuli torniolaisen Tauno Kontion tuomana. Soihdut saapuivat stadionille yhtä aikaa ja kaupunginjohtaja Koponen lähetti keskellä kenttää yhdistyneet tulet kohti etelää. Kemiläinen kuvanveistäjä Ensio Seppänen muotoili tapahtumasta muistolaatan, joka paljastettiin kesällä 1954 urheilukentän laitaan.

8.4 Vesitorni

Nykyinen vesitorni valmistui stadionin viereiseen puistoon 1961 ja sen suunnitteli arkkitehti Onni Leppämäki. Paikalla on ollut vanhempi vesitorni vuodesta 1925, joka räjäytettiin uuden valmistuttua. Vesitornissa on näköalakahvio ja ylätasanteelta on hyvät näköalat laajalle ympäristöön. Näköalatasanteen kaukoputkella voi hyvällä ilmalla nähdä jopa 15 kilometrin päähän Kukkolankoskelle samoin kuin vapaana virtaavan, valjastamattoman Tornionjoen ja meren yhtymäkohtaan sekä saaristoon, jossa sijaitsee Perämeren kansallispuisto. Luoteessa avautuu näkymä sekä Suomen että Ruotsin puolella sijaitsevalle Green Zone Golf -kentälle. Idässä hahmottuvat Kemin korkeat rakennukset.

Vesitornin vieressä on tuulimylly, jonka Tornion kaupunki sai lahjoituksena Tornion Lions Clubilta vuonna 1979. Vielä 1700-luvulla tuulimyllyt olivat tärkeä osa Tornion kaupunkikuvaa ja tätä aluetta.

Kuva 83. Vesitorni. Tiina Elo 2011.

8.5 Vesilaitos

Tornioon alettiin asentaa vesijohtoja 1920-luvun lopulla ja vesilaitos rakennettiin 1926. Pumppuasema rakennettiin Tornionjoen rantaan, josta hiekka-suodattimen kautta pumpattiin vesi vanhaan vesitorniin. Vanhempi vesitorni purettiin 1960-luvun alussa. Sen jälkeen pumppuasemaa on käytetty vesilaitoksen verstaana ja varastona, nykyisin vesimittarikorjaamona. Rakennukseen tehtiin jatko-osa 1940-luvulla ja siihen valettiin lattiat 1981. Rakennus oli aluksi maapohjainen.

Kyseessä on suorakaiteen muotoinen tiilirakennus, jossa on uusitut ovet. Vanhemmassa osassa on 12-ruutuiset välikarmi-ikkunat, joissa ylimmät ruudut avautuvat erikseen. Uuden osan ikkunat ovat pieniä ja kapeita ikkunaruujuja. Ikkunoiden lista- ja puiteväri on valkoinen. Vanhassa pumppulaitoksessa on kaksi savupiippua, mutta tulisijoja ei ole jäljellä. Teolliset tiilirakennukset ovat Torniossa hyvin harvinaisia.

Samassa pihassa vanhan pumppuaseman kanssa on uudempi rakennus ns. Suensaaren pintavesilaitos. Se on valmistunut 1954–1955. Rakennukseen on tehty laajennus 1968 ja se on toiminut vuoteen 2000 asti pintavesilaitoksena. Tällä hetkellä rakennuksessa toimii vesilaboratorio.

Rakennusten itäpuolella virtaa Tornionjoki, länsipuolella on matkustajakoti ja eteläpuolella omakotitaloasutusta. Pihapiirissä on runsaasti koivuja ja sembramäntyjä.

Kuva 84. Entinen vesilaitos. LKYT 2007.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Vuonna 1926 valmistunut pumppaamorakennus.

Liittyy Tornion kaupungin vesilaitoksen historiaan.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Otto I. Meurmanin kaava saarenpään alue

Saarenpään viihtyisä omakotitaloalue alkoi kehittyä vähitellen sotien jälkeen. Otto I. Meurmanin suunnittelema asemakaava valmistui 1957. Sen keskeisenä tavoitteena oli luoda vihreä ja puistomainen pientaloalue, joka edelleenkin on säilyttänyt viihtyisän ilmeensä.

Kuva 85. Saarenpään asuinalueita. Minna Heljala 2012.

Tornion keskustan uudempaa rakentamista

Kuva 86. Vanha kirjapainotalo sijaitsee Rauhankadun ja Jääkärinkadun kulmassa ja edustaa arkkitehtonisesti mielenkiintoista jälleenrakennuskauden rakennustyyppiä. Se on saanut rakennusluvan 1946 ja suunnittelijaksi mainitaan arkkitehti Kauko A. Tuominen. Rakennus on valmistunut 1950-luvun alussa. Minna Heljala 2012.

Kuva 87. Hallituskatu 4. As. Oy Tornion Portti on vanhimpiä Tornion keskustan kerrostaloja. Kerrostalolle on myönnetty rakennuslupa 1955 ja sen on suunnitellut arkkitehti Uki Heikkinen. Minna Heljala 2012.

Kuva 88. Puutarhakatu 5. As. Oy Tornion Puiston on suunnitellut arkkitehti Eino Tuompo 1957 ja rakennus valmistui 1959. Minna Heljala 2012.

Tullirakennukset

Kuva 89. Tornion vanhempi tullirakennus. Pengertien Tornion puoleiseen päähän myönnettiin rakennuslupa uudelle tullikamarille 1946. Suunnittelijana mainitaan arkkitehti K.Nyyssönen ja tulli valmistui 1951. Minna Heljala 2012.

Kuva 90. Uudempi tullirakennus. E 4-tien valmistuttua ja yhdistettyä Suomen Ruotsiin Suensaaren eteläkärjen kautta vanha tullirakennus jäi syrjään. Uudemman tullirakennuksen ensimmäinen vaihe valmistui 1981 ja sen nykyisen muodon suunnitteli arkkitehti Markku Lehtinen 1988. Minna Heljala 2012.

Kuva 91. Modernia kahdeksankerroksista kaupunkirakentamista edustavat Torniossa 1970 arkkitehti Seppo Valjuksen suunnittelema As. Oy Tornion Rajatori (Jääkärikatu 4) ja saman arkkitehdin suunnittelema, 1974 valmistunut, kaupungintalo. Minna Heljala 2012.

Kohteita kylittäin

Kiviranta

Kuva 92. Ote Kivirannan isojakokartasta vuodelta 1790. Kansallisarkisto.

Kiviranta on Tornion suurimpia kaupunginosia. Kivirannan läntistä osaa hallitsee Tornionjoki ja lisäksi Tornionjoen sivuhaara Keroputaanjoki virtaa kaupunginosan halki. Kiviranta on ollut merkittävä lohenkalastuskylä. Nykyinen Kivirannan kaupunginosa on entisen Alatornion kunnan keskustaa. Alatornion entinen kuntakeskus on Kivirannan vanhan rantatien varressa, missä nykyisinkin sijaitsevat muun muassa Kivirannan vanha koulu. Kivirannan asuinalueet ovat sittemmin laajentuneet ja uusia asuinalueita on kaavoitettu 1970-luvulta lähtien etenkin rautatien itäpuolelle. Pienta-

Kuva 93. Kivirannan terveystalo on tyypillinen esimerkki jälleenrakennusajalta. Minna Heljala 2012.

lorakentaminen on alueella vilkasta ja Kivirannalla on paljon omakotitaloasutusta sekä myös kerros- ja rivitaloasutusta. Kaupunginosan pohjoispuolelle valtatie 21:n varrella asutus alkaa Keroputaanjoen jälkeen muistuttaa enemmän maaseutumaisempaa haja-asutusalueetta.

Esiteltävät kohteet

Kartta 23. Kivirannan kohteet.

- 9.1 Peräpohjolan opisto
- 9.2 Alatornion meijeri

9.1 Peräpohjolan opisto

Rakennukset sijaitsevat Kivirannan kaupunginosassa noin kahden kilometrin päässä Tornion keskustasta. Kivirannan kaupoille matkaa noin kilometri. Tornionjoki virtaa noin 200 metrin päässä. Jokivarrentie kulkee noin 400 metriä itäpuolella.

Opisto aloitti toimintansa 1.11.1901 Lankilan tilan rakennuksissa Alaraumolla, mutta siirtyi pian nykyiselle paikalle saatuaan tämän entisen Fält-

forssin tilan lahjoituksena neiti Hanna Åströmiltä 1902. 1900-luvun alussa tilalla olivat asuinrakennus, navetta, pirttirakennus, aitta, 2 riittä ja useita latoja. Opiston vanhin rakennus onkin 1800-luvun puolivälissä rakennettu Åströmin suvun entinen kesäasunto ns. Hannan talo. Opiston päärakennus valmistui 1904. Piirustukset suunnitteli arkkitehti G.A. Brander.

Peräpohjolan opisto on toiminut yli 100 vuoden ajan merkittävänä alueen nuorison sivistäjänä. Opiston kautta Tornionlaaksoon levisi monia naisten käsityö- ja puutarhanhoitotaitoja. Nuorille miehille opetettiin maatalouteen liittyviä hyödyllisiä innovaatioita. Nykyisin kansanopiston tiloissa toimii myös Humanistisen ammattikorkeakoulun Tornion yksikkö.

Sotavuosina Peräpohjolan kansanopistolla oli opetuksessa katkoksia. Syksyllä 1944 alkoivat taistelut saksalaisten ja suomalaisten joukkojen välillä ja opisto oli sodan aikana suomalaisten joukkojen kokoontumispaikkana. Opiston arkisto sekä tärkeimmät tavarat vietiin hevosilla evakoon Haaparannalle, myös koulun karja vietiin rajan toiselle puolelle. Rakennukset säilyivät palamatta, mutta Lapin sodan taisteluissa tuli seiniin suuria reikiä. Lisäksi katto ja ikkunat särkyivät sekä sähkö- ja vesijohdot rikkoontuivat. Pihapiirin rakennukset saivat 22 osumaa. Peräpohjolan opiston rakennuksiin tehtiin suuria korjaus- ja muutostöitä 1962. Oppilasasuntola valmistui 1972, ja uusin rakennus on arkkitehti Matti Porkan suunnittelema Joentalo vuodelta 1992. Alueella on edelleen kaksi 1800-luvun rakennusta ja vanha päärakennus. 1981 valmistui oppilasasuntolan lisärakennus.

Kaunis koristeellinen päärakennus edustaa puhdasta jugendia. Sen pohjoispäähän on 1962 tehty matalampi lisäosa, taloussiipi, joka rikkoo hieman kokonaisuutta. Etupuolella on pulpettikattoinen katososa, johon liittyvät kauniisti koristellut jugendhenkiset pylväät. Peiliovet ja ikkunat on uusittu talon vanhaa tyyliä kopioiden. Rakennus on hyväkuntoinen. Kesällä 2006 uusittiin tiilikatto. Rakennuksessa on toiminut Alatornion suojeluskunta ja Lotta Svärd -yhdistys vuosina 1918–1944.

Pihapiirin toinen vanha rakennus on ns. Hannan talo, joka on rakennettu 1800-luvun puolivälissä. Alun perin se toimi Åströmin suvun kesäkartanona. Kuisti on ilmeisesti rakennettu aivan 1800-luvun lopulla. Rakennus on hyväkuntoinen. Myöhemmin siinä on ollut rehtorin asunto ja opiston kanslia. Rakennuksessa on nykyisin toimistotiloja. Ikkunoiden vaihdosta huolimatta alkuperäinen ulkoasu on kohtuullisesti säilynyt. Koristeelliset räystääspitsit, ikkunoiden listoituksen koristekiemura ja katolla oleva vellikello antavat rakennukselle ilmettä. Pihapiirissä on lisäksi iso

Kuva 94. Peräpohjolan opiston kaunis päärakennus. LKYT 2006.

kaksikerroksinen aittarakennus, jossa on keltaiset vaakalaudoitetut puuovet koristeellisine saranoineen ja katolla viiri, jossa on vuosiluku 1849.

Opistolla on kaunis, puistomainen, laaja pihapiiri, jossa on nurmialueita, asfaltoidut parkkialueet ja kävelykujat. Pihassa on paljon erilaisia puita sekä pensas- ja kukkaistutuksia. Kivirannantien toisella puolella on myös Peräpohjolan opistolle kuuluvia rakennuksia (erillinen kohde 76). Pihan pohjoispuoli rajoittuu luonnonkivistä ladottuun aitaan. Pihassa on myös sotaan lähdön muistomerkki (29.6.1991) ja sisätiloissa Lapin sotaan liittyvä muistotaulu.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Kokonaisuuteen liittyy puutarha- ja puistoalueet.

Opistorakennus v. 1904 valmistunut jugendrakennus, jonka suunnitteli arkkitehti G.A. Brander.

Merkittävä kulttuurihistoriallinen, koulutuksen historiaan ja sotahistoriaan liittyvä paikka.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 95. ”Hannan talo” on rakennettu 1800-luvun puolivälissä. LKYT 2006.

9.2 Alatornion meijeri

Rakennukset kuuluvat Peräpohjolan opistolle, mutta sijaitsevat Kivirannantien toisella puolella muodostaen oman pihapiirin. Pihaan johtaa sepeleity tie. Pihassa on hoidetut nurmialueet ja paljon puita ja pensasistutuksia: pihlajia, tuomia, lehtikuusia, koivuja, sireenejä, hernelpensaita ja marjapensaita. Pihaan kuuluu meijerirakennus, varasto, talonmiehen asuinrakennus ja grillikota. Pihapiiri sijaitsee Tornionjoen ja Kivirannantien välissä. Opiston toimintaan liittyvä seikkailurata on pihan pohjoispuolella ja lentopallokentät eteläpuolella. Nuotiopaikka on meijerin takana, joen rannalla. Tornionjoki virtaa noin 50 metrin päässä. Kivirannan kauppakeskus on noin yhden kilometrin päässä. Jokivarrentie kulkee n. puolen kilometrin päässä itäpuolella. Tornion keskustaan on matkaa noin kaksi kilometriä.

Alatornion osuusmeijerin tilat rakennettiin opistolta vuokratulle maalle ja meijerirakennus valmistui 1908. Meijeri toimi ehkä vuosikymmenen, jonka jälkeen rakennukset vuokrattiin S.V. Paasivaaralle. Hän perusti niihin maamme ensimmäisen margariinitehtaan. Se toimi tiloissa varsin lyhyen ajan, sillä jo vuonna 1920 kiinteistö lunastettiin opistolle. Ensin se toimi veistorakennuksena ja myöhemmin liikuntasalina. Kesän 1988 suuressa remontissa varastona toiminut pohjoispääty muutettiin partiolaisten koloksi ja samassa yhteydessä uusittiin katto. Rakennuksessa ovat nykyisin retki- ja seikkailukoulutuksen tilat sekä partiolaisten kolo. Entisen tiilisen meijerirakennuksen molemmilla katonlappeilla on frontonit.

Pihapiirin toinen rakennus on suorakaiteen muotoinen, hirsirunkoinen asuinrakennus, jossa on sisäänkäynnit pohjois- ja länsipuolella. Länsipuolen kuisti on rakennettu myöhemmin. Sisäänkäynnin yläpuolella on harjakattoinen lippa. Sivusisäänkäynnissä on umpikuisti, jossa on lapekatto. Alakerran moniruutuiset ikkunat on uusittu vanhan mallin mukaisesti, mutta 4-ruutuiset yläikkunat päädyssä ovat alkuperäiset. Rakennus on toiminut talonmiehen asuntona. Sen sisätilat uusittiin 1988 ja sitä käytetään opiston pienryhmätilana. Pihapiirissä on lisäksi varastorakennus, jossa ovat varasto ja liiteri sekä aikaisemmin ulkokäymälä.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Harvinainen tiilinen, säilynyt pienteollisuusrakennus.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 96. Meijerirakennus. LKYT 2006.

Kuva 97. Alatornion meijerin pihapiirin asuinrakennus. LKYT 2006.

Pudas

Pudas on vanha kylä, joka on Tornion vanhimpia lähiömäisiä kaupunginosia. Putaalle rakennettiin jälleenrakennuskaudella omakotiasutusta ja lisäksi alueella on kaupungin vanhimpia pienkerrostaloalueita. Kerrostaloja rakennettiin etenkin silloin kun kasvavan terästehtaan työntekijät tarvitsivat asuntoja. Kappalaisen vanha virkatalo Thurevik ja Aarnin tila muistuttavat tämän alueen vanhimmasta historiasta. Nykyisin Putaalla on suuri koulukeskus, jonka lähistöllä on monipuoliset liikuntapalvelut. Vanhan Kemintien varrella ollut liikekeskus on näivettymässä.

Kuva 98. Jälleenrakennuskauden rakentamista Putaalta. Minna Heljala 2012.

Esiteltävät kohteet

Kartta 24. Putaan kohteet.

10.1 Aarnin talo

10.1 Aarnin talo

Aarnin ja Thurevikin tilat ovat aikoinaan olleet samaa tilaa. Aarnin tilan päärakennus valmistui 1797. Tuolloin isäntänä oli Antti Antinpoika Heikurainen, joka nai Christina Lassintytär Aarnin. Antti osti vaimonsa kotitilan ja rakensi uuden päärakennuksen kivistä. Tarina perustuu perimätietoon. Harmaasta luonnonkivistä tehdyssä päärakennuksessa on 1,2 m paksut seinät. Rakennuksen vanhaa asua kuvataan seuraavasti. Alkuperäinen pituus oli 23 m ja leveys 7,75 m. Seinien paksuus on 1,2 m. Rakennus tekee arvokkaan vaikutuksen erikoisesti ikkunasyvennysten takia. Niiden kehysten muoto on holvikaari ja ikkunalaudat ovat jyrkästi alaspäin viettävät. Ikkunasyvennykset ovat ulko- ja sisäpuolelta 60 cm. Heti ulko-ovesta sisään tultaessa on seinien leveyden mukainen tuulikaappi ja sen jälkeen pitkulainen eteinen. Ovet vastapäätä johtavat keittiöön ja ruokailuhuoneeseen. Eteisen vasemmanpuoleisesta päästä tullaan saliin eli olohuoneeseen. Tämä on rakennuksen leveyden pituinen, pohjois-etelä suuntainen. Se on noin 5 m levyinen. Olohuoneen takana on kaksi pientä makuuhuonetta, toisen ikkuna pohjoiseen ja toisen etelään päin. Pienestä ruokailuhuoneesta on ollut väliseinässä työnnettävä luukku tarjoilua varten. Eteisen oikeanpuoleisesta päästä on tultu suureen päätyhuoneeseen. Se on purettu viimeisen omistajasuvun aikana, sillä päädyn perustukset olivat alkaneet pettää.

Kuva 99. Aarnin talo. LKYT 2006.

Pihatonttiin on kuulunut myös puinen sivurakennus, joka ehkä oli vanhempi kuin kivirakennus. Se purettiin 1970-luvulla. Alkuperäinen navetta-talli paloi ennen talvisotaa. Pihapiirissä mainitaan olleen myös ruoka- ja vilja-aitta.

Aarniin muutti v. 1871 August Henrik Castrén perheineen, ja vuodesta 1937 tilan omistivat edellisen tyttäret Anna Lujanen ja Jenny Heikinheimo. Tornion kaupunki osti talon 1954 ja siinä toimi muutaman vuoden koulu. Vuonna 1975, kun rakennus oli purku-uhan alla, kauppaneuvos Veli Aine osti sen. Rakennuksessa on ollut ravintola-toimintaa 30 viimevuoden ajan. Tilan muut rakennukset on purettu. Jäljellä on ainoastaan tämä kivistä rakennettu päärakennus, jossa on edelleen jyhkeät kiviset paksut seinät. Muuten rakennuksen sisätilat on kaikki moneen kertaan muutettu. Rakennus on mielenkiintoinen ja harvinainen Pohjois-Suomessa. Harmaakivisiä asuinrakennuksia ei juurikaan ole tehty näillä alueilla. Rakennus saattaa liittyä Alatornion kirkon rakentamiseen, jolloin paikkakunnalla oleskeli kivenhakkaajia ja taitavia kivirakentajia.

Rakennus sijaitsee Aarnintien ja Thurevikinkadun kulmauksessa. Pihan etuosassa on keltaisella puuaidalla aidattu ravintola- ja terassialue. Rakennuksen eteläpuolella on parkkialue. Sen ympärillä on hoitamaton nurmialue. Viinimarjapensas ja pihlaja kasvavat etupuolella aidan vieressä. Rakennus sijaitsee Putaan kaupunginosassa. Sen ympärillä on kerrostalo- ja rivitaloasutusta. Thurevikin seurantakuntatalo on länsipuolella 100 m päässä. Matkaa Tornion keskustaan 2 km ja Alatornion kirkolle matkaa 2 km. Putaan koulukeskus, jäähalli, urheiluhalli ja uimahalli ovat 500 m päässä.

LKYT –arvio:

1797 rakennettu kivistä muurattu asuinrakennus.

Täysin uudistettu.

Liittyä seurakuntien (Alatornio, Tornio) historiaan.

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa.

Kuva 100. Asuntomessualue. Tiina Elo 2012.

Luotomäki

Luotomäen alue on kuulunut vanhastaan Putaan kylään. Nykyisin aluetta voidaan pitää omana kaupunginosana. Luotomäellä on ollut asutuskeskittymä jo 1900-luvun alussa, mutta alueen merkittävin osa on 1987 Kallioputaalle rakennettu asuntomessualue. Messualueeseen liittyy myös arboretumpuisto, jonne on istutettu pohjoisiin kasvuolosuhteisiin sopeutuneita kasveja.

Torppi

Torpin kaupunginosan länsireunassa on rautatie asema- ja varastorakennuksineen. Lapin sodan aikana Torpissa sijaitti saksalaisten varastoalue ja sen viereen rakentui sodan jälkeen omakotitaloalue, jota kutsutaan edelleen Pikku-Berliiniksi. Torpiin on viime vuosina rakennettu paljon erilaista pienteollisuutta ja merkittävä osa kaupungin liiketoiminnasta on sijoittumassa Torpin alueelle. Aseman lähistöllä olevalle asemamäelle on viime vuosina valmistunut uusi omakotitaloalue.

Kuva 101. Torpinmäen koivukujaa. Minna Heljala 2002. TLMM.

Esiteltävät kohteet

Kartta 25. Torpin kohteet.

- II.1 Rautatieasema puinen
- II.2 Asemarakennus tiilinen

II.1 Rautatieasema puinen

Tornion asema-alueella on kaksi asemarakennusta. Näistä vanhempi rakennettiin heti radan valmistumisen (1903) jälkeen. Tornion asemarakennus oli ns. III luokan asemarakennus, joka oli rakennettu arkkitehti Bruno Granholmin suunnitteleminen tyyppiinrakennusten mukaan ja valmistui 1904. Granholmin arkkitehtuurissa näkyy aikakauden kansallisromanttinen ilme mm. runsaina puuleikkauksina. Granholmin suunnittelemat asemarakennukset ovat viehättävän näköisiä ja erottuvat usein eduskseen ympäristöstään. Tornion vanha asemarakennus on harjakattoinen kaunis rakennus, jonka keskiosa on korkeampi kuin päädyt. Frontoni on sekä edessä että takana. Rakennuksessa on kaunista 1900-luvun alulle tyypillistä puukoristelua. Nykyisin asunkäytössä olevan rakennuksen ulko-ovet on vaihdettu ja ikkunat on osittain uusittu vanhan mallin mukaan.

Alkujaan Tornion asemarakennuksessa oli keskeinen odotushalli, josta pääsi kulkemaan läpi. Sen molemmilla puolilla oli toimistohuoneita sekä tilat myös tullille. Uuden tiilisen aseman valmistuttua (1928) tilat muutettiin asunnoiksi ja eteläpäätyyn tehtiin asemapäällikön toimisto, joka toimi samoisissa tiloissa 1970-luvulle asti. Eteläpäädyssä on ollut myös VR:läisten yhteisiä kerhotiloja. Nykyisin rakennuksessa on neljä vuokra-asuntoa.

Sekä puinen että tiilinen asemarakennus näkyvät hyvin tultaessa Hannulan siltaa pitkin ”maan-

Kuva 102. Tornion vanha rautatieasema. LKYT 2006.

puolelle”. Nykyisin alueella on hieman hoitamaton ilme. Rakennuksen takana on hernepensaita ja sireeniaita. Pihaa ympäröi leikattu pensasaita. Pihapiirissä on kellari, 1951 rakennettu huonokuntoinen sauna ja ulkorakennus. Asema-aukio on rakennuksen eteläpuolella. Pihassa on sepelöidyt parkkialueet ja kujat. Nurmialueet ovat nykyisin hoitamattomia. Rakennus sijaitsee Torpissa ja sen eteläpuolella on uudempi asemarakennus. Vanhan asemarakennuksen etupuolella on puistomainen alue, jossa sijaitsee Tornion taistelun (1918) muistomerkki. Asema-alueen itäpuolella on Torpinmäki, jossa aikaisemmin oli hyvin hoidettu puistoalue ja rautatieläisten asuinrakennuksia. Nykyisin alue on omakotitaloalueena. Asemarakennuksen länsipuolella on Tornionjoen vanha silta (Hannulan silta) ja lounaispuolella uusi silta. Pohjoispuolella on erikäisiä VR:n ratapihan rakennuksia. Tornionjoki virtaa 100 m päässä. Tornion keskustaan on 500 m.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Tornion ensimmäinen rautatieasema v. 1904.

Liittyy Lapin liikennöintihistoriaan

RKY -kohde (Tornion rautatieasema).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

II.2 Asemarakennus tiilinen

Tornion radan päämääränä oli yhdistää valtakunnalliseen rataverkkoon toisaalta Tornion kaupunki ja toisaalta Ruotsin valtakunnallinen rataverkko. Kun Tornion rata valmistui 1903, aluksi oli epäselvää, minne lopullinen asema-alue sijoittuisi. Tarkoituksena oli, että rata tulisi kulkemaan Suensaaren poikki ja yhdistyisi tätä kautta Ruotsin rataan. Ruotsalaisten ratalinja ratkaisi myös Tornion lopullisen asemarakennuksen paikan. Ratojen yhdistymisen jälkeen ja rautatiesillan valmistuttua haluttiin Tornioon komeampi asemarakennus, jon-

Kuva 103. Tornion uudempi rautatieasema. LKYT 2006.

ka suunnitteli arkkitehti Thure Hellström 1928. Tiilirakennus korvasi myös nykyisellä asema-aukiolla sijainneet, ensimmäisen maailmansodan aikaiset tulli- ja santarmirakennuksen. Ratapihalla on kahdet erilevyiset raiteet, sekä leveäraiteinen suomalainen rautatie että ns. normaaliraiteinen ruotsalainen rautatie. Suomen henkilöjunien pääteasema oli Haaparanta ja vastaavasti ruotsalaisten junien pääteasema oli Torniossa. Henkilöliikenne Tornioon lakkautettiin 1988. Tiilinen asemarakennus on ollut VR:n toimitiloina vuoden 2010 loppuun asti, minkä jälkeen monet toiminnot ovat siirtyneet Ouluun.

Asema on iso, tiilistä muurattu kaksikerroksinen rakennus, jossa on jyhkeät, koristeelliset tammiovet ja pääasiassa 12-ruutuista suurina ikkunoita. Päädyissä on koristeellisia ikkunoita ja katolla puolipyöreitä ikkunoita frontoneissa. Rakennuksen sisätiloja on muutettu useaan kertaan. Entisen asemaravintolan tiloissa toimi muutaman vuoden ajan Tornion asemateatteri.

Rakennuksen piha on ympäriltä asvaltoitua ratapiha-aluetta. Puistomainen alue jää rakennuksen eteläpuolelle, radan varrelle. Asema-aukio sijaitsee rakennuksen pohjoispuolella. Itäpuolella on Torpinmäki, jossa ennen oli puistoaluetta ja VR:n asuinrakennuksia. Nykyisin alueella on pääasiassa uusia omakotitaloja. Tornionjoki virtaa 100 m päässä. Asemarakennuksen länsipuolella ovat Tornionjoen yli menevät vanha ja uusi silta. Vanha puinen asemarakennus on pohjoispuolella 70 m päässä. Pohjoispuolella on lisäksi VR:n ratapihan rakennuksia. Tornion keskustaan on puoli kilometriä.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Vuonna 1928 valmistunut uudempi asemarakennus.

Liittyy Lapin liikennöintihistoriaan

RKY -kohde (Tornion rautatieasema).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde

Ensimmäisen maailmansodan aika Tornion asemalla

Ensimmäisen maailmansodan aikana Tornio oli merkittävässä asemassa Venäjän ja Ruotsin rajalla. Sodan syttyessä Tornion ja Haaparannan välillä ei ollut vielä ratayhteyttä. Niinpä sotavuosina jouduttiin useisiin poikkeuksellisiin järjestelyihin. Maaliskuussa 1917 rakennettiin Tornionjoen jäälle väliaikainen rata, jotta leskikeisarinna Maria Federovnan käytössä ollut keisarillinen juna voitiin siirtää Haaparannalta Tornion asemalle. Keisarinnan juna oli jäänyt mottiin Keski-Eurooppaan ensimmäisen maailmansodan sytyttyä. Seuraavassa kuussa bolshevikkijohtaja V.I. Lenin palasi pakolaismatkaltaan Ruotsista Tornion kautta Venäjälle. Rautatieasemalla on Leninin matkasta muistolaatta, joka paljastettiin 50 vuotta myöhemmin. Tunnettujen henkilöiden lisäksi Tornion kautta kulki rajan yli ensimmäisen maailmansodan aikana tuhansia henkilöitä mm. suuri joukko Venäjältä poistuvia ulkomaiden kansalaisia. Tornio oli Euroopassa ainoa paikka, jossa voitiin vaihtaa keskusvaltojen ja Venäjän sotavankeja ja haavoittuneita. Venäläisiä sodassa haavoittuneita kuljetettiin Saksasta Ruotsin kautta kotimaahansa. Itärintamalla haavoittuneita saksalaisia ja itävaltalaisia kuljetettiin vielä pidemmän matkan takaa Venäjän ja Suomen kautta Keski-Eurooppaan. Yli 75 000 haavoittunutta tai sairasta sotavankia ylitti rajan Torniossa syksyn 1915 ja kevään 1916 aikana.

Sodan aikana Tornion asemalle kertyi myös jatkuvasti satoja vaunulastillisia postia, jonka kuljetus yli joen oli hidasta ja vaivalloista. Niinpä Tornion ja Haaparannan välille päätettiin pystyttää posti-ilmarata. 1330 metriä pitkä ilmarata rakennettiin kulkemaan Haaparannan eteläpuolelta, läheltä nykyisen rautatiesillan Ruotsin puoleista päätä, Miukkiin Kirkkoputaan suulle, lähelle Tornion tavara-asemaa. 330 metriä radasta kulki joen yläpuolella, ja sen vaijerit oli asetettu 17 metrin korkeuteen. Radalla oli 45 koria, jotka kulkivat 81 metrin etäisyydellä toisistaan. Kunkin korin tilavuus oli 0,6 kuutiometriä, mikä teki mahdolliseksi siirtää 10 tonnia postia tunnissa. Posti-ilmarata oli varsinaisesti käytössä vuoden 1917 ajan ja sillä siirrettiin kaikkiaan 27,5 miljoonaa postipakettia. Ilmaradan muistomerkki pystytettiin Kirkkoputaan rantaan 1988.

Miikki

Kuva 104. Näkymä Ruotsiin Miukin ranta-alueelta. Samassa maisemassa kulki aikoinaan posti-ilmarata. Minna Heljala 2012.

Miukin kaupunginosa sijaitsee Röyttään menevän rautatien, Tornionjoen ja Kirkkoputaanjoen rajaamalla alueella. Kaupunginosa on pientalovaltainen, mutta viime vuosina Miukkiin on rakennettu myös kerrostaloja. Miukin maisemaa hallitsee suuri rantapuisto, josta avautuvat näkymät joen yli Tornion ja Haaparannan keskustoihin sekä Alatornion kirkolle. Rannassa ovat yleinen matonpesupaikka sekä veneenlaskupaikka. Tornionjoen ylittävä kävelysilta, joka yhdistää ns. maanpuolen ja kaupungin, on aivan Miukin asutuksen tuntumassa.

Pirkkiö

Pirkkiö on yksi Tornion vanhoista kylistä. Pirkkiötä pidetään Tornion vanhana satama ja kauppapaikkana.

Pirkkiön saari jakautui sittemmin pienemmiksi kyliksi ja osa-alueiksi. Alatornion suuren seurakunnan keskus oli Pirkkiössä. Historialliseen Pirkkiön kylään liitetään läheiset Kirkonmäen ja Kokkokankaan kaupunginosat. Pirkkiöön kuuluu myös suuri Oxön saari, jossa on edelleen asutusta. Suuri osa Pirkkiöstä on yhä maaseutumaisesta maisemaa kyläraitteineen ja maalaistaloineen. Pirkkiön

vanhalta kylätieltä on yhteys Näätsaaren. Vanhan Pirkkiön kylätien ja Näätsaaren väliselle alueelle on rakennettu paljon omakotitaloja ja teollisuutta.

Kuva 105. Ote Pirkkiön isojakokartasta vuodelta 1681. Kansallisarkisto.

Kuva 106. Pukulmin saarella oleva kalastustila on hyvin säilynyt esimerkki rannikolla ja Perämeren saarilla olleista pihapiireistä. Minna Heljala 2009.

Esiteltävät kohteet

Kartta 26. Pirkkiön kohteet.

- 12.1 Holma
- 12.2 Tornberg
- 12.3 Raittiusseura

12.1 Holma

Holman tila on perustettu viimeistään 1760. Aluksi nimenä oli Kirkkopudas. Talo lienee rakennettu Ruotsin kruunun virkataloksi. Vuonna 1780 tilalle tuli isännäksi Juho Juhonpoika Holma, jonka mukaan tila sai nimen. Hänen isoisänsä lienee ollut Nils Holm -niminen sotilas. Tilalla on harjoitettu pienimuotoista maataloutta. Tilalla on lisäksi toiminut Tornion ensimmäinen olutpanimo Jonathan Granqvistin omistaessa tilan vuosina 1858–1864. Holman nykyisen talon rakennuttaja ja ensimmäinen omistaja on ollut torniolainen merikapteeni ja kauppias Niilo Ludvig Portin. Nykyinen asuinra-

kennus on vuodelta 1860. Portin piti tilalla kylän ensimmäistä kauppa 1800-luvun loppupuolella ja tunnettu haaparantalainen taidemaalari Charles Portin on hänen jälkeläisiään. Portinin perhe on myynyt tilan 1890 Frans Oskar ja Karoliina Knihtilälle, jotka muuttivat sukunimensä tilan mukaan Holmaksi. Frans Oskar ja Karoliina saivat seitsemän lasta, joista Nanni jäi asumaan syntymäkotiin. Perinnönjaossa tilan maita on jaettu perillisille. Nanni avioitui Erkki Äijälän kanssa ja myöhemmin taloa piti heidän poikansa Väinö. Väinö Äijälältä Holman tila siirtyi Tiina Äijälälle. Knihtilän-Äijälän suvulla Holman tila oli siis vuodesta 1890 vuoteen 2010 eli yhteensä 120 vuotta. Knihtilät maksoivat Holma nimisestä tilasta vuonna 1890 7000 sen aikaista kultarahaa.

Holmassa on suurikokoinen, koristeellinen ja näyttävän näköinen asuinrakennus, jossa on kaksi asuntoa. Rakennuksessa on karoliininen pohjaratkaisu. Aikaisemmin pihan puolella oli iso umpikuisti, jossa oli kaksi sisäänkäyntiä. Vuonna 1970 tehtiin lisäosa ja samalla vanha kuisti purettiin. Samana vuonna on laitettu keskuslämmitys, vesijohto ja viemäri. Vuonna 1980 uusittiin leivinuuni ja kakluunit ja entiset purettiin pois. Lisäksi vuonna 2000 on tehty ulkomaalaus. Julkisivua hallitsevat kuusiruutuiset isot ikkunat ja kaksiruutuiset haukanikkunat. Lisäksi molemmissa päädyissä on kaksi erikoista neljännesympyrän mallista ikkunaa.

Pihapiiri on ollut aikaisemmin huomattavasti kookkaampi. Pihasta on lohkottu useita omakotitalotontteja. Holma on toiminut aikanaan myös jääkärietappitalona. Pihapiiriin kuuluu nykyisin kolme rakennusta. Asuinrakennus sijoittuu pihasta katsoen pohjoiseen, navettarakennus länteen ja maakellari luoteeseen. Nurmipihassa on suurikokoisia pensaita. Pihasta katsoen lännessä kulkee Näätsaarentie, piha rajoittuu sen suuntaisesti kulkevaan pyörätiehen. Holman pihapiiri oli alkujaan aivan Kirkkoputaan rannassa. Nykyisin piha rajoittuu pohjoisessa Pirkkiöntiehen, joka on rakennettu pihapiirin ja joen väliin. Idän ja etelän suunnalla on naapuritaloja. Pihapiirissä on lisäksi pitkänmallinen, hyväkuntoinen navettarakennus ja maakellari. Näitä käytetään nykyisin varastoina. Tiina Äijälä myi kiinteistön 2010 Rakennusmega Oy:lle. Rakennusalan yrityksellä on tavoitteena entisöidä rakennus vanhaa asua kunnioittaen.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Vuonna 1860 valmistunut komea asuinrakennus,, johon rakennettu lisäosa myöhemmin.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 107. Holman päärakennus. LKYT 2007.

Kuva 109. Tornbergin päärakennus. Minna Heljala 2012.

Kuva 108. Pihan puolella oleva 1970-luvulla rakennettu lisäosa. LKYT 2007.

12.2 Tornberg

Tornbergin talon rakennutti Pirkkiön saarelle, Kirkkoputaan rantaan kauppias J.A. Hannunniemi 1914. Tilan maat lohkottiin Holmasta, sillä Hannunniemen vaimo oli Holman tytär. Ilmeisesti pihapiiri rakennettiin Hannunniemen perheen kesäpaikaksi, johon alkujaankin kuului maatalouteen liittyviä rakennuksia. Kauppias Hannunniemi koki 1930-luvun alussa konkurssin ja rakennukset maineen siirtyivät Anna ja Ali Tornbergin omistukseen. Tornbergit omistivat tilan aina vuoteen 1995, jolloin Anna Tornberg kuoli 97-vuotiaana. Perikunta myi kiinteistön pihapiireineen Tornion kaupungille ja tämä taas edelleen yksityiselle 1997. Nykyiset omistajat kunnostivat pihapiirin kaikki rakennukset 1990-luvun lopulla.

Anna ja Ali Tornberg olivat korkeasti koulutettuja ja arvostettuja torniolaisia vaikuttajia. Ali Tornberg työskenteli länsirajan rajatarkastajana ja oli 12 vuotta Tornion kaupungin valtuuston jäsenenä, josta kolme vuotta valtuuston puheenjohtajana. Molemmat toimivat sota-aikana Punaisen Ristin tehtävissä.

Tornbergit hoitivat Pirkkiön kotinsa pihaa innovatiivisella otteella, mikä näkyy pihapiirin puus- tassa ja kasvillisuudessa. Pihapiirissä on edelleen

vanhoja douglaskuusia, sitkakuusi, sembramänty- jä sekä pitkä rivi syreenipensaita. Tornbergit har- rastivat puutarhanhoitoa ja heillä oli jopa mansik- kamaa, josta riitti marjoja myytäväksi. Pihapiiristä on purettu Annan ja Alin aikaiset navetta ja kanala, jotka sijaitsivat piha-alueen perällä päärakennusta vastapäätä. Ali Tornberg kuoli jo vuonna 1958 ja tämän jälkeen pihapiirissä ei juurikaan tehty muu- toksia.

Tornbergin päärakennus on kaksikerroksinen mansardikattoinen asuinrakennus, jossa alkujaan oli kaksi kuistia. Rakennus on hirsirunkoinen, komea 1910-luvulle tyypillinen jugenhenkinen kaupunkilaistalo. Suunnittelijana on muistitiedon mukaan ollut ratamestari Itäranta ja muurarina Lindgren. Tornbergit tekivät ainakin 1930-luvul- la asuinrakennukseen peruskorjauksen. Asuinra- kennuksen alakerta jäljittelee karoliinista pohja- ratkaisua, jossa on kolme salia peräkkäin ja lisäksi konttori ja keittiö. Yläkerrassa on kolme isoa ma- kuuhuonetta. Tulisijoja on kaikkiaan yhdeksän. Kaksi näistä on koristeellisia kaakeliuuneja ja kaksi jugenhenkisesti muurattuja uuneja. Kaikki uunit ovat edelleen käyttökuntoisia. Päärakennus on perustettu kookkailla lohkokivillä ja julkisivun vuoraus on ilmeikäs pysty-vaaka-pystylaudoitus, johon on lisätty vinolaudoitusta. Ikkunat ovat ju- gendille tyypilliset, yläosastaan pieniruutuiset. Kaksiosainen kuisti on muutettu viimeisessä kor- jauksessa lämpimäksi tilaksi ja siihen on rakennet- tu märkätilat. Muuten rakennus on huonejaoltaan alkuperäisessä asussaan.

Pihapiirin vanhin rakennus on ilmeisesti sau- natupa. Se on ollut Holman tilan mailla jo ennen varsinaisen pihapiirin muodostumista. Rakennuk- sessa on pidetty kauppaapuotia 1900-luvun alus- sa. Tuvassa on leivinuuni ja sen jatkeena sauna ja päädyssä puuliiteri, joka on muutettu autotalliksi. Rakennus on kunnostettu ja siinä on säilytetty erin- omaisesti vanhan tuvan tyyli.

Kuva 110. Tornbergin ulkorakennus. Minna Heljala 2012.

Makasiini-tallirakennus on mielenkiintoinen jääne. Se on siirretty Tornbergien aikana pihapiiriin Tornion keskustasta ns. Aittakentältä ja on ainoa säilynyt Tornion vanha rantamakasiini. Alkujaan rakennuksessa on ollut kolme makasiiniosaa, joista yksi on muutettu talliksi ja päätyyn on lisätty lautarakenteinen sontala. Kahdessa makasiinitilassa on edelleen vanhat ovet jäljellä. Rakennuksen perustus ja lautarakenteinen ullakko-osa on ilmeisesti tehty siirtovaiheessa 1930-luvulla. Pihapiirissä on ollut kaksi maakellaria, joista toinen on edelleen käytössä ja toinen jäi aikoinaan Pirkkiöntien alle, kun maantie rakennettiin Kirkkoputaan rantaan.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Kunnostettu

Suojeltu kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

12.3 Raittiusseura

Pirkkiön raittiusseura Turva perustettiin jo vuonna 1899. Raittiusyhdistys kokoontui aluksi Kuljun talossa, mutta siirtyi sitten Pirkkiön koululle. Opettaja Elise Wihkola esitti jo vuonna 1916 oman talon rakentamista Pirkkiön raittiusseura Turvalle, mutta vasta vuonna 1925 raittiusseura alkoi rakentaa omaa taloa Arvi Toppalalta ostetulle maalle. Rakennustyöt tehtiin talkoilla ja suuri osa tarvikkeista saatiin lahjaksi. Talon hohtavat hirret olivat osittain uusia ja osa oli kenties peräisin vanhasta suolamakasiinista. Raittiusseuran talo, jota kutsuttiin myös Tornionsuun pirtiksi, vihittiin käyttöön vuonna 1927. Sota-aikana seuratalo oli armeijan käytössä ja sinne majoitettiin sotilaita. Pirkkiön koulu paloi Lapin sodassa ja tästä syystä koulu toimi muutamman vuoden raittiusseuralla. Raittiusseurantalolla järjestettiin kokouksia, iltamia, kesäjuhlia, kilpailuja ja kerhoja. 1960-luvulla raittiusseuran toiminta lamaantui, ja seuran taloa vuokrattiin muille yhdistyksille. Vuonna 1960 purettiin näyttämö ja asen-

Kuva 111. Pirkkiön raittiusseuratalo. LKYT 2006.

nettiin öljylämmitys. Vuonna 1964 talo vuokrattiin 30 vuodeksi urheiluseura Pirkan Pojille. Seuratalo pääsi vuokra-aikana huonoon kuntoon. Vuonna 1989 talolle kokoontunut pikkujouluväki alkoi suunnitella talon kunnostamista. Kunnostukseen saatiin tukea opetusministeriöltä, Tornion kaupungilta, Pirkkiön jakokunnalta ja kyläläisiltä. Kyläläiset osallistuivat myös ahkerasti talkoisiin. Suuri työ saatiin päätökseen vuoden 1993 aikana.

Rakennus on kookas hirsinen 1920-luvulle tyyppillinen seuratalo, jonka mansardikattolla on etupuolella frontoni. Siinä on etupuolella avokuisti ja takana pyörätuoliliuska. Kaikki ulko-ovet on uusittu. Alakerrassa on vanhan mallin mukaan uusitut ikkunat, mutta yläkerran ikkunoita ei ole vaihdettu. Ne edustavat 1920-luvun mallia. Sisätilat on uusittu.

Rakennus sijaitsee vanhan Pirkkiöntien varrella. Rakennuksen edessä on parkkipaikka ja sepelöity piha-alue, jossa kasvaa isoja mäntyjä. Rakennuksen pohjoispäädyssä on Pirkkiön urheilukenttä ja sen toimitiloja. Rakennuksen ympäri kiertää pihatie. Takana on uusi laavu, nuotiopaikka, pihavarasto, roskakatos ja kaksi pöytäryhmää penkkeineen. Piha-alue rajoittuu metsään. Pihapiirissä on lisäksi suorakaiteen muotoinen varistorakennus. Rakennus on toiminut pihavarastona ja siinä on mahdollisesti ollut kouluaiikana opettajan puusee. Varasto korjattiin vuonna 2000.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Uudistettu.

Liittyy Pirkkiön kyläkokonaisuuteen.

Liittyy sotahistoriaan, kouluhistoriaan ja vapaaehtoistoimintaan.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kirkonmäki

Alatornion kirkkoa ja sen lähiympäristöä kutsutaan Kirkonmäeksi. Kirkon ympäristössä on vanhaa kulttuurimaisemaa, etenkin vanha pappila pihapiireineen sijaitsee luonnonkauniilla jokitörmällä ja muistuttaa paikan vauraasta menneisyydestä. Kirkonmäeltä lähtee rautatiesilta joen yli Ruotsiin.

Esiteltävät kohteet

13.1 Alatornion pappila

Kartta 27. Kirkonmäen kohteet.

- 13.2 Linnaisten kartano
- 13.3 Lillebergin kartano
- 13.4 Lainajvämakasiini/ Alatornion pitäjämuseo

13.1 Alatornion pappila/Parasniemen pappila

Parasniemessä tiedetään olleen kirkkoherran virkatalo 1600-luvun puolivälissä. Pihapiirin rakennuksista löytyy inventaarioluettelot jo 1600-luvulta lähtien. 1700-luvun loppupuolella Alatornion kirkkoherrana oli Kustaa Rydman ja hänen aikanaan rakennutettiin vanhempi pappilarakennus (1786), nykyinen kirkkoherranvirasto.

Vuoden 1832 inventaarion mukaan pihapiiriin kuului: Vanha pappila 1786, uudempi pappila 1842, kivinavetta 1804, pihan itäreunassa renkitupa eli pirttirakennus, vilja-aitta, kellari, käymälä, lampola 1814, kaivo, jyvääntä, sauna, mallastupa, riihi 1798 ja olkilato. Alatornion pappila oli 1900-luvun alkuvuosiin asti toimiva maataloustila, jossa oli paljon palkollisia. Pappilan puutarha oli 1900-luvun alussa esimerkillinen mallitila. Parasniemen pappilan pihapiiriin kuuluu nykyisin yhteensä 10

Kuva 112. Nykyinen kirkkoherranvirasto on rakennettu vuonna 1786. LKYT 2006.

rakennusta: pappila, kirkkoherranvirasto, kivinavetta, sauna, riihi, kolme aittaa, Parasniemen seurakuntatalo ja asuinrakennus.

Nykyinen Tornion seurakunnan kirkkoherranvirasto on rakennettu v. 1786. Se on kaksikerroksinen, mansardikattoinen ja suorakaiteen muotoinen vaakalaudoitettu hirsirakennus, jonka etuosassa on pulpettikattoinen uusi kuisti. Talo on toiminut alun perin Alatornion seurakunnan seurakuntatalona. Nykyisin rakennuksessa toimii Tornion seurakunnan kirkkoherranvirasto. Aivan alkujaan se rakennettiin pappilaksi. Rakennukseen on tehty perusteellinen remontti 1990-luvun alussa, jolloin sisätilat muutettiin täysin. Uusitut ikkunat jäljittelevät 1880-lukua. Kuisti on rakennettu kokonaan uudelleen. Sen vihreä peiliovi on uusittu ja kuistin ikkunoiden malli jäljittelee 1900–1920-lukua. Vanhoista valokuvista löytyy kuistin vanha muoto. Korjauksen suunnittelijana toimi arkkitehti Matti Porkka.

Pappila on rakennettu 1842. Tämän rakennuksen edeltäjä purettiin. Pappilaan on tehty useita remontteja eri aikoina. Se on toiminut kirkkoherran perheen asuinrakennuksena 1990-luvun alkupuolelle asti. Noin vuonna 2000 rakennukseen tehtiin täydellinen peruskorjaus ja nykyisin tiloja vuokrataan juhlatilaisuuksiin. Entisöivän korjaustyön suunnittelijana oli arkkitehti Jorma Teppo. Pappila on kaunis hirsinen rakennus, jossa on hienoja yksityiskohtia sekä ulkopuolella että sisätiloissa. Puiset vanhat peiliovet, kuusiruutuiset ikkunat koristeineen, ullakon kaksiruutuiset ikkunat ja koristeelliset kuistin ikkunat luovat arvokasta 1800-luvun puolivälin klassisminhenkistä tunnelmaa.

Navetta on vuodelta 1804 ja koostuu kahdesta osasta, kivosasta ja puuosasta. Runko on moniosainen sekarunko, jossa on rankorakennetta ja kivimuurausta. Kivosassa on ollut navetta ja talli. Etupuolella on kaikkiaan viidet vaakalaudoitetut

Kuva 113. Pappilarakennus on rakennettu vuonna 1842. LKYT 2006.

Kuva 114. Parasniemen pappilan navetta on vuodelta 1804. LKYT 2006.

pariovet, jotka kaikki ovat kunnostettuja. Kivi-osassa on yhdeksänruutuisia ikkunoita, joista osa suljettu. Puuosassa on kaksiruutuisia ikkunoita. Kyseessä on Tornion seudulla harvinainen harmaakivistä rakennettu kivi-navetta. Mahdollisesti navetan rakensivat samat tekijät, jotka rakensivat kirkkoraunon 1797. Navetta-talli on korjattu vuosina 2007–2011. Rakennuksesta kehitetään seurakuntalaisten kokoontumistilaa.

Pappilan riihi on rakennettu jo vuonna 1798. Alun perin se on toiminut riiehenä, nykyisin varastona. Suorakaiteen muotoinen rakennus, jonka keskellä on avonainen läpikuljettava osa. Rakennuksen toinen pääty on pystyrimalautoitettu olkilato. Riiehessä on uusitut puiset pariovet. Pihapiirissä on kolme eri-ikäistä aittaa ja lisäksi rantasauna 1960-luvulta. Aittojen rakentamisvuosista ei ole tietoja. Ne ovat toimineet alkujaan varastoaittoina ja kesällä 2006 yhdessä aitassa oli kesäkahvila.

Rakennukset sijaitsevat erittäin kauniilla paikalla Parasniemessä, Tornionjoen rannalla. Pihassa on laajat nurmialueet, joissa on paljon puita ja pensaita: koivuja, haapoja, tuomia, kuusia, mäntyjä, lehtikuusia ja pihlajia. Pihaan johtaa asvaltoitu tie, jota reunustaa koivukuja. Joen rannat ovat pensittyneitä, mikä häiritsee kaunista jokinäkymää. Ympäriällä on peltoalueita. Alatornion kirkko on 300 metrin päässä eteläpuolella. Tornion keskustaan matkaa 5 kilometriä.

LKYT –arvio:

Historia liittyy jo 1300-luvun seurakuntahistoriaan.

Ainutlaatuinen, säilynyt kokonaisuus.

Suojelukohde

Osa Alatornion kirkon ympäristöä.

RKY -kohde (Alatornion kirkko ympäristöineen)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 115. Parasniemi Haaparannalta nähtynä. Minna Heljala 2012.

13.2 Linnaisten kartano

Linnaisten kartanon rakennutti kirkkoherra Erik Ulrik Castrén tyttarelleen Idalle. Päärakennus on rakennettu vuonna 1870 ja se on toiminut yhtäjaksoisesti asuinrakennuksena. Se on pitkä ja näyttävä hirsirunkoinen, vaakalaudoitettu asuinrakennus, jossa on korkea lohkokiviperustus. Rakennus on väriltään punainen, räystäslaudat ja nurkkapilasterit valkoiset, peltikatto musta. Hirsisalvoksien päät on vuorattu niin, että vaikutelmana on koristeelliset pilasterit. Rakennuksessa on kuu-siruutuiset ikkunat, joissa on hillitysti koristellut ikkunavuoraukset. Ikkunoiden päällä, ullakolla on kaksiruutuiset haukanikkunat. Kuistin ikkunoiden yläosassa on koristeellinen salmiakkikuviainen ruudutus. Ikkunoiden lista- ja puiteväri on valkoinen. Ulko-ovena on perinteinen peilipariovi. Oven yläpuolella on oven levyinen, kapea ikkuna, jossa on salmiakkiruudutus. Peiliovi on väriltään sinivalkoinen. Asuinrakennus on peruskorjattu 1980-luvun alussa, jolloin mm. kuisti uusittiin.

Asuinrakennusta vastapäätä on pitkä, ikkunoiden ja ovien osalta harvinaisen koristeellinen ulkorakennus, jossa on ollut sauna, talli ja navetta. Rakennus on punainen, räystäslaudat ja nurkkalaudat ovat valkoiset. Peltikatto on harmaa. Rakennus on osaksi hirsipintainen ja osaksi vaakalaudoitettu. Lisäksi pohjoispäädystä on pystylaudoitusta saunaosassa. Rakennuksen länsisivulla on neljä koristeellista ikkunaa, joiden yläosassa on salmiakkiruudutusta. Saunaosassa on kolme pienempää neliruutuista ikkunaa. Ikkunoiden lista- ja puiteväri on valkoinen. Länsisivulla on myös neljä erittäin koristeellista pariovea, joissa on vaaleansiniset koristelaudat ja kamanaikkunat, joissa on ristikkokuviollinen koristelu. Rakennuksessa on yksi savupiippu ja saunassa tulisija.

Pihapiirin eteläisellä reunalla on varastorakennus, joka on ollut osittain myös kunnan palokaluksen säilytystilana. Ovesa on edelleen vanha kyltti, jossa lukee Palokalusto. Rakennuksen itäpäätyä on pidetty puuliiterinä. Ulkovarasto on osaksi hirs-

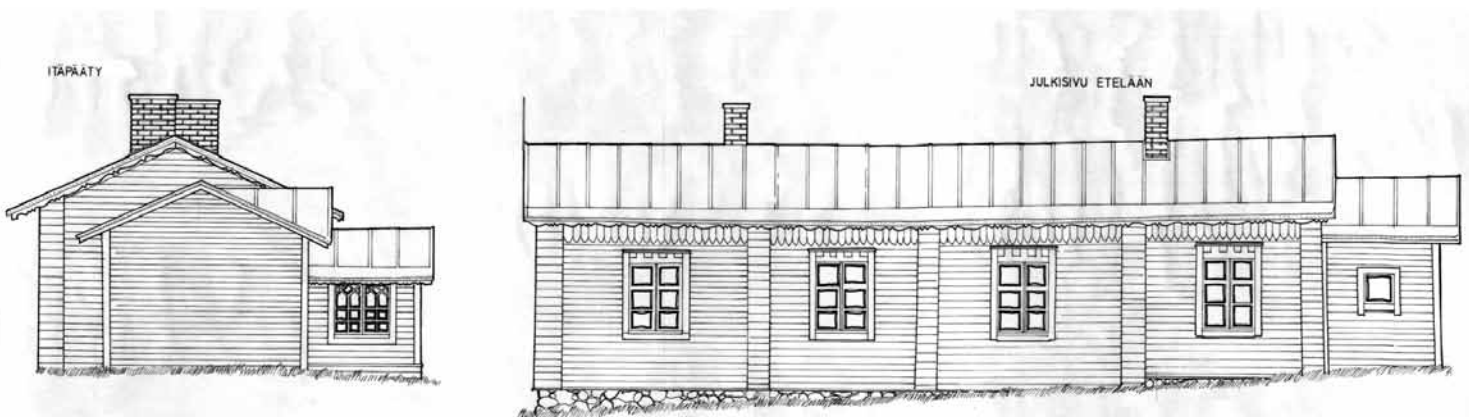

Kuva 116. Linnaisten kartanon asuinrakennus. LKYT 2007.

nen ja sopii tyyliään pihapiirin muihin rakennuksiin, vaikka onkin vaatimattomampi. Rakennus on punainen, räystäslaudat ja nurkkalaudat ovat valkoiset, peltikatto on harmaa. Rakennus on osaksi hirsipintainen ja osittain itäpäädyssä vaakalaudoitettu. Rakennuksen pohjoissivulla on kaksi oviaukkoa, joista toisessa on pariovi. Ovet ovat vaakalaudoitettuja ja väriltään sinisiä. Ovien päällä on kaksiruutuiset haukanikkunat. Länsisivulla on pieni lunikka päätykolmiossa ja kellarin ovi maan rajassa. Rakennuksen länsipäädystä on maakellari. Rakennuksessa ei ole tulisijoja. Se on pidetty hyvässä kunnossa ja siinä on uudehko peltikatto ja maalipinta.

Pihapiiri on säilynyt alkuperäisenä. Pihassa on kolme rakennusta rajaten pihaa myös kolmelta sivulta. Asuinrakennus on pihapiirin länsisivulla, pitkä varstorakennus itäisivulla ja pienempi varstorakennus eteläisivulla. Pohjoissivulla on tontin rajalla suuria havupuita ja pieni pyöreä huvimaja. Pihapiiri laskee maastoltaan loivasti länteen päin. Pihapiiri on nurmipiha, jossa käytävät on tehty luonnonkivilaatoista.

Asuinrakennuksen takana, talon ja Kirkonmäentien välissä on suuria kuusia ja lehtikuusia. Pihatie, josta on liittymä Kirkonmäentiehen, on pihapiirin pohjoislaidalla tontin rajalla. Kohde sijaitsee Kirkonmäellä, tiheästi rakennetulla asuinalueella,

Kuva 117. Linnaisten kartanon koristeellinen ulkorakennus. LKYT 2007.

Kuva 118. Linnaisten kartanon pienempi varistorakennus. LKYT 2007.

jossa vanhaa rakennuskantaa on melko vähän jäljellä. Viereisellä tontilla, etelän suunnalla, on vanha Lillebergin kartano. Alueella on runsaasti uusia omakotitaloja. Kirkonmäentie kulkee lännessä ja pihapiiri rajoittuu siihen. Tornionjoki on lännessä noin 100 metrin päässä. Alatornion kirkko on kohteesta pohjoiseen noin 300 metrin päässä.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Alatornion kirkon ympäristöä.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

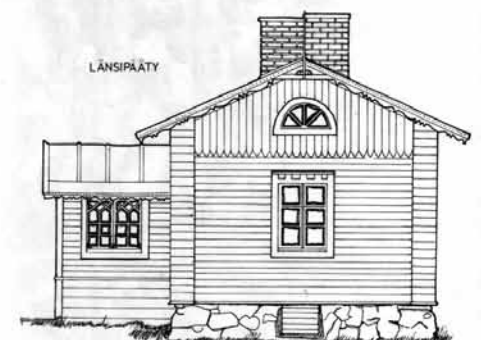
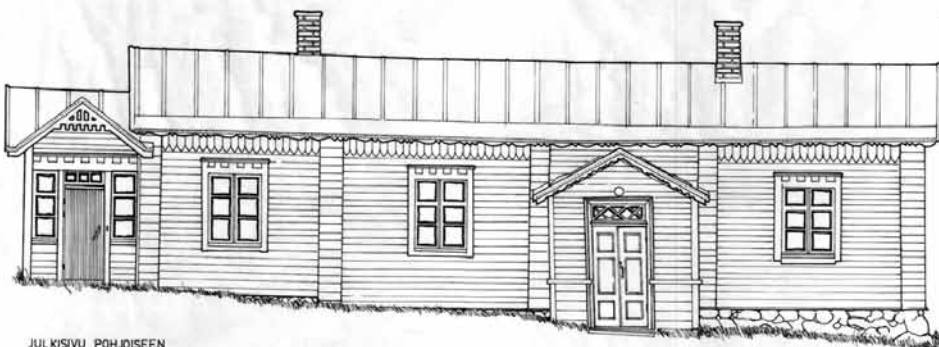
13.3 Lillebergin kartano

Talon kerrotaan rakennetun kirkon rakentamisen aikoihin 1700-luvun lopulla ja sen isäntänä oli ilmeisesti alkujaan Alatornion seurakunnan kanttori. Lillebergin tontti on ollut seurakunnan vuokra- maata aina vuoteen 1954, jolloin silloinen omistaja Olavi Pajala lunasti maan. Rakennuksilla on ollut useita omistajia. Pihapiirin ulkorakennusrivi on sijainnut nykyisen uudisrakennuksen paikalla. Ulkorakennukset on purettu 1950-luvulla. Vanhan asuinrakennuksen kanssa samassa pihapiirissä on nyt uusi asuinrakennus vuodelta 2003 ja leikkimökki.

Asuinrakennus on valmistunut 1700-1800-luvun vaihteessa. Koristeellinen, perinteisen muotoinen rakennus, jossa umpikuisti ja koristeelliset räystäslistat. Kuistin ikkunoissa kauniit ristikkokoristelut ovat alkuperäisiä, mutta räystäskoristeet ovat ilmeisesti myöhempää lisäystä. Punamullattu vaakalaudoitus, jonka yläosaan liittyy lovikoristelu. Vaakalaudoitus ja nurkkasalvosten vaakalaudalla korostettu pilarimaisuus ovat tyypillisiä Tornion seudun yksinkertaisia koristeteemoja. Rakennuksen ikkunat ovat 6-ruutuiset, lisäksi länsipäädystä hauska puolipyöreä ikkuna. Puiset peilipariouvet ovat siniset. Rakennus on päältä hyväkuntoinen ja sitä on ilmeisesti jatkettu useita kertoja. Rakennuksen länsipääty on hyväkuntoinen, itäpäädyn kamarit huonompikuntoisia ja niistä on uusittu mm. lattiat. Yhdessä ikkunalasissa on kirkon kanttorin nimikirjoitus. Rakennusta remontoidaan tällä hetkellä. Hirsistä on uusittu 3 alinta kerrosta ja perustukseen on vaihdettu uudet lohkokivet. Rakennuksesta on tarkoitus tulla kesäpirtti.

Pihassa on hoidetut nurmialueet ja paljon istutuksia mm. ruusupensaita, sireeni, koivuja, pihlajia, haapoja ja sembramänty. Rakennukset sijaitsevat Kirkonmäellä. Länsipuolella kulkee Kirkonmäentie ja Tornionjoki virtaa länsipuolella noin 150 m päässä. Alatornion kirkko ja hautausmaa ovat noin 300 m päässä. Lähiympäristössä on omakotitalo- asutusta. Rakennus on jäänyt yksin uudisrakentamisen ympäröimäksi.

Kuva 119. Piirros Lillebergin kartanosta vuodelta 1978. TLMM.

JULKISIVU POHJOISEEN

Kuva 120. Lillebergin kartano. LKYT 2006..

Kuva 121. Lainajyvämakasiini. Minna Heljala 2012.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde. Samassa pihapiirissä myös uudisrakentamista.

Liittyy seurakunnan historiaan (kanttorin rakennuttama asuinrakennus 1700-luvun loppupuolelta).

Osa Alatornion kirkon ympäristöä.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

13.4 Lainajyvämakasiini/ Alatornion pitäjämuseo

Pitäjämakasiinien eli lainajyvämakasiinien perustaminen käynnistyi viranomaisten toimesta jo 1700-luvun alkupuolella. Tavoitteena oli perustaa koko maahan hätäapuväestöt, joista lainattaisiin viljaa silloin, kun sato oli syystä tai toisesta jäänyt normaalia pienemmäksi. Alatornion kunnan ensimmäinen kruununmakasiini, johon koottiin kruunulle menevät kymmenysviljat ja johon oli varastoitu viljaa myytäväksi, sijaitsi jo 1820-luvulla Kirkonmäellä. Makasiinista tiedetään vain, että se oli jo 1800-luvun alkupuolella heikkokuntoinen ja ahdas. Varsinainen pitäjänmakasiinin tarve kasvoi 1800-luvun alussa, jolloin oli useita huonoja satovuosia. Kruunun toimesta oli yritetty saada alatorniolaisia perustamaan jyväväestöä, josta jaettaisiin hätäapua köyhille ja lainattaisiin siemenviljaa tilallisille. Alatornion makasiinin perustamista kuitenkin lykättiin, ja hädän tullessa pitäjäläiset auttoivat toisiaan ja lainasivat viljaa naapureilta sekä Tornion kauppiailta. 1830-luvun alussa olleet katovuodet saivat ihmiset vakuuttuneiksi viljaväestöjen tarpeellisuudesta. Varsinainen päätös oman pitäjänmakasiinin perustamisesta tehtiin 1838, mutta rakentamiseen ryhdyttiin vasta 1847. Valmistuttuaan makasiini oli 1500 tynnyrin vetoinen ja sen paikaksi päätettiin Kirkonmäki.

Alatornion talolliset velvoitettiin osallistumaan makasiinin viljaväestöjen kartuttamiseen mantaalien mukaan. Samoin talolliset vastasivat rakennuskustannuksista kukin mantaaliensa mukaan. Alator-

nion makasiinin tilikirjat ovat säilyneet osittain ja niistä vanhin on vuodelta 1848. Kirjojen mukaan makasiinista lainattiin siemenviljaa talollisilla ja avustettiin kunnan kaikkein köyhimpiä korvauksella. Alatornion kirkonmäellä on ilmeisesti ollut useampia makasiineja, koska vuonna 1858 huuto-kaupattiin yksi näistä poissiirrettäväksi. Lisäksi perimätiedon mukaan nykyisen Ruotsin saaristossa Sandskärissä on kalastajien käytössä ollut kappeli, jonka kerrotaan olleen alkujaan Alatornion Kirkonmäellä makasiinina. Kyseinen saari oli ennen alatorniolaisten kalastajien tukikohtana.

Ilmeisesti pankkitoiminnan ja sosiaalihuollon kehittyminen 1900-luvun alkupuolelta lähtien vähensivät pikkuhiljaa pitäjänmakasiinien merkitystä. Tilikirjojen viimeiset merkinnät ovat 1920-luvun taitteesta.

Sotien jälkeen ja erityisesti 1950-luvun aikana maassamme nousi voimakas kotiseutuhenkisyys, jonka myötä tyhjilleen jääneet lainajyvämakasiinit muutettiin museoiksi. 1960-luvun alussa entinen osuuskunnan omistama Alatornion lainajyvämakasiini siirtyi pitäjänseuran omistukseen, ja pitäjänmuseon toiminta aloitettiin. Makasiini muutettiin museokäyttöön ja avattiin 1964. Museotoiminta jatkuu edelleen. Vuonna 1998 perustettiin Tornion Kotiseutuseura ry jatkamaan edeltäjiensä Tornion museo- ja kotiseutuyhdistys ry:n ja Alatornion pitäjänseura ry:n työtä.

Lainajyvämakasiini on kaksikerroksinen suorakaiteen muotoinen kookas rakennus, jonka molemmissa päädyissä on ovet ja sivuilla pieniä ”lunkkia”. Makasiinissa on leveä punamullattu vaakalaudoitus. Ovilla on jäljellä komeat puulukot. Sisätiloista on purettu kookkaat viljalaarit ja ne on muutettu näyttelytiloiksi.

Rakennus on korkealla paikalla Kirkonmäellä. Sitä ympäröi hiekkatie ja eteläpuolella kulkee rautatie Ruotsiin. Rakennusta ympäröi Alatornion hautausmaa. Alatornion kirkko sijaitsee rakennuksen pohjoispuolella 150 m päässä.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Museokohde.

Vuonna 1847, talkoilla rakennettu ns. lainajyvämakasiini, joka nyt toimii museona.

Osa Alatornion kirkon ympäristöä.

RKY -kohde (Alatornion kirkko ympäristöineen)

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Puuluoto ja Röyttä

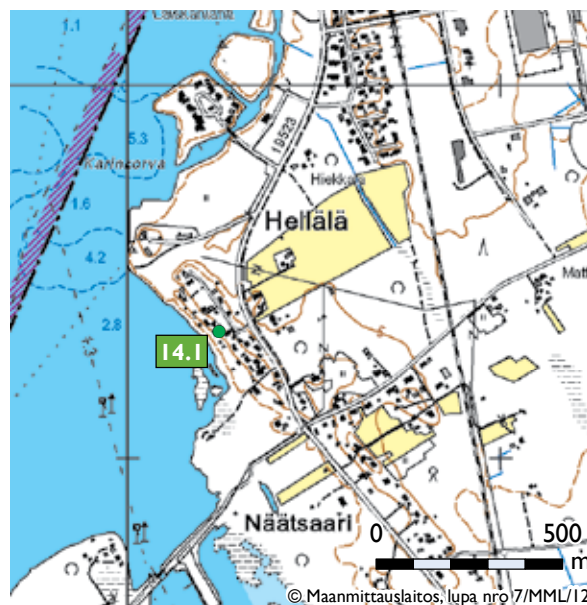
Puuluoto sijaitsee Pirkkiön kylän eteläpuolella. Puuluodon asuinalue rakentui teollisuustyöväestön asutettua aluetta. Monet muuttivat Puuluotoon Kuusiluodon sahayhdyskunnasta sen tuhouduttua Lapin sodassa. Nykyisin puuluotolaisten työnantaja, Outokummun terästehdas, sijaitsee lähellä Röyttän aluetta. Puuluodossa maaston pinnanmuodostus on mäkiä, mutta toisaalta meren rannan läheisyydestä johtuen alue on hyvinkin merellinen. Letossa sijaitsee pienvenesatama ja Mustalahden ranta-alueelle on huvila-asutusta. Puuluodossa sijaitsee myös hiihtokeskus.

Röyttä on vanhaa teollisuusaluetta ja alueella oli aikoinaan sahayhdyskunta. Sahojen lakkauttamisen myötä puunjalostusteollisuudesta siirryttiin metalliteollisuuteen. 1960-luvulta lähtien Outokummun ferrokromi- ja jaloterästehtaat ovat laajentuneet alueella ja asutus on vähentynyt Röyttässä. Meren rannalla on ollut 1700-luvulta lähtien satama, jonne on rautatieyhteys. Outokummun lisäksi Röyttässä on erilaista teollista yritystoimintaa.

Kuva 122. Tornion Röyttän vanhan sahan alueen rakennukset väistyvät lähitulevaisuudessa teollisuuden tieltä. Lentokuva Vallas Oy 2011.

Esiteltävät kohteet

Kartta 28. Puuluodon kohteet.

14.1 Mäkiranta

14.1 Mäkiranta

Asuinrakennus on valmistunut 1800-luvun lopulla, mahdollisesti jo 1870-luvulla. Talossa tiedetään asuneen aikaisemmin ainakin Piuva-, Perkiö- ja Poikela-nimisiä sukuja. Nykyiselle omistajalle pihapiiri siirtyi 1980. Hellälän alueen mäkituvat olivat Pirkkiön jakokunnan omistamilla mailla aina 1960-luvulle asti. Mäkiranta on ollut yksi näistä mäkituvista.

Kuva 123. Mäkirannan päärakennus. LKYT 2007.

Asuinrakennus on 1870-luvulta ja sitä käytetään edelleen asuinrakennuksena. Kyseessä on 1800-luvun lopun rakennus, jossa on hyvin säilynyt ajan tyyli. Rakennusta on jatkettu pohjoisen suuntaan ja kattoa korotettu vuosina 1983–1984. Jatko-osa sopeutuu hyvin vanhaan rakennukseen. Kuistissa on valkoiset peilipariovet, joihin liittyy valkoiset vuorilaudat. Rakennuksessa on 1920-luvun T-mallin ikkunat, joiden ylimmäinen ruutu on jaettu kolmeen osaan listoilla. Ullakolla on kaksiruutuiset haukanikkunat. Kuistin sivuilla on kuusiruutuiset ja edessä ulko-oven molemmin puolin kolmiruutuiset ikkunat. Lisäksi ulko-oven yläpuolella on pieniä lasiruutuja kahdessa kerroksessa. Ylimmäinen kerros mukaillee kuistin kattoa ja on kolmion mallinen. Ikkunapuitteet ovat alkuperäiset, valkoiset karmit ja vuorilaudat. Sisällä on alkuperäiset kattolaudat ja hirret. Rakennuksessa on toimiva alkuperäinen leivinuuni.

Pitkä ulkorakennus kylätien reunassa rajaa pihapiiriä idässä. Rakennus on vuodelta 1920. Alkujaan ulkorakennus sisälsi puoji-, talli- ja liiteriosat. Pihanpuoleisessa julkisivussa on neljä keltaista, vaakaneloitua ovea, joissa valkoiset vuorilaudat. Kolmen oven päällä on kapeat kolmiruutuiset ikkunat. Rakennus on maalattu punamullalla 2006.

Vaja (navetta) on rakennettu 1800-luvun lopulla. Samansuuntaisesti, mahdollisesti tämän rakennuksen jatkeena on ollut pieni muutaman lehmän navetta. Pihassa on ollut pieni navetta ennen sotia, mutta se on purettu heti sotien jälkeen. Tilalla ei ole harjoitettu varsinaisesti maataloutta. Vaja on tehty rinteeseen ja siinä on korkea luonnonkiviperusta.

Mäkirannan kohdalla oli myös Torniojoen uiton erottelupaikka. Erottelu oli merkittävä työllistäjä alueella kesäisin. Näillä merenrantatonteilla ja lähialueella on asunut pääasiassa merenkulkijoita, mm. luotseja ja sahateollisuuden työntekijöitä. Upea merenrantatontti on maastoltaan mäkinen, kallioinen ja luonnonmukainen. Pihapiiri sijaitsee aivan Torniojoen suulla, meren rannassa. Rakennukset rajaavat umpipihaa neljältä suunnalta. Yk-

si rakennuksista on naapuritalo Vilhonranta, joka sijaitsee pihasta katsoen etelässä. Asuinrakennus on länsisivulla, pieni piharakennus pohjoissivulla ja pitkä varistorakennus itäisivulla pihaa. Piha rajoittuu idässä Helläläntiehen ja lännessä Perämeren rantaa. Rakennusryhmä kuuluu Näätösaaren kylään, vaikka onkin Pirkkiön tilallisten entisiä maita. Lähiympäristössä pohjois-etelä-suunnassa on aikanaan ollut Helläläntien varressa tiivis ja yhtenäinen vanha kylämiljö. Nyt kokonaisuudesta on jäljellä vain muutama pihapiiri.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

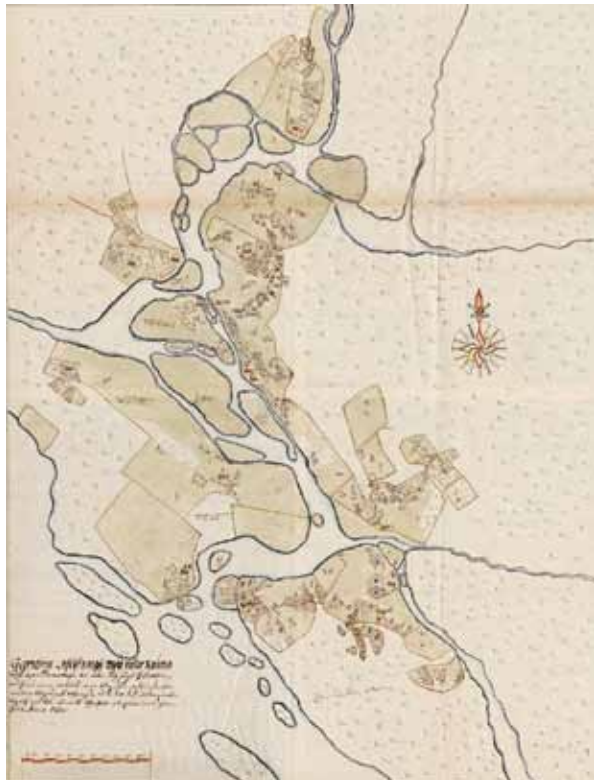
1870-luvulla rakennettu torppa, joka on liittynyt uittoon, satamaan, kalastukseen ja merenkulkuun.

Hyvin säilynyt pihapiiri.

Alueen kokonaisuus rikottu uudisrakentamisella.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Raumo

Kuva 124. Ote Ala-Raumon isojakokartasta vuodelta 1681. Kansallisarkisto.

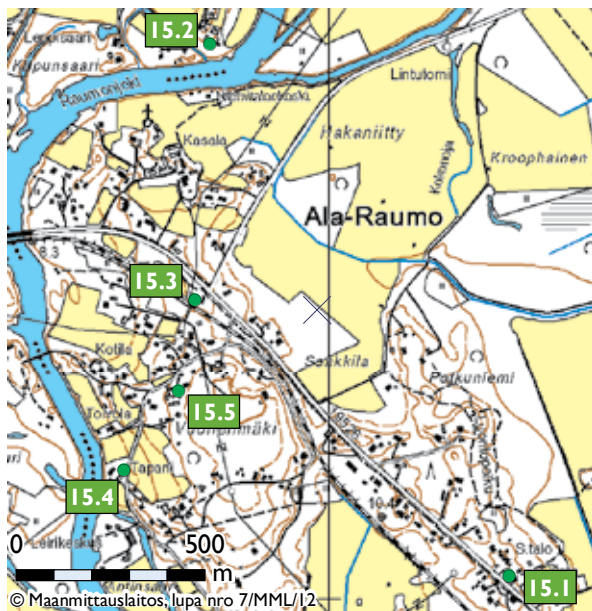

Kuva 125. Raumon vanha kylämaisema. Tiina Elo 2011.

Raumo on vanha maaseutumainen tiheästi asuttu kylä, joka jakautui Ala- ja Yli- Raumoon jo 1600-luvun alussa. Raumon asutus on muodostunut vanhan pohjanmaan tien ja alueella virtaavien vesistöjen varrelle.

Raumon idylliseen maalaismaisemaan kuuluu yhä toiminnassa olevia maatiloja peltoineen sekä vanhat kumpuilevassa maisemassa mutkittelevat kylätiet. Raumolla, Tornionjoen suistoalueella, asuin- ja luonnonympäristöä muokkaavat monet pienet joet ja putaat. Kumpuilevaa kylämaisemaa halkoo nykyisin moottoritie. Raumosta on muodostunut eräänlainen maaseudun ja taajama-asutuksen kohtauspaikka.

Esiteltävät kohteet

Kartta 29. Raumon kohteet.

- 15.1 Raumon nuorisoseuratalo
- 15.2 Niemitalo
- 15.3 Alavallo
- 15.4 Ylipartanen
- 15.5 Mäkitalo

15.1 Raumon nuorisoseuratalo

Raumon nuorisoseura aloitti toimintansa 1898 ensin Alatornion nuorisoseurana, jonka nimi muuttui Raumon nuorisoseuraksi 1908. Raumon nuorisoseuran ensimmäisenä esimiehenä toimi opettaja Otto Salonen. Seura toimi aluksi vuokratiloissa Kulmunin, Tapanheikin ja Lankilan taloissa. Oman toimitalon rakentamisesta päätettiin lokakuussa 1898 ja tehtävää varten valittiin toimikunta. Yhdistys osti Kulmunin talon pirtin ja ilmeisesti siitä saadut hirret käytettiin nuorisoseuran rakentamiseen. Talokas Erkki Anundi oli veistänyt puusta pienoismallin, joka oli nykyisen seuratalon mallinen ilman pukuhuoneita. Rakennusta ryhdyttiin tekemään tämän mallin mukaisesti Kanniaisen talosta vuokratulle maalle. Raumon nuorisoseuran talo valmistui jo 1900. Etupuolelle lisättiin vielä kuisti 1902 ja rakennus maalattiin 1905.

Raumon nuorisoseuran toiminta oli vilkasta aina 1930-luvun loppupuolelle asti. Seuratalo oli talvisodan aikana Karjalan kannakselta evakuoitujen kutomon hallussa sekä jatkosodan aikana saksalaisten sotilaiden majoitustilana ja lääkevarastona. Sodan päätyttyä rakennus oli rappiolla ja lisäksi se kärsi suuria vaurioita Lapin sodan alkuvaiheessa. Muun muassa ikkunat ja kalusteet tuhoutuivat ja seiiniin tuli reikiä, jotka ovat vieläkin havaittavissa. Rakennuksessa on järjestetty lukuisia iltamia, tansseja ja urheilutapahtumia. Nykyisin rakennusta vuokrataan erilaisten juhlien pitopaikaksi.

Nuorisoseura on iso hirsirunkoinen rakennus, jonka etupuolen syvennyksessä on terassiosa. Ulkokuuraus on pysty-vaaka-pysty-laudoitusta ja päätykolmiossa on vielä vinolaudoitusta. Vuoraus tekee kookkaasta rakennuksesta ilmeikkään. Taloon on tehty paljon erilaisia korjauksia 1980- ja 1990-luvulla, mutta siinä on säilynyt hyvin 1900-luvun seurantalohenki. Pihanpuoleisella sivulla on kahdet puiset, vanhat peilipariovet. Sisätilojen väliovet ovat vanhoja ja kunnostettuja. Lisäksi on säilynyt hyviä yksityiskohtia, mm. peltiuuni. Ikkunat ovat kuusiruutuiset. Rakennuksessa on keskuslämmitys.

Alun perin rakennuksen vieressä oli Raumonjärvi, joka kuivattiin 1950-luvulla jokia ruoppaamalla.

Rakennuksen ympäri kiertää sepelöity pihatie. Uusi varasto on rakennettu piha-alueelle 1995.

Valaistu latu ja luontopolku lähtevät pihasta. Raumontie kulkee rakennuksen takapuolelta.

Rakennus sijaitsee Raumon kylässä Raumontien varrella. Tornion keskusta on matkaa 7 km. Kemi-Tornio-moottoritie on kilometrin päässä ja vaikuttaa Raumon kylämaisemaan. Lähiympäristössä on omakotitaloasutusta ja peltoja.

Kuva 126. Raumon nuorisoseurantalo. LKYT 2006.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Raumon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

15.2 Niemitalo

Niemitalo kuuluu Alaraumon vanhimpiin tiloihin ja sen historiaa voidaan seurata 1600-luvun alkupuolelle asti. Pihapiiri sijaitsee korkealla mäellä Alaraumon kylämaisemassa, mikä on myös osoitus vanhasta asuinpaikasta. Niemitalon pihapiirissä on kaksi asuinrakennusta, navetta, talli-puoji ja kaksi aittaa. Vanhin on noin 1850-luvulta oleva asuinrakennus. Vanhempi asuinrakennuksista on ollut viimeksi kokonaan asuttuna 1940-1941 ja sen jälkeen rakennus on ollut pääosin asumattomana. Uudemmassa asuinrakennuksessa on vakituinen asuminen loppunut noin 1988 ja tämän jälkeen se on ollut suurimmaksi osaksi tyhjiällä ja kesäkäytössä. Rakennuksissa on säilynyt paljon vanhoja yksityiskohtia.

Vanhempi asuinrakennus on punamullattu, perinteinen paritupa, jossa on sekä nuorempaa vaakaponttilaudoitusta että toisessa päässä vanhempaa pystyvuorausta. Nurkasalvokset on koteloitu vaakalaudoituksella ja ne muodostavat pilasterimaiset korostukset julkisivuun. Räystäään alusta on mielenkiintoisesti laudoitettu umpeen. Yksinkertainen umpikuisti on lisätty rakennukseen myöhemmin. Ikkunat ovat pääasiassa T-mallin ikkunoita, joihin ei liity koristeemoja. Talo on tyypillinen 1800-luvun puolivälin asuinrakennus.

Uudempi asuinrakennus on 1900-luvun taitteesta ja rakennettu kahdessa tai kolmessa osassa. Se on suorakaiteen muotoinen perinteinen rakennus, jossa on umpikuisti. Rakennuksessa on pystypeiterimalaudoitettu ja talonpoikaisklassistiset ikkunakoristelut sekä puinen pystylaudoitettu ulkovi ja sisällä alkuperäisiä peiliovia. Ikkunat ovat neli- ja kuusiruutuisia, alkuperäisiä ja yläosassa

Kuva 127. Niemitalon vanhempi asuinrakennus. LKYT 2006.

on koristeelliset kaksiruutuiset haukanikkunat. Leivinuuni on rakennettu noin 1920–1930. Sen muurareina toimivat Heikurin veljekset. Lisäksi on kaksi kakluunia ja puuhella, näistä ovat tosin piiput sortuneet. Sähköt on asennettu pihapiiriin jo 1920-luvulla.

Pihassa on suorakaiteen muotoinen talli-puoji-rakennus, jossa on erillinen porstuaosa. Rakennus on lautaosaltaan tehty noin 1910, hirsiosa mahdollisesti jo aikaisemmin. Pihanpuoleisessa julkisivussa on kolmet vaakalaudoitettavat ovet ja yhden pariovet ja lisäksi moniruutuiset heikkokuntoiset ikkunat. Pihapiirin navetan hirret on ostettu Arpelan koululta ja se on rakennettu 1927. Hirret olivat jääneet yli koulun rakentamisesta. Lehmienpito on loppunut noin vuonna 1975. Kyseessä on hirsinen navettarakennus, jonka takapuolella on myöhemmin rakennettu pikkutalli ja lammaslätti. Navetassa on vaakalaudoitettavat ovet sekä kapeita neliruutuisia ikkunoita.

Niemitalon pihapiiriin kuuluu kaksi komeaa aittaa, pienempi kaksikerroksinen aitta ja sen vieressä toinen huomattavasti isompi kaksikerroksinen aitta. Pienemmän pystylaudoitetuissa ovissa on vanhat sepän tekemät lukot. Rakentamisvuosi on noin 1850 ja se on siirretty nykyiselle paikalle 1900-luvun alussa. Korkeampi kaksikerroksinen aitta on myös rakennettu 1800-luvulla. Peltikatto laitettiin vuonna 1995. Aitta on kohtalaisessa kunnossa. Sen pystylaudoitetuissa ovissa on myös sepän takoma lukko. Molemmissa aitoissa on kauniisti muotoillut hiirilaudat.

Pihapiiriin kuuluu kuusi vanhaa rakennusta ja uusi saunarakennus. Nykyisellään kokonaisuuden yleisilme on heikko, mutta se edustaa Raumon kylälle tyypillistä vanhaa pihapiiriä. Rakennukset muodostavat neljältä suunnalta rajoittuvan umpi-pihan, joka on tyypillinen vanha alatorniolainen rakennuskokonaisuus. Pihaan johtaa Niemitalontie, jonka varrella on myös vuonna 2002 valmistunut asuintalo. Asuinrakennusten takana kasvaa isoja puita, kuusia, koivuja, mäntyjä ja pihlajia. Pi-

Kuva 128. Niemitalon uudempi asuinrakennus. LKYT 2006.

han reunalle on rakennettu uusi sauna, hyysikkä ja kasvihuone. Pihassa on myös kaivo. Tornion keskusta on matkaa noin 5 km. Raumonjoki virtaa noin 100 metrin päässä. Rakennusten ympärillä on peltoja.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Raumon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

15.3 Alavallo

Pihassa on kolme rakennusta, sekä pieni leikkimökki ja toimiva pihakaivo. Rakennukset rajaavat pihaa kolmelta sivulta ja Raumontien puolella on piha-aita. Asuinrakennus on pihan itäisivulla, talli eteläisivulla ja navetta länsisivulla. Leikkimökki on navetan vieressä, sen pohjoispuolella. Kaivo on navetan edessä. Piha on tasainen nurmipiha. Ympäröivään maastoon verrattuna pihapiiri sijaitsee mäellä, näkyvällä paikalla Heinijänkätien risteyksessä. Pihapiirin eteläpuolella kulkee rautatie. Raumontien pohjoispuoli on tiheään asuttua sekä uutta että vanhaa rakennuskantaa.

Asuinrakennus on valmistunut 1800-luvun ensimmäisinä vuosina. Talo on siirretty Vallonsaaresta noin 1900 suuren tulvan jälkeen nykyiselle paikalle silloisen Raumonjärven rannalle. Entinen Kemi-Tornio-tie on kulkenut aivan talon ja navetan päädystä. Tiessä oli tuolloin mukulakivipohja. Alavallossa asuttiin vakituisesti 1980-luvulle asti, mutta nyt sitä käytetään kesäasuntona.

Talo on kohtalaisen kokoinen peräpohjalainen paritupa. Asuinrakennuksessa on eteisen molemmin puolin kookkaat huoneet, pirtti ja ns. kesäpuoli. Porstuasta pääsee suoraan pieneen keittiöön. Sisätiloissa on alkuperäisiä peilipaneeliovia. Eteläpäädyssä on koristeelliset T-malliset ikkunat ja pohjoispäädyssä kuusiruutuiset ikkunat, joissa on koristeellinen niskalauta. Kuistissa on moniruutuiset sirot ikkunat. Eteläpäädyn pirtissä on iso pe-

Kuva 129. Alavallon päärakennus. LKYT 2007.

räpohjalainen uuni, jota on korjattu vanhaa mallia mukaellen. Keittiössä on puuhella ja kesäpuolelle on suunnitteilla takka.

Navetta on rakennettu 1800-luvun alussa. Se on hirsirunkoinen, korkealla kivijalalla oleva navettarakennus, joka on ollut aikaisemmin kolmanneksen pidempi. Itäisivulla on pystylaudoitettut pariovet ja kaksi pientä T-mallista ikkunaa. Pohjoispäädyssä on puolipyöreä ikkuna päätykolmiossa. Saunassa on kiuas ja muuripata. Rakennus sopii hyvin pihapiiriin ja Raumon kylämaisemaan.

Pihapiirin kolmas rakennus talli-puuvaja on rakennettu 1800-luvulla. Nykyisin sitä käytetään varastona. Hirsistä tallirakennusta on jatkettu myöhemmin rankorakenteisena. Pohjoissivulla on kaksi oviaukkoa, joista toisessa on pariovi. Ovien yläpuolella on neliönmuotoiset lunkat. Rakennuksen pohjoissivulla ja länsipäädyn päätykolmiossa on T-mallinen ikkuna. Rakennus on äskettäin kunnostettu.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Raumon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 130. Alavallon pihapiirin talusrakennuksia. LKYT 2007.

15.4 Ylipartanen

Tilasta käytetään myös nimeä Tapani. Tila on ollut nykyisellä suvulla vuodesta 1912. Nykyiselle omistajalle se on siirtynyt 1918 omistajan miehen isältä Niilo Ylipartaselta (s.1876). Ylipartasella on nykyisin kaksi eri omistajaa ja pihapiiriä asutaan edelleen ympärivuotisesti.

Päärakennuksen kanssa samaan pihaan kuuluu navetta- ja varasto(talli)rakennus. Varaston takana on pieni peltinen autotalli. Pihan itäreunasta on purettu iso rakennus. Aikanaan kokonaisuus on ollut umpipiha. Navetan takaa on purettu myös kaksi aittaa. Rakennukset sijaitsevat Alaruumolla, Antinsaarentien varrella, Raumonjoen törmällä. Pihaan menee pieni hiekkatie. Päärakennuksen takana kasvaa pihlajia, tuomia, koivuja, mäntyjä, herne- ja sireenipensaita sekä marjapensaita. Ympäriällä on peltoalueita. Lähiympäristössä on maalaismaista omakotitaloasutusta.

Asuinrakennuksen on rakentanut kauppias Linros 1831. Kyseessä on iso hirsirunkoinen asuinrakennus, jossa on korkea luonnonkivistä muurattu kivijalka ja mansardikatto. Umpikuisti on uusittu, mutta sen katto jäljittelee hauskasti rakennuksen mansardikattoa. Päärakennus on pystypeiterimalaudoitettu ja nurkkasalvokset on myös vuorattu voimakkaalla pilarimaisella pystylautakorostuksella. Pilarien päähän muodostuvat kissanpenkit. Päädyssä on jälkepäin tehty kellariosa. Takana ja edessä katolla on frontoni. Talossa on ristijakoiset, neliruutuiset, vanhat ikkunapuitteet, joiden laset on uusittu. Leivinuuni on sotaa edeltävältä ajalta. Rakennus on hyväkuntoinen ja kahden omistajan käytössä.

Pihapiirissä on lisäksi navetta-, sauna-, lato- ja lantahuone, joka tuhoutui tulipalossa kokonaan 1970, vain kiviosa säilyi. Navettaosa on muurattu luonnonkivistä ja tulipalon jälkeen rakennuksen muut osat uusittiin. Lehmien pito on loppunut noin 1986. Rakennus toimii tällä hetkellä varastona ja saunaa käytetään kesäisin. Navettaosan jatkoksi on tehty myöhemmin lantahuone. Ikkunat ovat kaksi- ja kolmiruutuisia. Liiteri-talli-varasto on suorakaiteen muotoinen rakennus, jossa on osittain luonnonkivistä muurattu kivijalka. Rakennuksessa on ennen ollut talli, nykyisin se on vain varastokäytössä.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Ala-Raumon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 131. Ylipartasen päärakennus. LKYT 2006

Kuva 132. Päärakennuksen takajulkisivu. LKYT 2006.

15.5 Mäkitalo

Mäkitalo on myös Raumon kylän vanhoja tiloja, jonka vaiheet tunnetaan 1600-luvulta lähtien. Edellinen omistajasuku oli Piessan suku. Pihan rakennukset muodostavat umpipihaan ja pihaan kuuluu myös kylätien varrella oleva aittarakennus. Pihapiirin läheisyydessä on noin 1960 rakennettu omakotitalo. Pihaan johtaa sepelöity tie, jonka varrella on isoja mäntyjä. Tie kiertää pihan läpi takaisin kylätielle. Päärakennuksen edessä on useita kukkapenkkejä, pihlajia ja koivuja. Kesäpirtin takana on kuusimetsää. Rakennukset sijaitsevat Alaruumolla, Antinsaarentien varrella. Lähiympäristössä on maalaismaista omakotitaloasutusta.

Asuinrakennus on valmistunut 1850 ja siirretty nykyiselle paikalle 1890. Kuisti on ollut ennen talon päädyssä ja sen oikeanpuoleinen ikkuna on ollut ummessa. Asuinrakennus on ollut välillä tyhjillään lähes 10 vuotta, mutta uudelleen asumiskäytössä vuodesta 1996 lähtien. Kyseessä on suorakaiteen muotoinen perinteinen asuinrakennus, jossa on umpikuisti. Kuistin räystäässä on pitsikoristelu ja pyörökaaren muotoiset ikkunat kuusiruutuisien ikkunoiden päällä. Lisäksi kuistissa on alkuperäiset peilipariovet. Kokonaisuus on hauska ja antaa koristeellisen vaikutelman. Sisätiloissa on säilynyt yksi vanha väliovi. Leivinuuni on uusittu noin 1930–40 ja tuolloin pienennetty alkuperäi-

Kuva 133. Mäkitalon päärakennus. LKYT 2006.

sestä. Ikkunoita on uusittu pikkuhiljaa takaisin kuusiruutuisiksi. Ullakon ikkunat ovat edelleen vanhat. Päärakennuksessa on yksinkertainen vaakaponttilaudoitus, johon liittyy pystylaudoitettut nurkkasalvokset.

Pihapiirin muita rakennuksia ovat suorakaiteen muotoinen ulkorakennus, jossa on kesäpirtti ja varasto. Se on rakennettu 1800-luvun lopulla. Rakennuksen toinen pääty on tuotu meren saaresta. Samoin navettarakennus on 1800-luvun lopulta. Siihen on tehty lisäosa itäpäätyyn 1955. Lehmien pito on loppunut 1981. Pitkän suorakaiteen muotoisen navettarakennuksen länsipäädystä on korkea luonnonkivisokkeli. Tallirakennus on valmistunut 1952. Viimeinen hevonen oli tilalla vielä 1990-luvulla. Vuonna 2004 talliosaan on tehty autotalli. Rakennuksen toisessa päädystä on käytössä oleva kellari. Pihapiiriin liittyy lisäksi Antinsaarintien varressa oleva komea kaksikerroksinen aittarakennus, jossa on vaakalaudoitettut puuovet ja pystypeiterimalaudoitus.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Ala-Raumon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kaakamo

Kaakamo sijaitsee meren välittömässä tuntumassa niemellä, jonka Kaakamojoki halkaisee. Kaakamoniemi ulottuu Kemijoen suualueelle ja oli aikaisemmin Ruotsin itäisin rajakylä Länsipohjassa. Kaakamolaiset ovat eläneet merestä ja lohenkalastus oli ennen tärkeässä asemassa. Samoin kalastettiin mereltä silakkaa ja muikkua. Kylä sijaitsee Tornion ja Kemijoen puolivälissä, joten kaupunkiasiat hoituvat molemmissa kaupungeissa. Kylällä harjoitetaan edelleen vähäistä maataloutta ja ammattimaista kalastusta. Kaakamon ranta-alueilla on myös vanhaa huvila-asutusta.

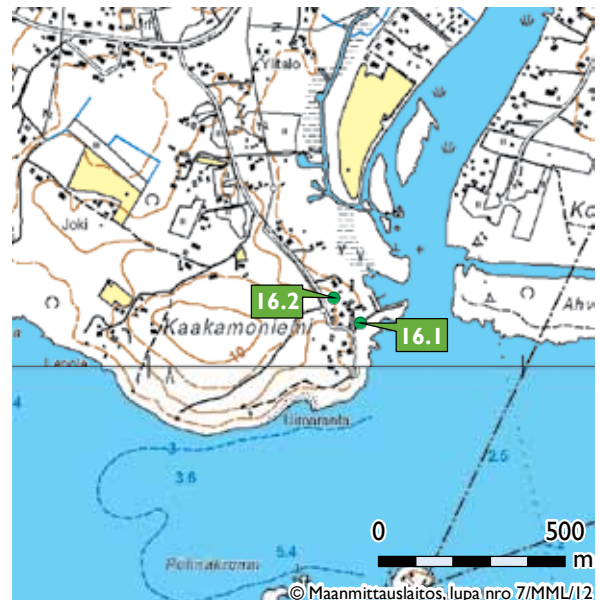

Kuva 134. Kaakamon merinäkömää. Tiina Elo 2011.

Kuva 135. Kalmin huvila on valmistunut 1908 Eveliina ja Einar Kalmin rakennuttama. Huvilan malli saatiin Härnösandista. Minna Heljala 2011.

Esiteltävät kohteet

Kartta 30. Kaakamon kohteet A.

16.1 Kalasatama
16.2 Kalaranta

16.1 Kalasatama

Kaakamolaisten pato- ja merikalastuksen tärkeimpänä tukikohtana on vuosisatojen ajan ollut Niemennokalla sijaitseva kalasatama. Sen maasto on kuivaa nurmen peittämää soraista ja hienohiekaista ranta-aluetta, joka laskee loivasti mereen. Kalakenttä on koko kylää palveleva yhteismaa, samoin kuin Kaakamojoen suuhun rakennettu venevalkama. Kalakenttä muistutti vielä 1940-luvulla hirsi- ja lautarakenteisine vahtitupineen, pirtteineen, kala-aittoineen, varastoineen, kellareineen ja verkonkuivaustelineineen pientä itsenäistä kesäkylää. Kalasatama on aina liittynyt erityisesti merikalastukseen, lohien, taimenen, silakan ja muikun pyyntiin. Kalakentän työt olivat moninaiset. Patoisännän harkinnan mukaan kullekin Kaakamon yhdeksälle lohimanttaalitalille oli ennen kalastuskauden alkua jaettu velvoitteet, joiden mukaan koko pyyntiaika juhannuksen alusviikolta lokakuun puoliväliin toimittiin. Kalastuskauden aikana Niemennokka oli vilkas paikka aamuvarhaisesta iltamyöhään. Kemijokisuulla oli Kaakamon lohipato 1950-luvulle asti.

Kalasataman rakennuksilla on vielä nykyisinkin käyttöä, mutta niiden merkitys on huomattavasti vähentynyt kalastuselinkeinoon hiipumisen myötä. Rakennukset ovat tiiviisti noin hehtaarin alueella. Satamaan tullaan sepelöityä tietä ja siellä on edelleen 9 kala-aittaa, vahtitupa ja kalojen säilytykseen tarkoitettu kalatupa. Rakennukset muodostavat hienon vanhanaikaisen kalasatamamiljöön. Ne ovat pääasiassa pystylaudoitettuja ja päre- tai lautakattoisia. Ranta-aittoja on korjattu vuodesta 1986 lähtien Museoviraston ja Tornion kaupungin tukemilla varoilla. Osa aitoista on edelleen käytössä. Kaikki rakennukset on hiljattain punamullattu. Alkujaan ne ovat olleet maalaamattomia.

Alueella on kolmet verkkojen puhdistustelineet ja vanha puinen soutuvene. Samassa rannassa sijaitsee nykyisin Kaakamoniemen venesatama. Alueella on merenrantakasvillisuutta, katajia, pihlajia ja koivuja. Rakennukset sijaitsevat Kaakamon kylän, Kaakamoniemessä. Tornion keskustaan ja Kemiin on matkaa noin 19 km. Kemi-yhtiö (nykyinen Metsä-Botnia) näkyy Kemin puoleisella rannalla. Lähiympäristössä on omakotitaloja ja kesämökkejä. Kaakamon yleinen uimaranta on alueen eteläpuolella.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Kaakamoniemen kokonaisuutta.

*RKY -kohde (Perämeren kalasatamat ja kalastustukikohdat).
Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.*

Kuva 136. Kaakamoniemen kalasatamaa. Henri Nordberg 2012.

Kuva 137. Kaakamoniemen kalasataman aittoja. LKYT 2006.

16.2 Kalaranta

Pihapiiri on ostettu Edla Ailinpietin perikunnalta 1972. Tätä ennen se oli ollut vuosikymmenet tyhjiällä.

Kalaranta on mahdollisesti ollut kalastajan asuintorppa ja rakennettu 1800-luvun puolivälissä. Ailinpietit ovat olleet vanhaa kaakamolaista kalastajasukua. Pihapiiristä on purettu navetta ja sen paikalla on nykyisin perunamaa. Pihassa on ollut myös tiilenpolttuuni. Kalasatamantie on kulkenut pihan läpi vuoteen 1956. Pihapiiriin kuuluu päärakennus, kesäpirtti-liiteri, talli-puoji, sauna,

Kuva 138. Kalarannan päärakennus. LKYT 2006

Kuva 139. Kalarannan pihapiiri. LKYT 2006.

vaja ja grillikota. Päärakennuksen takana on marjapensaita ja edessä perunamaa. Kesäpirtin päädysssä kasvaa isoja vuorimäntyjä. Rakennukset sijaitsevat Kaakamoniemen törmällä merenrannalla. Pihapiiri on aivan Kaakamon kalakentän ja venesataman läheisyydessä. Sekä Tornioon että Kemiin tulee matkaa noin 19 km.

Kyseessä on suorakaiteen muotoinen, pienikokoinen asuinrakennus, jossa on korkea umpikuisti. Vuorilaudoitus on moni-ilmeinen pysty-vaakapysty-tyyppinen ponttilaudoitus. Puiset peilipariovet ovat alkuperäiset, ainoastaan yksi ovista on uusittu. Rakennuksessa on kuusiruutuiset uusitut ikkunat ja kuistissa pariovien yläpuolella on yhdeksänruutuinen ikkuna. Sähköt on asennettu taloon jo ennen sotia. Vanhaa leivinuunia käytetään ainoastaan lämmitykseen.

Ulkorakennuksia on kaksi. Toinen on alkujaan ollut hevostallina ja puojina. Sen rakentamivuosi ei ole tiedossa ja sitä käytetään nykyisin varastona. Musta huopakatto on korjattu 1972 ja ulkovuori noin 1995. Toinen ulkorakennus on toiminut liiterinä ja kesäpirttinä. Sen huopakatto korjattiin noin 1996. Rakennuksessa on hauska avokuisti. Kesäpirtin uuni on purettu. Pihapiiri on hyvin hoidettu ja sitä käytetään nykyisin loma-asuntona.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Voi liittyä myös kala-aittoihin.

Osa Kaakamoniemen kokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Esiteltävät kohteet

Kartta 31. Kaakamon kohteet B.

16.3 Mäkianttila

16.4 Mäkikorttila

16.5 lisakka

16.6 Kaakamon työväentalo

16.7 Alalääkkölä

16.3 Mäkianttila

Päärakennus on valmistunut noin 1880 ja pihan puojirakennus samoihin aikoihin. Navettarakennus on valmistunut 1937 ja kesäpirtti-makasiini 1939. Pihaan kuuluu myös kalatarvikeaitta, kellari, elohuone pihakaivo ja uudempina rakennuksina autotalli, sauna ja leikkimökki. Pihapiiri on omistajan synnyinkoti.

Rakennukset muodostavat umpipihan. Pihalla on paljon kukka- ja pensasistutuksia, pihlajia, koivuja, kuusia ja lehtikuusia. Marjapensaat ja mansikkamaat ovat päärakennuksen takana ja kasvimaa saunan vierellä. Rakennukset sijaitsevat Kaakamon kylässä, Tornion ja Kemiin on matkaa 15 km. Lähiympäristössä on maaseutumaista omakotitaloasutusta.

Asuinrakennus on ollut 1880-luvulta lähtien asumiskäytössä, tosin välillä tyhjillään 5–6 vuotta, mutta silloinkin kesäkäytössä. Peruskorjaus on tehty vuosina 1970–71, jolloin asuinrakennusta jatkettiin, vedettiin vesijohto ja viemäri sekä tehtiin sauna. Mäkianttilan päärakennus on suorakaiteen muotoinen, perinteinen asuinrakennus, johon liittyy erikoinen mutterikuisti. Kuistin katto on monimuotoinen aumakatto, jossa on frontoni. Vuorilaudoituksessa on uusrenessanssille tyypillinen pysty-vaaka-pysty-jako, johon on vielä lisätty koristeellinen listoitus. Ikkunoiden päällä on talonpoikaisklassismille tyypilliset kolmiot koristeena. Uusitut neliruutuiset ikkunat ovat malliltaan risti-ikkunoita. Kuistin pariovien päällä ja sivuilla on useita pieniruutuisia ikkunoita. Ullakolla on koristeelliset pieniruutuiset haukanikkunat.

Pihapiirin toinen asuinrakennus on toiminut kesäpirttinä (pihatupa) ja rakennettu 1939. Kyseessä on suorakaiteen muotoinen, perinteinen rakennus, jossa on umpikuisti. Pystypeiterimalaudoitettussa kesäpuolessa on 1930-luvulle tyypilliset T-malliset ikkunat. Rakennus on korjattu 1962 ja on edelleen kesäkäytössä. Rakennuksen toisessa päässä on varasto, ns. makasiini ja siinä vaakalaudoitettu pariovet.

Navettarakennus on valmistunut 1937. Lehmien pito loppui tilalla 1955 ja hevosesta luovuttiin 1959. Navettarakennus on pitkä, hirsirunkoinen ja pystyrimalaudoitettu. Puuovet on vaakalaudoitettu ja ikkunat pääosin kuusiruutuisia. Rakennuksen navettaosa on nyt varastotilana, hevostalli talon isännän askartelutilana ja karjalato puuvarastona. Rakennus on hyväkuntoinen.

Suorakaiteen muotoinen puojirakennus, jota on myöhemmin jatkettu varasto-osalla, on valmistunut noin 1880. Rakennuksessa on kaksi hirsirunkoista puojiosaa: viljapuoji ja maitopuoji. Pihapiiriin kuuluu lisäksi kellari, korkea rankorakenteinen

Kuva 140. Mäkianttilan vanhempi asuinrakennus. LKYT 2006.

Kuva 141. Mäkianttilan uudempi asuinrakennus. LKYT 2006.

elohuone sekä pienikokoinen, maalaamaton kalastustarvikeaitta, joka on ollut kalastustarvikkeiden säilytyspaikkana ja valmistunut 1800-luvulla.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Kaakamon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

16.4 Mäkikorttila

Pihaan kuuluu päärakennus, kesäpuoli-laukku-puoli, sauna, lato ja kolme aittaa. Yksi aitoista ja lato on siirretty pihaan myöhemmin ja kokonaisuudesta on purettu navettarakennus. Mäkikorttilaan johtaa sepelöity pihatie ja kyseessä on suojaisa pihapiiri, jossa on hoidetut nurmialueet. Pihassa kasvaa paljon pensaita, puita, kauniita perannoja ja kesäkukkia. Perunamaa ja kasvihuone ovat kesäpirtin takana. Pihassa on lisäksi leikkimökki ja kaivo. Rakennukset sijaitsevat Kaakamon kylässä, josta on Tornion keskusta matkaa 16 km. Lähiympäristössä on maaseutumaista omakotitaloasutusta.

Asuinrakennus on valmistunut 1912 ja ollut yhtäjaksoisesti asuinkäytössä. Rakennukseen on tehty täydellinen perusparannus 1972. Noin 1996 laitettiin peltikatto ja 2006 maalattiin ovet. Asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen ja siihen liittyy

Kuva 142. Mäkikorttilan päärakennus on vuodelta 1912. LKYT 2006.

Kuva 143. Mäkikorttilan ulkorakennus. LKYT 2006.

korkea umpikuisti. Julkisivu on pääasiassa vaakalaudoitettu ja harjan osalta pysty-laudoitettu. Pui-set ulko-ovet ovat komeat peilipariorvet ja lisäksi sisätiloissa on alkuperäisiä peiliovia. Ikkunat ovat pääasiassa T-ikkunoita, joihin liittyy uusrenessanssille tyypilliset koristeteemat. Kuistia koristavat moniruutuiset ikkunat. Leivinuuni on uusittu.

Ulkorakennus on toiminut kesäpirttinä, liiterinä ja tallina. Rakentamisvuosi ei ole tiedossa. Nykyisin tallin paikalla on varasto. Rakennus on pitkä ja suorakaiteen muotoinen ja sen takaosaan on lisätty ”laukkupuoli”, jonka päässä on autotalli. Rakennus on hyväkuntoinen ja siinä on erityisen paksut seinähirret. Mäkikorttilassa muutetaan edelleen kesäisin kesäpuolelle.

Pihapiiriin liittyy myös suorakaiteen muotoinen saunarakennus, jonka saunaosassa on hirsirunko ja varasto-osassa rankorakenne. Lisäksi pihakokonaisuuteen kuuluu kolme aittaa. Kaksikerroksisessa aitassa on ylöspäin levenevät seinät ja vaakalaudoitetut ovet. Pienimmässä hirsirunkoisessa aitassa on vaakalaudoitettu puuovi ja 1980-luvun puolivälissä laitettu peltikatto. Kolmantena on vielä kaksikerroksinen, ns. otsa-aitta, jossa on pysty-laudoitettu puuovi. Rakennus on siirretty nykyiselle paikalle 1990-luvun alussa. Aittojen rakennusvuosia ei tiedetä.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Kaakamon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 144. Mäkikorttilan saunarakennus. LKYT 2006.

16.5 Iisakka

Tila on ollut asuttu jo 1600-luvun alusta lähtien. Tuolloin nimenä oli Lukas. Iisakan tila on ollut suuri ja vauras, yhteispinta-alaltaan 100 hehtaaria. Juhon Iisakka (1856-1926) meni naimisiin talon tyttären kanssa ja tuli isännäksi 1800-luvun loppupuolella. Päärakennus oli tuolloin jo pystyssä. Juhon nimi oli alkujaan Vähänikkilä, mutta hän muutti nimensä talon mukaan. Hän oli taitava lohhenkalastaja ja maanviljelijä. Lisäksi hän harjoitti kalakauppaa. Juhon rakennutti 1800-luvun lopulla pihapiiriin kaikki muut rakennukset paitsi päärakennuksen. Puolet Iisakan tilasta ja rakennuksista ostettiin vuoden 1928 paikkeilla Hanna (os. Iisakka) ja Kalle Wikeriltä.

Kyseessä on tyypillinen peräpohjalainen umpipiha, jossa pihan jokaisella sivulla on kookas rakennus. Vanha, kaksikuistinen päärakennus on eteläsivulla, uudempi asuinrakennus länsisivulla, navetta pohjoissivulla ja puoji-kesäpirtti itäisivulla. Nurmipiha on maastoltaan tasainen ja avoin. Perinteisen pihan keskellä ei ole istutuksia, vaan puustoa on laidoilla ja kukkapenkkejä navetan edessä. Marjapensaita on pihan länsilaidalla pellon reunassa. Kookas kuusirivistö rajaa pihaa etelälaidalla, pellon reunassa. Pihan keskellä on lipputanko ja navetan edustalla vanha kaivo. Piha rajoittuu pohjoisessa rautatiehen. Tilan peltoja on myös rautatien toisella puolen. Lännessä on viljelypeltoja ja noin 200 metrin päässä virtaa Kaakamojoki. Etelän suunnassa Iisakantien varressa on yksi naapuritalo ja Kaakamon vanha kylätie. Idän suunnassa on metsää ja naapuritaloja.

Päärakennus on vuodelta 1832 ja siinä asui aikaisemmin useita perheitä. Se on kookas ja koristeellinen asuinrakennus, jossa on kaksi erityyppistä kuistia. Pitsikoristeiset räystäslaudat ja uusrenessanssienhenkiset kuistit antavat rakennukselle koristeellisen ilmeen. Kaikki koristelistat ovat alkuperäisiä. Ulko-ovet ovat valkoiset, perinteiset pariorvet. Talossa on kuusiruutuiset ikkunat, joissa

Kuva 145. Iisakan pihapiirin päärakennus on vuodelta 1832. LKYT 2007.

Kuva 146. Iisakan pienempi asuinrakennus. LKYT 2007.

on koristeelliset niskalaudat. Toisessa päädyssä on yksi yhdeksänruutuinen ikkuna ja pitkällä sivuilla kaksiruutuiset haukanikkunat. Ikkunat on uusittu 1950-luvulla vanhan mallin mukaan. Julkisivun väri on tyylikäs siniharmaa ja ikkunoiden puitteet valkoiset. Väritys luo rakennukseen arvokkaan vaikutelman. Nykyiselläänkin asuinrakennus pitää sisällään tavallaan kaksi erillistä asuntoa. Pirttiä, jossa oli leivinuuni, kutsuttiin leivinpirtiksi. Vanhasta leivinuunista on muutettu leivinuunin ja takan yhdistelmä.

Juho Iisakan vanhuudenpäiviensä varalle rakennuttamassa pienemmässä asuinrakennuksessa on toiminut Kemin Seudun kauppa ja kansakoulu. Tämä uudempi asuinrakennus on vuodelta 1899. Talo palveli myös kolmen vuoden ajan venäläisten sotilaiden kasarmina ja ennen vapaussotaa siinä asuivat venäläiset siltavahdit. Tiloissa on toiminut myös Kaakamon käsityö- ja keittokoulu. Nykyisin sitä käytetään asuinrakennuksena. Se on sopusuhtainen peräpohjalaismallinen talo, jossa on korkea graniittinen lohkokivisokkeli. Kuistissa on samat koristeemat kuin päärakennuksessa ja runsaasti koristeellisia pikkuikkunoita sekä valkoinen perinteinen pariovi. Kuusiruutuisiin ikkunoihin liittyvät koristeelliset niskalaudat. Pitkällä sivuilla on kaksiruutuiset haukanikkunat.

Ulkorakennusrivissä oli aikanaan talli, kärryliiteri, maitopuoji, kalapuoji ja joutuhuone, joka oli satunnaisten työmiesten majoituspaikka. Lisäksi oli kesäpirtti, joka toimi myös leipomapirttinä ja kamari. Kalapuojiin muurattiin myöhemmin holvikellari. Kookas rakennus on vuodelta 1905 ja sen rakensi Juho Iisakka. Nykyisin rakennus on varastona ja kotimuseona. Se on yli 30 m pitkä, massiivinen, kookas ja näyttävä. Siinä on kuusi ovi-aukkoa, joista kahdessa on pariovet. Kaikki ovet on maalattu valkoisiksi. Kesäpirtissä on peiliovet, muut ovet ovat vaakapaneloituja. Puojien ja tallin osuudella on neljä pientä lunikkaa ylhäällä. Talossa on T-malliset ikkunat, joissa on koristeellinen niskalauta ja niiden yläpuolella kaksiruutuiset haukanikkunat. Kesäpirtissä on oven molemmin puolin

kapeat kaksiruutuiset ikkunat. Tallinoven molemmin puolin on kuusiruutuinen ikkuna. Ikkunoissa on valkoiset karmit ja vuorilaudat. Kesäpirtissä on savupiippu ja leivinuuni jäljellä.

Tilalla oli aikanaan pienempi navetta, joka purettiin uuden tieltä. Navetta on rakennettu 1899 ja sen rakennuttaja on ollut Fredrik Rautiola. Rakennus tehtiin 14 lehmälle ja siihen lisättiin myöhemmin heinälato. Talossa on pidetty myös astutussonnia, jota kuljetettiin kylällä talosta taloon. Porstuaan rakennettiin sauna 1955. Kyseessä on matalalinjainen, hirsinen navetta ja latorakennus, joka on punamullattu ja jonka 12-ruutuiset ikkunat tekevät rakennuksesta ilmeikkään. Huomio kiinnittyy erityisesti itäpäädyn päätykolmiossa olevaan pieneen, koristeelliseen kuusiruutuiseen ikkunaan.

Pihapiiristä hieman ulompana on kaksi komeaa perinteistä vilja-aittaa. Vasemman puoleinen on rakennettu vuonna 1897. Viljanviljelyn loputtua tilalla asuneet sisarukset Milka ja Maila Rautiola käyttivät sitä vaateaittana. Toisesta aitasta tiedetään, että se on Juho Iisakan rakentama. Aitat sijoittuvat kauniisti pihapiiriin.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Liittyy kyläkoulun historiaan ja venäläiseen armeijaan.

Osa Kaakamon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 147. Iisakan suuri ulkorakennus sisälsi aikoinaan tallin, kärryliiterin, maitopuojin, kalapuojin ja joutuhuoneen. LKYT 2007.

Kuva 148. lisakan neliömäistä umpipihapiiriä. LKYT 2007.

16.6 Kaakamon työväentalo

Kaakamon Työväenyhdistys (myöhemmin nimellä Kaakamon sos.dem. työväenyhdistys) perustettiin 1906.

Aluksi yhdistys toimi vuokratiloissa, mutta pian ryhdyttiin puuhaamaan omaa työväentaloa. Rakennustoimikunta vuokrasi Eskolan talolta maa-alueen työväentalon paikaksi ja rakennushanketta varten otettiin 2000 markan laina. Yhdistyksen toiminta oli vilkasta ja laina maksettiin takaisin iltama- ja arpajaistuloilla. Samalla tavalla rakennukseen hankittiin sisustus. Talon vihkiäiset pidettiin 12.4.1908 ja tontti lunastettiin yhdistykselle jo 1914. Erityisesti 1920-luvulla työväenyhdistyksen

Kuva 149. lisakan aittapari. LKYT 2007.

toiminta oli vilkasta, mutta 1930-luvulla rajoitumpaa. Vuonna 1939 päätettiin vuokrata työväentalo urheiluseura Kaakamon Voimalle. Sota-aikana työväenyhdistyksen toiminta keskeytyi kokonaan, ja talo otettiin ensin saksalaisten ja sitten suomalaisten sotilaiden majoitustilaksi. Sotien jälkeen toiminta virisi uudelleen.

Kaakamon työväentaloon on tehty korjauksia 1970- ja 1980-luvulla työväen- ja seurojentaloille myönnettyllä opetusministeriön rahoituksella. Tuolloin mm. asennettiin vesijohdot, uusittiin sähköt ja tehtiin myös rakenteellisia muutoksia. Rakennus edustaa kaunista ja koristeellista uusrenessanssihenkeä seurataloa, jossa ikkunajotuksissa ja vuorauksen rytmityksessä toteutuu tasapainoinen symmetria. Etupuolelle on lisätty pulpettikattoinen osa. Takana katolla on frontoni. Julkisivuun antavat ilmettä puiset, leveät pariovet ja erittäin koristeelliset, nikkarityyliset ikkunalistoitukset. Ikkunat ovat malliltaan T-ikkunoita.

Rakennuksen pääoven edessä on pihakivillä laatoitettu osa, jossa on penkki ja pöytä. Ympäriällä on paljon pensas- ja puuistutuksia. Nurmialue kiertää taloa. Pihaan johtaa sepelöity tie. Työväentalo sijaitsee Kaakamon kylässä, Laivaniementien ja vanhan Kaakamontien risteyksessä. Tornion keskusta on matkaa noin 15 km. Lähiympäristössä on vanhaa ja uudempaa asutusta.

Kuva 150. Kaakamon työväentalo. LKYT 2006.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Kaakamon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

16.7 Alalääkkölä

Pihapiiri sijaitsee Laivaniementien ja Vanhan Alapääntien välissä. Neljä rakennusta muodostavat umpikartanon, jonka pihan läpi kulkee yksityistie. Pihapiirissä on kaksi päärakennusta ja kaksi ulkorakennusta ja näillä kaksi eri omistajaa. Piha on säilytetty entisellään ja kyseessä on toimiva maalaiskartano. Alalääkkölä on osa Vanhan Alapääntien varressa olevaa perinteistä kaakamolaista rakennuskokonaisuutta. Lähiympäristössä on myös uusia omakotitaloja.

Tilasta on ensimmäinen maininta jo 1500-luvulta, mutta 1730 se on asutettu uudelleen. Ensimmäinen paikalle asettunut nykyisen omistajasuvun esisä on ollut Heikki Niilonpoika. Suvusta on tehty tarkka sukuselvitys ja sen mukaan sukunimi oli alkujaan kirjoitettu muotoon Lekoi. Pihapiirin rakentaja on ollut Pekka Alalääkkölä, nykyisen omistajan isänisä.

Nykyinen asuinrakennus on 1800-luvun lopulta. Kyseessä on komea koristeellinen peräpohjalaismallinen ja hyvin hoidettu asuinrakennus, jota on ulkoapäin korjattu alkuperäisen tyylin mukaan. Ulkovaalaus on tehty uusrenessanssin tyyliin pysty-vaaka-pystyvyöhykkeillä ja siihen liittyy lisäksi koristelistat. Kuisti on erittäin kaunis pitsikoristeinen ja moni-ikkunainen, jossa on paljon koristeellisia yksityiskohtia. Ikkunat ovat uusittuja kuusiruutuisia ja näiden lisäksi sivuilla on haukanikkunat. Sisäovet ovat peiliovia ja alkuperäisiä. Vanhan pirtin muurin pesän sisämitta oli 180 cm. Muuri on purettu ja paikalla on nyt sauna ja pesutilat. Pirtissä on uusittu leivinuuni, samoin salissa uusittu kakluuni. Tornion kirkon maalari on maalannut salin katon ja asunut salissa kirkon restauroinnin

Kuva 151. Alalääkkölän nykyinen asuinrakennus. LKYT 2007.

ajan 1800-luvun lopulla. Sodan aikana talossa on asunut saksalaisia upseereja. Päärakennuksen kate on uusittu 1990-luvulla. Pihapiirissä on myös toinen pienempi punamullattu asuinrakennus, jonka muotokieli on talonpoikaissklassismia.

Pihapiirin navetta-talli-puoji on pitkä kaksiosainen punamullattu ulkorakennus. Julkisivulla on vaakaponttilautaovia ja luukkuja, jotka on maalattu keltaisiksi ja joihin liittyy valkeat vuorilaudat. Ikkunat ovat matalia kaksi- ja kolmiruutuisia, myös niissä on valkeat vuorilaudat. Navetan ulkovaalaus on uusittu 2000-luvulla.

Pihapiiriin liittyy vanha ylöspäin kaarevasti levenevä vilja-aitta, joka on sijainnut aikaisemmin tien toisella puolella. Aitan ovi ja luukku ovat vaakaponttilautaa ja sen ulkovaalaus on uusittu 2005. Vilja-aitan on rakentanut Pekka Alalääkkölä 1900-luvun alussa. Se on siirretty lähemmäksi pihaa 1970-luvulla. Nykyisin sitä käytetään varastona.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Kaartuva vilja-aitta.

Liittyy Tornion kirkon restauroinnin historiaan ja Lapin sodan historiaan.

Osa Kaakamon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

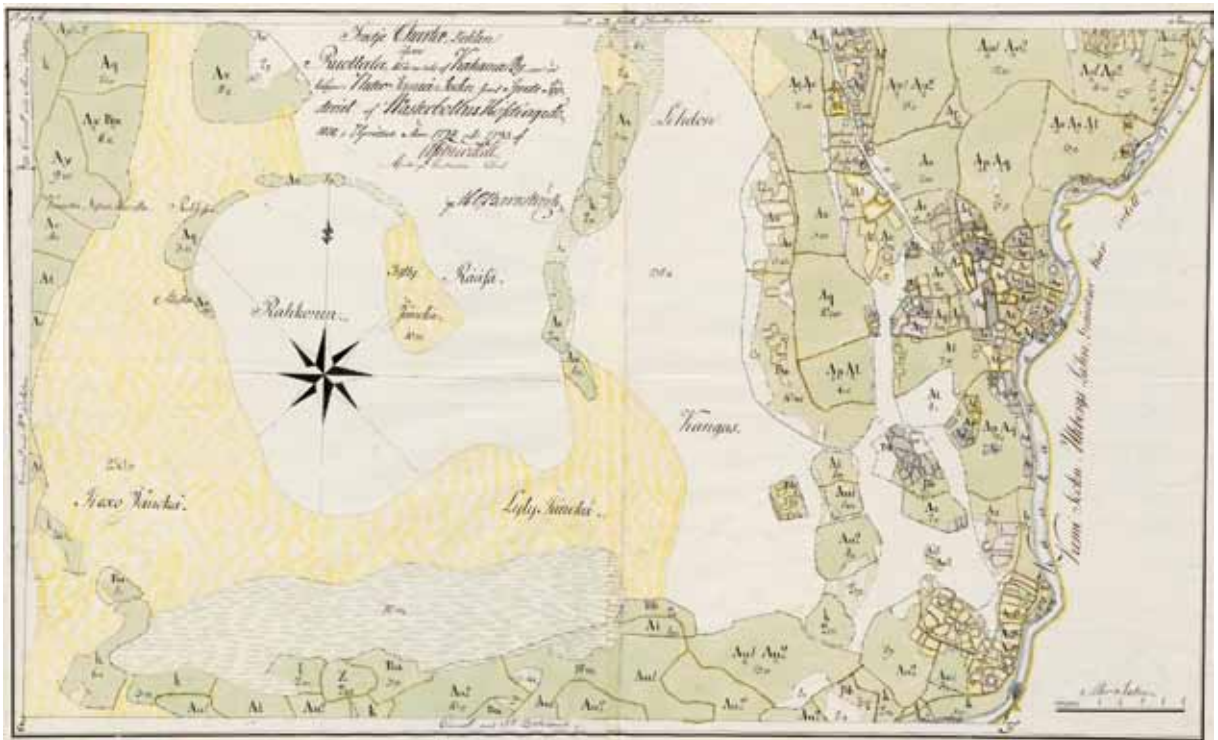
Kuva 152. Alalääkkölän umpikartanomallinen pihapiiri. LKYT 2007.

Kuva 153. Alalääkkölän kaartuva vilja-aitta. LKYT 2007.

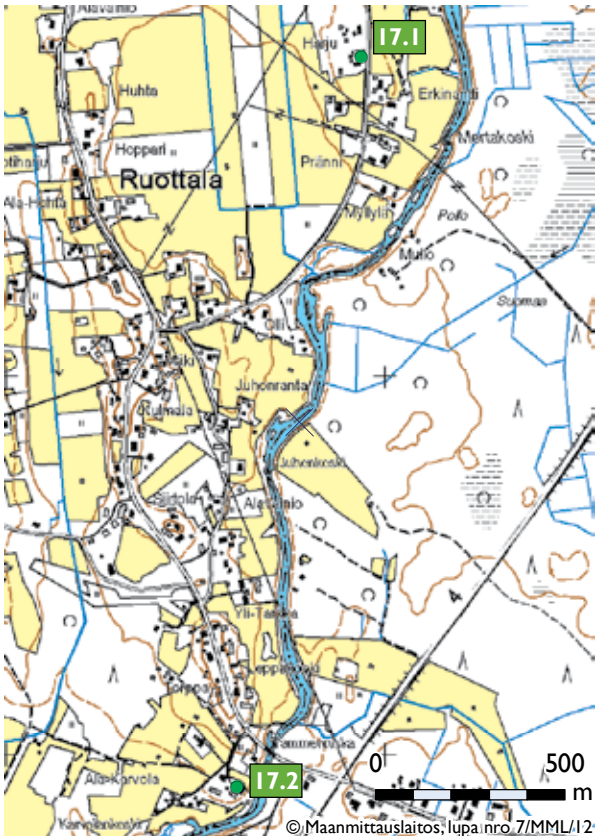
Ruottala

Kuva 154. Ote Ruottalan isojakokartasta vuosilta 1794 ja 1795. Kansallisarkisto.

Ruottalan kylä sijaitsee noin 25 km Tornion keskustasta etelään Tornion ja Keminmaan rajalla. Ruottalan kylän nimen kerrotaan tulevan Antti Ruotsalaisesta, joka perusti talon hiippakuntarajan Ruotsin puolelle 1500-luvulla. Ruottala on siten myös vanha rajakylä. Ruottalan Kalkkimaassa on suuri kalkkiesiintymä ja kalkkipoltto on ollut kylällä merkittävä talonpoikainen ammatti.

Esiteltävät kohteet

Kartta 32. Ruottalan kohteet.

17.1 Harju
7.2 Koivuniemi

17.1 Harju

Harjun tila sijaitsee Ruottalan kylällä Ylipääntien varrella. Tilan rakennukset ovat 1920-luvun alusta. Rakennukset rajaavat pihaa kolmelta sivulta. Eteläisivulla on asuinrakennus, pohjoisivulla navettarakennus ja lännessä varistorakennus. Pihapiiriin kuuluvat kaksi aittaa ovat kauempana lounaassa. Piha on tasainen nurmialue. Lähiympäristössä on useita pieniä pihämökkejä. Tila on mäen päällä, sen eteläpuolella on kaksi naapuritaloa ja Ylipääntien itäpuolella on viljelysperloja. Harju on ollut alkuaan maatala ja 1950-luvulta 1990-luvulle pihapiiriä on käytetty kesäasuntona. Nyt rakennukset ovat lähinnä varastotiloina.

Kuva 155. Harjun päärakennus. LKYT 2007.

Päärakennus on näyttävä peräpohjalaistalo, jossa on korkea, harjakorkeuteen asti rakennettu umpikuisti. Asuinrakennuksen ulkoseinät ja huopakatto ovat punaiset, nurkka- ja räystäslaudat sekä koristelilat valkoiset. Rakennuksessa on T-malliset ikkunat, joissa on koristeelliset listat. Ikkunoiden listat ja puitteet ovat valkoiset. Kuistissa on valkoiset paripeiliovet. Kuistin päätykolmiossa ja ovien ympärillä on pieniruutuaisia ikkunoita. Rakennuksessa on savupiippu ja jo kertaalleen uusittu uuni. Rakennuksen kate on vuodelta 2006.

Pihapiirin navetta-latorakennuksessa on jyrkkä, huonokuntoinen pärekatto. Myös navetta on rakennettu 1920. Ulkoseinät ovat punamullanpunaiset, nurkka- ja räystäslaudat sekä ovilistat valkoiset.

Navetan ovi ja latoon vievät pariovet ovat uusia. Rakennuksessa on pienet, välipuitteiset ikkunat. Tulisijat on purettu. Tilalla on pidetty lypsykarjaa, 1900-luvun alkupuolella jopa kymmentä lehmää. Rakennus toimii nykyisin varastona.

Peräpohjalaiseen tapaan Harjun pihapiiriin kuuluu yksinkertainen piharakennus, jossa on ollut kesäpirtti ja varastopuoli. Se on myös valmistunut 1920-luvulla. Rakennus on punainen, nurkka- ja räystäslaudat sekä ovi- ja ikkunalistat ovat valkoiset ja vaakalaudoitettut ovet keltaisia. Kesäpirtissä on kaksi kuusiruutuista ikkunaa. Samanlainen ikkuna on myös ullakolla, kesäpirtin päätykolmiossa. Rakennuksessa ei ole tulisijoja. Pihapiiristä vähän ulkopuolella olevat aitat on tuotu 10 vuotta sitten Keminmaasta. Kyseessä on kaksi yksikerroksista hyväkuntoista aittarakennusta.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Ruottalan kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

17.2 Koivuniemi

Koivuniemen tilan pihaan saavutaan Karvalankujaa pitkin. Pihapiiri sijaitseen. 150 m:n päässä Ruottalan tiestä upealla paikalla Kaakamojoen mutkassa ja rajoittuu idässä Kaakamojokeen. Piha on tasainen nurmipiha ja maasto kallistuu hieinan jokeen päin. Karvalankujan ja Ruottalantien kulmauksessa on vanha Pyykölä, joka on autiona ja pahoin ränsistynyt. Etelässä on peltoaukea ja kauempana naapuritalo. Koivuniemen pihapiirin tärkeimmät rakennukset ovat asuinrakennus ja navetta. Asuinrakennus on pihan itäisivulla ja navetta eteläisivulla. Idässä, aivan Kaakamojoen rannassa, on uudempi rakennus, jossa on autotalli, kesäpirtti ja sauna. Vanha vilja-aitta on etelän suunnalla pellolla.

Tila on tunnettu aiemmin nimellä Alakarvala. Se on kuulunut tuolloin Kaakamon kylään ja ollut vauras lohitalo. Nykyisen omistajan isä on ostanut tilan vuonna 1949. Tilan nimi on muutettu uuden omistajan sukunimen mukaan Koivuniemeksi.

Asuinrakennuksen on rakentanut Erkki Karvala vuonna 1874 ja se on säilynyt hyvin alkuperäisenä. Ainoastaan ikkunat on uusittu alkuperäisen mallin mukaan. Kyseessä on suurikokoinen, korkealla luonnonkiviperustalla oleva peräpohjalais-talo, joka on vaaleankeltainen ja vaakalaudoitettu. Nurkkalaudat ovat tummankeltaiset ja huopakate musta. Nykyiset kuusiruutuiset ikkunat on tehnyt Erkki Lahdenperä. Ullakolla on kaksiruutuiset haukanikkunat. Ulko-ovi on vaaleanruskea paripeiliovi. Rakennuksen nykyinen leivinuuni on muurattu noin 70 vuotta sitten. Se ei ole enää käytössä. Alkuperäinen uuni on ollut keskemmällä pirttiä, nykyisen keittiön oven kohdalla. Uunin perustus on rakennettu hirsistä.

Tilan matala hirsinen navetta on valmistunut 1800-luvun lopulla. Rakennuksen itäpäädyssä on korkeampi kivijalka, koska rakennus on loivassa mäessä. Rakennuksen väri on punainen, räystäslaudat ovat valkoiset. Rakennuksessa on kirkas peltikatto. Seinät ovat hirsipintaisia ja rakennuksen eteläseinällä oleva lisärakennus on pysty-laudoitettu. Rakennuksessa on neliruutuiset ikkunat. Navetan ovi ja ladon pariovet ovat vaakalaudoitettuja. Navetan ovi on punainen ja ladon ovet keltaisia. Ikkunoiden ja ovien listat ovat valkoisia. Rakennuksessa on savupiippu ja tulisija karjakeittiössä. Heinälato-osa, rakennuksen itäinen pääty, on ollut ensin kalavajana rannassa. Viimeiset lehmät on myyty tilalta 1986.

Tilan vanhin rakennus on 172 vuotta vanha vilja-aitta. Se on korkea, kolmikerroksinen, kaarevaseinäinen aitta, joka on ollut alkujaan naapuritalon nykyisen autotallin kohdalla ja siirretty 1954

Kuva 156. Koivuniemen päärakennus. LKYT 2007.

nykyiselle paikalle. Rakennuksen ulkoseinät ovat punaiset, räystäslaudat ja ovien listat valkoiset ja siinä on musta huopakatto. Seinät ovat hirsipintaiset. Aitassa on matala, vaakalaudoitettu ovi ja sen yläpuolella päällekkäin kaksi lunkkaa. Alkuperäiset viljalaarit ovat edelleen paikallaan kahdessa kerroksessa. Toisessa kerroksessa on suuremmat laarit kuin alakerrassa. Aitassa on säilytetty jopa 12 000 kg viljaa.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Kolmikerroksinen aitta vuodelta 1835.

Osa Ruottalan kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 157. Koivuniemen kolmikerroksinen aitta. LKYT 2007.

Kuva 158. Koivuniemen pihapiiri sijaitsee hienolla paikalla Kaakamojoen rannalla. LKYT 2007.

Alavojakkala

Vojakkalan kylien asutus seurailee Tornionjokea kaupungin pohjoispuolella. Vojakkala oli aikoinaan jokilaakson suurimpia kyliä. Kylä erotettiin Ala- ja Ylivojakkalaksi jo 1500-luvulla. Kuten jokivarren

kylät yleensä, Vojakkalan kylä jakaantui kahden valtakunnan alueelle vuoden 1809 rajankäynnissä. Kylän maisema on Oravaisensaaren alueella kumpuilevaa ja muualla alavampaa. Alavojakkalassa on säilynyt kaunista perinteistä rakennuskantaa, samoin kylään on rakennettu paljon uusia omakotitaloja.

Kuva 159. Ote Alavojakkalan isojakokartasta vuodelta 1747. Kansallisarkisto.

Kuva 160. Tornionlaaksolaista jokivarren asutusta Ruotsin puolella Oravaisensaaresta nähtynä. Tiina Elo 2011.

Kuva 161. Oravaisen komea kaksikuistinen päärakennus. LKYT 2006.

Esiteltävät kohteet

Kartta 33. Alavojakkalan kohteet.

18.1 Oravainen

18.1 Oravainen

Oravaisen pihapiiri sijaitsee Alavojakkalan kyläkeskuksessa Vojakkalan vanhantien varrella. Matkaa Tornion keskusta on kahdeksan kilometriä. Valtatie 21 on tontin itäpuolella ja länsipuolella virtaa Tornionjoki. Lähiympäristössä on omakotitaloasutusta. Nykyisten omistajien isoisä rakensi osan pihapiiristä. Pihapiiri on siirtynyt nykyisille omistajille 1979 ja on siitä lähtien ollut kesäkäytössä. Siihen kuuluu päärakennus, navetta, sauna, hyyssikkä, grillikota, keinu ja trampoliini. Oravaisen kuuluu rantasauna, joka on Vojakkalan vanhantien toisella puolen. Piha-alue on hyvin hoidettu ja suojaisa kokonaisuus, joka on täynnä erilaisia pensaita ja isoja puita.

Asuinrakennuksen vanhin osa on vuodelta 1850 ja siinä on toiminut aikanaan kauppa. Kauppaosa on purettu ja samalla rakennus lyheni noin seitsemän metriä. Rakennuksen toisesta päästä on myös purettu neljä metriä. Rakennuksen edessä on ollut myös pulpettikattoiset lisäosat. Nykyiselläänkin kyseessä on komea peräpohjalainen asuinrakennus, jossa on kaksi kookasta mutterikuistia. Kuis-teissa on alkuperäiset puiset parilliset peiliovet. Vaaleankeltainen ulkovuoraus on pysty-vaakalau-doitusta. Nurkkien ja ikkunoiden listoitukset ovat valkoiset. Ikkunat ovat risti-ikkunoita ja osittain uusittu 1996. Sisätiloissa on säilynyt peiliovia ja kolme alkuperäistä peltikuorista uunია. Takka ja hellä ovat uusia.

Pihapiiriin toinen kookkaampi rakennus on suorakaiteen muotoinen pitkä hirsi- ja rankorakenteinen navetta- tallirakennus, jota käytetään varastona. Rakennuksessa on puiset vaakalau-doitetut ovet ja risti-ikkunat, jotka jäljittelevät asuinrakennuksen ikkunoiden tyyliä. Oravaisen tilalla lehmien pito lopetettiin 1950-luvun alkupuolella.

Pihapiirissä on lisäksi pieni saunarakennus, jossa on harjakattoinen avokuisti. Saunassa on pystylau-doitettu puuovi ja pienet ikkunat. Se on valmistunut 1948, on hyväkuntoinen ja edelleen saunomiskäytössä.

Pihasta on purettu 1979 hirsinen ulkorakennus, jonka hirsistä tehtiin rantasauna Vojakkalan vanhantien toiselle puolelle 1980-luvulla.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Osa Alavojakkalan kyläkokonaisuutta.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Ylivojakkala

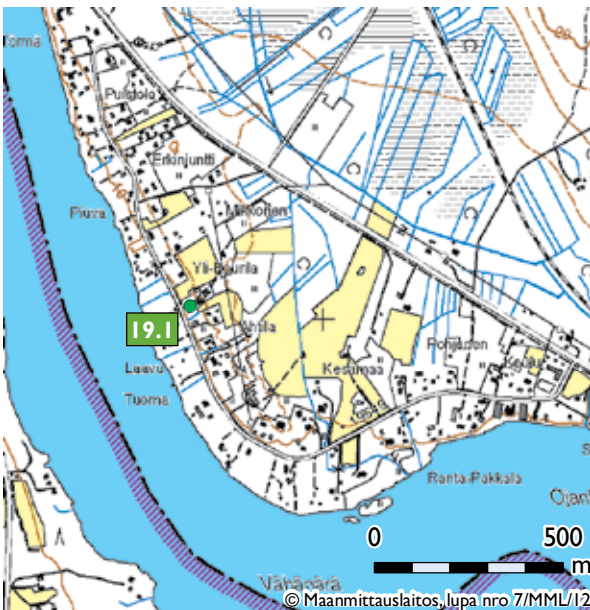
Ylivojakkala on Vojakkalan alueen pohjoinen osa. Ylivojakkala on tyypillinen jokivarren kylä, jossa asutus on muotoutunut nauhamaisesti pääosin joen läheisyyteen. Historialtaan ja maisematyypil-

tään Ylivojakkala on läheisesti yhteydessä naapuriinsa Alavojakkalaan. Kylämaisema on suhteellisen tiiviisti rakennettua maaseutua, jossa on sekä uutta että vanhaa rakennuskantaa. Ylivojakkalan rannoilla on paljon loma-asutusta. Pohjoiseen päin mentäessä jokimaisema muuttuu virtaavaksi Kukkolankosken alajuoksuksi.

Kuva 162. ote Ylivojakkalan isojakokartasta vuodelta 1769. Kansallisarkisto.

Esiteltävät kohteet

Kartta 34. Ylivojakkalan kohteet.

19.1 Ylikourila

19.1 Ylikourila

Ylivojakkalan vanhasta Kourin kantatilasta on erotettu nykyinen Ylikourilan tila ja naapuritila on nimetty Alakourilaksi. Ylikourilan asuinrakennuksen vanhin osa on vuodelta 1878 ja nykyisen omistajan isoisä on ostanut tilan vuonna 1901. Asuinrakennus oli tuolloin jo osittain rakennettu. Sen hirsikehä on perimätiedon mukaan ostettu todennäköisesti valmiina Mikon tilalta Vojakkalasta. Pihapiiri rajautuu kolmelta sivulta rakennuksiin. Pihan eteläsivulla on suurikokoinen asuinrakennus, itäsivulla ulkorakennus ja pohjoissivulla navetta. Lännessä on maantieltä pihaan johtava tie, jonka reunoilla kasvaa suuria koivuja. Tien laidassa on vanha aitta, joka kuuluu Ylikourilan tilaan. Piha on avara nurmipiha, maasto nousee loivasti pihaan saavuttaessa. Pihapiiri rajoittuu lännessä Ylirantatiehen, joka kulkee pihapiirin länsipuolella ja sen välittömässä läheisyydessä virtaa Tornionjoki. Idässä, pohjoisessa ja etelässä on naapuritaloja.

Kuva 163. Ylikourilan päärakennus. LKYT 2007.

Kohde kuuluu Ylivojakkalan tiiviisti rakennettuun kylämiljööseen.

Ylikourilan asuinrakennus on suurikokoinen, peräpohjalainen maatalan päärakennus, jossa on harjakorkeuteen ylettyvä umpikuisti. Rakennus on keltainen, räystäslaudat ja nurkkapilasterit ovat valkoiset ja siinä on punainen tiilikatto. Julkisivulaudoitus on ikkunoiden alapuolella ja ullakon korkeudella pystylaudoitusta ja keskellä vaakalaudoitusta. Rakennuksessa on kuusiruutuiset ikkunat ja ullakolla kaksiruutuiset haukanikkunat. Ikkunamalli on säilytetty alkuperäisenä, vaikka ikkunoita on uusittu. Ikkunalistojen yläosassa on koristelaudat. Ikkunoiden listat ja puitteet ovat valkoiset. Rakennuksen kuisti ja ulko-ovi on uusittu. Kellariin on erillinen ovi ja halssi rakennuksen länsipäädyssä. Myös itäpäädyssä on kuistimainen lisärakennus.

Pihapiirin hirsinen navettarakennus, jossa on korkea harjakatto, on valmistunut 1920-luvulla. Navetan länsiseinä on pystylaudoitettu ja itäpuoli on hirsipintainen. Seinät ovat punaiset, räystä- ja nurkkalaudat ovat valkoiset ja katteena on kirkas peltikatto. Eteläsivulla on kaksi ovea, joista toinen on vaakalaudoitettu ja toisessa on kalanruotokuviolaudoitus. Ovet ovat tummanruskeat. Länsipäädyssä on siniharmaa pariovi. Ovien listat ovat valkoiset. Eteläseinällä on kaksi neliönmuotoista ikkunaa, joissa on neljä ikkunaruutua sekä lisäksi kaksi suorakaiteen muotoista pystykarmi-ikkunaa. Rakennuksen päätykolmioissa on pienet neliöikkunat. Rakennuksessa on savupiippu. Navetta on ollut aikaisemmin pidempi.

Pihapiiriä rajaa myös pitkähäkö ulkorakennus ns. pakaritupa eli leivintupa vuodelta 1767. Sen päädyissä ja kuistin yläosassa on pystylaudoitus, pitkällä sivuilla on vaakalaudoitusta. Rakennus on punainen, räystä- ja nurkkalaudat sekä kuistin kaiteet ovat valkoiset ja siinä on punainen tiilikatto. Ovien listat ovat valkoiset.

Rakennuksen länsisivulla on yksi neliruutuinen ja eteläsivulla kuusiruutuinen ikkuna. Päätykolmioissa on pienet kuusiruutuiset ikkunat. Rakennuk-

Kuva 164. Ylikourilan hirsinen navettarakennus. LKYT 2007.

ssa on savupiippu. Rakennus on ollut aiemmin läpiajettava ja siinä on toiminut mm. koko kylän käyttämä pakari eli leivintupa. Lisäksi rakennuksessa on ollut useampi puohi ja liiteri.

1820-luvulla rakennettu perinteinen vilja-aitta sijaitsee näkyvällä paikalla kylätien varrella. Rakennuksen ulkiväri on punainen, räystäslaudat sekä ovilistat ovat valkoiset. Pärekkatto on uusittu noin 20 vuotta sitten. Rakennuksessa on yksi vaakalaudoitettu, leveistä laudoista tehty ovi ja sen yläpuolella pieni lunkka. Ovet ovat tummanruskeita. Rakennusta on käytetty vilja-aittana.

Pihapiirin ulkopuolella on sepän paja. Kyseessä on vaatimattoman näköinen rakennus Ylirantatien länsipuolella. Nykyisen omistajan isä teki sepän töitä. Rakennus on punainen, räystä- ja nurkkalaudat ovat valkoiset ja siinä on musta huopakatto. Rakennuksen itäisivulla on kaksi vaakalaudoitettua pariovea. Ovet ovat sinisiä ja listat valkoisia. Eteläpäädyssä on korkeat luonnonväriset, pystylaudoitettut pariovet. Rakennuksessa ei ole ikkunoita, ja ahjokin on purettu. Tilalla oli ennen vanhempi paja, jossa pidettiin myös seppäkoulua. Opettajana oli vuosina 1925–30 Humalamäki.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Uudistettu.

Osa Yli-Vojakkalan kyläkokonaisuutta.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

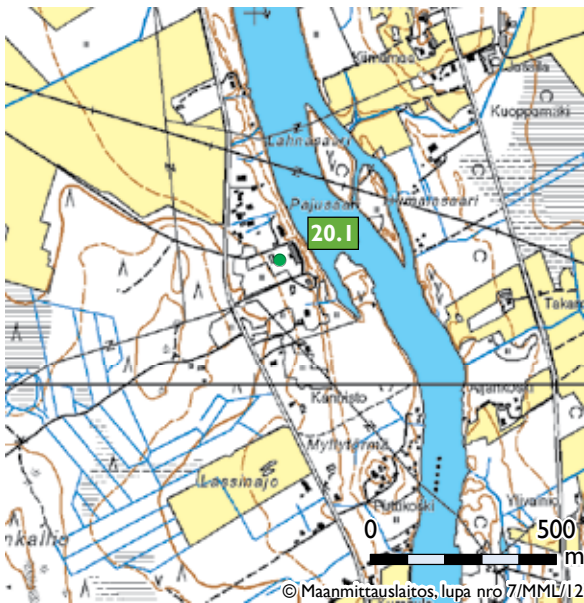
Kuva 165. Ylikourilan aitta. LKYT 2007.

Liakka/Kourilehto

Liakka ja Yliliakka sijaitsevat Liakanjoen varrella. Liakanjoki on Tornionjoen sivuhaara, joka eroaa pääuomastaan Kukkolassa ja virtaa kohti merta muun muassa Liakan kylien läpi. Perinteisten maalaiskyläin elinkeinot liittyvät läheisesti maatalouteen. Liakan, Yliliakan ja Kourilehdon alueilla maatalous on säilynyt suhteellisen elinvoimaisena. Maanviljelyksen painopiste Torniossa onkin siirtynyt vahvasti tälle alueelle. Kyläin asutus sijoittuu Liakanjoen molemmille puolille.

Esiteltävät kohteet

Kartta 35. Liakan/Kourilehdon kohteet.

20.1 Kourilehdon vanhainkoti

20.1 Kourilehdon vanhainkoti /Tornionlaaskon suojapirtti

Kourilehdon päärakennuksen on suunnitellut arkkitehti Axel Mörne ja se on rakennettu vuonna 1926. Kourilehdossa sijaitsi suuri Liakan talo, josta osa myytiin Alatornion kunnalle jo ensimmäisen maailmansodan aikana. Tilalla perustettiin vanhainkoti. Aikaisemmin pihapiirissä on ollut päärakennuksen lisäksi työntekijöiden asuinrakennus, navetta, varastorakennus ja jopa oma ruumishuone.

Pihapiiri sijoittuu Liakanjoen rantamaisemaan, Kourilehdon kylään. Vanhat koivut ja pihlajat antavat pihapiirille puistomaisen vaikutelman. Pihapiiristä katsoen idässä on suurikokoinen, kartanotyylinen päärakennus ja sen takana Liakanjoki. Pohjoispuolella pihaa on asuinkäytössä oleva tasakattoinen rivitalo ja autokatos. Kourilehdontie kulkee hieman kauempana lännessä.

Kuva 166. Kourilehdon vanhainkodin entinen rakennus. LKYT 2007.

Kourilehdon päärakennus on massiivinen, kartanotyylinen rakennus, jossa on 1920-luvun klassisille tyypillisiä piirteitä. Se on saneerattu alkupe räistä tyyliä noudattaen. Tiilimuurattu ja rapattu keskiosa on leveämpi ja korkeampi kuin sivuilla olevat hirsiset rakenteet. Rakennuksen ulkoseinät ovat vaaleankeltaiset. Rakennuksessa on viisi eri sisäänkäyntiä, joissa pääsisäänkäyntiä lukuun ottamatta on pulpettikatokset. Pohjoispuolella on aumakatto. Rakennuksen eteläsiiven yläkerta on asuinkäytössä, kun taas matalammassa pohjoispuolella on ainoastaan kylmä ullakko. Ulko-ovet ja ikkunat on uusittu. Listat ovat valkoiset, ikkunoiden puitteet ja ovet ovat ruskeita.

Kourilehto rakennettiin vanhainkodiksi, jolla oli myös omaa maatilatoimintaa. Lopullisesti vanhuksat siirtyivät pois 1990-luvun lopulla ja tilalle perustettiin päihdehoitolaitos. Rakennus remontoitiin 2003, mutta päihdehoito päättyi 2010. Rakennus on myyty yksityiselle 2011.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt vuonna 1926 valmistunut vanhainkoti, johon on kuulunut upea pihakokonaisuus kaikkine huoltorakennuksineen. Osa piharakennuksista on jäljellä.

Uudistettu.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 167. Takajulkisivua. LKYT 2007.

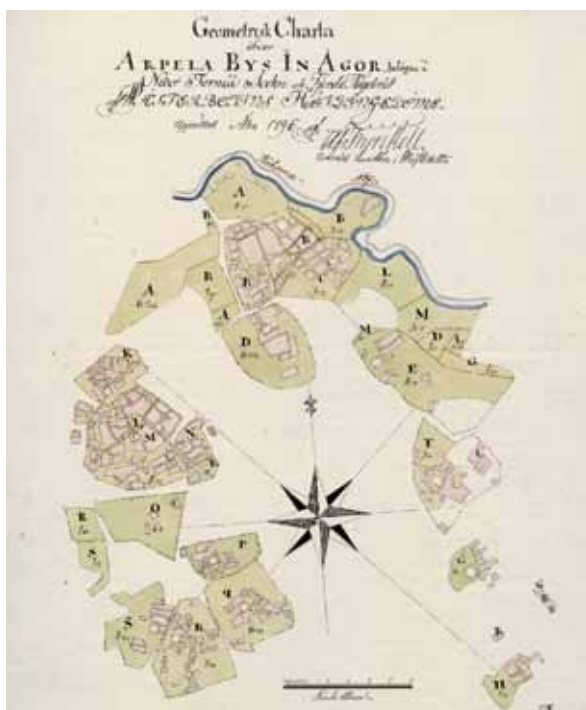
Arpela

Arpelassa on laaksomaisia peltoaukeita sekä kumpareita, joille keskittyy pääasiallinen asutus. Laaksojen pohjalla virtaa Kaakamojoki. Arpelan kylän asutus sai alkunsa 1600-luvun alkupuolella, kun Ylivojakkalan takamaita asutettiin. Arpelan kylän keskus on perinteinen kyläraitimiljöö vanhoine liikerakennuksineen.

Arpelan kyläkeskusta on maakunnallisesti arvokasta kulttuuriympäristöä.

Kuva 170. Arpelan kyläkeskusta nykyään. Tiina Elo 2012.

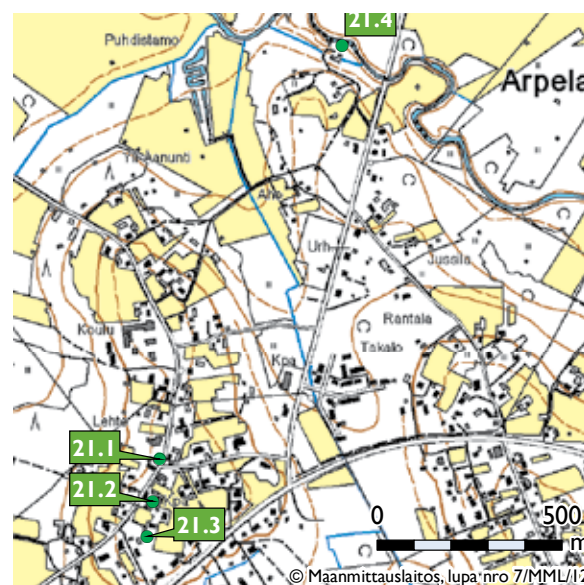

Kuva 168. Ote Arpelan isojakokartasta vuodelta 1796. Kansallisarkisto.

Kuva 169. Arpelan tiivistä kyläkeskusta. R. Kainulainen 1970-luku. TLMM.

Esiteltävät kohteet

Kartta 36. Arpelan kohteet.

- 21.1 Kauppaosuuskunnantalo
- 21.2 Matlein
- 21.3 Harri
- 21.4 Arpelan saha ja mylly

21.1 Kauppaosuuskunnantalo

Rakennus sijaitsee Arpelan kylän keskustassa, Arpelantien ja Keskustien risteyksessä. Kauppaosuuskunta sijaitsee kyläkuvallisesti keskeisellä paikalla. Lähiympäristössä on useampia vanhoja rakennuksia ja uudehko Arpelan Osuuspankki on kaupparakennuksen pohjoispuolelle. Tornion keskustaan on kylältä 26 km.

Kyläläiset alkoivat suunnitella Arpelan Kauppaosuuskunnantaloa vuosina 1927–28. Talo valmistui 1930 ja siinä aloitti toimintansa kyläläisten perustama Arpelan Osto- ja Myyntiosuuskuunta. Samanaikaisesti rakennukseen muutti Arpelan Osuuskuunta.

Kuva 171. Arpelan kauppaosuuskunnantalo. Minna Heljala 2012.

ja yläkerrassa toimi Arpelan Rauhanyhdistys ry. Kauppatalon piirustukset teki Kalle Korkeamaa ja rakentajina olivat Eemeli Kapraali, Kalle Korkeamaa, Janne Alatalo, Edvard Reinikka, Heikki Korkeamaa, Eino Jauhola ja Akseli Alatalo. Rakennusta on jatkettu ilmeisesti jo 1930-luvulla. Tässä jatko-osassa oli alkujaan asuinhuoneita. Kauppa toimi aina 1980-luvulle asti ja siinä on tehty useita muutoksia vuosien varrella. Laajoja korjaustöitä tehtiin 1963, jolloin ulkoseinään vaihdettiin suuret liikeikkunat ja kaupasta purettiin väliseinät. Yläkerran juhlasalissa on pidetty lukematon määrä hengellisiä ja maallisia puhetilaisuuksia.

Arpelan Kauppaosuuskunnan omistama alakerka oli Jouko Paakkolanvaaran omistuksessa vuodesta 1980 ja hän lahjoitti sen Arpelan Kotiseutuyhdistykselle syksyllä 2004. Yläkerran omisti Arpelan Rauhanyhdistys, joka lahjoitti myös osuutensa Arpelan Kotiseutuyhdistykselle.

Kaupparakennus on aikakautensa tyypillinen edustaja mansardikattoinen, kookas, hirsirunkoinen, kaksikerroksinen ja suorakaiteen muotoinen. Pihan puolella on pulpettikattoinen umpikuisti. Ikkunat ovat 9- ja 12-ruutuiset, osittain uusitut. Yläkerran juhlasalissa on edelleen vanha, kirkosta poistettu kamina ja keittiössä hella.

Kohdetta on kunnostettu Suomen Kotiseutuliiton myöntämällä korjausavustuksilla vuodesta 2005 lähtien. Töitä on tehty seitsemänä kesänä ja tarkoitus on, että kaupasta tulee kyläläisille yhteinen toimitila. Vuosina 2005–07 kunnostettiin ulkovuori ja ikkunat. Isot liikeikkunoiden aukot palautettiin 1920-luvun lopun mallisiksi. Piha salaojitettiin, maastoa muokattiin ja kunnostettiin sadevesijärjestelmä 2007. Vuoden 2008 aikana tehtiin ulkoportaat ja ulkomaalaus. Vuosina 2009–2010 alapohja rakennettiin uudelleen ja vanhaan kauppatilaan palautettiin siinä olleet väliseinät, sekä palautettiin keittiö ja konttorihuone. Rakennuksen kunnostaminen on vaikuttanut myönteisesti koko kyläkeskuksen ilmeeseen.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Arpelan kyläkeskustan kokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

21.2 Mathlein

Rakennukset sijaitsevat Arpelan kylän keskustassa. Pihapiiri on aivan Arpelantien varrella ja päärakennus kylätien suuntaisesti. Kyläläiset tuntevat paikan myös nimellä Sakarin pirtti. Pihaan johtaa soratie, joka kulkee talli-kesäpuoli rakennuksen edestä pihapiiriin taakse rakennetun omakotitalon pihaan. Rakennukset muodostavat perinteisen umpipihaan, jossa aittarakennus on vähän kauempana. Navetan edessä on kaivo. Pihassa on hoidetut nurmialueet. Tornioon on matkaa noin 26 km. Lähiympäristössä on vanhoja pihapiirejä, kuten, Tallgren ja Harri sekä maalaismaista omakotitaloasutusta.

Mathleinin päärakennus on kylän keskeisiä rakennuksia ja valmistunut 1800-luvun alussa. Rakennuksessa on ollut ennen malkakatto, joka muutettiin 1936 pärekatoksi ja 2001 huopakatoksi. Kyseessä on suorakaiteen muotoinen asuinrakennus, jossa on kaksi kuistia pihan puolella ja yksi kuisti päädyssä. Kuistit ovat kaikki eri-ikäisiä. Rakennuksessa on tyylikäs yksinkertainen vaakalaudoitus pihan puolella ja kyläraitin puolella vanhaa vaakapystylaudoitusta, jota koristaa toisessa päässä kissanpenkit. Pääosiltaan ikkunat ovat kaksiruutuisia pystykarmi-ikkunoita, mutta vanhimmassa kuistissa on myös kolmiruutuiset jugendhenkiset ikkunat. Sisätiloissa on säilynyt vanhoja muureja ja leivinuuni vuodelta 1950. Pohjoispäädyn huoneistossa on pidetty kemikaliota vuodesta 1963 noin 20 vuoden ja eteläpäädyssä seurakunnan tilaisuuksia noin 17 vuoden ajan. Rakennuksen asumiskäyttö on loppunut 1972 uuden omakotitalon valmistuttua pihapiiristä vähän etämmälle. Ulkoseinää maalattiin kesällä 2006. Rakennus on hyväkuntoinen ja sitä käytetään varastona.

Mathleinin pihapiiriä rajaavat ulkorakennukset. Puohissa on sekä hirsirunkoinen varasto että ranakorakenteinen liiteriosa. Puohi on rakennettu ennen sotia. Se on suorakaiteen muotoinen rakennus, jonka liiteriosa on jälkepäin toiminut autotallina. Rakennus on laudoitettu ja siinä on vaakalaudoitetut puuovet, pystylaudoitettut autotallin ovet sekä pienet ikkunat.

Pitkän suorakaiteen muotoisen navettarakennuksen toinen pääty on hirsirunkoinen.

Tilalla on ollut seitsemän lehmää, jotka lopetettiin 1981. Navetta on rakennettu noin 1910. Viimeisiä korjauksia ovat peltikatto ja ulkomaalaus.

Kuva 172. Mathleinin päärakennus. LKYT 2006.

Pihapiiriä rajaa neljänenä rakennuksena tallikesäpuoli-käymälä, joka on rakennettu 1940–41. Kesäpuoli on perinteisesti toiminut asuintilana ja se sijaitsee länsipäädyssä. Kesäpuolella on pysty-laudoitettu puuovi ja kaksiruutuisia ikkunoita. Itäpäädyssä on lisäksi käymälä. Talliosassa on neliruutuisia ikkunoita. Tallissa oli aikanaan jopa kolme hevosta. Sauna on tehty myöhemmin, 1950.

Keskellä pihaa on holvattu maakellari, josta löytyy vuosiluku 1822. Kellarin päälle on rakennettu vaakalaudoitettu, peltikattoinen yläosa ja pieni halssi. Rakennus on hyväkuntoinen ja toimii edelleen kellarina. Lisäksi pihapiirin ulkopuolella on punaiseksi maalattu kaksikerroksinen aittarakennus, jossa on keltaiset vanhat ovet. Rakentamisvuosi ei ole tiedossa, mutta aitta on siirretty nykyiselle paikalle 1938. Peltikatto on laitettu myöhemmin.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Liittyy kylän elinkeinohistoriaan.

Osa Arpelan kyläkeskustan kokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

21.3 Harri

Rakennukset sijaitsevat Arpelan kyläkeskuksessa aivan Arpelan vanhojen kauppohen ja Osuuspankin tuntumassa. Lähiympäristössä on lisäksi pelto-alueita ja omakotitaloasutusta. Matleinin pihapiiri on välittömässä läheisyydessä. Tornion keskusta on matkaa 26 km. Pihaan johtaa heinittynyt pihatie ja tontilla kasvaa tuomia, pihlajia, koivuja ja kuusia sekä lisäksi sireeni- ja ruusupensaita. Pihapiirissä on kaksi rakennusta asuinrakennus ja talli-varasto.

Harrin asuinrakennus on suorakaiteen muotoinen kuistillinen ja valmistunut 1923. Rakennuksen ikkunat ovat neli- ja kuusiruutuisia risti-ikkunoita, jotka ovat malliltaan tyypillisiä 1920-lukulaisia. Kuisti on selkeästi samaa aikakautta. Sisätiloissa on säilynyt kaksi leivinuunia, joiden piiput tosin ovat sortuneet.

Kuva 173. Harrin päärakennus. LKYT 2006.

Nykyiset omistajat muuttivat taloon 1955 ja asuivat siinä muutaman vuoden. Rakennuksessa on toiminut myös välillä koulu. Vuosina 1961–67 asuinrakennus oli vuokralla TVH:lla. Sen jälkeen rakennukset ovat olleet käyttämättöminä. Pihapiirissä oleva talli-varistorakennus on myös vuodelta 1923. Kyseessä on suorakaiteen muotoinen piharakennus, jonka etulapella on kaksi frontonia. Rakennuksessa on kahdet vaakalaudoitetut pariovet ja neliruutuiset ikkunat.

Harrin pihapiiri on osa vanhaa Arpelan kyläkeskuksen maisemaa

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Liittyy kylän koulutushistoriaan.

Osa Arpelan kyläkeskustan kokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

21.4 Arpelan saha ja mylly

Arpelan mylly ja saha sijaitsee näkyvällä paikalla Sihtuunantien varrella, peltoaukealla. Pihaan johtaa Myllytie. Piha on avonainen ja hoidettu, lähellä virtaa Kaakamojoki. Arpelan keskusta on vajaa kilometri. Nykyisin ympäristö on melko aukeaa, mutta sahan toiminnan aikana rakennuksen ympärillä oli rullatie, rimäläjät ja lautatarha tapuleinen.

Vuonna 1903 myönnettiin Juho Juusolle lupa perustaa yksiraaminen saha ja mylly Arpelan kylään, Kaakamojoen rannalle. Rakennuksen kivijalassa on merkintä ”1913 Juho Juuso”. Tällöin on ilmeisesti tehty perustuksen valuutöitä. Saha kutsuttiinkin pitkään Juuson sahaksi. Vuonna 1922 sahan omisti T.W. Oukka ja vuonna 1924 perustettiin Arpelan saha- ja myllyosuuskunta, joka osti Juuson sahan Oukalta. Osuuskunnan toiminta oli 1920- ja 30-luvuilla Arpelassa erityisen aktiivista ja vielä seuraavina vuosikymmeninäkin osuuskuntaan liittyi uusia jäseniä. 1920-luvun alussa uusittiin myllyrakennus, parannettiin lasku-uomaa ja -ränniä sekä hankittiin turbiini myllyn ja sahan koneiston

Kuva 174. Arpelan mylly ja saha. LKYT 2006.

pyörittäjäksi. Vuonna 1947 otettiin käyttöön sähkömoottori ja tällöin turbiini jäi tarpeettomaksi.

Parhaina vuosina sahattiin 5000–6000 tukkia, jotka uitettiin sahalle Kaakamojokea pitkin. Isännöitsijä Eelis Pörhölään aikana Arpelassa höylättyä ja sahattua puutavaraa myytiin myös Tornioon, mutta pääasiassa sahalla on työstetty kyläläisten tukkeja. Kylän rakentamisen vilkkaimpina vuosina sahalla oli pientä tappeluakin sahausvuoroista. Arpelan sahalla ja myllyllä on ollut myllärinä ja sahurina useampiakin kyläläisiä. Kenttäsiirkkelit ja kotitarvemyllyt alkoivat 1960-luvulla kilpailla osuuskunnan sahan ja myllyn kanssa, ja vähitellen toiminta hiljeni.

Saha- ja myllyosuuskunta toimi vuoteen 1972, jolloin Kalevi Isometsä osti myllyn veljensä kanssa. Viimeiset jauhatukset on tehty 1970-luvun ja höyläykset 1980-luvun lopulla. Rakennus oli pitkään hylättyinä, kunnes sitä 1997 ryhdyttiin korjaamaan. Ensimmäiseksi kunnostettiin huopakatto, julkisivu ja perustus. Kesällä 1998 myllyllä oli ulkomaalaisia ja suomalaisia nuoria työleirillä maalaamassa ikkunoita ja ulkovuorta. Rakennus on nyt hyväkuntoinen ja säästynyt ilkevallalta, jonka kohteena se oli aiemmin useampaan otteeseen. Vanhoista koneista on säilynyt ryynimylly, kanttisiirkkeli, jolla on sahattu viimeksi 1974 ja vieläkin kunnossa oleva pärehöylä sekä höyläkone vuodelta 1923.

Kyseessä on kookas kaksikerroksinen vinkkelirakennus, jossa on vaakalaudoitetut ovet ja pieniruutuiset valkoiseksi maalatut ikkunat. Osa ikkunoista on peitetty. Rakennuksessa on myllykamari, teränhuoltohuone ja siirkkelihuone. Nykyisin myllyllä on pidetty kesäisin lauluiltoja.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Arpelan kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Korpijärvi

Esimerkki Tornion järvikyläasutuksesta

Kuva 175. Korpijärven maisemaa. Etualalla Harrin tilan nytemmin jo purettu asuinrakennus. Minna Heljala 2004.

Karunki

Vanha kuntakeskus

Karunki oli ennen 1973 tehtyä kuntaliitosta itsenäinen kunta, johon kuuluivat Tornion pohjoisen alueen kylät Kukkola, Korpikylä, Palovaara, Aapajoki ja Aapajärvi. Ruotsin vallan aikana Karunki oli yhtä nykyisen Karl Gustavin eli Ruotsin Karungin kanssa, jossa sijaitsee edelleen Karungin seurakunnan vanhin kirkko. Karungin maisemaa hallitsee Tornionjoen laaja suvantoalue, jota kutsutaan Karunginjärveksi. Karunginjärvi kuuluu Natura 2000 alueverkostoon ja on ainutlaatuinen jokimaisema-alue. Karunki toimii kirkonkylän sekä ympäröivien kylien asukkailla palvelukeskuseksi. Jokivarren kylien elämää leimasi takavuosina muun muassa uittotöihin liittyvä toiminta.

Kuva 176. Ote Karungin isojakokartasta vuodelta 1684. Kansallisarkisto.

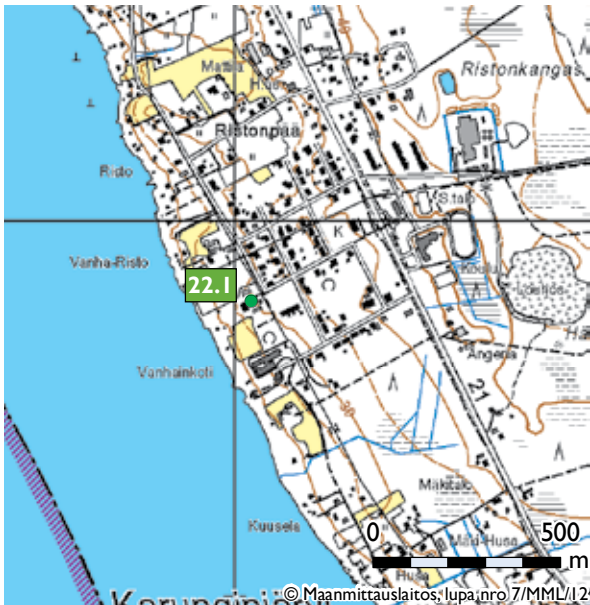

Kuva 177. Karungin vanha kunnantalo. Tiina Elo 2011.

Kuva 178. Karungin pappila. Tiina Elo 2011.

Esiteltävät kohteet

Kartta 37. Karungin kohteet

22.1 Pappila

22.1 Pappila

Karungin pappila on rakennettu 1863 alkujaan kirkkoherran asunnoksi. Seurakunta on myynyt pappilan yksityiselle 1996. Päärakennus ja ulkorakennukset muodostavat neljältä suunnalta rajatun suojaisan pihapiirin. Pihaan johtaa hiekkatie ja rakennusten ympärillä on laajat nurmialueet aina joen rantaan asti. Puistomaisella piha-alueella on paljon kukkaistutuksia ja pensaita sekä isoja puita: koivuja, kuusia, tuomia, pihlajia ja lehtikuusia. Pihapiiri sijaitsee Karungin kylässä, matkaa Tornion keskustaan on 25 km ja Karungin keskustaan puoli kilometriä. Karungin kirkko on noin yhden kilometrin päässä pohjoispuolella. Tornionjoki virtaa 100 metrin päässä rakennuksista.

Pappilan päärakennus on keltainen vaakavuorattu hirsirakennus, jossa on kaksi kuistia. Rakennuksen yleisilmeessä on uusklassismin ja uusrenessanssin piirteitä ja siinä on virkataloille tyypillinen karoliininen pohjaratkaisu. Rakennuksessa on pääsääntöisesti kuusiruutuiset ikkunat ja sivuilla yläkerran ullakkohuoneissa on yksiruutuiset ikkunat. Etupuolen koristeellisessa kuistissa on puiset pariovet ja erittäin koristeelliset ikkunat. Päädyn laajennusosan kuistissa on uusi ulko-ovi. Asuinrakennukseen on tehty muutostöitä esim. kellaritilat on kaivettu rakennuksen alle 1957 peruskorjauksessa ja päätyyn rakennettu kuistimainen laajennusosa 1996, suunnittelijana arkkitehti Matti Porkka. Rakennus on hyväkuntoinen ja kauniilla paikalla.

Pihapiiriä rajaa pitkä suorakaiteen muotoinen varastorakennus, joka on molemmista päädyistä hirsirunkoinen ja keskeltä rankorakenteinen. Piharakennuksessa oli aikaisemmin sauna, puuliiteri ja puohi. Keskiosa on muutettu autotalliksi. Rakennuksessa on puiset vanhat vaakalaudoitetut ovet sekä kuusiruutuiset ikkunat.

Asuinrakennusta vastapäätä sijaitsee kinkertupa (rippipirtti). Se on suorakaiteen muotoinen pystypeiterimoitettu punamullattu hirsirakennus, joka on ollut seurakunnan käytössä ja siinä on pidetty Karungin seurakunnan rippikoulua. Kinkertuvassa on säilynyt hyvin sen vanha ilme, mm. kuusiruutuiset ikkunat, mutta sisätilaan tehdyt muutokset ovat pahasti vahingoittaneet rakennusta.

Pihapiirin pohjoislaidalla on hirsirunkoinen tallirakennus, jossa on puiset vanhat ovet ja kuusiruutuiset ikkunat. Hevoshaka sijaitsee tallin yhteydessä. Pihapiiriin kuuluu lisäksi myös kaksi ranta-saunaa, joista toinen on savusauna sekä maakellari ja uusvanha puuliiteri.

Kuva 179. Karungin pappilan hyvin hoidettua pihapiiriä. Tiina Elo 2011.

Kuva 180. Pappilan rippipirtti. LKYT 2006.

Kuva 181. Karungin pappilan piharakennus. LKYT 2006.

LKYT –arvio:

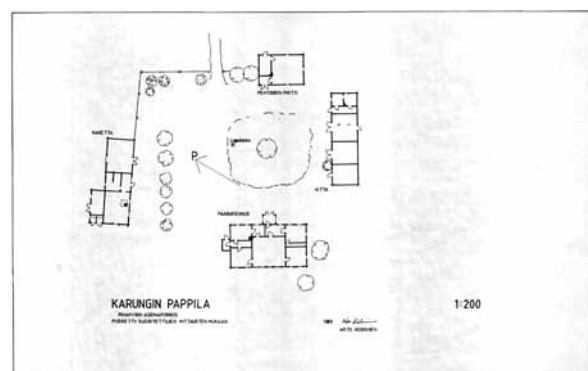
Sodalta säästynyt kohde.

Pappila vuodelta 1861, jossa karoliininen pohjaratkaisu.

Osa Karungin kyläkokonaisuutta.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 182. Karungin pappilan asemapiirros. Arto Koskinen 1985. TLMM.

Kukkola

Kuva 183. Kukkolankosken kalakenttä Ruotsin puolelta kuvattuna. Tiina Elo 2011.

Kukkola on Tornion vanhimpia kyliä ja tyypillinen Tornionjokivarren nauhamainen kylä. Kulttuurimaiseman alavat tulvaniityt ja matalat kumpareet vuorottelevat peltoaukeiden ja metsäsaarekkeiden kanssa. Kalastuksen ja maatalouden pohjalta syntyneessä kylässä ovat vanhat elinkeinot saaneet siirtyä syrjään. Kalastuksesta on jäljellä edelleen Kukkolankosken kalakentän toiminta ja harrastuskalastus. Kukkolankosken ympäristössä on vanhaa rakennettua kulttuurimaisemaa ja upea luonnonmaisema koskineen. Kulttuurimaisemaan kuuluvat koskialueen perinteiset rakennukset sekä kalastukseen liittyvät rakennelmat joen molemmin puolin. Kukkolan kylällä on vanhat perinteet yhteistyöstä Ruotsin puolen kukkolalaisten kanssa ja entisaikaan kyläläisillä oli kanssakäymistä rajan yli päivittäin. Viime vuosina on keskusteltu kylät yhdistävän sillan rakentamisesta Tornionjoen yli.

Kuva 184. Kukkolan vanhoja tiloja uhkaa ylikorjaaminen. LKYT 2007.

Esiteltävät kohteet

Kartta 38. Kukkolan kohteet A.

23.1 Ranta-Husa

23.1 Ranta-Husa

Husan perintötila sijaitsee Tornion Kukkolan kylässä ja rakennukset ovat vuosisatoja olleet samoilla paikoilla Tornionjoen rantatöyräällä. Husan kantataloa rakennuksineen kutsutaankin nimellä Ranta-Husa. Pihassa on aito peräpohjalaistyylinen päärakennus, talousrakennus ”mäkipytinki” sekä siikapirtti, joka on siirretty nykyiselle paikalle 1800–1900-luvun vaihteessa. Siikapirtin paikalla on ollut pienempi asuinrakennus, joka on siirretty Mäkitalon päärakennukseksi. Navetta on ollut päärakennusta vastapäätä ja valmistunut 1878. Kaarlo Husa siirsi pihapiiriin 1891 kaksikerroksisen vilja-aitan. Se oli talon pohjoispuolella Raittietien läheisyydessä. Saksalaisotilaat polttivat aitan 1944. Mäkipytingissä alkoi toimia 1880-luvulla Pohjois-Suomen ja koko suomalaisen maaseudun vanhimpiin kuulunut talomeijeri.

1900-luvun alkuvuosina meijeri muuttui Karungin osuusmeijeriksi ja Husan meijeri lakkautettiin. Kukkolan kylän kantatalona Husalla on ollut 1700-luvulta alkaen osuudet Kukkolankosken siikasaaliiseen. Vanhaa peräpohjalaista rakennuskulttuuria edustava Ranta-Husa on osa historiallista kulttuurimaisemaa.

Pihaan tullaan Husantietä, joka johtaa pihan poikki alas Tornionjoen rantaan. Pihalla on hoidettu nurmialueet, kukkaistutuksia ja ruusupensaita. Siikapirtin takana on lisäksi marjapensaita. Pihassa kasvaa kuusia, mäntyjä, hopeapajuja ja paljon teriöensalavia. Lisäksi pihassa on Husan suvun muis-

Kuva 185. Ranta-Husan päärakennus. LKYT 2006.

tomerkki. Rakennukset sijaitsevat Kukkolan kylässä. Karungin keskusta on matkaa noin 2 km ja Tornion keskusta noin 24 km. Lähiympäristössä on mökkejä, omakotiloasutusta ja peltoaukeita.

Ranta-Husa on aito peräpohjalaistyylinen asuinrakennus, joka on tehty kahdessa osassa. Vanhin osa on 1770-luvulta. 1860-luvulla rakennukseen on tehty perusteellinen korjaus. Kyseessä on pitkä suorakaiteen muotoinen asuinrakennus, jonka itäpäädyssä on pulpettikattoinen lisäosa. Rakennus on pääosiltaan vaakalaudoitettu ja alaosassa on noin metrin korkuinen pystyaukko. Siinä on kuusiruutuiset perinteiset ikkunat, joiden puitteväri on ruskea. Kuistissa on kapeat kolmiruutuiset ikkunat sisäänkäynnin molemmin puolin ja väliovissa koristeelliset ruusukkeet. Kuistin pariovien yläpuolella on neliruutuinen ikkuna, joka on yläosiltaan kavennettu. Hevosmiehet ja muut kulkijat yöpyivät usein Ranta-Husan pirtin pitkällä penkeillä, ja pirtissä pidettiin myös kylien taksoituskokouksia.

Taloussrakennuksessa, mäkipytingissä, toimi 1880-luvun loppupuolella meijeri. Meijerskana oli Fanni Husa. Rakennusta on käytetty myös kesäasuntona. 1930-luvulta aina 1950-luvulle se oli Väinö ja Martta Husan kotitalona. Rakennus ränsistyi välillä ja korjattiin 1985, jolloin ulkokuori ja kuisti purettiin ja tehtiin uudelleen. Rakennus maalattiin ja sisätilat kunnostettiin. Suorakaiteen muotoisen rakennuksen eteläpäädyssä on asunto. Perinteistä ilmettä antavat puiset vaakalaudoitetut peilipariovat, kuusiruutuiset ikkunat ja kaksiruutuiset haukanikkunat. Ovia ja ikkunoita kiertävät koristelaudat.

Ranta-Husan navetta on purettu ja sen paikalle on siirretty ylöspäin levenevä pitkänurkkasalvoksinen heinälato. Pihapiiriin kuuluva nykyinen siikapirtti on hirsinen suorakaiteen muotoinen rakennus, jossa on vaakalaudoitetut puuovet ja neliruutuiset ikkunat. Ikkunoita ja ovia kiertävät erikoiset puitteet. Rakennus on ollut Aapajärvellä ja sieltä siirretty nykyiselle paikalle 1800–1900-luvun

Kuva 186. Ranta-Husan mäkipytinki eli taloussrakennus. LKYT 2006.

vaihteessa. Aikaisemmin sitä käytettiin saunana ja rantaliiterinä, nykyisin se toimii siikapirttinä. Paikalla on aiemmin ollut pienempi asuinrakennus, joka on siirretty Mäkitalon pihapiiriin.

Tornionjoen rannassa on entinen tullimökki, jota käytetään nykyisin ranta-saunana. Tämän pienen rakennuksen kahdella seinustalla on terrassi. Rakennusta käytettiin alkujaan tullimiesten vahtitupana ja sieltä valvottiin rajajoen liikennettä. Pihapiiristä on myös ylöspäin levenevä pitkänurkkasalvoksinen heinälato.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Vanhoja Kukkolan rantatiloja.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 187. Siikapirtti. LKYT 2006.

Kartta 39. Kukkolan kohteet B.

23.2 Koskialue
23.3 Palo

23.2 Koskialue

Kulttuurihistoriallisesti kylän arvokkainta aluetta on Kukkolankosken kalakenttä sekä kylämaisema Koskitien varrella. Rakennukset ovat Tornionjoen rannalla Kukkolankosken kohdalla. Koskitie eli vanha kylätie erkanee Jokivarrentiestä, nykyisestä valtatie 21:stä. Lähiympäristössä on omakotitaloja mökkiasutusta. Ruotsin puolen Kukkolankoski näkyy vastarannalla.

Kukkolankosken kalakenttä on perinteinen jokikalastuspaikka kosken rannalla. Alue koostuu rivissä olevista punamullatuista kala-aitoista. Näiden yhteyteen on siirretty Karungin kylän lainajyvämäkasiini. Kentän pohjoislaidalla sijaitsevat kalapuohi ja paistokota sekä eteläreunassa Myllypirtti ja rannalla oleva laavu.

Kentällä on iso pysäköintialue, sepelöity kulkuväylä, pieniä nurmialueita ja Lauttamies-patsas. Joen rannalla kasvaa puita, haapoja, koivuja ja pihlajia. Koski-alueen jatkeena jokitorfemällä on vanhoja kalastajataloja lähimpänä Niskalan tila ja eteläpuolella pieni leirintäalue.

Koskialueella ovat säilyneet monet kalastukseen liittyvät vanhat perinteet. Nykyisinkin vielä koskella pyydetään vanhoilla menetelmillä siikaa,

Kuva 188. Kukkolankosken aittarivistoä. Etualalla paistokota. Tiina Elo 2011.

nahkiaisia ja mateita. Perinteisiin on kuulunut myös lohenkalastus. Kukkolassa on matkailupalveluita erityisesti kesällä. Vanhassa Myllypirtissä on kahvila, jonka kuuluisin myyntiartikkeli on varssiika.

Kala-aittoja on yhdeksän ja niitä käytetään kalastustarvikevarastoina. Niissä säilytetään mm. lipot ja merrat. Aittojen omistajina ovat edelleen Kukkolan kylän vanhat talot: Heikkilä, Mäkikallio, Ärelä, Mäki, Alanära, Ylinära ja Kallio. Vanhin aitoista löytynyt vuosiluku on 1792. Aitat ovat hyvin eri-ikäisiä. Lisäksi alueelle on siirretty Karungin kylän lainajyvämäkasiini, joka on muita vähän kookkaampi. Aitat ovat pieniä yksi- tai kaksikerroksisia hirsipintaisia punamullattuja ja ikkunattomia rakennuksia. Ulko-ovet ovat joko vaaka- tai vinoponttilaudasta ja kaksikerroksisissa on lisäksi ylälunkka. Kala-aittojen pärekattoja kunnostettiin Ympäristökeskuksen toimesta kesällä 1993.

Kalapuohi sijaitsee koskikentän pohjoispäässä ja on kyläläisten yhteistä omaisuutta. Kyseessä on hirsinen pitkänurkkainen rakennus, jonka katolla on kellotorni. Kalapuohi on ollut kaksi osainen ja sen toisella puolella oli aikaisemmin lohikellari, johon kalat tuotiin säilytykseen ennen illan jakotilaisuutta. Nykyisin rakennukseen varastoidaan edelleen kaloja, mutta sisätiloissa on nyt kylmäkaapit. Rakennuksen katolla on kellotorni, jonka kellosta kalastajat näkevät ”työtuurin” vaihtumisen. Sama perinne on niin Ruotsin kuin Suomenkin puolella. Kellotorni rakennettiin uudelleen 1976. Kalapuohissa ei ole ikkunoita, mutta kylläkin kaksi vaakalaudoitettua ovea.

Koskikentän keskeisin rakennus on paistokota. Kalastusvuorossa olleet miehet käyttivät kotaa ennen yösiijana. Kodan kolmea seinää kiertävät edelleen leveät penkit ja keskellä on paistoalusta, joka on rakennettu kivistä ja jolla paistetaan varssiikaa. Savuaukkona on ikivanhan käytännön mukaan yksinkertainen katossa oleva reikä eli räppänä. Juuri tuon aukon, tulen ja sen lämmön ympä-

Kuva 189. Kukkolankosken kalapuohi. LKYT 2006.

rille keskittyä kaikki koskella tapahtuva toiminta. Rakennuksesta löydetty vanhin vuosiluku on 1869. Paistokota on hirsinen, pitkänurkkainen rakennus, jonka katto ja piippu on tehty pyöreistä hirsistä. Kolmella seinällä on pienet räppänät ja lisäksi rakennuksessa on vaakalaudoitettu ovi. Paistokodan katto ja muutamia hirsii uusittiin 1974. Siikakota sijaitsee aittarivin ja jokirannan välissä. Kalapuo- hin ja koskikodan omistaa siikakalastuskunta.

Petteri Palo rakensi Myllypirtin asuinrakennukseksi 1800-luvun puolivälissä. Myllypirtin pihapiiriin on kuulunut navetta, leivintupa ja talli. Kaikki ulkorakennukset on purettu. Myllypirttiin liittyi ennen myös koskirannassa ollut vesimylly, joka tuhoutui suuren kevättulvan aikana 1934. Asuinrakennus oli tyhjillään jonkin aikaa, kunnes se korjattiin 1951 kesäkahvilaksi. Myllypirtti on suorakaiteen muotoinen asuinrakennus, jossa on korkea umpikuisti ja sen etupuolella terassi. Kuistissa on koristelistat räystäään reunassa ja pysty-laudoitetut pariovet. Kuistin ikkunoista osa on neliruutuisia, muuten rakennuksessa on perinteiset kuusiruutuiset ikkunat. Myllypirtin julkisivun vuoraus on yksinkertaista torniolaaksolaista tyyppiä, jossa on pysty-vaakalaudoitus, nurkissa pystypilarit ja ikkunoiden koristeluna päätykolmiot. Ulkovuoraus on uusittu 1989 ja peltikatto 1990.

Kukkolankosken kalakenttä on perinteinen jokikalastuspaikka, joka on erityisesti tunnettu siianpyynnistä. Saalis jaetaan edelleen kalastuskauden aikana joka päivä klo 18 (19) vanhan tavan mukaan. Ensin annetaan lippomiehen valita palkansa ja sitten saalis jaetaan arpomalla Kukkolan taloille. Tämä vanha tapa on peräisin 1600-luvulta. Kenttäalueella on myös Ensio Seppäsen suunnittelema Lauttamies-patsas, joka paljastettiin 1961.

Kuva 190. Paistokota. LKYT 2006.

Patsas on kunnianosoitus Tornionjoen uitolle ja uittomiesten vaativalle työlle. Kesäaikana rantamaisemaan tuovat lisänsä lippokrenkut. Koskialue on nykyään suosittu matkailunähtävyys. Alueen rakennuskanta on vaihtelevassa kunnossa. 2000-luvun alussa alueella on tehty ympäristötöitä. Kukkolankosken kalakenttä on osa valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä (RKY).

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

RKY –kohde (Kukkolankosken kalakenttä).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

23.3 Palo

Palon talo sijaitsee Tornion Kukkolan kylässä ja on yksi vanhoista kylän tiloista. Päärakennus ja piha-alue kuuluvat kiinteästi jokivarren avoimeen maisemaan ja muodostavat Heikkilänpään kanssa yhtenäisen alueen. Kohde sijaitsee mäen päällä, Jokivarrentien välittömässä läheisyydessä ja sen länsipuolella virtaava Tornionjoki on noin 500 metrin päässä. Pihapiirin ja joen välissä on peltoa.

Pihapiirissä on kolme vanhaa rakennusta. Idässä on asuinrakennus ja pohjoisessa kesäpirtti-liiteri sekä Tornionjoen törmällä kaksikerroksinen aitta. Pihapiiri on rajautunut kolmelta sivulta rakennuksiin, mutta navetta on purettu muutama vuosi sitten joenpuoleiselta sivulta. Piha on osittain nurmi- ja osittain sorapäällysteinen. Sen ja maantien välissä on lehtipuita. Asuinrakennuksen pohjoispuolella on pellon reunassa korkeiden kuusien rivistö.

Peräpohjalaistyylinen asuinrakennus on rakennettu samalla paikalla sijainneen vanhan päärakennuksen tilalle. Rakentajana mainitaan Juho Viljam Niskala. Talon vanhat emännät tulivat Ruotsista (Hulda s. 1879 ja Ebba Niskala s.1922).

Kuva 191. Palon päärakennus. LKYT 2007.

Taloa on lyhennetty alkuperäisestä pituudestaan ja rakennettu huoneet yläkertaan 1920-luvulla. Rakennuksen pohjakaava on kuitenkin sama kuin vanhassakin, toisessa päässä pirtti, välissä keskikamari ja toisessa päässä tupa. Pirtin alla on vanha maakellari. Julkisivultaan Palo on yksinkertaista pysty-vaakalaudoitusta ja maalattu punaiseksi. Rakennuksen ulko-ovi on uusittu samoin kuin ristijaolliset ikkunat.

Palon talossa sanotaan olevan Suomen puolen vanhin keskuslämmitys. Sitä varten tuotiin tarvikkeet Ruotsista. Melkein kaikki vanhimmat patterit ovat vieläkin käytössä. Vanha pirtin leivinuuri ja hella ovat myös käytössä ja niitä on myös tarkoitus korjata. Sisätiloissa on säilynyt erityisen paljon alkuperäistä sisustusta kuten peiliovia. Joitakin muutoksia on tehty, mutta melko vähän. Ulkopuolelta muutoksia on tehty lähinnä kuistiin. Yksi kuistin sivuikkuna on laitettu umpeen ja vanhat korkeat pariovet on vaihdettu. Samalla on puretu kuistin etuosassa ollut katos, jossa oli kiinteät penkit.

Nykyisellä omistajalla on ajatuksena, että kuistiin palautetaan siitä poistettu ikkuna. Samoin vanhat pariovet kunnostetaan ja laitetaan takaisin. Asuinrakennusta on tarkoitus korjata vanhaa säilyttävällä ja kunnioittavalla tavalla.

Pihapiirissä olevaan ns. kesäpirttiin kuuluu pirttihuone, eteinen sekä eteisen takana oleva huone. Pirtissä on muurattu isohko leivinuuni ja sen yhteyteen muurattu hella. Uuni on hajonnut yläosastaan ja se vaatisi kunnostusta. Pitkänomaisen rakennuksen toisessa päässä on varastotiloja.

Aitta on tyypillinen 1800-luvun lopulla rakennettu hirsinen vilja-aitta, joka levenee ylöspäin.

Aitassa on yksi vinolaudoitettu ovi ja sen päällä pieni luukku. Aitan katto on korjattu kesällä 2011.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Osa Kukkolan kyläkokonaisuutta.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

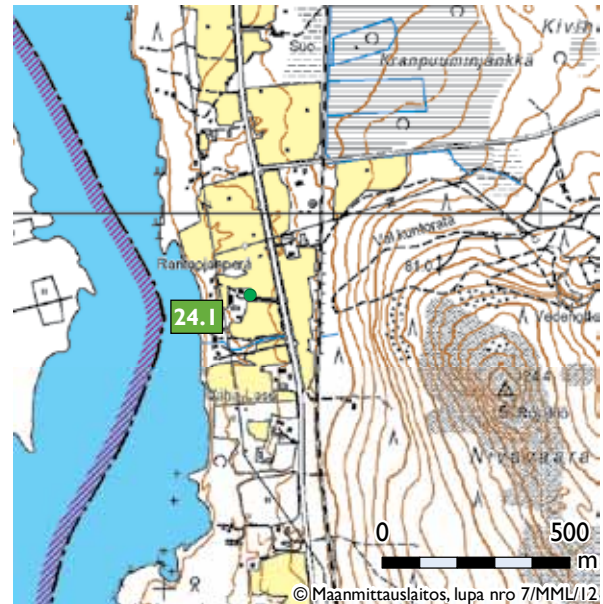

Kuva 192. Palon kaksikerroksinen ylöspäin levenevä aitta. LKYT 2007.

Korpikylä

Korpikylä on Tornion kaupungille kuuluvista jokivarren kylistä pohjoisin. Kylä rajoittuu Ylitornion kuntaan. Korpikylän maisemassa alkaa olla pohjoiselle tyypillistä vaaramaiseman tuntua. Korpikylässä sijaitsee Matkakoski, joka on yksi Tornionjoen merkittävistä koskista. Jokivarren molemmin puolin on erityisen kaunista kulttuurimaisemaa, jota leimaa Tornionjoen laaja suvantoalue.

Esiteltävät kohteet

Kartta 40. Korpikylän kohteet A.

24.1 Vaara

24.1 Vaara

Rantaojanperän tila on ollut asuttuna ainakin jo 1700-luvulla. Pihapiiri sijaitsi silloin lähempänä jokea. Nykyinen vanha asuinrakennus valmistui 1864 ja sitä edeltänyt päärakennus purettiin samoihin aikoihin. 1800-luvun puolivälissä uuteen pihapiiriin rakennettiin myös navetta ja paakastupa-aittarakennus. 1946 rakennettiin uusi navetta entisen heikkokuntoisen tilalle ja 1962 uusi asuinrakennus paakastuvan paikalle. 1900-luvun vaihteessa rakennettiin lahtihuone. Noin 1970 pihasta poistettiin aittarakennus. Pihapiiriin liittyy myös sauna, kesämökki ja grillikota.

Pihapiiri sijaitsee Tornionjoen rannalla ja on peltojen ympäröimänä. Piha-aluetta reunustavat isot puut ja hoidetut nurmialueet sekä pensaita, perennoja ja kesäkukkia. Rakennukset ja puut muodostavat suojaosan pihapiiriin. Pihaa koristavat vanha aura, vinttikaivo, pihakeinu ja aurinkokello. Vaara sijaitsee Korpikylässä, 10 kilometrin päässä Karungin keskustasta pohjoiseen ja Tornioon matkaa on 35 km. Tornionjoki virtaa 150 metrin päässä. Lähellä on kaksi muuta vanhaa pihapiiriä.

Vanhempi asuinrakennus on valmistunut 1864 maatilan päärakennukseksi. Rakennuksessa on asuttu vuoteen 1962, jolloin uusi päärakennus valmistui. Kyseessä on hirsirunkoinen umpikuistillinen perinteinen peräpohjalainen asuinrakennus. Rakennuksessa on yksinkertainen leveä vaakaponttivuoraus. Nurkkasalvokset on koteloitu pystylaudoituksella niin, että nurkkiin muodostuu pilarimainen vaikutelma. Räystäät ovat tyyllisesti lyhyet ja umpinaiset. Päätymäntiä on korostettu kissanpenkeillä. Asuinpuolella on kuusiruutuiset ikkunat, joiden vuorilaudoituksen otsalauta on herkästi koristeltu. Ikkunat on uusittu 1950-luvulla, mutta ne ovat säilyttäneet vanhan ilmeensä. Ullakolla on kaksiruutuiset haukanikkunat. Vaaran vanhan puolen yleisilme on tyypillinen tornionlaaksolainen asuinrakennus, jossa näkyy vielä empiiren vaikutus.

Sisätiloissa on säilytetty runsaasti vanhoja yksityiskohtia mm. kaksi alkuperäistä uunia. Leivinuuni on uusittu 1940-luvulla. Rakennus on hyväkuntoinen ja osittain sisustettu vahoilla huonekaluilla ja tekstiileillä. Korpikylän ensimmäinen puhelin hankittiin Vaaran tilalle.

Pihapiirissä oleva navetta valmistui 1946 ja se rakennettiin vanhan navetan paikalle. Lehmien pidosta luovuttiin 1965. Navetta on hyvin hoidettu pitkänomainen rakennus, jonka yläkerrassa on heinävintti. Valkea ristikkoaita reunustaa ajosiltaa heinävintille. Pieniruutuiset ikkunat antavat viehättävää ilmettä navetalle. Pihapiirin kolmas vanha rakennus on ns. lahtihuone, josta on myö-

Kuva 193. Vaaran vanhempi päärakennus. LKYT 2006.

hemmin tehty autotalli. Rakennuksessa teurastettiin ennen eläimiä.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde. Pihapiirissä myös uudempaa rakennuskantaa.

Vanhempi asuinrakennus hyvin säilynyt.

Osa Korpikylän kokonaisuutta.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 194. Päärakennuksen ikkunoissa on koristellut otsalaudat. LKYT 2006.

Kuva 195. Vaaran pihapiirin navetta. LKYT 2006.

Kartta 41. Korpikylän kohteet B.
24.2 Matkakoski, kala-aitat

24.2 Matkakoski, kala-aitat

Matkakoski sijaitsee Torniossa n. 36 km pohjoiseen. Pituutta koskella on 800 metriä ja pudotusta kymmenisen metriä. Matkakoskella harjoitetaan edelleen perinteistä siiankalastusta ja koski on myös urheilukalastajien suosiossa. Kallioisella jokitörmällä on kolmen kala-aitan ryhmä. Matkakoski on rakennuksien länsipuolella ja Jokivarrentie itäpuolella.

Vanhimmassa kala-aitassa on vuosiluvut 1895 ja 1897 ja se on punamullattu kunnostettu hirsinen aitta. Ovi on vaakalaudoitettu, keltamullattu ja siinä on takorautasaranat. Kyseessä on yksinkertainen aittarakennus, jossa säilytetään lippoja ja kalastustarvikkeita.

Matkakosken toinen kala-aitta on todennäköisesti rakennettu 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa. Se on tehty käsinveistetyistä pelkkahirsistä. Hirsien päät muodostavat päätyseinustalle pienet "posket". Nurkkasalvokset on osittain vuorattu sekä itä- ja eteläseinä laudoitettu. Maalaamattomassa rakennuksessa ei ole ikkunoita, mutta leveistä laudoista on tehty ponttilautaovi, johon on käytetty takonauvoja.

Alueen kolmas rakennus on kalamaja, joka on rakennettu muita myöhemmin, ehkä noin 1950. Kevytrakenteinen tupa on toiminut lippomiesten suojana ja kalankäsittelytilana. Se on kuistillinen ja tulisijallinen rakennus, jonka ulkoseinäväritys on joskus ollut punainen, mutta maali on jo hyvin haalistunut ja seinäväri on osittain luonnonväri-

Kuva 196. Matkakosken kala-aittoja. LKYT 2007

nen. Rakennuksessa on kaksi ikkunaa ja pystylau-
doitettu ovi.

Matkakosken kalakentän rakennuskokonaisuudessa on hyvin säilynyt alueelle tyypillinen luonnonläheinen tunnelma.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 197. Kala-aitan kattoa. LKYT 2007.

Kuva 198. Matkakoskea. LKYT 2007.

Teemakohteita

Rajat

Kuva 199. Kaakamojoki oli Länsipohjan rajajoki vuoteen 1809. Tiina Elo 2011.

Esiteltävät kohteet

Kartta 42. Rajakohteet A.

25.1 Kaisavaara

25.1 Kaisavaara

Kaisavaaran pyykki on yksi Kemin ja Tornion vanhan rajan pyykeistä. Se on mainittu jo vuoden 1686 rajakirjassa. Kaisavaaran rajapyykki mainitaan myös vuodelta 1747 olevassa Kemin pitäjän kartassa. Myöhemmin, 1786, käytiin vielä perusteellisempi rajankäynti, johon liittyvässä raja- ja pyykityspöytäkirjassa Kaisavaaran pyykki on merkitty numerolla 8. Tämän vanhan rajapyykin sijainnista ei ole ollut erimielisyyksiä kuten useiden muiden pyykkien. Se sijaitsee Kaisavaaran korkeimmalla laella, nykyisellä Tervolan ja Tornion rajalla, jossa rajalinja tekee terävän kulman ja kääntyy koilliseen.

Kaisavaaran lähin kylä on vaaralta katsottuna etelässä oleva Kaisajoki, jonne on matkaa noin 10 kilometriä. Kaisavaaraan pääsee Sihtuunantien kautta, jolloin käännytään Sihtuunantieltä Kaisajoen kylän jälkeen Honkalammentielle ja ajetaan sitä noin 7 km. Täältä kääntyy oikealle metsäautotie. Risteyksestä nouseaan vaaran laelle, jonne on kävelymatkaa noin kilometri. Nousu on melko jyrkkä ja maastoltaan vaikeakulkuista kivirakkaa. Noin 200 metrin päässä kyseisestä metsäautotien risteyksestä lähtee tie Tervolaan päin kuntarajaa pitkin. Tie näkyy hyvin vaaran laelta. (Kuva 7313).

Rajapyykki on vaaran laella, sen korkeimmalla kohdalla. Pyykille on kasattu ympyrän muotoon korkeahko kiviröykkiö, jonka läpimitta on noin viisi metriä. Sen päällä on varsinainen rajapyykki, joka on suorakaiteen muotoinen, noin metrin koruinen ja 80 cm leveä pystyyn nostettu kivi.

LKYT-arvio:

Liittyy vanhaan Ruotsin rajaan. Kirjallinen maininta 1686.

RKY -kohde (Kemin ja Tornion vanhan rajan rajapyykit).

Kulttuurihistoriallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 200. Kaisavaaran rajapyykki. LKYT 2007.

Kuva 201. Rajapyykki numero 63 sijaitsee Näränperän tullitiellä. Minna Heljala 2012.

Kartta 43. Rajakohteet B.

25.2 Rajapyykki nro. 63

25.3 Rajaleikki – rajayhteistyön symboli

25.2 Rajapyykki nro. 63

Ruotsin ja Venäjän välinen raja merkittiin vuoden 1809 jälkeen. Rajapyykki numero 1 pystytettiin Kilpisjärvelle ja siitä alavirtaan rakennettiin molemmille puolille länsirajaa 67 pyykkiä. Ne oli valmistettu joko kivistä tai puusta, varustet-

tu järjestysnumeroilla ja kyseisen maan hallitsijan nimikirjaimilla. Tärkeimmissä pyykeissä oli myös vaakunat.

Rajapyykki numero 63 sijaitsee Näränperän tullitiellä urheilukentän vieressä. Tornion Näränperän puinen rajapyykki korvattiin kivisellä C.L. Engelin suunnittelemalla rajapaadella 1800-luvulla. Suomen itsenäistyttyä merkistä poistettiin Venäjän vallan symbolina ollut kaksipäinen kotka ja tilalle laitettiin Suomen vaakuna. Rajamerkki kunnostettiin ja varustettiin opastaululla Suomen itsenäisyyden 75. juhlavuoden kunniaksi vuonna 1992.

Kuva 202. Pukulmin rajamerkki. Minna Heljala 2009.

Kuva 203. Ruotsin puolella oleva Selkäsaaran rajamerkki. Henri Nordberg 2008.

25.3 Rajaleikki – rajayhteistyön symboli

Vuonna 1621 perustettu Tornio syntyi vanhalle ja koko Kalotilla tunnetulle markkinapaikalle. Viennasta Ruotsin Lappiin ulottuvalta laajalta alueelta olivat kauppiat tottuneet kokoontumaan Tornion markkinoille. Vaikka olosuhteet ovat muuttuneet, on markkina- ja yhteistyöperinne Torniossa yhä jäljellä. Kaupan ohella on syntynyt runsaasti muita yhteistyömuotoja yli 1809 syntyneen valtakunnan rajan. Tornio on edelleen tärkeä kalottialueen kohtaamispaikka. Kun Tornio, Ruotsi-Suomen pohjoisosien vanhin kaupunki, 1971 täytti 350 vuotta, lahjoittivat Norrbottenin kunnat maaherra Ragnar Lassinantin aloitteesta Tornion kaupungille Rajaleikki-patsaan. Taideteos ilmentää rajayhteistyön monipuolisuutta ja tulevaisuutta. Rajayhteistyö on vanha historiallinen perinne, jonka tulevaisuuteen myös uusi polvi uskoo. Rajaleikkipatsaan on suunnitellut Ensio Seppänen ja se paljastettiin 5.9.1971.

Kuva 204. Rajaleikki –patsas. Minna Heljala 2012.

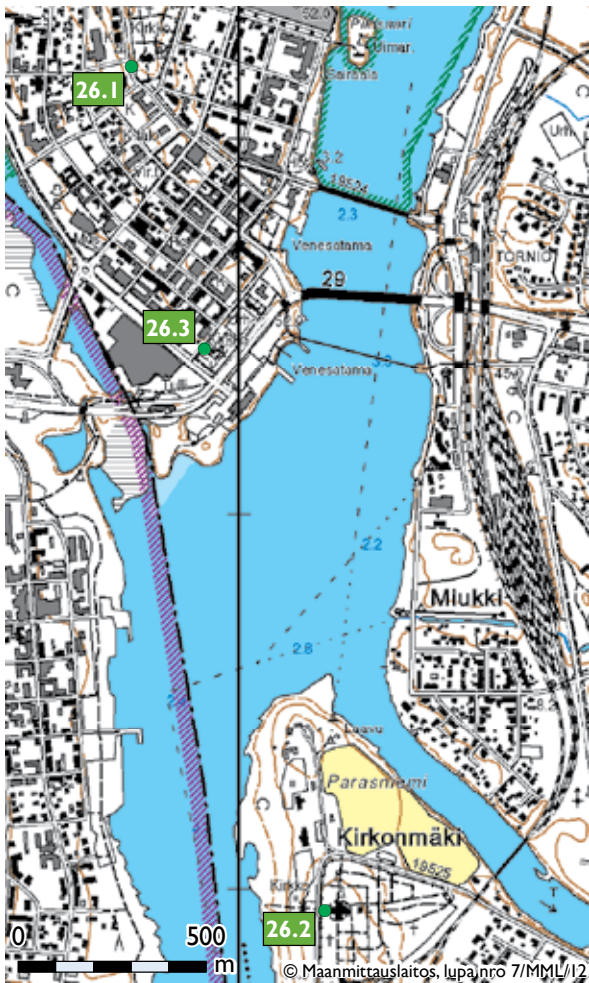

Kuva 205. Victorian tori on nimetty Ruotsin kruununprinsessan mukaan. Taustalla olevan rajakaaren on suunnitellut Vilma Styrman. Minna Heljala 2012.

Kirkot

Tornion seurakunta ulottui Suomen ja Ruotsin puoleista Tornionlaaksoa kauas pohjoiseen. Se oli alkujaan Luulajan Kappeliseurakunta ja kuului Härnösandin hiippakuntaan. 1600-luvun alkuvuosina Tornion kirkkopitäjä jaettiin. Tällöin Ylitornio erotettiin Tornioista ja Tornionjoen suulle muodostui Alatornio. Tornion kaupungin perustamisen jälkeen Tornion kaupunkiseurakunta toimi omana kappeliseurakuntanaan vuoteen 1896 asti, jolloin se itsenäistyi Tornion seurakunnaksi. Alatornion pohjoisosasta muodostettiin Karungin kappeli 1745, joka itsenäistyi Karl Gustavin seurakunnaksi vuonna 1783. Suomen sodan jälkeinen raja vaikutti erityisesti Alatornion ja Karungin seurakunnalliseen elämään, koska puolet seurakuntien alueista jäi rajan toiselle puolelle. Nykyisin kaikki kolme seurakuntaa on yhdistetty yhdeksi Tornion seurakunnaksi vuoden 2007 alusta.

Esiteltävät kohteet

Kartta 44. Kirkolliset kohteet A.

- 26.1 Tornion kirkko
- 26.2 Alatornion kirkko
- 26.3 Tornion ortodoksinen kirkko

26.1 Tornion kirkko

Tornion ensimmäinen kaupunkikirkko tuhoutui salamaniskusta syntyneessä tulipalossa 1682, ja uuden kirkon rakentaminen käynnistettiin pari vuotta myöhemmin. Kirkko ja tapuli ovat liminkalaisen talonpojan ja kirkonrakentajan Matti Joosepinpoika Härmän rakentamat. Hedvig Eleonoran nimikkopyhätyksi vihitty kirkko otettiin käyttöön 1686. Rakennus edustaa pohjalaisten puukirkkojen perinteitä. Runkorakenne on suorakaiteen muotoinen, sivuseiniä jäykistävät ja kattotuoleja kannattavat hirsiset tukipilarit. Kirkossa on runkokuonetta matalampi sakaristo ja asehuone sekä länsipäässä suippokattoinen torni. Pohjakaava on poikkeuksellisesti latinalaisen ristin muotoinen. Tornion kirkko on ainoa säilynyt kolmiparinen tukipilarikirkko ja on maamme merkittävimpiä puukirkkoja. Ra-

kenteelle tunnusomaista on seinäratkaisu, jossa täyspitkien hirsikertojen välissä vuorottelevat lyhyistä hirrenpätkistä ontoiksi pilareiksi salvotut tukirakenteet. Kirkon julkisivua hallitsee 36 metriä korkea länsitorni.

Vuonna 1688 valmistui kirkon viereen kellotapuli. Goottilaistyylinen tapuli on pohjalaisista tapuleista vanhin. Tukholmalaisen Jacob Biermanin valamien kellojen sisään valettiin myös tulipalosta pelastetut vanhan kirkon kellot. Kirkon ulkovuoraus on peräisin vasta vuodelta 1877.

Kirkon sisätila yhdistää torniolaiset kauppaporvarit eurooppalaiseen kulttuurihistoriaan. Sisustus edustaa 1600-luvun barokkia ja sitä voidaan pitää myös yhtenä maamme kauneimpana kirkkointeriörinä.

Saarnastuolin, kuoriaidan, sakastin oven ja saarnastuolin läheisen ikkunan koristelut on veistänyt nikkari Nils Jacobson Fluor vuosina 1696–1704. Saarnastuolin maalauskoristelu ja luultavasti myös vanhempi alttaritaulu ”Ehtoollinen” vuodelta 1701 ovat kiertävän maalarimestarin Diedrich Möllerumin käsialaa. Kirkon itäisten kupolien kattomaalaukset toteutettiin vuosina 1687–88. Toisessa kuvataan raamatun tapahtumia ja toisessa aukeaa barokkienkielien taivas. Maalausten tekijöistä on ollut monia tulkintoja, mutta todennäköisesti ne eivät ole saman tekijän maalaamia. Maalaustyön lahjoittajina mainitaan kirkkoherra Gabriel Tuderus ja torniolainen kauppaporvari Henrik Eerikinpoika. Kirkon seinältä löytyy myös Kaarle XI vierailun muistotaulu ja Pohjois-Suomen ainoa aatelisvaakuna, joka on Länsipohjan rykmentin apulaiskomentajan Ferdinand von Sackenin hautausvaakuna.

Ruotsin kuningas Kaarle XI vieraili Torniossa vuonna 1694 katsomassa keskiyön aurinkoa, jota oli tarkoitus seurata kirkon tornista. Hieman ennen keskiyötä auringon eteen purjehti kuitenkin pilvi, eikä keskiyön aurinkoa sillä kertaa nähty. Kuningas halusi palata seuraavana vuonna, ja sitä varten rakennettiin korkeampi torni ja torniin pyöreät ”kuninkaan ikkunat”, jotta aurinko näkyisi paremmin. Kuningas kuitenkin kuoli ennen kuin ehti nähdä keskiyön auringon. Tornion kirkko ympäristöineen on osa valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä (RKY).

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Osa Tornion vanhinta 1600-luvun kaupunkialuetta.

Valmistunut vuosina 1684–1686, maailman ainoa kolmiparinen tukipilarikirkko.

RKY –kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 206. Tornion kirkko ja kellotapuli. LKYT 2006.

Kuva 207. Tornion kirkko. LKYT 2006.

26.2 Alatornion kirkko – kahden kirkon yhdistelmä

Pirkiön saarelle rakennettiin ensimmäinen puukirkko jo 1310-luvulla ja ilmeisesti puusta oli seuraavakin kirkko, jonka novgorodilaiset polttivat 1496. Puukirkkoja on saattanut olla samalla mällä useampiakin. Harmaakivikirkko valmistui Hiekkasen mukaan 1500-luvun alussa tai vasta 1500-luvun puolivälissä. Tämän myöhäiskeskiaikaisen kirkon runkokuone oli sisämitoiltaan noin 30 x 12 metriä. Sen pohjoispuolella, lähellä itäpäätyä, oli sakasti ja eteläpuolella, lähellä länsipäätyä, asehuone. Lisäksi rakennuksesta tiedetään, että runkokuoneen eteläseinällä oli pääsisäänkäynnin lisäksi papinovi ja luultavasti kolme erikokoista ikkuna-aukkoa. Nykyisen Alatornion ristikirkon itäsakaran kaikki kolme seinää ovat tämän myöhäiskeskiaikaisen kirkon runkokuoneen seiniä ja tämä sakara vastaa noin kolmannesta alkuperäisen kirkon runkokuoneen pituudesta.

Uuden kirkon rakennushanke käynnistyi rovasti Kustaa Wilhelm Rydmanin aikana ja hän suositteli tuomiokapitulille Jakob Rijfiä Alatornion uuden kirkon suunnittelijaksi ja rakentajaksi. Pietarsaa-

Kuva 208. Alatornion kirkko. LKYT 2006.

relaisen Jakob Rijfin isä Tuomas Rijf oli huomattava kirkonrakentaja, jonka opissa poika oli ollut. Lisäksi Jakob Rijf oli ensimmäinen suomalainen rakennusmies, joka lähti Tukholman maalaus- ja kuvanveistoakatemiaan saadakseen koulutusta ”siviiliarkkitehtuurista”. Opiskeltuaan yli-intendentti C.F. Adelcrantzin oppilaana Jakob valittiin 1784 Västerbottenin viralliseksi lääninrakennusmestariksi. Jakob Rijf suunnitteli useita kirkkoja Ruotsiin ja Suomeen. Pohjoisessa niitä oli kaksi, Keminmaassa ja Alatorniolla. Näistä Alatornion kirkko on edelleen jäljellä. Sen selkeänä esikuvana voidaan pitää Rijfin opettajan C.F. Adelcrantzin suunnittelemaa Adolf Fredrikin kirkkoa Tukholmassa. Samaa uusklassistista tyyliä edustavaa Skellefteån kaupungin kirkkoa pidetään myös Alatornion kirkon sisarkirkkona. Kyseinen kirkko on myös Jakob Rijfin suunnittelema ja edustaa kustavilaista klassismia.

Alatornion kivikirkko rakennettiin 1794–97. Muodoltaan se on tasavartinen ristikirkko, jonka ristikeskuksesta kohoaa lyhtyyn päättyvä torni. Kirkkosalia kattavat lautaholvit. Kirkkoon tarvittavia kiviä kerrotaan louhitun Kallinkankaalta ja sen rakentamiseen sekä materiaalien hankkimiseen tiedetään osallistuneen Ylivojakkalan, Mattilan, Kivirannan, Kaakamon, Laivaniemen, Laivajärven, Ala- ja Yliraumon, Liedakkalan, Seittemkarin, Säivin, Vojakkalan, Haaparannan, Pirkiön ja Puuluodon kylien asukkaat. Lisäksi Tornion porvareiden tiedetään välittäneen rakennusaineita Tukholmasta.

Kirkko ehti palvella laajaa seurakuntaa vain kymmenisen vuotta, kun rajanvedossa 1809 seurakunta jakautui kahtia. Kuitenkin vielä pitkään valtakunnan rajan syntymisen jälkeenkin Ruotsin Alatornion seurakuntalaiset kävivät totutun tavan mukaan Suomen puolella jumalanpalveluksissa.

Kirkon saarnastuolin on suunnitellut 1802 Jakob Rijf. Se on entisöity 1958. Nykyisen alttaritaulun ”Jeesus ristillä” maalasi ruotsalainen taiteilija Karl Strömbeck 1820. Strömbeck oli opiskellut Tukholman taideakatemiassa 1800-luvun alussa.

Kuva 209. Kirkkoa ympäröi hautausmaa LKYT 2006.

Alatornion kirkkossa on tehty laajempia korjauksia 1928–1929 ja 1958–1959 sekä 1980-luvulla. Viimeksi kirkko on maalattu ulkopuolelta 2000-luvulla. Kirkkoa ympäröi kiviaidan rajaama hautausmaa. Lähellä oleva vanha lainajvämakasiini on nyt museona.

Alatornion kirkon kellotornissa sijaitsee yksi Struven mittauspiste, joka on osa Unescon Maailmanperintöluetteloon kuuluvaa ketjua (2005). Alatornion kirkko on myös osa valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä (RKY).

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde.

Vuosina 1794–1797 rakennettu kivikirkko.

Osa Alatornion kirkon kokonaisuutta.

RKY -kohde (Alatornion kirkko ympäristöineen + Struven asemittausketju).

Unescon maailmanperintökohde (Struven asemittausketju).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 210. Kirkon tornia. LKYT 2006.

26.3 Tornion ortodoksinen kirkko

Torniossa pysyvästi asuvien venäläisten joukko ei ollut kovin suuri 1800-luvun alussa, mutta venäläinen esivalta oli hyvin kiinnostunut sen sielunhoidosta. Keisari Aleksanteri I määräsi rajakaupunkiin nimitettäväksi vakinaisen ortodoksisen papin. Torniossa asui 1820- ja 1880-luvun välisenä aikana yleensä muutamia kymmeniä ortodokseja kerrallaan. Esimerkiksi vuonna 1842 Tornion ortodoksisen seurakuntaan kuului 55 henkeä, joista kuusi oli varuskunnan ulkopuolisia. Seurakunnalle rakennettu ensimmäinen kirkkotila sijaitsi venäläiskauppiaan Feodor Tsetsulinin talossa. Seuraavakin kirkkotila oli Tsetsulinien talossa nyt Hallituskadun varrella, jonka tontin Tsetsulinin jälkeläiset luovuttivat 1882 Venäjän sotalaitokselle. Ortodoksien määrä Torniossa väheni ratkaisevasti sotaväen poistuttua 1880-luvun alkupuolella, mutta uusi kirkkorakennus päätettiin silti rakentaa entiselle Tsetsulinien tontille. Tontti sijaitsi kasarmialueen välittömässä läheisyydessä.

Apostoleille Pietarille ja Paavalille pyhitetty kirkko rakennettiin torniolaisen Karl Handolinin urakoimana vuonna 1884 venäläiseksi sotilaskirkoksi. Rakennus oli valmistuessaan edeltäjänsä hieman kookkaampi ja ristin muotoinen. Tyypillisine sipulinmuotoisine torneineen kirkosta tuli heti kaupungin merkittävä nähtävyys, koska se muodosti jyrkän vastakohtan muihin ympäristössään oleviin rakennuksiin nähden. Kirkkorakennus oli myös Venäjän vallan merkinä Suomen länsirajalla. Kirkon alkuperäinen sijoituspaikka oli Hallituskadun ja Keskikadun kulmassa. Tällöin siihen liittyi myös rehevä puistomainen puutarha, jota ympäröi korkea aita.

Kirkko vaurioitui pahasti tulipalossa 1911 ja jäi kävijöiden puutteessa vähitellen tyhjilleen. Ensimmäisen maailmansodan aikana kirkko otettiin uudelleen käyttöön 1915, jolloin myös palon tuhot korjattiin. Suomen itsenäistymisen jälkeen kirkko siirtyi valtion omaisuudeksi ja se lahjoitettiin kotiseutuyhdistykselle museotoimintaa varten. 1920-luvun lopulla rakennus muutettiinkin museoksi Otto F. Holmin piirustusten mukaan. Tuolloin oli tavoitteena poistaa rakennuksesta kaikki kirkkoon viittaavat piirteet. Rakennuksessa toimi Peräpohjolan ja Lapin kotiseutuyhdistyksen museo 25 vuoden ajan.

Yhteislyseon laajentamistarpeista johtuen kirkko siirrettiin pois koulun pihapiiristä nykyiselle paikalleen vuonna 1956. Museon saatua ajanmukaiset tilat 1960-luvun alussa rakennus oli vuosia tyhjillään. Tornion helluntaiseurakunta kokoontui tiloissa vuosina 1970–81. Tämän jälkeen klassisminvoittoinen ulkoasu muutettiin alkuperäisen

Kuva 211. Tornion ortodoksikirkko. LKYT 2006.

ortodoksikirkon näköiseksi arkkitehti Matti Porkan suunnitelmien mukaan. Kirkko vihittiin uudelleen käyttöön 1987 ja siitä lähtien uudistettu kirkko on palvellut jälleen paikallista ortodoksista seurakuntaa. Kyseessä on Lapin alueen vanhin ortodoksikirkko.

LKYT –arvio:

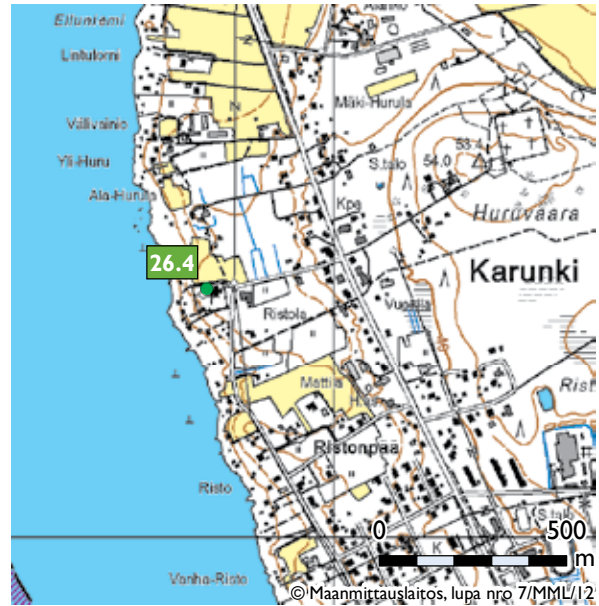
Sodalta säästynyt kohde

Vuonna 1884, venäläisen armeijan käyttöön valmistunut sotilaskirkko. Toiminut myös museona, nykyisin jälleen ortodoksikirkkona.

Pohjois-Suomen vanhin, säilynyt, ortodoksinen kirkkorakennus. Kaupunkikuvallisesti tärkeällä paikalla.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 212. Ortodoksikirkon koristeellinen ikkuna. LKYT 2006.

Kartta 45. Kirkolliset kohteet B

26.4 Karungin kirkko

26.4 Karungin kirkko

Suomen puoleinen Karungin seurakunta syntyi Alatornion kappeliksi vuonna 1809 tehdyn Haminan rauhan jälkeen. Seurakunnan edeltäjä oli 1783 muodostettu Karl Gustavin seurakunta, jonka kirkko jäi Ruotsin Karunkiin. Kappeliseurakunnaksi muodostettuun Karunkiin määrättiin rakennettavaksi kirkko Ulkumäki-nimiselle paikalle Karungin kylään. Karungin kirkko oli ensimmäinen rajan vedon jälkeen rakennetuista uusista kirkkorakennuksista. Karungin seurakunta itsenäistyi 1859.

Kirkon suunnitteli arkkitehti A.W. Arppe Intendentin konttorissa 1811 ja se rakennettiin vuosina 1815–17. Kirkko on malliltaan useiden muiden 1800-luvun alussa rakennettujen tornionlaakso-laisten kirkkojen muotoinen. Pohjana on miltei tasavartinen risti, seinien korkeus ja matalat katonlappeet antavat kirkolle kulmikkaan muodon. Seinäpintoja jäsenöittävät pyöreäkaariset ikkunat ja ovet sekä kulmalaudat Ristikeskiöstä kohoaa pieni nelikulmainen lanterniini. Karungin kirkko on peruskorjattu 1953–54 sekä vuonna 1983.

Kirkon vieressä on erillinen, kirkon tyyliin mukainen puinen kellotapuli vuodelta 1815. Kirkkomaata ympäröi kiviaita. Kirkon yhteyteen on 1980-luvulla rakennettu arkkitehti Matti Porkan suunnittelema seurakuntatalo, joka massoituksestaan, julkisivumateriaaleillaan ja kattomuodollaan sopii hyvin kirkon yhteyteen. Karungin kirkko ja pappila sijaitsevat maisemallisesti edustavalla paikalla Tornionjoen rannalla.

Kuva 213. Karungin kirkko. LKYT 2006.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt kohde

Osa Karungin kyläkokonaisuutta

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 214. Karungin kirkon kellotorni. LKYT 2006.

Astemittaus ja kolmiomittaus Tornionlaaksossa

Talvella 1736–1737 Tornio ja Tornionlaakso olivat mielenkiintoisen kansainvälisen tapahtuman todistajina. Ranskalaisen akateemikon Pierre Louis Moreau de Maupertuis’n retkikunta selvitti Tornion kirkon tornista Pellon Kittisvaaraan asti ulottuneella mittauksella maapallon muotoa koskevan riidan. Newtonilainen uusi tieto väitti, että maapallo on navoiltaan litistynyt. Väittämän tarkistusmittaukset suoritettiin sekä eteläisellä pallonpuoliskolla Perussa että pohjoisella pallonpuoliskolla lähellä napapiiriä Tornionlaaksossa. Uusi luonnontieteellinen tutkimuksen synnyttämä mielenkiinto toi tänne joukon tutkijoita ja matkajia, jotka saattoivat liikkua Tornionlaaksossa jo vakiintuneita kulkureittejä turvallisesti. Pierre Louis Moreau de Maupertuis’n tekemän tutkimusmatkan rahoitti Ranskan kuningas Ludvig XV. Astemittaus osoitti maapallon todella olevan navoiltaan litistynyt. Asia tarkistettiin vielä uudestaan 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Tällöin työryhmän johtajana oli entinen Tornion pedagogion oppilas professori Jöns Svanberg.

Maupertuis’n retkikunta kiinnitti samalla keski-eurooppalaisten huomion Pohjois-Skandinaviaan. Maupertuis’n retkikunnan kirjuri, apotti Outhier, kirjoitti Tornioista ja jokilaaksosta mielenkiintoisen ja laajalle levinneen matkakertomuksen ”Matka Pohjan Perille” (ilm.1744, suom. 1975). Matkakirjojen ja tutkimuskirjallisuuden avulla aikalaiset pääsivät tutustumaan tornionlaaksolaisten elämään. Myöhemmille sukupolville aina meidän aikaamme saakka teoksista on selvinnyt seikkaperäisiä tietoja 1700-luvun elämästä, asumisesta, tavoista ja ihmisistä. Monet matkalaiset ovat myöhemmin suunnanneet kulkunsa Tornionlaaksoon Maupertuis’n ja Réginald Outhierin teosten innoittamina. Tornion kirkon läheisyyteen ja Pellon Kittisvaaralle on pystytetty muistomerkit kertomaan Maupertuis’n retkestä.

Kaakamavaara

Maupertuis’n retkikunnan Kaakamavaaran mittauspisteen pystyttämiseksi olivat mukana Somme-reux, Hellant ja Outhier sekä kaksi palvelijaa ja viisi sotamiestä. Matka Kaakamavaaralle kesti kahdeksan tuntia, vaikka matka oli vain noin puolitoista peninkulmaa. Täällä matkalaiset saivat ensi kosketuksen Lapin luontoon ja matkan vaikeuksiin. Kaakamavaaran laki oli paljas ja suurten laatta-

Kuva 215. Kaakamavaaraa. Minna Heljala 2012.

maisten kivenlohkareiden peitossa. Seurue sytytti kookkaan nuotion säaskien karkottamiseksi.

Outhierin päiväkirjasta Kaakamavaaralla 4.9.1736: Kaakamavaaran laelle tulimme vähän kahdeksan jälkeen. Oli pilkkopimeää ja vettä tuli taivaan täydeltä. Laella oli vain lammikoita ja louhikkoa, ja meidän oli pystytettävä telttamme paikkaan joka oli yhtä märkä kuin kovakin. Pedre oli mukana, ja hän pystytti tähtäysmerkin viereen toisen teltan, johon kvadrantti saatiin suojaan. Suomalaiset olivat hyvin taitavia tulenteossa ja saivat sen sateesta huolimatta syttymään. Yritimme lämmitellä ja kuivatella itseämme, mutta virtanaan valuva kylmä sade teki yrityksemme tyhjäksi. De Maupertuis kyllästyi hytisemään märkänä nuotion äärellä ja halusi lähteä telttaan. Yö oli säkkipimeä, sitä eivät revontuletkaan valaisseet. Kompuroidesaan teräväsärmäisessä louhikossa, jossa oli vaikea kulkea turvallisesti päivälläkin, de Maupertuis astui kahden lohkarin väliin ja kaatui. Ryminän kuullessamme Pedre ja minä riensimme paikalle ja löysimme de Maupertuis'n makaamassa sellaisessa asennossa, että pelkäsimme hänen katkaisseensa reitensä. Autoimme hänet telttaan ja pyysimme miehiä taivuttamaan alustaksi koivunoksia. Syötyämme iltapalan nuotion ääressä Celsius ja minä menimme nukkumaan de Maupertuis'n telttaan, toinen hänen toiselle puolelleen ja toinen toiselle, ja vietimme siellä varsin vilpoisen yön.

Vielä keskiviikkonakin satoi koko aamupäivän ja oli sumuista. Iltapäivällä yritimme mitata tarvittavan kulman, mutta se ei onnistunut. Lohduksena oli kuitenkin, että de Maupertuis voi jo paljon paremmin ja saatoimme toivoa, ettei hänen kaatumisellaan ollut pahempia seurauksia. Koko yön satoi kuin saavista; suomalaisparkamme kestivät tämän koiranilman taivasalla hämmästyttävän tyynesti, he eivät näyttäneet piittaavan siitä sen enempiä kuin porommekaan. Torstaina kymmenen aikoihin sade lakkasi. Suoritimme nopeasti mittauksen, söimme ja lähdimme kolmelta iltapäivällä tarpomaan surkeita polkuja pitkin, välillä vedessä kahlaten, päästäksemme yöksi Korpiky-

lään. De Maupertuis pystyi kulkemaan hyvin eikä hänellä enää ollut juuri kipujakaan.

Kaakamavaara on 189 m korkea ja sijaitsee Tornion kaupungin koilliskulmassa noin 40 kilometriä keskustasta. Vaara on Tornion korkein kohta. Kaakamavaaran huipulla on valtavia liuskemaisia kivilaattoja vierekkäin pystyssä.

Nivavaara

Nivavaaralle oli de Maupertuis saapunut ennen Kaakamavaaran seuruetta. Sinne löytyi hyväkulkuisen oikotie. Nivavaaralle paikallinen väestö tuli, sunnuntaipäivä kun oli, katsomaan erikoista väkeä. Vaaralla seurue myös näki kahden lappalaistyön laiduntamassa poroja. Nivavaaralta pystyi näkemään Tornion kellotapulien, Kaakamavaaran, Horilankeron, Aavasaksan ja Huitaperin. Nivavaaran sijaitsee noin 37 kilometriä Tornion keskustasta pohjoiseen.

Astemittauksen muistomerkki

Tornion kirkon lähellä sijaitsee Olof Ericsonin suunnittelema astemittauksen muistomerkki, joka paljastettiin 19.6.1971. Vuonna 1998 akateemikko de Maupertuis'n syntymän 300-vuotisjuhlien yhteydessä muistomerkki ja sen ympäristö kunnostettiin ja puisto nimettiin Maupertuis-puistoksi.

Kuva 216. Astemittauksen muistomerkki. LKYT 2006.

Struven ketju

Struven ketju on saanut nimensä saksalaissyntyiseltä tähtitieteilijä Friedrich George Wilhelm Struvelta, joka päätti 1800-luvun alkupuolella selvittää tarkemmin maapallon koon ja muodon kolmiomittauksilla ja tähtitieteellisillä havainnoilla. Tavoitteena oli mitata myös napojen litteyttä. Kolmiomittausketju on eräs aikansa huomattavin teknis-tieteellinen saavutus. Ketju kulkee Pohjoisen jäämeren rannalta Mustallemerelle Ukrainan Izmailiaan ja pituutta sillä on noin 2820 kilometriä. Tarkkatuloksiset mittaukset ketjulla suoritettiin vuosina 1816–1855. Suomessa ketjulla suoritettua mittausta on kutsuttu myös venäläis-skandinaaviseksi astemittaukseksi. Mittaukset todistivatkin, että yhden meridiaaniasteen kaaren pituus oli Mustallamerellä noin 400 metriä lyhyempi kuin Pohjoisen jäämeren tuntumassa.

Struven ketju muodostuu 258 kolmiosta ja siinä on yhteensä 265 peruskolmiopistettä sekä 60 apupistettä. Ketju kulkee nykyään kymmenen maan alueella. Nämä valtiot ovat Norja, Ruotsi, Suomi, Venäjä, Viro, Latvia, Liettua, Valkovenäjä, Moldova ja Ukraina. Ketjun pisteistä on valittu ja suojeltu yhteensä 34 edustamaan koko mittausta. Suojeltuja pisteitä on kaikissa ketjun maissa, mutta määrät vaihtelevat maittain sen mukaan, paljonko pisteitä alun perin oli ja miten ne ovat säilyneet. Kussakin maassa on valittu edustavimmat pisteet. Myös ketjun päätepisteet Fuglenaes Pohjoisen jäämeren rannalla ja Staro-Nekrassowka Mustanmeren tuntumassa on otettu mukaan. Valitut 34 pistettä edustavat siis Struven ketjua virallisesti, mutta myös muut säilyneet pisteet on suojeltu kunkin maan kansallisten säännösten mukaisesti.

Struven ketjun yhteensä 265 pisteestä 83 sijaitsee Suomen alueella ja ketju kulkee halki Suomen lähes 1000 kilometrin matkalla. Suomesta valitut ja suojellut kuusi pistettä ovat Stuur-oivi (nimi nykyasussa Stuurrahanoaivi) lähellä Norjan rajaa, Avasaksa (Aavasaksa) ja Tornea (Alatornion kirkon kellotorni) Torniossa, Puolakka (Oravivuori) Korpilahdella, Porlom II (Tornikallio) Lapinjärven Porlammilla ja Svartvira (Mustaviiri) Pyhtään saaristossa.

Teknis-tieteellisen kulttuuriarvonsa lisäksi ketjulla on myös huomattavaa yleismaailmallista arvoa, sillä se on yhdistänyt lähes 200 vuoden ajan kansoja Mustaltamereltä Pohjoiselle jäämerelle. Maailmanperintöhankkeen myötä tämä yhteistyö jatkuu. Struven kolmiomittausketju liitettiin Unescon maailmanperintöluetteloon vuonna 2005 ja se on Suomen kuudes maailmanperintökohde. Suomen Maanmittauslaitoksen kokoama esitys oli 10 maan yhteinen hakemus, ja Struven ketju on pait-

si ensimmäinen teknis-tieteellinen suojelukohde, myös ensimmäinen usean valtion alueelle ulottuva kulttuurikohde.

”Tornea” eli Alatornion kirkon kellotorni Unescon maailmanperintökohdeena

65°49’48” pohjoista leveyttä ja 24°09’26” itäistä pituutta (EUREF-FIN maantieteelliset koordinaatit).

Alatornion kirkon kellotornissa sijaitsee yksi Suomen kuudesta Unescon maailmanperintökohdeena suojellusta Struven ketjun mittauspisteestä. Alatornion kirkon tornissa sijaitseva piste (Tornea) mitattiin vuonna 1842. Mittauksen aikaan tehtyjä kaiveruksia on edelleen nähtävissä vuonna 1797 rakennetun kirkon tornin kellohuoneen seinissä. Kellotornin huippu on noin 40 metriä merenpinnan yläpuolella ja siis luonnollinen paikka kolmiomittaukselle. Kellotornia on Struven ajoista lähtien käytetty kolmiomittaukseen, ja se on edelleen osa Tornion kaupungin mittauspisteistöä. 1730-luvulla Tornionlaaksossa oli liikkunut myös maapallon muotoa mitannut Pierre Louis Moreau de Maupertuis retkikuntineen, mutta hän käytti mittauspisteenä Suensaarella sijaitsevan 1600-luvulla rakennetun kirkon tornia.

Wilhelm Struve johti nimeänsä kantavien mittausten aikaan Pulkovan observatoriota Venäjällä. Mittausten loppupuolella 1850-luvulla Wilhelm oli jo yli 50-vuotias ja uskoi Lapin astronomiset mittaukset ruotsalaiselle Daniel Georg Lindhagenille. Struven Lapin mittauksiin on saanut nimensä myös ruotsalainen Nils Hagvin Selander, joka vastasi Tornion ja Norjan Bäljatz-vaaran välisistä mittauksista.

Alatornion kirkkoa ja sieltä aukeavia upeita keskiyön auringon maisemia on ylistetty jo ennen Wilhelm Struven aikoja. Maanmittarit eivät kuitenkaan valinneet Alatorniota mittauspisteeksi luonnonkauneuden tähden, vaan siitä käytännön syystä, että kellotornista oli hyvät näköyhteydet seuraaville pisteille.

Ennen kuin maanmittauksessa päästiin hyödyntämään satelliitteja, mittaukset perustuivat mittauspaiikkojen muodostaman kolmioverkon kulmien havaintoihin. Lisäksi verkon mittakaavan määrittämiseksi mitattiin yksi tai useampi perusviiva. Nämä etäisyysmittaukset tehtiin Struven aikoihin mittatangoilla ja myöhemmin invarlangoilla kunnes 1960-luvulla otettiin käyttöön etäisyydenmittauslaitteet.

Struven ketjun mittaustuloksia on käytetty monissa tieteellisissä tehtävissä, ja ketju on toiminut malliesimerkkinä kolmiomittaustekniikasta satelliittimittauksiin asti. Suomessa Struven ketju yhdisti pohjoisen ja etelän kolmiomittausketjut

Kuva 217. Alatornion kirkon kellotorni. LKYT 2006.

toisiinsa yli sadan vuoden ajan ennen kuin Maanmittauslaitoksen kolmioketjut 1960-luvulla kattivat koko maan.

Koulut

Tornio on Pohjois-Suomen vanhin koulukaupunki. Tornion pedagogio perustettiin 1630, mutta sen toiminta lähti varsinaisesti käyntiin 1600-luvun puolivälissä. Pedagogio oli tarkoitettu pääasiassa porvareiden pojille ja se oli jonkinlainen kansakoulun ja oppikouluun valmistavan koulun väli-muoto. Koulussa oli rehtori ja yksi opettaja ja siellä annettu opetus oli täysin yksilöllistä. Sitä käytiin yleensä neljä vuotta ja opetus oli vuoteen 1869 asti ruotsinkielistä. Pedagogion jälkeen opintoja jatkettiin yleensä triviaalikoulussa joko Oulussa tai Piitimessä, mutta etevimmät oppilaat saattoivat pyrkiä Tornion pedagogiosta suoraan yliopistoon Upsalaan. Tornion pedagogio oli hyvin arvostettu oppilaitos erityisesti 1700-luvulla, jolloin 16 pedagogion oppilasta siirtyi suoraan Upsalan yliopistoon. Vuoden 1843 uudistetuissa koulujärjestelyis-sä pedagogion nimi muutettiin ala-alkeiskouluksi. Ala-alkeiskouluna se toimi vuoteen 1876, jolloin se lopetettiin. 1800-luvulla Torniossa annettiin lapsille opetusta myös mamsellinkoulussa, joka oli pääasiassa tarkoitettu herrasväen lapsille. Lisäksi

alkuopetusta oli mahdollista saada myös ns. sunnuntaikouluissa, joita perustettiin kaupunkeihin käsityöläisten kisäille ja oppipojille. Näitä kouluja käytiin käsityöläisten vapaapäivinä.

Tornion kansakoulu aloitti toimintansa 1874 ja se oli tarkoitettu kaikille lapsille, mutta sen käyminen oli vapaaehtoista. Kouluun ilmoittautui heti ensimmäisenä syksynä 73 oppilasta, mutta useat heistä jättivät koulunkäyntinsä kesken. Kansakoulu oli alusta alkaen suomenkielinen ja se miellettiin alun perin ensi sijassa rahvaan lasten kouluksi. Ensimmäisenä opettajana toimi Jyväskylän seminaarista juuri valmistunut torniolainen opettaja Seliina Bodin. Torniolaisittain oli aivan uutta, että opettajana oli nainen. Vaikka koulunkäyntiin suhtauduttiin kaupungissa innolla, kesti kaikkiaan 30 vuotta ennen kuin kansakoululle saatiin käyttökelpoiset tilat. Koulu toimi alkuaikojen useammassa vuokratiloissa ja parhaana aikana neljässä eri rakennuksessa. Koulurakennuksen hanke lähti liikkeelle, kun kauppias ja raatimies Johan Matias Porthan määräsi testamentissaan suurimman osan omaisuudestaan käytettäväksi ”köyhäin- eli kansakoulun perustamiseen ja ylläpitämiseen varattomia poikia ja tyttöjä varten”. Testamentti voitiin toteuttaa 1890-luvun alussa, ja tämän jälkeen rakennushanke lähti vähitellen etenemään. Porthanin koulu valmistui 1910. Sen valoisat luokkatilat riittivät keskusta-alueen lapsille aina 1950-luvulla asti. Suurten ikäluokkien tultua kouluikään tilat kävivät riittämättömäksi ja tarvittiin uusia tiloja. Seminaarin harjoituskoulu valmistui 1950-luvun alkupuolella ja se helpotti koko kaupungin kansakoulujen tila-ahtautta. Putaan alue liitettiin kaupunkiin 1957, ja tässäkin yhteydessä oppilasmäärät kasvoivat. Professori Antero Pernajan suunnittelema kansakoulurakennus valmistui Putaalle 1958 ja sen nimeksi tuli myöhemmin Hannulan koulu. Putaalle kehittyi vähitellen kokonainen koulukeskus.

Tornion kylien koululaitos

Alatornion kierto- ja kansakoulutoiminta käynnistyivät 1875. Kiertokoulut olivat Alatorniolla merkittävässä asemassa erityisesti lukutaidon opetuksessa aina oppivelvollisuuskouluun asti. Kiertokoulupiirejä oli koko kunnan alueella neljä. 1800-luvun lopulla Alatornion kiertokouluissa sai opetusta lähes tuhat oppilasta. Ensimmäisenä kyläkoulu perustettiin Yliraumolle syksyllä 1875 ja seuraavan perustivat yksityiset alatorniolaiset Pirkkiöön 1887. Arpelan kylän ylläpitämä koulu aloitti syksyllä 1895 ja seuraavana vuonna vojakkalaiset perustivat kyläkoulun. Røyttään ja Kuu-siluotoon sahayhteisöjen lapsille käynnistettiin koulut 1903. Ensimmäinen koulutalo Røyttään val-

mistui 1906 ja uusi tilava rakennus 1925. Koulutoiminta Röyttäessä päättyi 1993. Ennen oppivelvollisuuslakia Alatorniolla aloittivat toimintansa myös Kaakamon, Kyläjoen, Kivirannan ja Liakan koulut. Oppivelvollisuuslain tultua voimaan kansakoulujen perustaminen lisääntyi nopeasti. Alatorniolla oli 1926 kaikkiaan 19 kansakoulua. 1930–1950-luvuilla perustettiin vielä viisi koulua maatalouskyliin. Ensimmäiset koulujen lakkauttamiset tehtiin 1970-luvulla ja varsinainen kyläkoulujen sulkeminen tapahtui Torniossa 1990-luvulla.

Karungissa lasten opetus käynnistyi myös kiertokouluna 1867 ja Karungin kirkonkylässä aloitti kansakoulu syksyllä 1896. Koulu tunnettiin myöhemmin nimellä Mustarannan koulu. Karungin kunnan kouluverkosto oli valmis jo ennen toista maailmansotaa. Entisen Karungin kunnan alueella toimi parhaana aikana kahdeksan koulua, joista edelleen toimii Karungin keskustan alakoulu.

Nykyisin Torniossa on 11 alakoulua ja kaksi yläkoulua. Lapin kulttuuriympäristöt -hankkeessa Tornion alueelta inventoitiin kaikkiaan 36 koulurakennusta.

Oppikoulu

Tornion alkeiskoulu-keskikoulu aloitti toimintansa 1884 ja alkuvaiheessa sitä kävivät pääasiassa virkamiesten lapset. Aluksi Tornion alkeiskoulusta siirryttiin Ouluun, Haaparannalle tai Kemiin suorittamaan ylioppilastutkintoa. Tornion keskikoulu toimi ensimmäiset kolmekymmentä vuotta vuokratiloissa pitkään nykyisessä Husan talossa ja maalarimestari Ekmanin talossa, joka on purettu 1960-luvulla. Vuonna 1921 saatiin omat tilat vanhasta venäläisten kasarmista. 1900-luvun alussa tuli tavoitteeksi saada Tornioon täydellinen yliopistoon johtava koulu ja ensimmäiset kolme ylioppilasta valmistuivatkin Tornioista 1917. Jatkoluokat siirtyivät 1920-luvun lopulla valtion kouluksi, ja vähitellen koulurakennuksen laajentumisen jälkeen 1930-luvulla Tornion keskikoulu ja lukio olivat vakiinnuttaneet paikkansa. Talvisodan ja jatkosodan aikana koulutoiminta oli keskeytyksissä, mutta heti sotien jälkeen Tornion yhteislyseo oli maakunnan suurin ja suosituin oppikoulu. Pyrkijöitä oli huomattavasti enemmän kuin mitä kouluun voitiin ottaa. Vuonna 1947 oppilasmäärä ylitti 500:n rajan. Koulurakennuksen laajennus valmistui 1958 ja ahtaus vähän helpottui. Suurimmillaan Tornion yhteislyseon oppilasmäärä oli 1960-luvun alkuvuosina, jolloin luokkia oli 23 ja oppilaita lähes 800. Toinen oppikoulu perustettiin 1955 nimellä Tornionseudun keskikoulu (myöhemmin Tornionseudun yhteiskoulu), joka toimi pääasiassa Putaalla. Oppilasmäärät kasvoivat jatkuvasti ja tähän tar-

peeseen perustettiin kunnalliset keskikoulut 1963 Arpelaan ja Karunkiin. Tornio siirtyi peruskouluun ensimmäisten joukossa 1972. Nykyisin Torniossa toimii yksi lukio.

Ammatillinen koulutus Torniossa alkoi Länsi-Pohjan kuntain yhteistyönä 1952 ja samoin Tornionlaakson kauppakoulu perustettiin 1950-luvun lopulla Tornionlaakson kuntien yhteishankkeena.

Esiteltävät kohteet

Kartta 46. Koulukohteet A.

- 27.1 Pedagogio - Suensaaren vanhainkoti
- 27.2 Suensaaren kansakoulu – Porthanin koulu
- 27.3 Suensaaren koulu – Tornion yhteislyseo
- 27.4 Tornion seminaari
- 27.5 Kivirannan vanha koulu

27.1 Pedagogio - Suensaaren vanhainkoti (Keskikatu 36)

Tornion pedagogio toimi aluksi vuokratiloissa. Isonvihan jälkeen 1720-luvun alkupuolelta lähtien tiedetään koulurakennuksen olleen torin varrella vastapäätä uudelleen rakennettua raatihuonetta. Seuraava koulurakennus valmistui 1790-luvulla Keskikadun varrelle, mutta se rappeutui nopeasti. Koulurakennuksen heikon kunnon vuoksi 1820-luvulla käytiin keskustelua uuden koulurakennuksen saamiseksi. Kaupungin porvarit olivat valmiit rakentamaan uudet luokkatilat, mutteivät tiloja opettajalle. Myös koulun paikasta kiisteltiin. Lopulta päädyttiin rakentamaan uusi koulurakennus vanhalle koulutontille Keskikadun varrelle lähelle kaupungin silloista keskustaa. Pedagogioksi rakennettu talo valmistui vuonna 1827. Rakennuspiirustukset on signeeranut maanmittari Anders Berger. Koulurakennuksen eteläpäädyssä oli kaksi

Kuva 218. Entinen pedagogio, nykyinen vanhainkoti. LKYT 2006.

luokkahuonetta ja pohjoispäädyssä asuinhuoneet koulun rehtorille. Koulu oli alkujaan pinta-alaltaan 18x10 metriä ja 9 metriä korkea. Rakennuksen keskiosassa kohosi matalahko torni, jossa riippui koulun soittokello. Tornion pedagogio on yksi parhaita puhtaan empireajan julkisten rakennusten edustajia Pohjois-Suomessa aumakattoineen ja leveine vaakavuorauksineen. Koulurakennusten piirustukset hyväksyttiin Engelin johtamassa yli-intendentinkonttorissa, josta empirean ihanteet levisivät koko maahan.

Kouluun saatiin 1800-luvun puolivälissä toinen opettajan virka ja ”maisterille” rakennettiin asunto koulupihan Kaupunginlahden puoleiseen reunaan. Siinä oli neljä huonetta, keittiö ja ruokavara. Samassa yhteydessä rakennettiin pakaritupa ja liiteri sekä tontin pohjoispäättyyn Keskikadun puolelle aittarakennus. Nämä ulkorakennukset paloivat 1871 suuressa tulipalossa, jossa Tornion raatihuone tuhoutui. Koulurakennus säästyi kuin ihmeen kautta, vaikka sen katto oli jo liekeissä.

Pedagogion nimi muutettiin 1843 ala-alkeiskouluksi ja sen toiminta päättyi 1876. Koulurakennus siirtyi tämän jälkeen kahta vuotta aikaisemmin perustetun Tornion kansakoulun käyttöön. Koulutoiminta päättyi rakennuksessa Suensaaren kansakoulun (Porthanin koulun) valmistumisen jälkeen ja rakennus muutettiin kunnalliskodiksi vuonna 1927. Vuosina 1955–1956 taloa jatkettiin molemmista päistä alkuperäistä ilmettä kunnioittaen. Talossa toimii edelleen Tornion kaupungin vanhainkoti. Rakennusta on viimeksi kunnostettu 1990-luvulla, jolloin siihen lisättiin mm. päätykuisti. Pihapiirin uudet rakennukset ovat 1970- ja 1980-luvulta.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Tornion vanha pedagogio (perust. 1630) rakennettiin 1827. Suunnittelu tehtiin intendentinkonttorin alaisuudessa ja suunnittelijana mainitaan Anders Berger.

Tärkeä kohde Keskikadun katukuvassa.

RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

27.2 Suensaaren kansakoulu – Porthanin koulu (Porthaninkatu 16)

Tornion kansakouluhanke ehti kokea monia vaihteita, ennen kuin lopulta vuonna 1900 päätettiin sijoittaa koulu rakentamattomalle, mutta vastikään asemakaavoitetulle alueelle kirkon lähelle. Kun kyseisillä tonteilla sijainneet viljelyspalstat saatiin irtisanotuksi, päästiin viimein suunnittelemaan itse koulutaloa.

1900-luvun alussa oli tullut muotiin järjestää arkkitehtikilpailuja, jollainen päätettiin järjestää myös Tornion koulurakennuksen suunnittelusta. Kilpailuun tuli 37 ehdotusta, ja voittajaksi valittiin turkulaisen arkkitehtitoimisto Albert Richardsonin ja Albert Holmströmin ehdotus ”Lux Libertatis”. Piirustukset valmistuivat 1906 ja niihin liittyi myös talonmiehen asunto. Koulu valmistui 1910 ja se vuorattiin ja maalattiin 1914. Samoihin aikoihin rakennettiin koulutontille samantyylinen kaksiosainen ulkokuonerakennus, jonka toisessa päässä oli pesutupa varastoineen ja toisessa, kylmässä talousrakennuksessa, puuliiteri, talli, varastomakasiini ja ulkokäymälät. Koulun rakennuskustannukset nousivat 110 000 markkaan, mikä oli aikakautenaan kaupungilta suuri sijoitus. Rakennustöistä vastasivat torniolainen rakennusmestari J.R. Taso ja oululainen rakennusmestari J.F. Ervast.

Koulua pidetään Pohjois-Suomen suurimpana puisena jugendrakennuksena. Se valmistui alkujaan 6-luokkaiseksi kansakouluksi, jossa on luonnonkiviperustus, hirsirunko ja lautaverhoilu. Yksikerroksisessa rakennuksessa on korkea kylmä ullakko. Julkisivua hallitsevana piirteinä ovat isot ruutuikkunat sekä korkea moni-ilmeinen taitekatto piippuineen ja frontoneineen. Rakennuksen alkuperäinen väri ei ole tiedossa, mutta todennäköisesti yleisvärinä on ollut persikka ja listoituksessa kahta vihertävää. Rakennus sai nykyisen värinsä peruskorjauksen yhteydessä 1978.

Suensaaren kansakoulua on laajennettu 1954. Päärakennukseen tehtiin betonirunkoinen ja tiilivuorattu matala laajennusosa puoleksi maanpinnan alle. Laajennusosassa on pulpettikatto, jossa on konesaumattu pelti. Laajennusosaan rakennettiin oppilaiden wc-tilat sekä lämmönjakuhuone. Rakennukseen on tehty lämpötaloudellinen peruskorjaus 1978–79 ja siihen lisättiin wc-tiloja sekä talonmiehen asuntoon sauna. Rakennuksen seiniin, kattoon ja lattiaan asennettiin lisälämmöneristys.

Kuva 219. Porthanin koulu. Minna Heljala 2012.

Ikkunat jätettiin kuitenkin kaksinkertaisiksi ja ilmanvaihto painovoimaiseksi.

Ensimmäisen maailmansodan ja jatkosodan aikana talossa toimi sotilassairaala. Sotien jälkeen rakennus toimi jälleen kouluna aina vuoteen 1993 asti. Koulun yhteydessä rakennuksessa on ollut kirjaston, kansalaisopiston, koulutoimen ja erityiskoulun tiloja. Viimeksi rakennus on ollut Tornion Liiketalouden Instituutin käytössä ja sen jälkeen vuodesta 2003 ilman varsinaista käyttötarkoitusta. Peltikatto uusittiin 2009 ja vuosina 2010–11 rakennukseen on tehty peruskorjaussuunnitelma, mutta sen tuleva käyttö on yhä avoin.

Koulu rakennettiin aikanaan pääasiassa kauppias Johan Matias Porthanin testamenttivaroilla ja se kantaa nykyisin mesenaattinsa nimeä.

Kuva 220. Porthanin koulu sijaitsee kaupunkikuvallisesti tärkeällä paikalla. Minna Heljala 2012.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, johon ollaan suunnittelemassa uusiokäyttöä (2012).

1910 valmistunut Jugendtyylinen koulurakennus, jonka on suunnitellut Albert Richardson.

Suojeltu rakennus.

Tontilla sijainnut Tornion ensimmäinen kirkko 1640-luvulla.

Kaupunkikuvallisesti tärkeä kohde, liittyy kirkon lähiympäristöön. RKY -kohde (Tornion kirkko ja raatihuone ympäristöineen sekä Rantakadun ja Keskikadun puutalokorttelit).

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

27.3 Suensaaren koulu – Tornion yhteislyseo (Lukiokatu 8/Hallituskatu 7)

Tornion alkeiskoulu perustettiin 1884 ja se toimi 30 vuotta vuokratiloissa eri puolilla kaupunkia. 1900-luvun alussa Venäjän sotilashallinto osti kauppias Patalalta silloisen ortodoksisen kirkon eteläpuoleisen alueen, minkä jälkeen Venäjän valtiolla oli hallussaan koko nykyisen Suensaaren lukion tontti. Koulurakennus on alkujaan valmistunut vuonna 1914 venäläisen armeijan kasarmiksi. Vanhimman osan rakennustyyliä voidaan pitää 1900-luvun alun klassismina. Rakennus oli alkujaan julkisivuiltaan punatiilinen. Itsenäistymisemme jälkeen se siirtyi valtion omaisuudeksi ja oli muutaman vuoden suojeluskunnan käytössä. Vuonna 1922 tiloihin muutti Tornion keskikoulu. Tällöin vanhinta kasarmiosaa korotettiin yhdellä kerroksella. Vuonna 1928 koulu siirtyi kokonaan valtion ylläpidettäväksi ja rakennusta laajennettiin ensimmäisen kerran. Seuraava laajennustarve oli vuonna 1935, ja samassa yhteydessä myös tiilikuorinen kasarmi sai valkean rappauspinnan. Koulun viimeisin laajennus on vuodelta 1958, jolloin suuret ikäluokat tarvitsivat lisätilaa. Koulu oli suurimmillaan 1960-luvun alkuvuosina käsittäen 23 luokkaa ja liki 800 oppilasta. Toisen maailmansodan aikana se oli sotasairaalana ja saksalaisten sotilaiden majoituspaikkana. Koulu peruskorjattiin vuonna 1981 arkkitehtitoimisto Heikki Taskisen suunnitelman mukaan. Nykyisin rakennuksessa toimii Tornion yhteislyseon lukio.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka edelleen koulukäytössä. Alkujaan venäläisen armeijan kasarmiksi valmistunut rakennus (1914). Ainakin kolmeen kertaan laajennettu ja osittain korotettu. Suurin laajennusosa 1950-luvun puolivälistä.

Keskeisellä paikalla, Hallituskadun varrella, kaupunkikuvallista merkitystä.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 221. Suensaaren koulu. LKYT 2006.

Kuva 223. Tornion seminaari. LKYT 2006

Kuva 222. Suensaaren koulun 1950-luvulla tehty laajennusosa etualalla. LKYT 2006.

27.4 Tornion seminaari (Seminaarinkatu 16)

Tornion keskusta-alueen laajeneminen Suensaaren pohjoisosaan alkoi 1920-luvulla, jolloin rakennettiin seminaarin päärakennus ns. Ylipään alueelle. Seminaari oli pitkään lähes ainoa rakennus Suensaaren läntisessä osassa. Tornion seminaari perustettiin vuonna 1921 vastaamaan oppivelvollisuuslain myötä syntyneeseen opettajapulaan. Seminaaripaikkakunnat valittiin tarkasti. Niillä tuli olla maaseutukaupungin luonne, ja niiden tuli olla tarpeeksi etäällä suurkaupunkien paheista. Elämänmenon tuli olla suhteellisen rauhallinen ja kulkuyhteyksien hyvät. Valtiovallan mielestä Tornion sijainti valtakunnan rajalla oli kaupungin etu, koska jo tuolloin oli kyse eräänlaisesta aluepolitiikasta. Läntisellä rajallamme haluttiin turvata suomenkielisten opettajien saanti. Haaparannalla oli toiminut seminaari jo vuodesta 1875.

Tornion alakansakouluopettajaseminaari oli naisseminaari, aluksi kansakoulupohjainen ja kaksivuotinen. Opiskelijan tuli olla 17 vuotta täyttänyt, rokotettu, käynyt rippikoulun ja ylemmän kansakoulun sekä hänellä tuli olla soitannallisia taipumuksia ja terve ruumiinrakenne. Seminaari muuttui vuonna 1945 kolmivuotiseksi. Vuonna 1951 alakansakouluopettajien valmistus lopetettiin ja seminaari muuttui nelivuotiseksi ja keskikou-

lupohjaiseksi kansakoulunopettajia valmistavaksi oppilaitokseksi. Tämän jälkeenkin seminaariin pääsi vielä kansakoulupohjalta, mutta silloin opiskelu kesti kuusi vuotta. Lisäksi oli hospitanttiluokkia, joilla epäpätevinä toimineet opettajat (esim. ylioppilaat) saattoivat suorittaa pätevytyksen.

Tornion seminaarin ensimmäisenä rehtorina toimi Mikael Loukola. Loukolan aikana seminaari perustettiin ja koulutusyksikkö otti paikkansa pikkukaupungissa. Rehtorin päätehtävänä oli alkuvuosina anoa valtiolta rahoitusta ja huolehtia oman seminaarirakennuksen saamisesta Tornioon. Alkuvuodet toimittiin erilaisissa vuokratiloissa. Uusi seminaarirakennus valmistui vuonna 1929 Yleisten Rakennusten Ylihallituksen suunnitteluosaston tekemien piirustusten mukaan arkkitehti Selim Savoniuksen johdolla. Rakennuksen fasadisommittelussa näkyy selvä pyrkimys 1920-luvun ihannoimaan klassiseen selkeyteen. Seminaarin rakennusta voidaan pitää arkkitehtonisten ansioittensa vuoksi eräänä Suomen parhaimmista 1920-luvun kouluista. Rakennuksessa oli yhdeksän luokkahuonetta, opettajienhuone, kirjasto, piirustus- ja voimistelusalit sekä asunnot johtajalle, vahtimestarille ja keittäjälle. Seminaarin toisessa kerroksessa toimi harjoituskoulu. Kaupunki lahjoitti seminaarin käyttöön lähes viiden hehtaarin alueen, ja aluksi seminaari sijaitsi yksikseen Ylipään kaupunginosassa. Koulun ympärillä oli vain tyhjää peltoaluetta. Näistä alueista muodostui myöhemmin siististi hoidettu puistomainen piha-alue päärakennuksen ympärille, seminaarin opetuspuutarha ja urheilukenttä. Myös tässä koulurakennuksessa toimi toisen maailmansodan aikana sotasairaala. 1950-luvun puolivälissä, kun seminaarin oppilasmäärät olivat suurimmillaan, rakennettiin erillinen harjoituskoulu sekä viereen oppilasasuntola, jossa oli huonetilat 60 opiskelijalle. Tässä vaiheessa seminaarista tuli sisäoppilaitos. Lisäksi rakennettiin puutarhaa varten erillinen rakennus ja kasvihuoneet. Samalla seminaarille palkattiin puutarhuri. Vuoden 1967 jälkeen ei laitokseen enää otettu uusia opiskelijoita. Tornion se-

Kuva 224. Seminaarin rakennus kunnostettiin 1990-luvulla Mediataloksi. LKYT 2006.

minaari oli toiminnassa vuodet 1921–1970 ja sieltä valmistui sen 49 toimintavuoden aikana kaikkiaan noin 2200 opettajaa pääasiassa Pohjois-Suomen tarpeisiin.

Alueella jatkuu ammatillisen koulutuksen perinne. Rakennus on nykyisin osa Lappia-koulutuskuntayhtymän ammatti-instituuttia, jossa toimii kulttuurialan koulutusyksikkö. Alueella sijaitsevat koulutuskuntayhtymän AMK:n Tornion toimipaikka sekä ammattiopiston toimipiste. Seminaarin rakennus kunnostettiin vuosina 1996–97 Mediataloksi arkkitehti Matti Porkan suunnitelmien mukaan.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka edelleen koulukäytössä. 1929 Tornion seminaarin käyttöön valmistunut koulurakennus, jonka suunnitellut arkkitehti Selim Savonius.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

27.5 Kivirannan vanha koulu

Koulu sijaitsee Tornion kaupungissa, Kivirannan kaupunginosassa, kilometrin päässä keskustasta, Alatornion kunnan vanhassa kuntakeskuksessa. Rakennuksen itäpuolella kulkee Jokivarrentie ja rautatie. Koulurakennuksen länsipuolella virtaa Tornionjoki. Lähistöllä on kerrostaloalueita. Koulutoiminta käynnistyi Kivirannalla 1913 ja hirsirunkoinen koulurakennus valmistui noin 1915–1916. Tammikuussa 1987 koulu muutti uusiin tiloihin ja vanhan puukoulun toiminta lopetettiin. Tämän jälkeen rakennuksessa on ollut lasten ja nuorten taidetalo vuoteen 2006. Kaupunki myi kohteen yksityiselle vuonna 2007, ja siihen tehdään entisöivää korjausta parhaillaan.

Komeassa jugendhenkisessä koulurakennuksessa on säilynyt paljon hyviä yksityiskohtia. Luokkahuoneiden lisäksi rakennuksessa oli alkujaan opettajan asuinhuoneisto, joka on edelleen olemassa kohtuullisen hyvin säilyneenä. Asunnossa on mm.

Kuva 225. Kivirannan koulu. LKYT 2006.

upea kaakeliuuni. Julkisivu on pysty-vaaka-pysty-ponttilaudoitettu ja nykyinen väri on 1980-luvulta. Länsipuolen katon lappeella on kaksi harjakattoista ikkunallista frontonia. Alkuperäiset kattokoristeet on purettu. Koulun yhteyteen on alun perin kuulunut pihan pohjoisosassa sijainnut ulkorakennus.

Piha rajautuu Jokivarrentiehen ja siinä kasvaa koivuja, tuomia ja pihlajia. Pohjoispuolella on vanhainkoti Jokipiha. Laajalle piha-alueelle suunnitellaan kahta ympäristöön sopeutuvaa uudisrakennusta.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Liittyy kouluhistoriaan ja kansalaisopiston toimintaan.

Osa vanhaa Kivirannan keskustaa.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kartta 47. Koulukohteet B.

27.6 Nätsaaren koulu

27.6 Näätsaaren koulu

Pirkiön koulusta erotettiin vuonna 1923 alakansakoulu. Sotaa edeltävänä aikana Näätsaaren koulu toimi useissa eri tiloissa. Nykyinen tyylikäs, puhdaslinjainen, jälleenrakennuskauden koulurakennus on vuodelta 1949. Näätsaaren koulussa oli runsaasti oppilaita aina vuoteen 1965 asti, jonka jälkeen oppilasmäärä väheni. Outokummun terästehtaan rakentaminen ja Kirkonmäen kaavoittaminen asuntoalueeksi vaikuttivat siihen, että 1975 oppilasmäärä taas kasvoi alueella ja koulussa kärsittiin ahtaudesta. Vasta vuonna 1989 valmistunut Kokkokankaan koulu helpotti ratkaisevasti tilannetta.

Koulurakennus on toiminut opetuskäytössä alusta alkaen. Rakennuksessa on ollut myös opettajien asunto, joka on jouduttu muuttamaan luokkatiloiksi. Vuosien 1969–70 peruskorjauksen yhteydessä kouluun saatiin lämmin vesi. Hyväkuntoisessa koulurakennuksessa on runsaasti kaiteita ikkunoita. Pääsisäänkäynnin yläpuolella on parveke ja rakennuksen toisessa päädyssä pieni katos. Metallirunkoiset lasiovet ja ikkunat on uusittu.

Pihapiirissä on isot hoidetut nurmialueet, joissa kasvaa koivuja, kuusia, haapoja, pihlajia ja sireenejä. Pihapiirissä on asfaltoitu parkkialue, leikkitelineitä ja urheilukenttä sekä puinen varastorakennus ja roska-aitaus. Lähiympäristö on tiheään asuttua omakotitaloaluetta.

LKYT –arvio:

Jälleenrakennusajan kohde.

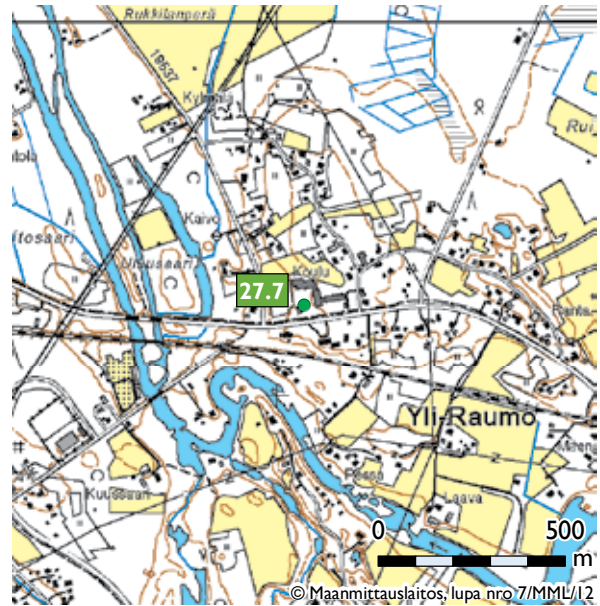
Koulurakennus, joka edelleen koulukäytössä.

Osa Pirkiön kokonaisuutta.

Maisemallisesti erittäin arvokas kohde, jolla on myös rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuva 226. Näätsaaren jälleenrakennusajalla rakennettu koulu. LKYT 2006.

Kartta 48. Koulukohteet C.

27.7 Yli- Raumon koulu

27.7 Yli- Raumon koulu

Alatornion kunnan kansakoulutoiminta aloitettiin Yli- Raumolla jo 1875. Koulua pidettiin kyläläisten pirteissä ja erilaisissa vuokratiloissa. Alakansakoulu rakennettiin 1926. Alkujaan rakennus on toiminut kouluna ja opettajan asuinrakennuksena. Koulun rakensivat paikalliset kirvesmiehet Reinikka, Viinikka ja Aho.

Sodan aikana koulutoiminta oli ajoittain keskeytyksissä, kun koulurakennus oli aliupseerikoulun käytössä ja kulkutautisairaalana. Lapin sodan aikana koulun kaikki rakennukset vaurioituivat. Koulupihan muut vanhat rakennukset on purettu. Myöhemmin rakennuksessa on toiminut esikoulu ja kesällä 2010 sisätilat kunnostettiin käsityöluokiksi. Pihapiiriin on 1962 valmistunut uusi koulurakennus, jossa toimivat nykyisin peruskoulun yläluokat. Uudempi koulurakennus on laajennettu 1990-luvun alussa arkkitehti Matti Porkan suunnitelmien mukaan.

Yli- Raumon vanha koulu on neliluokkainen hirsirunkoinen rakennus, jota on itäpuolelta laajennettu eräänlaisella kuistiosalla. Vaakalaudoitetussa ulkokuorauksessa on nurkat korostetusti myös vaakalaudoitettu ja nurkkapilasterien yläosaan muodostuu voimakkaat kissanpenkit. Vuorilaudoitus on täysin samantyyppinen kuin alueen suurissa taloissa. Ulko-ovet ovat uusitut, puiset peiliovet. Sisällä on vanhat peiliovet ja useita peltiuneja. Perinteiset kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisiä ja kaksi yhdeksänruutuista ikkunaa länsiseinällä uusittuja. Ullakolla on kaksiruutuisia haukanikkunoita. Rakennus maalattiin kesällä 2010 ja värity

Kuva 227. Yliraumon koulu uudessa ulkoväriytyksessään. Tiina Elo 2011.

palautettiin alkuperäiseen okrankeltaiseen. Lisäksi sisätiloissa tehtiin pintaremonttia.

Rakennus sijaitsee samassa pihassa Raumon koulun kanssa. Pihapiirissä on asvaltoitu pysäköintialue. Nurmialueita on rakennusten ympärillä ja urheilukenttä rakennuksen länsipuolella. Lisäksi rakennuksen pohjoispuolella on leikkivälineitä. Rakennus sijaitsee Raumon kylässä omakotitaloasutuksen ympäröimänä. Tornion keskustaan on matkaa neljä kilometriä. Rautatie kulkee 100 metrin päässä. Piha-alue kunnostettiin kesällä 2010.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka edelleen koulukäytössä. Vuonna 1883 valmistunut koulurakennus.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kartta 49. Koulukohteet D.

27.8 Alaraumon koulu

27.8 Alaraumon koulu

Alaraumon kansakoulu perustettiin 1925 ja koulutalo rakennettiin tyyppipiirustusten mukaan kallioiselle kukkulalle 1926. Rakennuksessa oli myös opettajien asunto. Rakennus on toiminut kouluna vuoteen 1974. Sodan aikana talo oli saksalaisten hallussa. Vuonna 1978 rakennus siirtyi nykyiselle omistajalle, joka perusti siihen matkamuistomyymälän. Rakennuksessa toimi Lapland Shop matkamuistomyymälä noin vuoteen 2000. Nykyisin rakennuksessa on Wild Lapland Products Oy:n toimistotiloja.

Kyseessä on korkea kaksikerroksinen rakennus, jossa päätyosat ovat matalammat kuin keskiosa. Tämä tuo rakennukseen hyvän symmetrisen vaikutelman. Eteläpäätyyn on myöhemmin lisätty terassi. Talossa on yksinkertainen pysty-vaakalaudoitus, mutta tyylikästä koristeellisuutta julkisivuun tuovat ulkoportaiden päälle rakennetut katokset, joissa on linjakkaat pylvää ja kaareva otsalauta. Katokset ovat alkuperäisiä. Ulko-ovet on uusittu. Ikkunat ovat neljä-, kuusi-, kahdeksan- ja 16-ruutuaisia. Päädyissä on lisäksi neliruutuiset puolipyöreät ikkunat.

Pihassa on pieni varastorakennus, joka on ollut alun perin opettajan saunana. Se on viehättävä koulurakennuksen ilmeeseen sopeutettu saunarakennus, joka myös on hyvin säilynyt. Pihapiirissä on lisäksi kookas tehdasrakennus, joka on rakennettu myöhempiä toimintoja varten, mutta jonka yksinkertainen muotokieli sopii hyvin pihapiirin kokonaisuuteen.

Rakennukset sijaitsevat mäellä kallioisella kauniilla paikalla. Pihan läpi kulkee hiekkatie ja se kiertää myös päärakennuksen ympäri. Takapihalla on parkkialueet. Alue on puiden ympäröimä ja suojaisa.

Rakennus sijaitsee Alaraumon kylässä. Vanha Kemintie on puolen kilometrin ja Kemi-Tornio-moottoritie 700 metrin päässä. Tornioon on matkaa seitsemän kilometriä. Raumonjoki virtaa länsipuolella. Lähiympäristössä on omakotitaloasutusta.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka uusiokäytössä. Vuonna 1926 rakennettu koulurakennus.

Osa Ala-Raumon kyläkokonaisuutta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 228. Ala-Raumon koulu. LKYT 2006.

Kuva 229. Ala-Raumon koulun viehättävä saunarakennus. LKYT 2006.

Kartta 50. Koulukohteet E.

27.9 Alavojakkalan yläkansakoulu

27.9 Alavojakkalan yläkansakoulu

Rakennus sijaitsee Vojakkalan kylässä Oravaisensaarella, upealla näkyvällä paikalla. Lähiympäristössä on maalaismaista omakotiloasutusta, peltoalueita ja Tornionjoki. Päärakennuksen vierestä kulkee Oravaisensaarentie. Pihassa kasvaa koivuja, pihlajia, haapoja, tuomia sekä sireeni, ruusu- ja hernepensas. Koulupihaalla on vanha lipputanko sekä pihakaivo. Päärakennuksen etuseinää vasten kasvaa humalaa. Tornion keskusta on matkaa yhdeksän kilometriä ja Vojakkalan kyläkeskukseen kilometri.

Perimätiedon mukaan rakennus on alun perin kuulunut Liisanantin tilaan. Koulu aloitti jo 1899 vuokralaisena ja Alatornion kunta osti pihapiirin koulukäyttöön 1900. Koulutoiminta päättyi Oravaisensaarella 1971 ja vuodesta 1982 lähtien kaupunki on vuokrannut rakennusta Tornion Moottoripyöräkerholle. Nykyisin rakennus on tyhjiään ja ilman käyttöä.

Suurikokoisessa puisessa koulurakennuksessa on kookkaat mansardikattoiset frontonit etu- ja takapuolella. Rakennuksessa on pystylaudoitus ja voimakkaasti korostetut vaakalaudoitettu nurkkapilasterit sekä kissanpenkit. Julkisivussa on jugendhenkisyttä, mikä näkyy erityisesti moni-ilmeisissä ikkunoissa. Koulun ulkoasu on mahdollisesti 1920-luvulta. Ullakolla on pieniä hauskoja pyöröikkunoita. Koulu on kyläkuvallisesti keskeisellä paikalla.

Pihapiirissä on lisäksi suorakaiteen muotoinen pitkänomainen osittain hirsinen varistorakennus, jossa on myös sauna, talli ja puuseet. Julkisivumateriaalina on punainen pystypeiterimaverhous.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka uusiokäytössä.

Osa Oravaisen saaren kokonaisuutta.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 230. Alavojakkalan koulu. LKYT 2006.

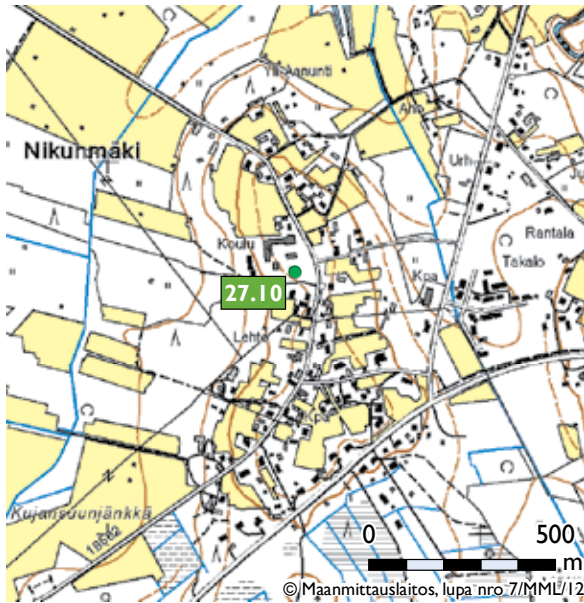

Kuva 231. Alavojakkalan koulu sijaitsee Oravaisensaarella. LKYT 2006.

Kuva 232. Arpelan vanha koulu. LKYT 2006.

Kartta 51. Koulukohteet F.

27.10 Arpelan vanha koulu

27.10 Arpelan vanha koulu

Rakennus sijaitsee Arpelan kylässä, Arpelantien varrella. Arpelan entinen terveystalo on rakennuksen länsipuolella. Arpelan kyläkeskus on puolen kilometrin päässä ja Tornion keskusta on matkaa 25 km.

Arpelan kansakoulu aloitti toimintansa kierto-kouluna. Vuonna 1895 pidettiin koulua Kummun talossa. Varsinaisesti kansakoulu aloitti toimintansa Arpelassa 1920-luvun lopulla ja vanha puinen koulurakennus valmistui 1930. Talvisodan aikana koulun toiminta keskeytyi ja sinne sijoitettiin karjalaista evakkoväkeä. 1944 koulun toiminta keskeytyi saksalaissodan seurauksena. Jatkokoululuokat saatiin 1956 ja vuonna 1963 Arpelassa aloitettiin kunnallinen keskikoulu. Peruskouluun siirryttiin 1972. Syksyllä 1999 Nikunmäen ala-aste ja Arpelan yläaste yhdistettiin yhtenäiseksi yhdeksänluokkai-

Kuva 233. Vuonna 1959 rakennettu koulurakennus. LKYT 2006.

seksi peruskouluksi, jonka nimeksi tuli Arpelan koulu.

Pihapiiriin kuuluu kolme eri-ikäistä koulurakennusta. Vuonna 1959 rakennettiin vanhan koulun viereen tiilinen kaksikerroksinen jälleerakennusajan koulu ja 1960-luvulla valmistui matalarunkoinen tiilikoulu, joka on tarkoitus purkaa vuoden 2012 aikana. Pihapiiriin valmistui urheiluhalli 2011. Koulualueella on laajat urheilukentät ja kasvillisuutta.

LKYT –arvio:

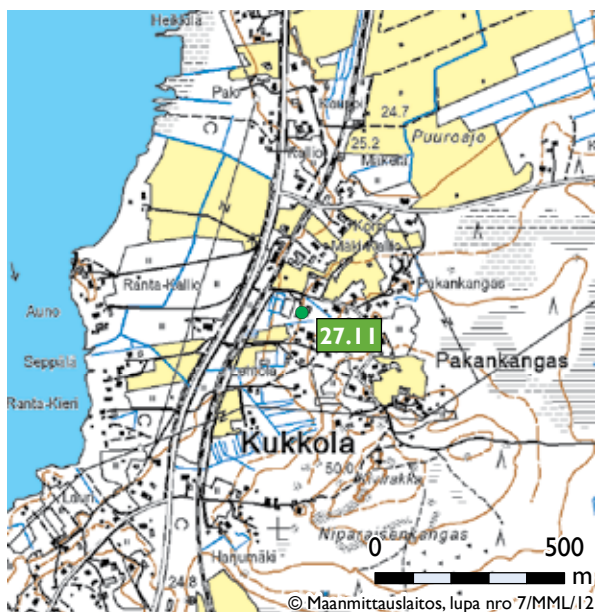
Kolmen eri aikakauden koulurakennuksia käsittävä kokonaisuus, joka edelleen koulukäytössä.

Osa Arpelan kyläkeskusta.

Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Kuva 234. Arpelan koulurakennuskokonaisuus. LKYT 2006.

Kartta 52. Koulukohteet G.

27.11 Kukkolan koulu

27.11 Kukkolan koulu

Kukkolan koulu sijaitsee Kukkolan kylässä. Tornioon on matkaa 16, Karunkiin seitsemän ja Kukkolan koskelle vajaan kaksi kilometriä. Valtatie 21 ja junarata kulkevat koulupiikan länsipuolella. Pihasta on kaunis näkymä Tornionjoelle. Lähiympäristössä on maalaismaista omakotitaloaluetta.

Koulurakennusta ympäröivät nurmialueet ja etupuolella urheilukenttä. Pihassa kasvaa isoja koivuja, kuusia, pihlajia sekä sireenejä, ruusuja ja koiranheisi. Pääsisäänkäynnin edessä on luonnonkivilaatoitus.

Rakennus on valmistunut 1908 ja toimi kouluna vuoteen 1997. Kaupunki antoi rakennuksen 2000-luvun alussa kyläyhdistykselle kerhotilaksi. Kyseessä on kookas hirsirunkoinen ja jugendhenkinen koulurakennus, jossa oli alkujaan koulutilojen lisäksi opettajan asunto. Se on kellertävä yksinkertaisesti vaakalaudoitettu rakennus, jossa on kookkaat moniruutuiset jugendhenkiset ikkunat. Ikkunoiden koristellut vuorilaudat ovat valkoiset ja ikkunapielet punaruskeat. Ulko-ovet ovat alkuperäisiä. Kellariin käynti on rakennuksen etupuolelta. Koulurakennuksessa on komea jyrkähkö tiilikatto ja se edustaa tyylikästä 1900-luvun alun jugendkouluarkkitehtuuria.

Pihapiirissä on lisäksi pieni puinen rankorakenteinen varasto, jossa on ilmeisesti alkujaan ollut opettajan sauna kamareineen. Yksinkertainen rakennus jäljittelee koulurakennuksen muotokieltä. Rakennuksessa oli viimeksi koululaisten veistotilat.

Kuva 235. Kukkolan koulu. LKYT 2006.

LKYT –arvio:

Sodalta säästynyt koulurakennus, joka uusiokäytössä. 1908 valmistunut jugendhenkinen kyläkoulu.

VAMK (Valtakunnallisesti arvokas maisema) –alueen kohde. Rakennushistoriallisesti, kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti erittäin arvokas kohde.

Liikennekohteet

Pohjanmaan rantatie

Turusta Tukholmaan Pohjanlahden ympäri kulunut vanha maantie oli Pohjanmaan tiestöstä tärkein. Jo myöhäiskeskiajalla Pohjanlahden ympäri kulki talvitie, jota käytettiin meriliikenteen seisossa. Maantien käyttäjiä olivat pääasiassa virkamiehet, sotilaat ja erityisesti posti. Postilinja Tukholmasta Turkuun ulotettiin Pohjanlahden ympäri jo 1644. Tornion ja Oulun välinen tieosuus saatiin vaunuilla ajettavaan kuntoon 1700-luvun puolivälissä. Lapin läänin alueella rantatie oli pitkään ainoa maantie. Kesäisin kaikki matkustaminen hoidettiin meriteitse.

Pohjanmaan vanhan rantatien pituus Lapin alueella on lähes 70 km. Simon kunnan alueella on 26 km, Kemin 17 km, Keminmaan 4 km ja Tornion 22 km. Vanhasta rantatiestä on säilynyt useita osuuksia kaikkien neljän kunnan alueella. Parhaat tieosuudet ovat Simossa.

Kuva 236. Haaparannan Nikkalassa Keräsjoen vanha rantatietä. Tiina Elo 2011.

Kuva 237. Tornion kaupunkisaaren ikaikainen maayhteys Ruotsiin. Näräntie. Tiina Elo 2012.

Tornion alueella tielinjaus on kulkenut eri aikoina kahta eri reittiä. Lähinnä Raumojoen ylityspaikka on vaihdellut 1800-luvun aikana, mutta molempia reittejä pidetään osana vanhaa maantietä. Torniossa parhaiten säilyneet osuudet ovat Laivajärnessä ja Färimäellä. Lisäksi Torniossa on Keskikadun alue, joka on liittynyt vanhaan rantatiehen ja jatkuu Näränperän kautta Ruotsiin Haaparannalle. Näräntie on vanhin maayhteys Tornioista Haaparannalle ja edelleen Tukholmaan. Pohjanmaan rantatiestä on säilynyt erittäin edustava osuus Haaparannan Nikkalassa, jossa on 600 metriä pitkä, kuusikaarinen 1772 valmistunut kivisilta. Pohjanmaan rantatie on osa valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja kulttuuriympäristöjä (RKY 2009).

Vanha silta – Hannulan silta

Ensimmäisiä toiveita sillasta esitettiin valtiolle jo 1916. Vuonna 1930 eduskunta myönsi 750 000 mk sillan rakennukseen, mutta lamakauden vuoksi Tornion kaupunki ei voinut osallistua sillan rakennukseen valtion edellyttämällä 10 % osuudella. Määräraha peruttiin. Vuonna 1935 eduskunta antoi uuden päätöksensä Tornion sillan rakentamisesta kokonaan valtion varoin. Ensimmäinen auto ylitti Hannulan sillan 4.3.1939. Syyskuussa 1944 saksalaiset miinoittivat sillan ja Uno Hannulan neuvosta pidettiin tiedotustilaisuus, jossa oli myös mukana Ruotsin radio ja lehdistöä. Vetoomuksessa todettiin, että mikäli silta räjäytettäisiin, Saksalaisten haavoittuneiden kuljetukset Ruotsin kautta keskeytyisivät. Päivää ennen Tornion taistelujen alkamisesta syksyllä 1944 kenraalileversti Rendulic antoi käskyn miinoituksen poistamisesta. Huhtikuussa 1962 sillalla oli dramaattinen tulipalo, joka syttyi sillan korjaustöiden viimeistelyvaiheessa. Tulipalo katkaisi liikenteen yli vuodeksi. Silta avattiin toisen kerran liikenteelle huhtikuussa 1963. Silta yhdistää Suensaaren, Tornion kau-

Kuva 238. Hannulan silta. LKYT 2006.

pungin keskustan, ns. maanpuoleen ja aikoinaan rautatieasemaan. Sillan länsipuolen päässä on taksiasema, Tornion kaupunginhotelli ja ravintola Umpitunneli. Sillan itäpuolen päässä on rautatieasema ja Jokivarren leipomo-kahvila.

Rautatiesilta

Rautatie Tornioon valmistui 1903, ja heti sen valmistuttua alkoi keskustelu Suomen ja Ruotsin rautaverkkojen yhdistämisestä. Meni kuitenkin useita vuosia ennen kuin tarkat rautateiden linjaukset selvisivät. Lopulta silta rakennettiin ja se valmistui 1919, Suomen ja Ruotsin yhteistyönä. Pituutta sillalla on 300 m. Kahdeksanjänteisestä rajasillasta kuuluu kaksi jänneväliä Suomelle ja kuusi Ruotsille. Silta on rakennettu kääntösillaksi laivaliikennettä ajatellen. Teräsrakenteisessa rautatiesillassa on kahdet kiskot rinnakkain sekä Suomen että Ruotsin raidelevyksillä. Silta on edelleen tavaraliikenteen käytössä. Henkilöliikenne Haaparannalle päättyi 1988.

Silta ylittää Tornionjoen Suomen puolella Kirkonmäen kohdalta. Alatornion kirkko on sillan välittömässä läheisyydessä, matkaa Tornion keskustaan on noin 3 km.

Kuva 239. Rautatiesilta. LKYT 2006.

Kuva 240. Krannikatu. Minna Heljala 2012.

Uudemmat yhteydet Ruotsiin

Vuoden 1962 siltapalo osoitti, että Hannulan silta ei riittä kasvaneen liikenteen tarpeisiin. Vuonna 1979 valmistui ns. Uusi silta, joka yhdisti E4-tien ydinkeskustan itäpuolitse rajalle. Kevyen liikenteen silta rakennettiin Tornionjoen yli 1995. Uusin tieyhteys, Krannikatu Tornioista Haaparannalle, avattiin liikenteelle 2005.

Sotahistoria

Sotien muistomerkit

Suomen sodan sotilashaudat

Ruotsin ja Venäjän välisistä monista sodista ns. Suomen sota oli maamme kannalta ehkä kohtalokkain. Kun Ruotsin armeija oli kärsinyt ratkaisevat tappiot, se vetäytyi Olkijoella 31.11.1808 tehdyn sopimuksen mukaan Kemijoen taakse. Vetäytyminen pohjoiseen kiireisen aikataulun mukaan oli äärimmäisen vaikea varsinkin, kun yksiköissä ilmeni oireita leviävästä sairaudesta. Arviolta 250 miestä uupui ja paleltui jo matkalla Kemiin. Pahin oli kuitenkin vielä edessä. Armeijanlääkäri Dahlgrenin mukaan ”Täällä Tornion alueella oltiin ja elettiin kuoleman valtakunnassa... sillä kohta osaston saavuttua Tornioon puhkesi sen keskuudessa rutontapainen kulkutauti”. Ylilääkäri af Bjerken kirjoittaa tapahtumasta näin: ”Armeijan majoituttua tänne Tornioon sairaut sijoitettiin siten kuin se täällä silloin oli mahdollista. Niitä taloja ja huoneita, joita olin etukäteen maaherralta anonut, ei saatu ja kun ei ollut myöskään makuuvaatteita täytyi makuusijat laittaa oljista. Sairaiden lukumäärän lisäntyessä ei huoneita riittänyt, pakkanen oli ankara ja ahdinko sellainen, että suomalaisessa pirtissä makasi nyt 30 henkilöä. Tauti muuttui katarisesta tulehduksesta keuhkokuumeen tapaiseksi ja saastutti ilman niin, että ihmisiä sairastui kuuden neljännespenikulman matkalla toisistaan.” Tauti

oli ilmeisesti punatauti ja sitä seurasi keripukki, joita vastaan ei juuri ollut vastalääkkeitä. Punatauti levisi myös paikallisen väestön keskuuteen. Kaikkiaan runsaat kaksituhatta sotilasta ja satoja siviilejä kuoli muutaman talvisen viikon aikana Torniossa ja sen lähiympäristössä vuodenvaihteessa 1808–1809. Kuolleita haudattiin ensin varsinaisiin hautausmaihin Suensaarelle ja Pirkkiöön. Lopulta varsinaiset haudankaivajat eivät ehtineet tehdä kaikkea työtä. Sen vuoksi annettiin käsky yksiköiden päälliköille ja kenttäpapeille katsoa sopivia hautapaikkoja kylien tuntumasta ja vihkiä ne hautausmaiksi. Jokaiselle kaivuuseen kykenevälle sotilaille maksettiin neljä pankkokillinkiä päivässä haudankaivamisesta routaiseen maahan. Näin syntyivät seuraavat suomenpuoleiset sotilashaudat: Elsanvainio, Virkamaa, Laivajärvi, Ruottala, Kaakamo ja hauta Alatornion kirkkotarhaan. Nykyisen Ruotsin puoleiset sotilashaudat ovat myös tiedossa ja suurin osa vielä löydettävissäkin. Tornioista vetäytymisen jälkeen Ruotsin tilanne kävi yhä vaikeammaksi. Maaliskuussa 1809 venäläiset tunkeutuivat Ahvenanmaalle ja jäätyneen merenkurkun yli Uumajaan Ruotsiin. Armeijan rippeet antautuivat Kalixissa kenraalimajuri Gripenbergin johdolla 25.3.1809. Sodan merkittävä seuraus oli, että Ruotsin ja Suomen tiet yli 600 vuoden yhteiselön jälkeen erkanivat. Suomen suuriruhtinaskunnan läntinen raja tuli Tornion- Muonionjoelle ja Pohjanlahdelle.

Esiteltävät kohteet

Kartta 53. Sotamuistomerkit A

- 28.1 Suomen sodan laatta
- 28.2 Suomen sodan muistomerkki
- 28.5 Jääkäripatsas

Kuva 241. Suomen sodan laatta. Minna Heljala 2012.

28.1 Suomen sodan laatta

Vapaudenkatu 3 asuintalon seinässä on marmorilaatta, jossa on muistoteksti: "Ratsumestari Carl Magnus Möllersvärdin sotapäiväkirjasta 23.12.1808. Varastot ovat melkein tyhjä sairaalat täyteen ahdetut onnettomia, jotka kuolevat ilman hoitoa. Sellaisessa tilassa ovat pienen armeijamme jäännökset täällä Tornion ympäristössä. 7.1.1809. Eilen haudattiin Torniossa luutnantti Krogius, Magnus Charpentier ja Mickel Hinzius." Laatan on suunnitellut Ensio Seppänen ja se on paljastettu 10.8.1958.

28.2 Suomen sodan muistomerkki

Muistomerkki sijaitsee Tornion hautausmaalla ja on paljastettu 22.9.1985. Sen paljastajina toimivat Tornion seurakunta ja rouva Toini Wilén. Muistomerkki on pystytetty paikalle, josta aikaisemmin kirkkomaahan kaivausten yhteydessä on löydetty kivipaasi sekä kappale ristin alaosa. Noin metrin syvyydestä löydetyn ristinkappaleen alaosa on identtinen Keminmaan vanhalle hautausmaalle vuonna 1854 pystytetyn hautaristin kanssa. Vuonna 1985 valettiin Skellefteässä uusi muistomerkki Tornion hautausmaalle Keminmaan ristin mallin mukaan. Samalla hautapaikka nimettiin Suomen sodan hautapaikaksi. Tornion hautausmaalta löy-

Kuva 242. Suomen sodan muistomerkki Tornion hautausmaalla. LKYT 2006.

tyneen ristin yhteydestä Suomen sotaan ei ole todisteita. Suomen sodan sotilaita haudattiin talvikuukausina 1808–1809 Tornion kirkkomaahan, mutta sittemmin pystytetty muistomerkki tuskin sijaitsee oikealla paikalla.

Nykyisen muistomerkin alareunassa olevassa laatussa on seuraava teksti: "Tämä hautakumpu on kunnianosoitus Tornion kirkkomaahan Suomen sodan aikana vuosina 1808–1809 vaihteessa haudatuille kapteeni Magnus Wilhelm Charpentierille, Michel Heinziukselle, luutnantti Otto Krogiukselle, vääpeli Karl Johan Spoolille sekä kymmenille nimeltä tuntemattomille sotilaille."

28.3 Jääkäripatsas

Suomi oli ensimmäisen ja toisen sortokauden aikana yrittänyt myöntövyöpolitiikalla ja passiivisella vastarinnalla torjua venäläistämistoimia ja pelastaa maamme autonomisen aseman. Nämä toivat vain tilapäisiä tuloksia. Suurin saavutus oli vuoden 1906 eduskuntauudistus sekä yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. Kuitenkin jo 1908 keisari alisti kaikki Suomea koskevat asiat Venäjän ministerineuvoston tarkistettavaksi. Vuonna 1914 syttynyt ensimmäinen maailmansota toi tullessaan vielä kauppasaaron, säännöstelyn ja kansalaisvapauksien rajoitukset. Tätä oli vaikea sietää ja vanhat puolueristiriidat tasaantuivat. Esiin tuli rohkeita miehiä, jotka olivat valmiita suureen henkilökohtaiseen uhraukseen. Vähitellen vahvistui näkemys, että Suomen oli päästävä eroon Venäjästä. Helsingin yliopiston

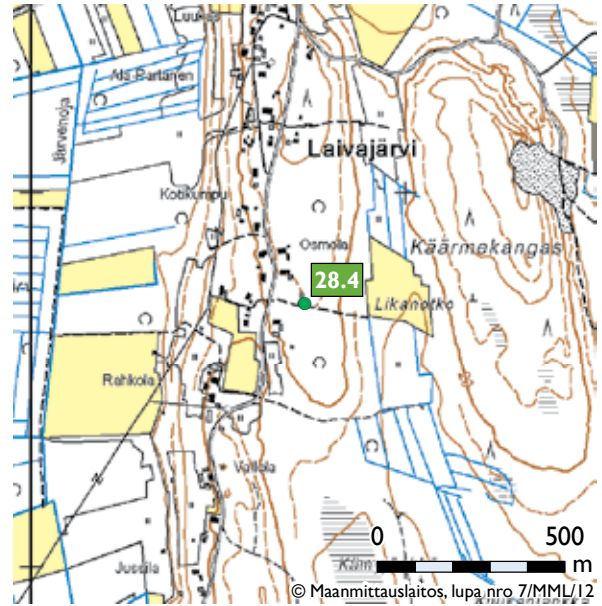

Kuva 243. Jääkäripatsas. LKYT 2006.

osakunnissa syntyi ajatus ”jääkäriiliikkeestä”, koska Suomella ei ollut omaa armeijaa sotilaita koulutettiin Saksassa. Pohjois-Pohjalaisen osakunnan aktiiveista Eero Heickell ja Uno Hannula toivat idean kotikaupunkiinsa Tornioon, josta samoin kuin koko Länsi-Pohjasta tuli jääkäriiliikkeen tärkeä etappi ja salainen kulkureitti ohi venäläissantarmien vartion Haaparannalle. Sieltä Saksan valtio kustansi matkan Lockstedtin koulutusleirille. Tri Heikki Rantatuvan mukaan n. 2000 jääkäristä 1650 kulki Länsi-Pohjan etappiteiden kautta. Aluksi helmi-maaliskuussa 1915 Saksaan menijät käyttivät kaupunginlahden ylittävää Handoliinin siltaa tai Miukin lauttaa Haaparannalle ja ilmoittautuivat vastaanottokeskuksessa eli ”Halkokonttorissa”. Veneyhteys Kemistä Haaparannalle oli myös vilkkaassa käytössä. Tieto Saksaan menijöistä kuitenkin yleistyi, valvonta kiristyi ja oli keksittävä uusia ylimenopaikkoja pitkin jokivartta. Tornionlaakson kymmenet talot osallistuivat nuorten miesten majoittamiseen ja avustivat heitä rajanylityksessä. Pääosa jääkäreistä palasi koulutettuina ja sotaakin kokeneina helmikuussa 1918 Vaasaan ja asettuivat valkoisten puolelle. Vuoden 1918 lopulla Suomessa ei enää ollut vieraita joukkoja ensimmäistä kertaa 800 vuoteen. Jääkäreitä tarvittiin uudelleen talvi- ja jatkosodissa, joissa puolustusvoimien keskeiset johtopaikat olivat heidän hallussaan.

Jääkäreiden rohkeudelle pystytetty Jääkäripatsas sijaitsee Tornion keskustassa Apteekinpuistossa. Sen on suunnitellut Niilo Savia. Patsas on paljastettu 11.7.1965 ja paljastajana toimi Jääkäripatsastoimikunta.

Kuva 244. Suomen sodan muistomerkki Laivajärvellä. LKYT 2006.

Kartta 54. Sotamuistomerkit B.

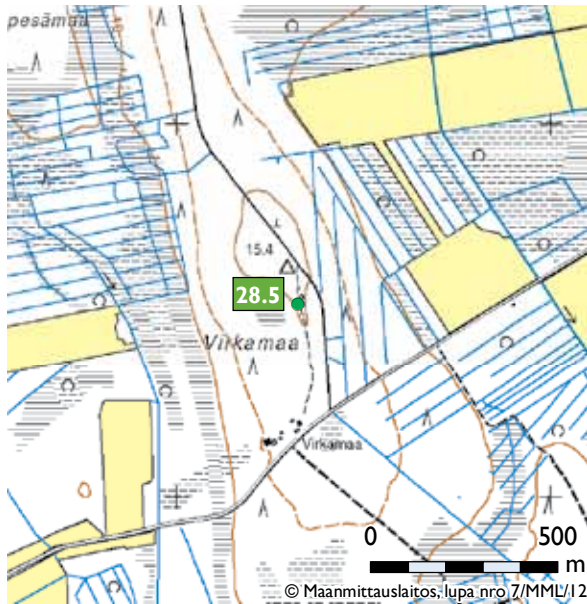
28.4 Suomen sodan muistomerkki, Laivajärvi

28.4 Suomen sodan muistomerkki, Laivajärvi

Muistomerkki sijaitsee Laivajärvellä, n. 12 kilometriä Tornion keskustasta. Muistomerkki on suunnitellut Matti Visanti ja se on paljastettu 1955. Laivajärven alue oli Suomen sodan aikana aselevon aikaista keskittymäaluetta. Laivajärvellä on ollut sodan aikana sairaala ja joukkohautapaikka. Laivajärven joukkohautaan on laskettu perimätiedon mukaan 32 ruumista. Hautauksesta huolehti Aatami Hannunpoika Rahkonen ja paikka tunnetaan edelleen Rahkosenmäki-nimisenä kumpuna. Laivajärven vanhin muistomerkki pystytettiin 1895, mutta paikalla on myös tämä uudempi Suomen sodan muistomerkki vuodelta 1955.

Muistomerkkialuetta reunustaa kivikehä, joka ajoitetaan vuoden 1895 tienoille. Iso hautakumpu on noin 30 metriä pitkä ja 19 metriä leveä ja se erottuu jyrkkäreunaisena muusta maastosta ihmisen tekemänä muodostelmana.

Kartta 55. Sotamuistomerkit C.

28.5 Suomen sodan muistomerkki

28.5 Suomen sodan muistomerkki

Aulis Blomstedtin suunnittelema Suomen sodan muistomerkki sijaitsee Virkamalla noin kuusi kilometriä Tornion keskustasta pohjoiseen. Muistomerkki on paljastettu 1960. Virkamaa vanhempi muistomerkki ja aluetta ympäröivä kiviladelmä ovat vuodelta 1895. Virkamaa joukkohauta-alue on todennäköisesti ollut muista armeijan tukikohdista eristyksissä sijaitseva hauta-alue. Tällaisena paikkana sitä voidaan pitää ehkä tärkeimpänä Suomen sodan hautapaikkana Tornion alueella.

Vuonna 1960 pystytetty muistomerkki on kolme metriä korkea ja siinä on teksti: "Synnyntä sinun käskysi täyttäneen liittymme taittojen saattoon kilpenä kuolemattomuus, kunnia, uskollisuus. Kevättalvella 1809 sai tällä paikalla noin tuhat Suomen armeijan sotilasta viimeisen leposijansa."

Kuva 245. Suomen sodan muistomerkki Virkamalla. Minna Heljala 2012.

Röyttän maihinnousu

Jatkosota Neuvostoliittoa vastaan päättyi aselepoon 4.9.1944. Rauhanneuvottelujen ehtoihin kuului, että Suomen tuli karkottaa tai internoida maassa olevat saksalaisjoukot (n. 220 000 miestä) 15.9.1944 mennessä. Neuvostoliitto vaati myös, että sotatoimien tuli olla todellisia ja Suomi ryhtyi suunnittelemaan uhkarohkeaa Tornion maihinnousua. Lapin sota alkoi Röyttän maihinnoususta 1.10.1944. Sen suunnitteli ja päätti kenraaliluutnantti Ensio Siilasvuo ja ensimmäisen vaiheen toteutti everstiluutnantti Halstin johtama JR 11. Oulun Toppilassa lastattiin 30.9.1944 kolmeen laivaan 2900 sotilaan osasto. Merimatka Tornion Röyttään alkoi ilman minkäänlaista tulisuojasta, koska maihinnousun tuli olla saksalaisille yllätys. Röyttään nousi kolme erää miehiä, yhteensä 8000 sotilasta, ennen kuin saksalaiset hävittäjät olivat paikalla. Neljännen erän saapuessa saksalaispommittajat upottivat S/S Boren ja S/S Mainingin. 60 sotilasta, 196 hevosta ja 120 tonnia tarvikkeita upposi Röyttän edustalle. Tornion maihinnousua on pidetty uhkarohkeana suunnitelmana.

Lapin sodan syttyessä muu Lapin väestö oli pääosin evakuoitu, mutta siviiliväki Torniossa, Alatorniolla ja Karungissa jäi maihinnousun alkuaessa "sodan jalkoihin". Vasta 3.10. tuli lupa siirtyä turvaan Ruotsiin. Tornion alueen 13900 asukkaasta noin 7000 pistäytyi evakossa Ruotsin puolella. Oli suorastaan ihme, että merkittäviltä siviilitappioilta säästettiin.

Kartta 56. Sotamuistomerkit D.

28.6 Röyttän maihinnousun muistomerkki

28.6 Röttän maihinnousun muistomerkki

Röttän tien varressa on n. 2,5 km Torniota Röttän maihinnousuun liittyvä muistomerkki. Sen suunnittelija on Ensio Seppänen ja se on paljastettu 1973.

Kuva 246. Röttän maihinnousun muistomerkki. LKYT 2006.

Kartta 57. Sotamuistomerkit E.

28.7 Maihinnousumuistomerkki

28.7 Maihinnousumuistomerkki

Lapin sodan ensimmäisiä vaiheita käytiin Röttän satamassa. Maihinnousun muistomerkki sijaitsee Röttän satama-alueella, jonne edellytetään kulkulupaa. Muistomerkki paljastettiin 1.10.1994.

Kuva 247. Maihinnousumuistomerkki. LKYT 2006.

Finlands sak är vår – Suomen asia on meidän

Kun Neuvostoliitto 30.11.1939 hyökkäsi Suomeen, Ruotsissa käynnistyi massiivinen sarja humanitaarisia ja muita avustustoimia "veljeskansan" tueksi. Virallinen Ruotsi oli puolueeton ja pyrki pysymään sodan ulkopuolella. Ruotsin kansa ei kuitenkaan tehnyt puolueettomuudesta ongelmaa ja vapaaehtoistoiminta organisoitui. Sen tunnuslauseena oli "Finlands sak är vår". Näiden ihmisten mielestä ei ollut yhdentekevää, miten Suomen käy. Virallinenkin Ruotsi tuki Suomea niin paljon kuin puolueettomuus suinkin salli, mm. se luototti aseostoja Suomeen. Kuningas Kustaa V:n päätöksellä perustettiin erillinen kuninkaallinen komitea johtamaan keräystoimintaa ja pakolaisasiaa. Kun meryhteyttä ei voitu käyttää, oli Haaparanta–Tornio mittasuhteiltaan näyttäväksi paisuvan ruotsalaisavun keskipisteenä. Tähän kertyneitä tavararuuhkia purettiin ruotsalaisilla autoilla, jotka ulottivat matkansa kaikkialle Enontekiöltä Käkisalmeen.

Kartta 58. Sotamuistomerkit F.

- 28.8 Vapaaehtoisten muistomerkki
28.9 Sotalapsimuistomerkki

28.8 Vapaaehtoisten muistomerkki

Kymmeniin tuhansiin nouseva sotapakolaiskuljetus kulki Tornion kautta. Helsingistä lähti ensimmäinen kuljetus tammikuussa 1940. Tämä juna vei Tornion Haaparannalle 400 henkeä, joista 300 oli lapsia. Ruotsalaisia vapaaehtoisia sotilaita oli myös paljon. Tornioon saapuivat 14.12.1939 ensimmäiset ruotsalaissotilaat, jotka olivat matkalla Sallan rintamalla. Heidän määränsä talvisodan aikana nousi n. 8600 mieheen, joista 300 oli norjalaisia. Vuosina 1939–1944 ruotsalaisvapaaehtoisia oli eri rintamilla ja eripituisina aikoina mm. Hankoniemellä ja Karjalan ratkaisutaisteluissa (Tali-Ihantala) yhteensä n. 10000 miestä. Suomen auttamiseen osallistui lisäksi lentorykmentti 19:n osia, jotka sisälsivät ambulanssi- ja kenttä sairaalalukusta henkilökuntineen. Useita satoja vapaaehtoisia osallistui myös linnoitustöihin Luumäen ja Vironlahden välillä. Ruotsalaisvapaaehtoisista kaatui tai haavoihinsa kuoli 121 henkeä, suurin osa Sallan rintamalla. Sallan pystytetyssä muistokivessä sanotaan: "De stupade för Nordens frihet och ära – he kaatuvat Pohjolan vapauden ja kunnian puolesta." Kun talvisodan syttyessä ruotsalaisia innostettiin iskulauseella "Finlands sak är vår", tarvittiin syksyllä 1944 saksalaissodan ja Lapin evakuoinnin aikana uusi iskulause "Öppna gränser, öppna hem". Pohjoinen Ruotsi vastaanotti lyhyellä varoitusajalla n. 56000 lappilaista pakolaista. Jääkäripataljoona 27:n Perinneyhdistyksen Länsi-Pohjan osasto pystytti 3.8.1997 Haaparannan tullin puistoon Suomen vapaus-, talvi- ja jatkosotiin osallistuneiden vapaaehtoisten muistomerkkin.

Kuva 248. Vapaaehtoisten muistomerkki. LKYT 2006.

28.9 Sotalapsimuistomerkki

Vuosina 1939–1945 noin 80000 suomalaista lasta lähetettiin Ruotsiin turvaan. Heistä noin 15000 jäi pysyvästi naapurimaahan. Sotalasten kohtalot ja myöhempi elämä lienevät olleet pääsääntöisesti myönteisiä. Sodan jälkeisessä Suomessa heistä kuitenkin vaiettiin eikä tästä kansallisesti traumaattisesta vaiheesta juuri puhuttu, eivätkä he itsekään rohjenneet tuoda julki murheitaan. Koulutoverit, vanhemmat ja opettajat eivät aina jaksaneet suhteutua myönteisesti äidinkieltensä unohtaneisiin lapsiin. Vasta 1980-luvulla aktiivisimmat alkoivat varovasti etsiä yhteyksiä toisiin sotalapsiin. Vähitellen entiset sotalapset perustivat yhdistyksiä ja alkoivat purkaa traumojaan kokoontumalla yhteen. Suomen Sotalapsiyhdistysten Keskusliitto perustettiin 1997.

Haaparannan Tullipuistossa vietettiin harras muistojuhla 26.4.2005, kun Sotalapsiveistos "ERO" paljastettiin. Paljastuspuheen piti Ruotsin kuningas Kaarle XVI Kustaa. Myös tasavallan presidentti Tarja Halonen kunnioitti läsnäolollaan tilaisuutta. Myöhemmin pääjuhlassa presidentti Halonen esitti tervehdyksen ja juhlapuheen piti Lapin läänin maaherra Hannele Pokka. Molemmat muistuttivat, miten sodan kauhut erottivat lapset perheistään. Sotalapsia oli paikalla runsaat 500 ja muuta yleisöä yhteensä 2500 henkeä. Muistomerkkin suunnittelija on arkkitehti-kuvanveistäjä Anna Jäämeri-Ruusuvuori, itsekin sotalapsi.

Aloitteen sotalapsipatsaan pystyttämiseksi teki Ruotsiin jäänyt sotalapsi Pirkko Ahlin, ja se toteutettiin Ruotsin ja Suomen keskusliittojen yhteistyönä. Patsaan sijoittaminen Haaparannalle oli luonnollista, koska huomattava osa sotalapsista matkusti junalla Ruotsiin tai palasi kotiin Haaparannan ja Tornion kautta. Patsaan paljastamisvuonna 2005 oli kulunut 60 vuotta siitä, kun suurin osa lapsista palasi kotiin.

Patsaan tytön kuvaama tilanne on tuttu lähes kaikille sotalapsuuden kokeneille. Lapsi tuntee sei-

sovansa yksin alastomana kaikkien edessä lääkärin tarkastuksessa, erossa vanhemmistaan ja sisarusistaan. Hän tuntee seisovansa jyrkänteen reunalla, minne hän saattaa jopa toivoa putoavansa ja siten pakenevansa.

Lähellä, patsaasta vasemmalla, on taulu johon on kirjattu ruotsiksi ja suomeksi patsaan toimeksi saaneet ja hanketta tukeneet. Patsas on Haaparannan kaupungin hoidossa. Sijoitusta paikka on Haaparannan Tullipuisto lähellä Suomen ja Tornion rajaa.

Kuva 249. Sotalapsimuistomerkki. LKYT 2006.

Tornion kulttuuriympäristön tila

Arkeologinen kulttuuriperintö

Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus

Tornion inventointitilanne on muuhun Lappiin verrattuna osin tyydyttävä, osin heikko. Maankäytön suunnittelun tarpeisiin kohteiden sijaintia ja kuntoa koskevat tiedot ovat kuitenkin monissa tapauksissa puutteellisia ja riittämättömiä. Inventointeja tulisi kokonaisuutena täydentää sekä alueellisesti että sisällöllisesti. Pohjoisosissa on vielä kokonaan inventoimatta laajoja alueita, joista on mahdollista löytää erityisesti kivikauden aikaisen asutuksen jäännöksiä. Sisämaassa kiinnostavia inventointialueita ovat erityisesti Aapajärven ja Varesjärven seudut, joiden alueelta tunnetaan myös historiallisen ajan varhaiseen asutukseen ja elinkeinoinhin viittaavia jäännöksiä ja paikannimistöä.

Tornionlaakson varhaishistoriallisten asutus- ja elinkeinohistoriallisten jäännösten järjestelmällinen inventointi historiallista karttamateriaalia hyödyntäen toisi runsaasti uutta tietoa jokilaakson talonpoikaisasutuksen syntyvaiheista. Kiinnostavia kyliä ovat erityisesti Karunki, Kaakamo, Raumo, Vojakkala ja Kukkola, joiden alueella on saattanut säilyä varhaisia asutuserrostumia. Tärkeisiin inventointikohteisiin kuuluu myös Kemin ja Tornion vanhan rajan rajapaikkojen selvittäminen. Aikaisempien tutkimusten perusteella maastossa on edelleen säilynyt useita rajaan liittyviä rakennelmia, jotka olisi kartoitettava ja dokumentoitava. Vanhimmat rajamerkinnot liittyvät lapinkylien rajoihin ja ovat merkittävää saamelaista arkeologista kulttuuriperintöä.

Pirkkiön merkitys Tornion keskiaikaisen asutushistorian kannalta suuri ja erityisesti Parasniemessä sijaitsevan kirkon ja sen ympäristön arkeologinen merkitys tuli vielä selvittää tarkemmin kenttätutkimuksin. Kaupunkiarkeologista inventointia olisi täydennettävä selvittämällä erityisesti vanhan asemakaavan katualueiden säilyneisyys, jotta ko-

ko kaupunkirakenteen tutkimus- ja suojelutarpeet voidaan aikaisempaa paremmin ottaa huomioon maankäytön suunnittelussa ja rakentamisessa.

Perämeren ja Tornionjokilaakson tärkeimpiin elinkeinoinhin on esihistoriallisista ajoista alkaen kuulunut kalastus ja meripyynti, johon on liittynyt paljon erilaisia jäännöksiä kuten kalakenttiä ja patorakennelmia. Kansatieteellisten ja historiallisten lähteiden perusteella tehtyjä tutkimuksia on mahdollista täydentää ja tarkentaa arkeologisin kenttätutkimuksin. Inventointeja tulisi tehdä sekä myös jokiväylän saarissa ja Perämeren saaristossa. Jokisuussa ja merialueella kannattaisi hyödyntää myös vedenalaisen arkeologian menetelmiä. Tornion alueen hylkyjä tulisi etsiä ja inventoida järjestelmällisesti.

Tarpeellisia olisivat myös erilaisten metsien monenlaisten työ- ja valmistuspaikkojen selvitykset. Niistä voidaan mainita esimerkkinä Tornionjokilaaksole tunnusomainen kalkinpoltto, josta kertovia jäännöksiä on jo jonkin verran kartoitettu muun muassa Kalkkimaan kalkkikivilouhoksen lähietäältä.

Arkeologisen kulttuuriperinnön tila

Suurimpia uhkia ovat rakentaminen, maa-aineksen otto sekä metsänuudistukseen liittyvä maanmuokaus ja kannonosto. Muokkauksen vaikutuksista on runsaasti esimerkkejä, joista tunnetuin on Laivajärven Rakanmäen ympäristö, joka ehdittiin laajalti äestää ennen tutkimuksia. Metsänkäsittelyn vaikutuksia muinaisjäännöksiä ei ole järjestelmällisesti selvitetty, mutta 1990-luvun inventoinneissa monissa kohteissa on todettu merkittäviä vaurioita. Seurauksiltaan lopullista ja siten merkittävää on myös maa-aineksenotto. Soranotto on jo kokonaan hävinnyt esimerkiksi Laivajärven tärkeiden rautakautisten muinaisjäännösten, Susihaudanmäen ja Lapinkulan ympäristöä. Arkeologiseen kulttuuriperintöön vaikuttaa myös muu laaja-alainen maankäyttö kuten erilaisten väylien rakentaminen

tai parantaminen. Kaupunkialueella suurimpana uhkana on kaupunkiarkeologisesti merkittävän asemakaava-alueen tonttien suunnittelu ja rakentaminen ilman riittäviä arkeologisia selvityksiä.

Kuva 250. 1700-luvun lopun kuparisepän pajan puhdistusta Keskikadun alueella. Timo Ylimaunu 1999.

Tornion arkeologinen kulttuuriperintö

Vahvuudet

Inventoinnit ja muut selvitykset

Tornion perusinventointi tehty 1993 – inventointilanne muuhun Lappiin verrattuna osin tyydyttävä.
Kaupunkiarkeologinen inventointi tehty 2000 – määritelty vanhan asemakaava-alueen säilyneisyys ja arkeologinen merkitys <http://www.nba.fi/tiedostot/4be7c074.pdf>

Suojelu

Museovirasto ylläpitää valtakunnallista muinaisjäännösrekisteriä, johon voi tutustua www-sivuilla: <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>

Kiinteät muinaisjäännökset on otettu huomioon Länsi-Lapin maakuntakaavassa.

Hoito ja käyttö

Arkeologisia kohteita ja varhaista asutushistoriaa (Rakanmäki, Suensaari) esitelty Tornionlaakson maakuntamuseon ylläpitämällä sivustolla <http://www.tornio.fi>

Heikkoudet

Inventoinnit ja muut selvitykset

Muinaisjäännösten sijaintia ja kuntoa koskevat tiedot puutteellisia ja vanhentuneita maankäytön suunnittelun tarpeisiin.

Tornion vanhan asemakaava-alueen kaupunkiarkeologinen inventointi puutteellinen katualueiden osalta – tietoja täydennettävä maankäytön tarpeisiin.

Suojelu

Alueellisella maakuntamuseolla (Tornionlaakson maakuntamuseo) ei ole arkeologia eikä Museoviraston kanssa tehtyä yhteistyösopimusta viranomaistehtävistä.

Kohteiden sijainti ei ole riittävän hyvin kaikkien tiedossa – maanomistajalla ei ole tietoa maillaan olevista muinaisjäännöksistä – erityisen tärkeää kaupunkialueella, jossa tieto suojelusta ja sen merkityksestä on osoitettava kaavassa ja rakennusjärjestyksessä.

Hoito ja käyttö

Arkeologisen kulttuuriperinnön merkitystä luonto- ja kulttuurimatkoissa ei vielä tunneta.

Muinaisjäännöksillä on opasteita vain muutamassa paikassa, reittejä ei ole rakennettu.

Kohteita tai niiden ympäristöä ei ole hoidettu.

Arkeologisista kohteista on yleisesti liian vähän informaatiota (esimerkiksi karttoja ja kuvia) saatavana esimerkiksi www-sivuilla.

Uhat

Asenteet – suojelukohteista ei oteta selvää tai niistä ei välitetä.

Tietämättömyys, informaation puute – erityisesti rakentaminen ja metsänkäsittely (maanmuokkaus ja kannonnosto).

Puutteellinen suunnittelu, riittämättömät selvitykset ja valvonta – esim. kaavoitus, maa-aineksen otto ja kaivostoiminta.

Hoitamattomuus – varsinkin maatalousalueilla ja pihapiireissä jäännökset voivat jäädä kasvillisuuden peittoon ja tuhoutua.

Mahdollisuudet

Muinaisjäännökset ovat yhteistä, paikallista ja omaleimaista perinnettä ja historiaa, jonka löytää vain Torniossa.

Muinaisjäännöksiin voivat tutustua sekä asukkaat että vierailijat.

Arkeologiaa voidaan monin tavoin hyödyntää opetuksessa, virkistyksessä ja matkailussa.

Arkeologian ja historian avulla voidaan aktivoida kylien toimintaa - esimerkiksi kulkureittien, rajamerkkien ja elinkeinohistoriallisten muistojen paikannus, joka edellyttää hyvää maastotuntemusta ja sopii hyvin osaksi kylien perinnekeruuta.

Tornion merkittävä kaupunkiarkeologia pystytään muuttamaan ongelmasta vahvuudeksi.

Rakennettu kulttuuriympäristö

Selvitysten kattavuus ja ajantasaisuus

Torniossa on pitkät perinteet rakennuskannan inventoinnille. Muinaismuistoyhdistys teki ensimmäiset vanhojen rakennusten dokumentoinnit vanhassa kaupunkikeskustassa jo 1952. Tämän jälkeen on tehty lukuisia inventointeja ja selvityksiä kaavoituksen tueksi. Viimeiset inventoinnit on tehty yleiskaavan taustatyönä 2002–2004 ja Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi –hankkeessa 2006–2007. Laajoista selvityksistä huolimatta löytyy kaupungista vielä inventoitavia kohteita erityisesti jälleenrakennusajan rakennuskannan osalta. Alueellisesti tarkasteltuna Karunki on jäänyt selvityksissä vähimmälle huomiolle. Vanhasta itsenäisestä kunnasta ei ole olemassa minkäänlaista kylähistoriaa.

Rakennetun ympäristön tila

Keskustan jäljellä olevaan vanhaan rakennuskantaan pitäisi kiinnittää erityisesti huomiota ja turvata rakennusten säilyminen. Koulurakennusten uusiokäyttöä tulisi tutkia entistä laajemmin. Purkamisen on aina lopullinen toimenpide eikä sen vaikutuksia pystytä enää jälkeinpäin korjaamaan. Kaupungin tulisi pyrkiä jotenkin huolehtimaan myös myymiensä koulurakennusten säilymise-

dellytyksistä ja kunnosta, jottei niiden kulttuurihistoriallinen arvo kärsi.

Torniolla on hyvin samanlaiset ongelmat kuin muillakin Lapin kunnilla. Toisaalta reunimmaisat alueet ja kylät tyhjenevät ja toisaalta rakennuspaineet keskittyvät tietyille kylille keskustan läheisyydessä. Tyhjeneviä alueita uhkaa maiseman umpeenkasvu ja rakennusten tyhjilleen jääminen, joka taas ennen pitkään johtaa rakennusten ränsistymiseen. Valtiolla tulisi olla enemmän keinoja tukea kyläyhdistyksiä yms. rakennusten korjaamisessa ja maisemien raivauksissa esimerkiksi taloudellisten tukien muodossa. Kyläkeskusten eheyteen tulisi kiinnittää huomiota. Rakentamista kulttuurihistoriallisesti arvokkaimmilla alueilla tulisikin ohjata yksityiskohtaisemmalla rakennustapaohjeistuksella.

Vaikka Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan omistajalla on velvollisuus pitää rakennus ympäristöineen, sellaisessa kunnossa, että se jatkuvasti täyttää terveellisyyden, turvallisuuden ja käyttökelpoisuuden vaatimukset eikä aiheuta ympäristöhaittaa tai rumenna ympäristöä (MRL 166§), on tilanne käytännössä se, että monet tyhjäksi jääneet tai vajakäyttöiset pihapiirit ränsistyvät paikoilleen. Valtiolla tulisi olla enemmän keinoja tukea näiden rakennusten säilymisedellytyksiä. Maankäyttö- ja rakennuslain määrittämä omistajan ylläpitovelvollisuus koskee kaikkia rakennuksia ja velvollisuus on riippumaton alueen kaavoituksesta.

Kuva 251. Ilman käyttöä vaille jääneiden rakennusten ympäristö kasvaa nopeasti umpeen. LKYT 2006.

Tornion rakennettu ympäristö

Vahvuudet

Inventoinnit ja muut selvitykset

Kaupungin ja kylien alueelta on tehty inventointeja eri aikoina ja melko kattavasti. Lisäksi on tehty useita selvityksiä suunnittelun tausta-aineistoksi.

Kaupungin historiat on kirjoitettu ja tietoa on saatavilla runsaasti.

Suojelu

Vanhaa rakennuskantaa on jäljellä niin keskustan alueella kuin kylillä.

Tornion yleiskaava on uusi (2010) ja maakuntakaava valmistuu 2012.

Heikkoudet

Inventoinnit ja muut selvitykset

Olemassa olevaa tietoa ei osata hyödyntää ja se ei ole levinnyt. Tietoa ei sovelleta niin, että se konkreettisesti ympäristössä.

Suojelu

Suojelun kannusteet puuttuvat.

Hoito ja käyttö

Vanhoja rakennuksia korjataan uudisrakentamisen ehdoilla.

Rakennusten väärät korjausmenetelmät ja tiedon puute.

Yksittäinen rakennus voi vaikuttaa laajaan maisema-alueeseen heikentävästi. Suunnittelussa ei oteta riittävästi huomioon ympäristöä.

Rakennusperinnön hoidon rahoituksen yleinen riittämättömyys.

Asioista päättävillä tahoilla ei ole välttämättä tarpeeksi tietoa kulttuuriympäristöasioista.

Uhat

Suojelukysymyksiin liittyy edelleen paljon tietämättömyyttä ja väärää tietoa, mikä aiheuttaa suojelukielteisiä asenteita.

Jäljellä olevaa vanhaa rakennuskantaa ei arvosteta ja se vähenee vähenemistään.

Välinpitämättömyys ja ymmärtämättömyys kerrokselliseen kaupunkikuvaan, jolloin alueesta tulee tylsä ja persoonaton.

Uudisrakentamisella ei eheytetäkään vaan sillä edistetään persoonatonta ja pirstaloituvaa kaupunkikuvaa.

Kyliltä häviää niiden oma luonne ja niistä kaikista kehitty samannäköisiä. Kylien reuna-alueilla on ongelmana maiseman umpeen kasvaminen ja tyhjilleen jäävät rakennukset.

Kaupunkikeskusta rakennetaan suurten rakennusliikkeiden ehdoilla, joiden rakentamis- ja suunnittelutapa on koko valtakunnassa samanlainen. Paikallinen ilme häviää.

Mahdollisuudet

Tavoitteena on kaupunki- ja kyläkuvan eheyttäminen.

Keskikadun – Rantakadun alueen kehittäminen viihtyisäksi alueeksi, josta saadaan matkailukohde.

Kylien monipuolista kulttuuriperintöä voidaan hyödyntää vetovoimatekijänä ja kouluopetuksessa.

Rakennetun ympäristön hoito vahvistaa alueen identiteettiä ja lisää sen arvoa asuinpaikkana.

Kulttuuriympäristöohjelma antaa valmiuksia parempaan yhdyskuntasuunnitteluun, mikä parantaa asuinympäristön viihtyisyyttä ja lisää alueen vetovoimaisuutta.

Tietojärjestelmien kehittyminen helpottaa tiedon saavutettavuutta, kunhan työhön varataan riittävät resurssit.

EU-rahoituksen tehostunut hyödyntäminen kulttuuriympäristötyössä.

Kulttuuriympäristön käyttö ja hoito

Lainsäädäntö

Kulttuuriympäristöön kohdistuva lainsäädäntö ja sitä koskevat kansainväliset sopimukset luovat puitteet sen hyvälle hoidolle. **Perustuslain** (1999) mukaan ”Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille.”

Kulttuuriympäristön huomioimisen kannalta keskeisiä lakeja ovat maankäyttö- ja rakennuslaki, luonnonsuojelulaki, laki rakennusperinnön suojelusta, muinaismuistolaki ja kirkkolaki. Myös eri hallinnonalojen oma lainsäädäntö kuten maaseudun kehittämiseen liittyvät säädökset ja tielainsäädäntö vaikuttavat kulttuuriympäristön säilymisen edellytyksiin.

Muinaismuistolaki (295/1963) suojelee kaikki kiinteät muinaisjäännökset muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta ilman erillistä päätöstä tai toimenpidettä. Lain noudattamista valvoo Museovirasto. Museovirasto tutkii, hoitaa ja merkitsee muinaisjäännökset sekä osoittaa niille rajat ja tarpeelliset suoja-alueet. Muinaisjäännösten kaivaminen, peittäminen ja muut niihin kohdistuvat toimenpiteet ovat ilman lupaa kiellettyjä.

Uudistettu **laki rakennusperinnön suojelemisesta** astui voimaan 1.7.2010 lukien. Lain tavoitteena on turvata rakennetun kulttuuriympäristön ajallinen ja alueellinen monimuotoisuus, vaalia sen ominaisluonnetta ja erityispiirteitä sekä edistää sen kulttuurisesti kestävää hoitoa ja käyttöä. Rakennusperinnön säilyttämiseksi voidaan suojella rakennuksia, rakennelmia, rakennusryhmiä tai rakennettuja alueita, joilla on merkitystä rakennushistorian, rakennustaiteen, erityisten ympäristöarvojen tai rakennuksen käytön tai siihen liittyvien tapahtumien kannalta. Rakennussuojelu asemakaava-alueella sekä alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimista varten, järjestetään pääsääntöisesti asemakaavalla. Lailla rakennusperinnön suojelemisesta ei voida suojella laajoja aluekokonaisuuksia tai maisemaa.

Kirkkojen suojelusta on säädetty vuonna 1993 annetussa **kirkkolaissa**. Sen mukaan kaikki ennen vuotta 1917 rakennetut evankelisluterilaiset ja ortodoksiset kirkot kiinteine sisustuksineen ja taideteoksineen on suojeltava automaattisesti. Myös kirkkotarhassa olevat rakennukset tai rakennelmat, kuten kellotapuli, hautakappeli, porttirakennus tai kirkkotarhan aita ovat suojelun piirissä. Museoviraston ehdotuksesta on lisäksi suojeltu noin 50 vuosien 1917–1970 välisenä aikana rakennettua rakennustaiteellisesti merkittävää kirkkoa. Kemi-järvellä kirkkolailla on suojeltu kirkon kellotapuli.

Lakia ympäristövaikutusten arviointimenettelystä (YVA) sovelletaan hankkeisiin, joista saattaa aiheutua merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia. Asetus ympäristövaikutusten arviointimenettelystä sisältää ne hankkeet, joihin on aina sovellettava YVA-menettelyä. Tällaisia hankkeita ovat esimerkiksi moottoritiet, suurehkot satamahankeet, raskaan liikenteen lentokentät ja suuret kanalat ja sikalat. YVA-menettelyä voidaan lisäksi soveltaa alueellisen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen päätöksellä yksittäistapauksissa hankkeisiin, joilla on todennäköisesti merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia.

Laki viranomaisten suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista eli ns. SOVA-laki (2005) ja sitä täydentävä valtioneuvoston asetus (2005) sisältävät säännöksen yleisestä velvollisuudesta arvioida ympäristövaikutuksia riittävällä tavalla suunnitelmien ja ohjelmien valmistelussa sekä säännökset tiettyjen suunnitelmien ja ohjelmien ympäristöarvioinnista. SOVA-lailla ja -asetuksella toteutettiin EY:n direktiivi tiettyjen suunnitelmien ja ohjelmien ympäristövaikutusten arvioinnista (2001).

Välillisesti myös **luonnonsuojelulaki** (1997), **ympäristönsuojelulaki** (2000), **vesilaki** (2002) ja **maa-aineslaki** (1982) ja **-asetus ja metsälaki** (1997) voimistavat kulttuuriympäristön huomiointia eri hankkeissa. Luonnonsuojelulain nojalla voidaan perustaa maisema-alue luonnon

tai kulttuurimaiseman kauneuden, historiallisten ominaispiirteiden tai siihen liittyvien muiden erityisarvojen säilyttämiseksi ja hoitamiseksi. Ympäristöministeriö päättää valtakunnallisesta maisema-alueesta. Maakunnallisen alueen perustamisen päättää elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus maakunnan liiton esityksestä. Perustettava maisema-alue voi olla osa valtakunnallisesti arvokkaasta alueesta tai ulottua arvokkaaksi luokitellun alueen ulkopuolelle. Ympäristöministeriön päätöksellä on perustettu kolme valtakunnallista maisemanhoitoaluetta. Skärlandetin maisemanhoitoalue perustettiin Raaseporissa vuonna 2007, Hyypänjokilaakson maisemanhoitoalue Kauhajoella elokuussa 2009 ja Kairalan-Luiron maisemanhoitoalue Pelkosenniellä huhtikuussa 2010. Alueellisten ympäristökeskusten päätöksellä on perustettu kaksi maakunnallista maisemanhoitoaluetta, Suomussalmen vienalaiskylien maisema-alue Kuivajärven ja Hietajärven kyliin sekä Sallan Saijan maisema-alue.

Maantielain 27 §:n mukaan Elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskukset ovat velvollisia pyytämään yleis- ja esisuunnitelmistaan lausunnot niiltä maakuntaliitoilta ja kunnilta, joiden alueelle suunnitelma sijoittuu. Muilta viranomaisilta pyydetään lausunnot, jos se on päätösharkinnassa tarpeen.

Maankäytön suunnittelua ja rakentamista ohjaa vuonna 2000 annettu **maankäyttö- ja rakennuslaki** (MRL). Maankäyttö- ja rakennuslain mukaiseen maankäytön suunnittelujärjestelmään kuuluvat valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet, maakuntakaava, yleiskaava ja asemakaava. Kaavojen sisältövaatimukseen kuuluu myös kulttuuriympäristön huomioiminen.

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden tehtävänä on varmistaa valtakunnallisesti merkittävien seikkojen huomioon ottaminen maakuntakaavoituksessa, kuntien kaavoituksessa ja valtion viranomaisten toiminnassa. Tavoitteisiin on kirjattu myös kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilyminen. Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaan alueidenkäytöllä tulee edistää kansallisen kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön sekä niiden alueellisesti vaihtelevan luonteen säilymistä. Alueidenkäytössä on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuri- ja luonnonperinnön arvot säilyvät. Viranomaisten laatimat valtakunnalliset inventoinnit on otettava huomioon alueiden käytön suunnittelun lähtökohtina. Huomioonotettavia inventointeja ovat Museoviraston laatima valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön luettelo (2009) ja muinaisjäänneinventointi ja Ympäristöministeriön laatima maisema-alueinventointi (valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet).

Maakuntakaavoituksessa on osoitettava valtakunnallisesti merkittävät maisema- ja kulttuuri-perintöalueet ja -kohteet. Valtakunnallisesti arvokkailla alueilla ja kohteilla alueiden käytön on sovellettava niiden historialliseen kehitykseen. Kyse on sekä perinteen säilyttämisestä että alueiden kehittämisestä niiden ominaisluonnetta ja erityispiirteitä vahvistavalla ja niihin sopeutuvalla tavalla. Kulttuuriympäristöä koskevien alueidenkäyttötavoitteiden tarkoittamien alueiden ja kohteiden osalta on kysymys erityistavoitteista, jotka koskevat myös yleis- ja asemakaavoitusta. Keskeiseksi kysymyksiksi näiden tavoitteiden toteutumisen kannalta ovat nousseet kaavojen lähtötietojen ja perusselvitysten riittävyys ja ajantasaisuus, kulttuuriympäristöä koskevien tavoitteiden suhde mahdollisiin muihin valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin, valtakunnallisesti merkittäviä kulttuuriympäristöalueita koskevien kaavojen ajantasaisuus sekä kaavamerkinnot ja - määräykset, jotka turvaavat alueiden ominaisluonteen säilymisen.

Maankäyttö- ja rakennuslakiin sisältyy myös purkamislupajärjestelmä, joka liittyy läheisesti rakennussuojeluun. Rakennusta tai sen osaa ei saa ilman lupaa purkaa asemakaava-alueella tai alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimiseksi. Lupa on myös tarpeen, jos yleiskaavassa niin määrätään. Rakennuksen tai sen osan purkamisessa on huolehdittava siitä, ettei historiallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaita rakennuksia tai kaupunkikuvaa turmella. Purkamislupaan myöntämisen edellytyksenä on, ettei purkaminen merkitse rakennettuun ympäristöön sisältyvien perinne-, kauneus- tai muiden arvojen hävittämistä eikä haittaa kaavoituksen toteuttamista. Tarkoituksena on varmistaa, ettei suojelun arvoisia rakennuksia pureta, ennen kuin suojelukysymys saadaan ratkaistuksi joko asianmukaisella kaavalla tai rakennussuojelulain mukaisella suojelulla.

Vuonna 1998 valtioneuvosto hyväksyi **arkkitehtuuripoliittisen ohjelman**. Sen keskeinen tavoite oli saada aikaan valtakunnallinen strategia rakennusperinnön hoidosta ja rakennussuojelusta. Lisäksi se määritteli joukon tätä tukevia toimia:

- jokaisessa kunnassa tullaan suorittamaan arvokasta rakennusperintöä koskevat inventoinnit
- rakennushistorian asiantuntijoiden määrää lisätään maakuntamuseoissa
- koulujen opetuksessa vahvistetaan arkkitehtuurikasvatusta
- annetaan kunnan päättäjille koulutusta rakennetun ympäristön huomioon ottamisesta
- lisätään arkkitehtuurin ja rakentamisen historian koulutusta

Kuva 252. Pyramidikattoinen kesänavetta Prannin pihapiiristä. LKYT 2007.

Valtioneuvosto hyväksyi vuonna 2001 rakennusperintöstrategian. Siinä on käsitelty suojeltavia rakennuksia ja alueita, vastuu- ja tehtävienjakoa, rakennussuojelun edistämistä, eri tukimuotoja sekä tiedon ja arvostuksen lisäämistä.

Kansainvälisiä sopimuksia

Kansainväliset sopimukset ja suositukset, kuten Unescon ja Euroopan neuvoston rakennusperintösopimukset sekä monet EU-ohjelmat antavat osaltaan velvoitteita ja lähtökohtia huolehtia kulttuuriympäristöstämme.

Maailmanperintösopimus (Yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemiseksi) on Unescon vuonna 1972 hyväksymä kansainvälinen sopimus. Sen keskeisenä lähtökohtana on huoli maailman uhanalaisen kulttuuri- ja luonnonperinnön säilymisestä tuleville sukupolville. Sopimuksen tavoitteena on eri kansakuntien ainetlaatuisten perinnön arvostuksen lisääminen ja sitä koskevan tiedon levittäminen. Sen pohjalta tuetaan kansainvälisessä yhteistyössä toteutettavaa kulttuuriperinnön pelastamista, vaalimista ja kunnostamista silloin, kun kansalliset voimavarat eivät riitä. Suomi ratifioi sopimuksen 1987. Maailmanperintöluettelossa on tällä hetkellä kuusi kulttuuriperintökohdetta Suomesta.

Haagin vuoden 1954 yleissopimus on Unescon alainen humanitaarinen yleissopimus, jonka tavoitteena on kulttuuriomaisuuden suojele aseellisen selkkauksen sattuessa. Sopimus syntyi toisen maailmansodan jälkeen tilanteessa, jossa merkittävä osa eurooppalaista kulttuuriperintöä oli tuhoutunut suorien ja epäsuorien hyökkäysten sekä ryöstelyn seurauksena. Sopimuksen lähtökohtana on ajatus, että yksittäisten kansakuntien kulttuuriomaisuuden tuhoutuminen ei ole pelkästään kansallinen menetys, vaan koskee koko ihmiskunnan

kulttuuria. Vaikka sopimus on osittain vanhentunut, se on edelleen ajankohtainen asiakirja, joka on muodostunut osaksi kansainvälistä oikeutta. Suomi ratifioi yleissopimuksen ja siihen liittyvän pöytäkirjan vuonna 1994. Haagin yleissopimus pyrkii siihen, että aseellisen konfliktin aikana soivat osapuolet pidättäytyvät hyökkäyksistä kulttuuriomaisuutta kohtaan sekä samalla rauhoittavat kulttuuriomaisuudeksi katsotut kohteet sellaiselta omalta sotilaalliselta toiminnalta joka vaurioittaisi kohteita tai oikeuttaisi vastapuolen vihamieliset teot. Siksi sopimus edellyttää, että sopimusosapuolet varautuvat jo rauhan aikana kulttuuriomaisuuden suojeleluun sekä tekevät sopimuksen sisältöä tunnetuksi kansalaistensa ja asevoimiensa parissa. Suomessa on valmisteltu Museoviraston johdolla sopimuksen toteuttamisen edellyttämää viranomaisverkostoa sekä kartoitettu alustavasti maassamme olevaa merkittävää kulttuuriomaisuutta. Lisäksi on tehty esitys kuudesta erityissuojeltavasta kulttuuriomaisuuskohteesta. Jatkossa tavoitteena on vahvistaa yleiseen suojeleluun tuleva kulttuuriomaisuus, laatia ohjeita sen hoitamiseksi ja suojelemiseksi sekä kehittää suojele- ja valistustoimintaa.

Euroopan neuvoston kolme kulttuuriympäristöön ja -perintöön liittyvää yleissopimusta on saatettu voimaan myös Suomessa. Rakennusperintöä käsittelee Granadan (1985), arkeologista kulttuuriperintöä Maltaan (1992) ja maisemaa Firenzen (2000) yleissopimus. Yleissopimuksia täydentää joukko suosituksia kulttuuriperinnön eri alueilta.

Uusimpana sopimuksena Suomi hyväksyi joulukuussa 2005 eurooppalaisen maisemayleissopimuksen, joka tuli kansallisesti voimaan 1.4.2006. Maisemat ilmentävät eurooppalaisen kulttuuri- ja luonnonperinnön monimuotoisuutta. Niillä on tärkeä merkitys ihmisen elinympäristönä. Maisemasopimus syntyi tämän yhteisen perinnön ja arvoisällön turvaamiseksi. Se velvoittaa viranomaisia vaalimaan maiseman arvoja ja kannustaa kansalaisia osallistumaan maisemia koskevaan päätöksentekoon. Sopimus koskee yhtä lailla luonnonmaisemia, maaseudun viljelymaisemia kuin rakennettuja kaupunkimaisemiakin. Siihen sisältyvät myös arkiympäristöt ja huonolaatuisiksi muuntuneet alueet. Suomen nykyinen lainsäädäntö, hallinnolliset ohjelmat ja käytännöt täyttävät jo sopimuksen velvoitteet, joten sopimuksen voimaansaattaminen ei aiheuta muutoksia lainsäädäntöön.

Euroopan unioni rahoittaa kulttuuriympäristöön liittyviä hankkeita, ja monien direktiivien vaikutus ulottuu rakennusperintöön. Rakennusperintöä rahoitetaan useita ohjelmia mm. alueellisia tavoiteohjelmia ja Interreg-yhteisöaloitetta, joiden avulla rakennusperintöä on hoidettu ja säilytetty.

ICOMOSin julistuksia (International Council of Monuments and Sites)

- kansainvälinen julistus kulttuurimonumenttien suojelusta ja restauroinnista (1964)
- julistus historiallisten puistojen ja puutarhojen suojelusta (1982)
- julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta (1987)
- julistus arkeologisen perinnön suojelusta ja hoidosta (1990)

Toimijat

Viranomaiset auttavat, neuvovat ja opastavat sekä myöntävät avustuksia kulttuuriympäristön hoitoon. Eri hallinnonaloilla on nykyisin omat yksikkönsä ja viranomaiset, jotka vastaavat kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön hoitoon liittyvistä kysymyksistä. Lähtökohtana on lisätä ja helpottaa kulttuuriympäristön hoitoon liittyviä mahdollisuuksia eri tahojen toiminnassa: kyläyhdistysten, seurojen, muiden järjestöjen sekä ennen kaikkea alueen asukkaiden ja maanomistajien kanssa. Hyviä esimerkkejä ovat erilaiset kunnostustalkoot, kyläillat ja muut yhteiset kokoontumiset.

Ympäristöministeriö ja 9 alueellista elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusta vastaavat alueiden käytöstä ja kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilymisestä. Rakennusperinnön säilymisturvaamiseksi on kehitetty valtion avustusjärjestelmä kaavoituksen ja rakentamisen ohjauksen rinnalle. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus huolehtii alueellaan sille laissa säädetyistä kulttuuriympäristön hoitoa, alueiden käyttöä ja rakentamisen ohjausta koskevista tehtävistä sekä kulttuuriympäristön ja kulttuuriperinnön vaalimisesta.

Museovirasto vaalii Suomen aineellista kulttuuriperintöä: tallentaa, tutkii ja jakaa tietoa. Museovirasto on kulttuuri- ja tutkimuslaitos sekä suojeluviranomainen, joka palvelee monipuolisesti kansalaisia, päättäjiä, museoalan ammattilaisia, tutkijoita ja opiskelijoita. Virasto vastaa muinaisjäännösten, rakennusperinnön, kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ympäristön ja kulttuuriomaisuuden suojelusta yhdessä muiden viranomaisten ja muun museolaitoksen kanssa. Se myös kartuttaa ja esittelee kulttuurihistoriallista kansalliskokoelmaa, tutkii aineellista kulttuuriperintöämme ja kehittää sekä tukee kansallista museotoimintaa. Museovirasto on opetus- ja kulttuuriministeriön alainen virasto. Tehtäviä on museolain mukaisesti siirretty maakuntamuseoille alueellisilla yhteistyösopimuksilla. Vuonna 2011 Museovirasto on koko Lapin alueen kulttuuriympäristöasioissa rakennetun kulttuuri-

Kuva 253. LKYT 2006.

ympäristön osalta toimivaltainen viranomainen, Lapin maakuntamuseo puolestaan arkeologista kulttuuriperintöä koskevissa kysymyksissä omalla toimialueellaan (Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi, Posio, Ranua, Rovaniemi, Salla, Savukoski, Sodankylä). Vuodesta 2011 alkaen Saamelaimuseo Siida hoitaa arkeologisen kulttuuriperinnön viranomais-tehtäviä saamelaisten kotiseutualueella (Enontekiö, Inari, Utsjoki ja Sodankylän Lapin paliskunta).

Maankäyttö ja rakentaminen

Kaavoitus ja muu suunnittelu

Kaavatasot maankäytön suunnittelussa ovat asemakaava lähiympäristön kaavana, ranta-asemakaava rannoilla, yleiskaava taajamissa, kyläalueilla tai rannoilla ja maakuntakaava. Kaavoitusjärjestelmä on luotu tekemään rakentamisesta ja maankäytöstä suunnitelmallista ja hallittua. Kaavojen avulla voidaan kulttuuriympäristön arvoja suojella ja vaalia. Käytännössä tämä vaatii eri tahojen sitoutumisen ja suostumuksen. Maakuntatasolla suunnittelusta vastaa maakunnallinen liitto, jossa alueen kunnat ovat jäseninä. Maakunnan oikeusvaikutuksia omaava maankäytön suunnitelma on maakuntakaava, jonka vahvistaa ympäristöministeriö. Yleis- ja asemakaavan hyväksyy kunta,

eikä sitä enää saateta valtion viranomaisten vahvistettavaksi. Maankäytön yleispiirteinen ohjaaminen ja toimintojen yhteensovittaminen tapahtuu kunnassa edelleen yleiskaavoituksella. Yleiskaava voidaan laatia sisällöltään ja oikeusvaikutuksiltaan joustavana erilaisten tilanteiden mukaisesti. Rantakaavoja voivat teettää myös yksityiset maanomistajat.

Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö- ja luonnonvarat vastuualueen alueidenkäyttöyksikön tehtävänä on edistää ja ohjata kuntien maankäytön suunnittelua ja rakentamista Lapin läänin alueella sekä valvoa, että kaavoituksessa, rakentamisessa ja muussa alueiden käytössä otetaan huomioon valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet sekä muut alueiden käyttöä ja rakentamista koskevat maankäyttö- ja rakennuslain säännökset.

Nykyinen maankäyttö- ja rakennuslaki edellyttää, että kaavoja laadittaessa tehdään riittävät selvitykset myös kulttuuriympäristön kannalta arvokkaista alueista ja kohteista. Ne voivat olla maisemallisia ja/tai rakennetun ympäristön kohteita tai muinaisjäänöksiä. Kohteiden kulttuuriympäristölliset arvot tulee selvittää ennen kaavoitusta ja kaavan vaikutukset kulttuuriympäristöön arvioida kaavoituksen yhteydessä. Kaava ja siihen liittyvät selvitykset välittävät tietoa kulttuuriympäristöstä paitsi maankäytön suunnittelijoille ja viranomaisille myös maanomistajille ja paikallisille asukkaille. Kaavoitus on tärkein keino säilyttää ja vaalia kulttuuriympäristöämme.

Alueita tai yksittäisiä kohteita voidaan suojella erilaisilla kaavamerkinnoillä ja – määräyksillä antamalla joko määräyksiä tai suosituksia ja ohjeita. Kaavakartoissa suojellut kohteet osoitetaan ”/s”-aluemerkinnällä ja ”sr”-suojelukohdemerkinnällä. Kaavalla voidaan myös kiinnittää huomiota yksittäisen arvokkaan rakennuksen ympäristöön, jolloin turvataan arvorakennuksen säilyminen osana kokonaisuutta. Tällöin uuden rakentamisen tulee sopeutua vanhaan ympäristöön sopivaksi.

Muinaismuistolain nojalla suojellut kiinteät muinaisjäänökset esitetään kaavakartoissa mitakaavasta ja merkityksestä riippuen kohde- tai aluemerkinä (SM/sm). Merkintöihin liittyy kaavamääräyksiä, joissa annetaan tarkempia ohjeita. Lain mukaan muinaisjäänöksen kohdalle ei voi kaavassa osoittaa rakentamista. Rakennuspaikkojen oikealla sijoittelulla varmistetaan myös, ettei maanomistajalle koidu suojelusta kohtuutonta haittaa.

Muinaismuistolaki edellyttää, että alueen kiinteät muinaisjäänökset selvitetään ennen rakennustyön, maa-aineksen oton tai muun maankäyttöhankkeen aloittamista. Museovirasto tai maakun-

Kuva 254. LKYT 2006.

tamuseo tekee tarvittaessa arvion rakentamisen edellyttämästä tutkimustarpeesta. On tärkeää, että rakennushankkeen toteuttaja ottaa Museovirastoon yhteyttä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Useimmissa tapauksissa hankkeet voidaan riittävien tutkimusten jälkeen toteuttaa suunnitellulla tavalla. Pienimuotoisten yksityisten rakennushankkeiden kuten omakotitalojen takia tehtävistä arkeologisista tutkimuksista vastaa Museovirasto. Lapissa tällaisia tutkimuksia on toistaiseksi tehty vain muutamissa tapauksissa.

Kaavojen valmistelussa tarvitaan myös viranomaisten yhteistyötä. Merkittävistä kaavoista järjestetään kunnan, maakunnan liiton ja valtion viranomaisten välisiä viranomaisneuvotteluja. Niiden tarkoituksena on saattaa kunnan tai maakunnan liiton tietoon muun muassa valtakunnalliset ja tärkeät seudulliset alueidenkäyttötavoitteet sekä viranomaisten käsitykset tutkimusten ja selvitysten tarpeesta. Kaavaneuvotteluissa ovat viranomaisina osallisia myös Museovirasto tai yhteistyösopimuksen tehnyt alueellinen maakuntamuseo.

Metsänkäsittely ja arkeologinen kulttuuriperintö

Monet muinaisjäänökset sijaitsevat metsätalousalueilla, joissa on aika ajoin tehtävä erilaisia uudistustoimia. Suojelukohteiden sijainnista on otettava selvää jo metsäsuunnittelussa, jotta ne voidaan ottaa huomioon seuraavissa vaiheissa, erityisesti ajolinjoja ja lastauspaikkoja sijoitettaessa. Hakkuut muinaisjäänösten kohdalla ovat sallittuja, kunhan ne tehdään jäännöksiä vahingoittamatta ja maanpintaa rikkomatta. Peittävän puuston poisto on myös muinaisjäänöksen hoitoa, koska rakenteet tulevat sen jälkeen paremmin esille. Hakkuissa syntyneet rangat ja oksat poistetaan muinaisjäänökseen kuuluvien rakenteiden päältä ja kuopista.

Maanpinnan muokkaus kuten äestys tai kantojen poisto on muinaisjäänösalueella aina kiellettyä, koska maaperän rikkoutuessa tuhoutuvat myös mahdolliset rakenteet ja kerrostumat. Metsä-

talouden kehittämiskeskus Tapio on yhteistyössä Museoviraston kanssa julkaissut ohjeet muinaisjäännösten huomioon ottamisesta metsänkäsittelyssä, joita saa muun muassa alueellisista metsäkeskuksista ja metsänhoitoyhdistyksistä. Metsäalan organisaatioissa alan ammattilaisille järjestetään vuosittain koulutusta kulttuuriperinnöstä ja metsien käsittelystä. Metsähallitus on käynnistänyt 2010 Suomessa laajan ja monivuotisen kulttuuriperinnön inventointihankkeen, joka liittyy Kansallisen metsäohjelman 2015 tavoitteisiin. Niiden mukaisesti kulttuuriperintökohteiden inventointi on vuoteen 2015 mennessä tehty kattavasti Metsähallituksen hallinnoimissa valtion metsissä ja aloitettu yksityismetsissä. Lapissa hanke aloitettiin 2010 Posion valtionmetsien inventoinnilla ja setenee vuosittain muihin alueen kuntiin.

Rakennusjärjestys

Rakennusvalvonnalla on keskeinen rooli kulttuuriympäristön säilymisessä. Rakennuslupaa käsiteltäessä tulee harkita, miten uudisrakennus sopeutuu vanhaan ympäristöön ja onko rakennuksen kohdalta purettavalla rakennuksella kulttuurihistoriallisia, säilytettäviä arvoja. Rakennuksen purkamiseen tarvitaan lupa tai vähäisemmissä toimenpiteissä ilmoitus. Purkamislupa voidaan kuitenkin jättää myöntämättä, jos kyseessä on rakennus, jolla on kulttuurihistoriallisesti merkittäviä arvoja. Lupakäsittelyn yhteydessä tulee myös selvittää, koskeeko rakentaminen tai muu maankäyttö kiinteää muinaisjäännöstä. Maisemaa muuttaviin toimenpiteisiin tarvitaan maisematyölupa asemakaava-alueella ja yleiskaava-alueella jos kaavassa näin määrätään.

Kunnan laatima rakennusjärjestys on kunnan alueella tapahtuvan rakentamisen yleissäädos. Siinä määritellään mm. maankäyttö- ja rakennuslain mukaisesti, millaisille toimenpiteille tarvitaan rakennuslupa sekä annetaan ohjeita mm. uudisrakennusten sopeuttamisesta ympäristöön. Rakennusjärjestyksessä voidaan antaa ohjeita erikseen kaavoitetuille ja muille alueille sekä kulttuuriympäristöä koskevia ohjeita ja määräyksiä. Rakentamista ja korjaamista voidaan ohjata tarkemmilla rakennustapaohjeilla, joita voidaan laatia rakennusjärjestyksen tai kaavoituksen yhteydessä mm. kulttuurihistoriallisesti arvokkaille alueille. Tällöin voidaan antaa yksityiskohtaisia ohjeita rakennusten sijoittamisesta tonteille, rakennusten muodoista, kattokaltevuudesta, materiaaleista ja lähiympäristön hoidosta.

Tornion uusi rakennusjärjestys (kaupunginvaltuuston 27.8.2012 hyväksymä) löytyy inter-

Kuva 255. LKYT 2007.

netistä osoitteesta: <http://www.tornio.fi/index.php?p=Asetuskokoelma>

Tornion rakennusjärjestyksessä todetaan rakennuksen soveltumisesta ympäristöön ja maisemaan muun muassa seuraavasti:

- *Rakentaminen tulee ensisijaisesti kohdistaa pelto-alueiden sijasta puustoiseen maastoon, metsiköihin ja niiden reuna-alueille, harjujen rinteille, kumpareille ja olevaa kyläasutusta tukemaan.*
- *Asemakaava-alueen ulkopuolella rakentamisen tulee tukea olevaa kyläasutusta. Ranta-alueelle tai avoimeen maastoon rakennettaessa tulee erityistä huomiota kiinnittää rakennuksen korkeusaseman, muodon, ulkomateriaalien ja värityksen sopeuttamiseen ympäristöön.*
- *Rakentamisen on sopeuduttava ympäröivän alueen yleisesti noudatettuun rakennustapaan ja ole-massa olevaan rakennuskantaan sijoituksen, koon, muodon, ulkomateriaalien, värityksen ja julkisivujen jäsentelyn osalta. Tontilla rakennusten tulee muodostaa ympäristökuvaltaan sopusuhtainen kokonaisuus.*
- *Kunnan eri osa-alueille rakennettaessa on uudet rakennukset pyrittävä rakentamaan niin, että alueen erityispiirteet ja uusi rakentaminen tukee ko-alueen omaleimaisuutta.*

Rakennusjärjestyksen yleisissä rakennustapaohjeissa todetaan muun muassa, että:

- *Tornion kaupungin keskeisen kaupunkialueen kaupunginosiin ja palvelukyläin (Arpela, Karunki, Kukkola, Vojakkala, Kyläjoki-Laivaniemi ja Kaakamo) pyritään löytämään jokaiselle omaleimainen, paikallisuudesta ja sen historiasta kumpuava identiteetti, jota tuetaan sille seudulle sopivalla rakennetun ympäristön muotokielellä.*

Lisäksi rakennusjärjestyksessä annetaan jälleenrakennuskauden pientalojen korjaus- ja rakennustapaohjeet.

Kansalaisen vaikuttamismahdollisuudet

Kaavat valmistellaan vuorovaikutuksessa niiden kanssa, joiden oloihin tai etuihin ne vaikuttavat. Kaavoituksesta tiedottamisesta, osallistumisesta ja viranomaisten yhteistyöstä säädetään maankäyttö- ja rakennuslaissa. Kaavoituksesta tiedottamisella varmistetaan, että osallisilla on mahdollisuus seurata kaavoitusta ja vaikuttaa siihen. Kunnat tiedottavat ajankohtaisista kaavahankkeista vuosittain julkaistavassa kaavoituskatsauksessa. Kaavan valmistelun aloittamisesta (vireille tulosta), nähtävillä olosta ja hyväksymisestä tiedotetaan paikallisissa sanomalehdissä. Poikkeuksena on vaikutukseltaan vähäinen asemakaavan muutos, jonka vireille tulosta voidaan ilmoittaa kirjeellä asianosaisille. Osallisia ovat ne, joiden oloihin tai etuihin kaava saattaa huomattavasti vaikuttaa. Heitä ovat esimerkiksi kaava-alueen maanomistajat, asukkaat ja muut ympäristön käyttäjät. Viranomaiset ja yhteisöt ovat osallisia, kun kaavoitus koskee niiden toimialaa. Jos kaava vaikuttaa yli kuntarajojen, myös toisen kunnan jäsen voi olla osallinen. Suunnitellut osallistumistilaisuudet sekä perustiedot kaavahankkeesta esitetään osallistumis- ja arviointisuunnitelmassa. Osallistua voi monella tavalla, esimerkiksi ottamalla yhteyttä kaavoittajaan, osallistumalla tiedotus- ja keskustelutilaisuuksiin tai esittämällä mielipide kaavasta sen ollessa nähtävillä.

Eri toimijoiden tavoitteet ja edut ovat usein keskenään ristiriitaisia. Vuoropuhelun avulla erilaisia näkemyksiä sovitetaan yhteen. Aina ei silti päästä kaikkien osapuolten kannalta hyväksyttävään lopputulokseen. Tällöin on mahdollista hakea muutosta kaavan hyväksymistä koskevaan päätökseen. Valitusoikeus on asianosaisilla, kunnan jäsenillä, eräillä yhteisöillä sekä valtion viranomaisilla. Vaikutukseltaan vähäisestä asemakaavan muutoksesta valitusoikeus on suppeampi.

Maassamme toimii joukko kulttuuriympäristöjen hoitoon suuntautuneita yhdistyksiä. Lisäksi useimmilla kotiseutu-, kylä- ja kaupunginosayhdistyksillä on ohjelmassaan paikallisten ympäristöarvojen vaaliminen ja hoito. Kansalaisaktivistina voi tehokkaimmin vaikuttaa kaavoitukseen toimimalla erilaisissa yhdistyksissä. Ympäristötietoinen kansalainen voi avata julkisen keskustelun paikallislehdessä ongelmalliseksi kokemassaan kysymyksessä. Yksi mahdollisuus on kääntyä poliittisten päättäjien puoleen ja edellyttää kenties huomiotta jääneiden ympäristöarvojen tarkempaa selvittämistä tai vaihtoehtoisten ratkaisumallien tutkimista.

Kuva 256. LKYT 2006.

Rakennusperinnön hoito

Korjaushanke

Viisaan korjaamisen lähtökohtana on rakennuksen ominaispiirteiden hyväksyminen ja turhien muutosten välttäminen. Usein ajatellaan että vanhan kunnioitus koskee vain suojeltuja ja erityisen arvokkaita taloja. Kuitenkin jokainen aikaa kestänyt rakennus on osoitus kelpollisesta rakentamisesta ja onnistuneista rakenneratkaisuista.

Suunnitteluvaiheeseen on hyvä varata aikaa jopa vuosi. Jos mahdollista, talossa kannattaa asua ennen korjausten aloittamista. Tällöin omistaja tutustuu ja tottuu taloonsa ja oppii erottamaan oleelliset korjaustarpeet. On järkevämpää ja halvempaa ihmisen sopeutua rakennukseen kuin yrittää muuttaa rakennusta väkisin toisenlaiseksi. Tärkein edellytys korjata oikein on tuntee talonsa rakenteet, rakennushistoria ja ominaispiirteet. Näiden selvittämiseksi saatetaan tarvita kuntoarviota, tarkempia kuntotutkimuksia ja rakennushistorian selvitystä.

Ennen korjauksiin ryhtymistä arvioidaan rakennuksen historian aikana syntyneet muutokset ja suhtautuminen niihin. Alkuperäisen asun palauttamiseen ei yleensä ole syytä, myöhemmistä muutoksista poistetaan ainakin toiminnaltaan epäonnistuneet rakenteet. Samassa talossakin voi

olla monenlaisia korjaustarpeita. Vaurioituneet rakenteet korjataan tai kunnostetaan. Restauraationiksi kutsutaan korjausta, jossa talon ominaispiirteet, rakennustapa ja historia otetaan huomioon kaikissa päätöksissä.

Viisas kiinteistönpito

Jokaisen talon- tai asunnonomistajan on hyvä tuntea talonsa, sen historiaa, muutosvaiheita ja nykyinen kunto. Rakennuksen korjaus- ja muutostöiden tulisi perustua pitkän tähtäimen korjaussuunnitelmaan, jossa on arvioitu esimerkiksi kymmenen seuraavan vuoden aikana tarvittavat korjaukset kustannusarvioineen. Korjaussuunnitelma pohjautuu kuntoarvioon, jonka on tehnyt arviointiin erikoistunut asiantuntija. Kuntoarvion tulee sisältää rakennuksen kaikki rakennusosat ja tekniset järjestelmät. Kuntoarviossa määritellään myös tarkempien kuntotutkimusten tarve. Vaikka kuntoarvioita ei teettäisikään ulkopuolisella asiantuntijalla, kannattaa talon rakennusosat käydä läpi ja kirjata havainnot. Korjausten taustaksi tarvitaan myös tietoa talon historiasta ja ominaispiirteistä. Samaan mappiin voi koota tietoa tehdyistä korjauksista, yksityiskohdat kuten käytetyt maalityypit unohtuvat helposti. Hyvin ylläpidetty huoltokirja on arvokas dokumentti tulevaisuuden korjauksissa ja taloa myytäessä.

Talo vaatii säännöllistä hoitoa. Vuoden kiertoon liittyviä töitä ovat mm. rännien puhdistaminen syksyllä, lumityöt talvella sekä puutalossa alustan kissanluukkujen avaaminen keväällä. Pieni summa vuosittaisiin ylläpitokorjauksiin pidentää isompien korjausten väliä. Viisaaseen kiinteistönpitoon kuuluu myös omien voimavarojen tunteminen: onko aikaa tehdä itse, mitä pystyy itse tekemään, paljonko rahaa on käytettävissä vuosittain ja paljonko lainaa voi ottaa isoihin korjauksiin.

Puitteet korjauksille

Kun talon ostoa tai korjausta vasta suunnitellaan, kannattaa ottaa yhteyttä kunnan rakennusvalvontaan ja kaavoituksesta vastaavaan tahoon. Niissä osataan kertoa, mitkä korjaukset vaativat rakennuslupaa, onko rakennus kulttuurihistoriallisesti arvokas tai suojeltu ja mitä suojelu käytännössä tarkoittaa. Rakennusvalvontaviranomainen kertoo eri toimenpiteiden vaatimista luvista. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten lupakäsittelyn yhteydessä rakennustarkastaja saattaa pyytää ehdotetuista muutoksista lausunnon maakuntamuseolta tai Museovirastosta.

Vanha talo voidaan korjata sen rakentamisajan kohdan rakentamistavan ja -ratkaisujen mukai-

Kuva 257. LKYT 2006.

sesti. Laajemmissa ja uudisrakentamiseen verrattavissa, useimmiten luvanvaraisissa, korjauksissa noudatetaan nykyisiä rakentamismääräyksiä, joita vanhojen rakennusten kohdalla sovelletaan. Soveltamisesta on syytä aina neuvotella kunnan rakennusvalvontaviranomaisen kanssa. Määräyksistä poikkeaminen ei missään tapauksessa saa vaarantaa asukkaiden terveyttä tai huonontaa turvallisuutta. Perinteiset rakenteet yleensä toimivat riittävän hyvin sellaisenaan tai pienin muutoksin. Ammattitaitoinen arkkitehti tai rakennesuunnittelija pystyy parhaiten esittämään perustelut poikkeuksille. Esimerkiksi märkätilojen suunnitteluratkaisuissa tulee kuitenkin noudattaa niitä koskevia nykymääräyksiä.

Järkevä korjausjärjestys

Korjaustarpeita on monenlaisia. On hyvä erottaa välttämättömät korjaukset sellaisista, jotka voidaan tehdä vähitellen asukkaiden terveyden tai talon kunnan vaarantumatta. Kiireellisiä ja välttämättömiä korjauksia ovat mm. vuotava katto, kosteus- ja homevauriot sekä vakavat kantavien rakenteiden vauriot. Näistä aloitetaan. Kun vakavat vauriot on korjattu, voidaan muita töitä tehdä vähitellen vaikka vuosien kuluessa. Asumisen kannalta oleellisia tiloja ovat pesutilat ja keittiö. Kun ne on saatu toimiviksi, voidaan muita huonetiloja kunnostaa ajan kanssa.

Talon säilymisen kannalta tärkeimmät rakennusosat ovat perustukset ja vesikatto. Vuotava vesikatto vaurioittaa rakenteita nopeasti. Vesikatto

kannattaa paikata tai suojata tilapäisesti, jos sen korjaamista joudutaan odottelemaan. Perustusten vauriot vaikuttavat koko runkoon. Vaurioituminen saa hidastumaan, kun maan pintaa talon ympärillä alennetaan ja kallistetaan pois päin.

Talon korjaamista ei pidä aloittaa summittaisella purkamisella. Jätelavalle saattaa päätyä talon historiaan oleellisesti kuuluvaa materiaalia. Esimerkiksi vanhoja pinkopahveja tapetteineen ei kannata repiä pois. Niistä saadaan tietoa talon vaiheista, ne voidaan usein säilyttää ja kiristää tai vähintään jättää uudempien kerrosten alle. Säilytettävät rakennusosat täytyy myös suojata kunnolla rakennustöiden ajaksi.

Kunnostajan 10 käskyä

- Älä korjaa kunnossa olevaa, älä uusi korjattavissa olevaa. Paikkaa ja kunnosta.
- Selvitä vaurion syy ja poista se. Korjaa vasta sitten ja korjaa entiselleen.
- Käytä samoja materiaaleja ja työmenetelmiä kuin ennenkin on käytetty. Älä kokeile uutuuksia.
- Säilytä vanha rakenne. Ellei se olisi kelvollinen, ei talosta olisi koskaan tullut vanhaa.
- Jos voit, asu talossasi vuosi ennen kuin ryhdyt korjaamaan sitä. Ellei talosi riitä sinulle, vaihda mieluummin taloa.
- Älä käytä materiaaleja, joita et voi myöhemmin vaihtaa tai korjata. Älä laiminlyö huoltotöitä. Useimmat vauriot aiheutuvat huonosta hoidosta ja väärästä korjauksesta.
- Vanhojen rakennusten kauneus on niiden herkästi turmeltuvissa mittasuhteissa. Lämpötaloudelliset korjaukset eivät saa määrätä rakennuksen ulkonäköä. Useimmiten riittää seinärakenteiden tiivistäminen ja yläpohjan lisäeristys.
- Hyväksy epäsäännöllisyyksiä, mutkia ja vinoutta, pientä epäkäytännöllisyyttä. Hyväksy tyylikerrostumia ja vanhanaikaisia ratkaisuja.
- Hylkää tyyli- ja materiaaliälyjätelmät.
- Hylkää haaveet alkuperäistämisestä. Muutokset ovat osa rakennuksen historiaa. Palauttaminen onnistuu vain harvoin.

Nämä kunnostajan 10 käskyä ovat Museoviraston vuonna 1989 järjestämästä kiertonäyttelystä Ihmisten talot, josta vastasi Ulla Rahola. Asia ei ole vanhentunut, vaan nämä säännöt pitävät edelleen hyvin paikkansa kun on kyse vanhan rakennuksen korjaamisesta. Vaikka viime vuosien aikana on keskitytty korostamaan rakennusten energiatehokkuutta, vanhan rakennuksen korjaamisen peruseräpäätökset eivät ole muuttuneet.

Kuva 258. LKYT 2007.

Korjausten teettäminen

Suomessa on pitkä omatoimirakentamisen perinne. Usein korjaukset myös suunnitellaan itse. Ammattitaitoisen suunnittelijan käyttö säästää kuitenkin kustannuksia, aikaa ja vaivaa. Korjaus- ja restaurointisuunnittelu on erityisalansa, joka vaatii vuosien opiskelua ja hyvää perehtyneisyyttä rakennusperintömme historiaan, vanhoihin rakennuksiin ja rakennustapoihin. Suunnittelijan työ- eli referenssiluettelosta voi tarkistaa, onko hän suunnitellut ennenkin vastaavanlaisia kohteita. Suunnittelijan apua saatetaan tarvita pientenkin toimenpiteiden järkevän toteutusjärjestyksen laatimiseksi. Laajoissa korjaustöissä suunnittelija on välttämätön.

Ammattitaitoiset, luotettavat ja vanhoihin rakennuksiin perehtyneet ammattilaiset ovat tärkeitä korjaushankkeen onnistumisessa. Hyvien suunnittelijoiden ja rakentajien löytämiseksi kannattaa nähdä vaivaa. Lapista valitettavasti puuttuu korjausrakentamisen keskus, josta saisi kerralla tietoa korjausrakentamisen eri osa-alueita hallitsevista rakennusmiehistä, suunnittelijoista ja kierrätysmateriaalien kuten vanhojen hirsien saatavuudesta eri puolilla maakuntaa. Asiaan on kuitenkin tulossa parannusta, sillä vuosina 2009–2011 toimiva Kisälli-hanke tuottaa ammattitaitoisia korjausrakentajia myös Lappiin. Tietoa näistä osajista ja heidän palveluistaan voi tiedustella esimerkiksi ELY-keskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastualueen alueidenkäyttöyksiköstä.

Korjaustyöt voidaan teettää urakkana tai tuntityönä. Urakalla tehtäväksi sopivat sellaiset työvaiheet, jotka on helppo määritellä etukäteen. Korjaustöitä kuitenkin teetetään usein tuntityönä, koska piilossa olevia rakenteita ja vaurioita ei voi tarkasti arvioida etukäteen. Korjaustöistä on aina tehtävä kirjallinen sopimus, esimerkiksi pienurakkasopimus. Rakennuslupaa vaativissa toimenpiteissä täytyy olla nimettynä vastaava työnjohtaja, mutta hyvä työnjohtaja on suuri apu muillakin työmailla. Rakennuttajan on huolehdittava työmaan turvallisuudesta ja siisteydestä. Korjaustyötä on myös valvottava. Vaativissa korjaustöissä ja teknisten järjestelmien (LVIS) korjauksissa kannattaa aina palkata ammattivalvoja.

Korjausneuvontaa ja avustuksia

Avustuksia rakennusten entistävään korjaamiseen kulttuurihistoriallisesti arvokkaille kohteille myöntää Museovirasto ja rakennusperinnön hoitoon Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastualueen alueidenkäyttöyksikkö antaa tietoa rakennusperinnön hoitoon tarkoitettujen avustusten ja Museovirasto entistämisyavustusten hakemisesta. Suomen Kotiseutuliitolta voi hakea avustusta seuratalon korjausta varten ja Museovirastosta harkinnanvaraista avustusta museorakennuksen korjaamiseen. Kunnat myöntävät peruskorjausavustusta ja ELY-keskusten elinkeino -vastuualueet (entiset TE-keskukset) avustusta erilaisiin elinkeinoihin ja niiden kehittämiseen liittyviin hankkeisiin. Kirkkohallitus myöntää avustuksia ja tukilainoja kirkkojen, seurakuntatalojen ja pappiloiden korjaukseen.

Avustusten ehtona on yleensä se, että korjaus tehdään entisenlaisilla materiaaleilla ja menetelmillä vanhaa rakennustapaa kunnioittaen. Hakuaika on syksyllä ja avustus myönnetään seuraavaksi vuodeksi, avustuspäätökset pyritään tekemään kevään aikana. Avustuksia ei myönnetä takautuvasti jo tehtyjä korjauksia varten. Avustusta voidaan myöntää myös korjaussuunnitelman tekemistä varten. Avustusta voi hakea samaan kohteeseen useana vuonna peräkkäin, esimerkiksi yhtenä vuonna kengitykseen ja rungon korjaamiseen, toisena katon korjaukseen ja seuraavana vuonna taas ikkunoiden ja ovien kunnostamista varten. Kaikkea ei yleensä ehdi eikä kannata yrittää korjata kertaheitolla. Hyvistä korjausmenetelmistä löytyy tietoa mm. Museoviraston Korjauskortistosta. Korjeissa paneudutaan eri aiheisiin selkeästi.

Korjausrakentamisen käsitteitä

Restaurointi, entistäminen

Korjaus, joka tähtää rakennettuun ympäristöön tai rakennukseen sisältyvien antikvaaristen ja arkkitehtonisten arvojen ylläpitämiseen. Korjauksessa käytetään konservoivia toimenpiteitä.

Rekonstruointi

Rakennuksen tai rakennuksen osan rakentaminen uudelleen säilyneiden osien ja / tai asiakirjojen perusteella.

Konservointi

Konservointi on rakennuksen, rakennusosan tai pintakäsittelyn suojaamista tuhoutumiselta ja niissä olevien vikojen korjaamista konservoinnin asiantuntijan toimenpiteillä.

Arkeologisen kulttuuriperinnön hoito

Museovirasto vastaa arkeologisen kulttuuriperinnön hoidosta, johon kuuluu muinaisjäännösten ja niiden ympäristön kunnossapito sekä käytön suunnittelu ja organisointi. Hoidon tavoitteena on jäännöksen säilyttäminen, mikä useimmiten tarkoittaa jäännöstä peittävän kasvillisuuden poistoa ja näkymien avaamista. Hoitoon tarvitaan aina myös maanomistajan lupa.

Museoviraston luvalla muinaisjäännöksiä voivat hoitaa myös maanomistajat, muut valtionlaitokset, kunnat tai muut yhteisöt sekä rekisteröidyt yhdistykset. Museovirasto opastaa ja neuvoo luvan saajaa hoito- ja käyttösuunnitelman teossa ja varsinaisesta käytännön työstä vastaavat alueelliset ja paikalliset toimijat.

Muinaisjäännösten hoitoon ei toistaiseksi voi saada suoraa rahallista tukea. Arvokkaaksi määritellyn perinnebiotoopin alueella sijaitsevan muinaisjäännöksen hoitoon on kuitenkin mahdollista anoa erityisympäristötukea. Luonnon ja maiseman monimuotoisuuden edistämiseksi tarkoitettua tukea voidaan käyttää myös muinaisjäännösten hoitoon. Tukea voivat tällä hetkellä hakea sekä viljelijät että rekisteröidyt yhdistykset. Muinaisjäännösten hoito voidaan liittää myös kylämaisemien kunnostukseen tai luonto- ja kulttuuripolkujen rakentamiseen, jolloin työhön on mahdollista hakea rahoitusta esimerkiksi Leader-toimintaryhmiltä. Rekisteröidyt yhdistykset voivat hoitaa muinaisjäännöksiä myös talkoilla.

Kuva 259. Rantakadun tonttimaat, katualue ja puisto kuuluvat Tornion tärkeisiin kaupunkiarkeologisiin alueisiin. Tiina Elo 2012.

Muinaisjännökset sopivat hyvin opetus-, nähtävyy- ja matkailukohteiksi. Lähtökohtana on, että esiteltävät kohteet ovat hoidettuja ja opastettuja. Kotiseutuyhdistykset, museot tai koulut voivat hakea lupaa esimerkiksi oman nimikkojännökseen hoitoon. Opasteiden suunnitteluun saa neuvontaa ja ohjausta Museovirastosta tai Lapin maakuntamuseosta.

Lapin alueella muinaisjännösten hoito oli vilkkaainta 1988–1991, jolloin Museovirastolla oli Ivalossa oma aluesuunnittelija. Hoidon piiriin on kuulunut kaikkiaan parikymmentä muinaisjännöstä, mutta nykyisin niitä on vain kymmenkunta Inarissa ja Utsjoella. Useimpia hoidetaan Museoviraston, Lapin ELY -keskuksen tai Metsähallituksen välisenä yhteistyönä, osana laajempaa kulttuuriympäristön hoitoa. Esimerkkinä paikallisesta toiminnasta voidaan mainita Utsjoen Kirkkotupayhdistys, joka hoitaa erityistuellalla Utsjoen kirkkotuvan niittyalueita.

Maiseman hoito

Maaseudun kasvot ovat viime vuosikymmenten kuluessa muuttuneet nopeaan tahtiin, ja monipuolinen kulttuurimaisema on yhtenäistynyt ja köyhtynyt. Tehomaatalous on aiheuttanut osan muutoksista. Karja on siirretty ennen laajoilta laidunalueilta sisätiloihin, ja laitumet ovat jääneet käytöstä. Viljelymenetelmien modernisoituminen on vaikuttanut perinteisten rakennusten katoamiseen maaseudun maisemasta. Peltojen ladot ja pihapiirien laitamien riihet ja aitat ovat käyneet tarpeettomiksi, jolloin ne usein ovat ränsistyneet paikoilleen tai ne on purettu pois.

Suurin uhka maaseudun perinteisille maisemille on toiminnan ja asutuksen väheneminen. Maatilojen ja peltojen määrä on laskenut ja monet tilat ovat lopettaneet tuotantonsa. Laiduntamisen ja niiton loppuminen sekä peltojen paketointi on muuttanut maisemaa eniten. Umpeen kasvamisen ja metsittämisen seurauksena aiemmin avoin ja monipuolinen maaseudun kulttuurimaisema sulkeutuu. Avoimen alan vähetessä kyliltä näiden alueiden maiseman arvostus vähenee.

Maaseutumaiseman tulevaisuus ja luonnon arvo turvataan parhaiten maataloustuotantoa jatkamalla. Avoin peltomaisema on ollut tärkein kulttuurimaiseman tunnusmerkki maaseudulla.

Perinnemaisemat kuten niityt, hakamaat ja metsälaitumet sekä metsien ja vesistöjen reunavyöhykkeet, puu- ja metsäsaarekkeet, oijen ja teiden pien-tareet lisäävät luonnon ja maiseman monimuotoisuutta. Niihin on syntynyt tunnusomainen ja rikas kasvi- ja eläinlajistonsa. Perinnemaisemia voidaan myös palauttaa. Maisemallisesti ja lajistoltaan monipuolisia vanhoja laidunalueita, ahoja, niittyjä ja hakoja on vielä jäljellä ja uudelleen esiin avattavissa. Maaseutumaiseman ja perinnebiotooppien monimuotoisuuden kannalta ne ovat tärkeitä ja säilyttämisen arvoisia. Otettaessa vanhat laitumet uudelleen käyttöön tarvitaan puiden ja pensaiden raivausta ja alueen aitaamista. Laiduntaminen on helppo tapa hoitaa perinnemaisemaa. Naudat, lampaat, hevoset ja vuohet ovat parhaita maiseman hoitajia. Perinnemaisemien ja -biotooppien hoitoon on mahdollista saada myös erilaisia tukia ja avustuksia. Lisätietoja tuista saa esimerkiksi Lapin ELY -keskuksesta.

Arvokkailla kulttuurialueilla ja kyläkeskuksissa avoimet näkymät ja perinnemaisemat tulisi säilyttää. Valtateiden tienvarsien hoitaminen on erittäin tärkeää, sillä maisema nähdään ja koetaan ensimmäiseksi tieltä käsin. Hoidetut tienpien-tareet ja rantamaisemat parantavat huomattavasti maiseman miellyttävyyttä ja mielenkiintoisuutta. Hyvin hoidettu tienvarren kasvillisuus auttaa hahmotta-

maan, missä kohdin haja-asutus muuttuu taajamaksi. Tieympäristön hoito vaikuttaa asumisviihtyvyyteen ja luo myönteistä kuvaa alueen elinvoimaisuudesta. Tärkeää on hoitaa myös kyläalueiden sisäisiä pienmaisemia, pihapiirejä, kokoontumispaikkoja ja näköalapaikkoja. Mitä pienemmästä maisema-alueesta on kysymys, sitä lähempää sitä tarkastellaan ja sitä herkemmin muutokset siinä erottuvat, olipa kyse perinnemaisematilkusta tai rakennusten muodostamasta pihapiiristä.

Pihapiirit ja niiden rakennukset ovat olennainen osa lappilaisen kylän kulttuurimaisemaa. Perinteisen peräpohjalaistalon purkaminen pihapiiristä ja sen korvaaminen perinteestä poikkeavalla omakotitalojen tyyppiratkaisulla merkitsee vauriota kulttuurimaisemassa. Keinotekoinen ratkaisu on myös jättää vanha rakennus tyhjäksi ”kummitustaloksi” uuden viereen. Yleensäkin uudisrakentamista vanhaan pihapiiriin tulisi välttää, sillä uudistekniikka ja materiaalien sovittaminen vanhan rinnalle on ongelmallista ja vaatii asiantuntemusta. Mikäli se vain on mahdollista, kannattaisi vanhoista rakennuksista mieluummin tehdä käyttökelpoisia. Rakennusten lisäksi myös koko pihapiirissä, puutarhassa ja pelloilla pätee samat hoitoperiaatteet. Kun pysyttelet alkuperäisissä hoitotoimenpiteissä ja ratkaisuissa sitä varmimmin välttyt virheil-tä ja vanha kulttuuriympäristö säilyy.

Kuva 260. LKYT 2007.

LÄHTEET

- Alamäki, Yrjö. 1984. Tornion yhteislyseo/Suensaaren lukio. Historia ja matrikkeli 1884-1984. Tornion yhteislyseon/Suensaaren lukion senioreiden yhdistys, Tornio.
- Alamäki, Yrjö. 2002. Tornion muistomerkit. Tornion kulttuuritoimisto, Tornion matkailutoimisto, Tornionlaakson maakuntamuseo, Tornio.
- Andersson, G. A. 1912. Kemijärven pitäjän vaiheita. Kemin uusi kirjapaino, Kemi.
- Appelgren, Hjalmar. 1881. Muinaisjäännöksiä ja Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja V. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Arkeologia Suomessa - Arkeologi i Finland. Arkeologiset kenttätutkimukset Suomessa 1985 -. Museovirasto, Helsinki.
- Arkeologinen inventointi. 2002. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen. (Toim. P. Maaranen ja T. Kirkinen.) Museovirasto, Jyväskylä.
- Arvio, Esa–Husa, Risto. 2005. Husan suursuku. Husan sukuseura, Tampere.
- Calamnius, Johan. 1868. Muinaistiedustuksia Pohjanperiltä. Suomi II:7. Helsinki.
- Castrén Z. 1894. Vanhan ajan muistoja Kemin, Tervolan ja Simon seurakunnista. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XIV. Helsinki.
- Eskola, Sanna. 1995. Inventointikokemuksia Pirkkiöstä. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja, Acta societatis historicae Finlandiae septentrionalis 17 : 93, Faravid XVII. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Hasa, Erkki. 1974. Tornion kansakoulu 100-vuotias. Tornion kansakoulu, Tornio.
- Hederyd, Olof; Alamäki, Yrjö ja Kenttä, Matti (toim.) 1991. Tornionlaakson historia 1. Jääkaudelta 1600-luvulle. Tornionlaakson kuntien historiakirjatoimikunta, Haaparanta.
- Heljala, Minna. 2001. Kirkonmäen makasiinit. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja–Tornedalens årsbok (toim. Henri Nordberg). Tornionlaakson neuvosto ja Tornionlaakson maakuntamuseo, Tornio.
- Heljala, Minna. 1996. Miksi Keskikatu on tärkeä Torniolle? Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja–Tornedalens årsbok (toim. Henri Nordberg). Tornionlaakson neuvosto ja Tornionlaakson maakuntamuseo, Tornio. 221-236.
- Hoppa, Tapani. 2009. Perämeren kansallispuiston, Perämeren saarten ja Röytän Natura 2000 -alueiden hoito- ja käyttösuunnitelma. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja C 57. Metsähallitus, Jyväskylä.
- Huurre, Matti. 1983. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Kuusamo.
- Hyötyniemi, Hannu. 1987. Kaakama, kalan ja kellojen kylä. Kaakaman kylätoimikunta, Kemi.
- Ikäheimo, Janne ja Lipponen, Sanna (toim.). 2009. Ei kiveäkään kääntämättä. Juhlakirja Pentti Koivuselle. Pentti Koivusen juhlakirjatoimikunta, Oulu.
- Johansson, Peter ja Kujansuu Raimo (toim.). 2005. Pohjois-Suomen maaperä. Maaperäkartojen 1:400 000 selitys. Geologian tutkimuskeskus, Espoo.
- Julku, Kyösti (toim.). 1985. Faravidin maa: Pohjois-Suomen historia. Studia Historica Septentrionalia 9. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Oulu.
- Julku, Kyösti. 1991. Kemin ja Tornion vanha raja. Studia historica septentrionalia 19. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Kallinen Raija. 1985. Länsipohjan kulttuurihistorialliset miljööt. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja (toim. Ossi Korteniemi). Tornionlaakson kotiseututoimikunta, Tornio.
- Kivinen, Paula. 1981. Lars Sonck 1870–1956: arkkitehti. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja. Suomen rakennustaiteen museo, Helsinki.
- Koivunen Pentti. 1968. Tornion vanhan raatihuoneen paikan kaivaus ja esinelöydöt. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja. Tornionlaakson kotiseututoimikunta, Tornio.
- Kolehmainen, Alfred ja Laine, Veijo A. 1983. Suomalainen aitta. Otava, Helsinki.
- Kostet, Juhani. 1995. Cartographia urbium Finnicarum: Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600- luvulla ja 1700 luvun alussa. Monumenta cartographica septentrionalia 1. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Kotivuori, Hannu ja Torvinen, Markku. 1992. Länsi-Pohjan kiinteät muinaisjäännökset. Lapin seutukaavaliiton julkaisuja. Sarja A ; 117. Lapin seutukaavaliitto, Rovaniemi .
- Lapin rakennusperintö. 1984. Lapin läänin rakennusperintö ry, Rovaniemi.
- Lassila, Juhani. 2001. Lapin koulutushistoria. Kirkollinen alkuopetus, kansa-, perus- ja oppikoulut. Osa 2. Acta universitatis Ouluensis: Series E. Scientiae Rerum Socialium. Oulun yliopisto, Oulu.
- Lavento, Mika (toim.) 2004. Early in the North. Archaeological Society of Finland : Finnish Antiquarian Society, Helsinki. Iskos 13.
- Linkola, Martti (toim.). 1967. Entinen Kemijoki. Kemijoki Oy, Helsinki.
- Lokio, Jarmo. 1997. Lapin kulttuuriympäristöohjelma. Lapin ympäristökeskus, Rovaniemi.
- Lähtenmäki, Maria. 2004. Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Länsi-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. 2011. Koonnut Mika Sarkkinen. Lapin liitto, Rovaniemi.
- Maisema-alue työryhmän mietintö I (66/1992). Maisemanhoito. 1993. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, Helsinki.
- Maisema-alue työryhmän mietintö II (66/1992). Arvokkaat maisema-alueet. 1993. Ympäristöministeriö, ympäristönsuojeluosasto, Helsinki.
- Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset. (toim. Paula Purhonen ja Helena Ranta) 2001. Museovirasto, Helsinki.
- Metsä, harju ja järvi. Näkökulmia suomalaisen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun. 2000. Raivo, Petri J. ja Saarinen, Jarkko (toim.). Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776. Metsäntutkimuslaitos, Rovaniemen tutkimusasema, Rovaniemi.
- Miettinen, Eeva. 2010. Suomen sodan muistoja Torniossa ja Alatorniolla. Teoksessa Raja 200 – Gränsen 200. Tornionlaakson vuosikirja 2008–2010, Tornedalens årsbok 2008–2010 (toim. Henri Nordberg). Tornionlaakson neuvosto ja Tornionlaakson maakuntamuseo, Luulaja. 172-205.
- Mäkinen, Kalevi. 1998. Maankohoaminen Kemijoen uoman muokkaajana. Maakunnallinen museolehti Raito 1998/1. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi. 9–13.
- Mäki vuoti, Markku. 1994. Perämeren kansallispuiston kiinteät muinaisjäännökset. Metsähallituksen luonnon-suojelujulkaisuja, sarja A no 23. Metsähallitus luonnon-suojelu, Vantaa.
- Mäntylä, Ilkka. 1971. Tornion kaupungin historia 1. osa 1621–1809. Tornion kaupunki, Tornio.
- Nordberg, Henri. 1991. Pohjan Tornio matkakertomusten hahmottamana. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja (toim. Ossi Korteniemi). Tornionlaakson kotiseututoimikunta, Pello. 211-228.
- Okkonen, Jari. 2003. Jättiläisen hautoja ja hirveitä kivi-röykkiöitä – Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa. Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora, 52. Oulun yliopisto, Oulu.
- Outhier, Réginald. 1975. Matka Pohjan perille 1736–1737. Helsinki.
- Paksuniemi, Merja. 2009. Alakansakoulunopettajaseminaarin opettajakuva lukuvuosina 1921–1945 rajautuen oppilasvalintoihin, oppikirjoihin ja oheistoimintaan. Acta Universitatis Lapponiensis, 161. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Peura, Paavo (toim.) 2004. Väylän varrelta. Lisälehtiä Tornionlaakson historiaan. Jopparien perinneyhdistys, Jyväskylä.
- Pirhonen, Eino. 1970. Tornion seminaarin työn päättyessä. Tornionlaakson vuosikirja. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja. Tornionlaakson kotiseututoimikunta, Tornio.
- Pirkiön historia. 1993. Pirkiön kylän ja Alatornion seurakunnan vaiheet. (Toim. S. Eskola, K. Sarkkinen, S. Jalagin ja S. Tuomivaara). Pirkiön kylätoimikunta, Ylivieska.
- Pääkkönen, L. V. 1902. Kiinteitä muinaisjäännöksiä Tornionjoen suistamolla. Suomen Museo.
- Rahikainen, Päivi. 2011. Entisajan navetoista Peräpohjassa. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja–Tornedalens årsbok (toim. Henri Nordberg). Tornionlaakson neuvosto ja Tornionlaakson maakuntamuseo, Tornio.
- Rantatupa, Heikki. 1988. Alatornion historia. Tornion kaupunki, Tornio.
- Rautamäki, Maija. 1989. Maisema rakentamisen perustana. Selvitys 2/1989. Ympäristöministeriö Kaavoitus ja rakennusosasto, Helsinki.
- Ruotsala, Helena. 2011. Kaksi kukkaroa ja kaksi kelloa. Ylirajaisuutta ja monipaikkaisuutta Tornion–Haaparannan kaksoiskaupungissa. Sananjalka, Suomen kielen seuran vuosikirja 53. Suomen kielen seura, Turku.
- Schulz, Eeva-Liisa ja Carpelan, Christian (toim.). 1997. Varhain Pohjoisessa. Maa. Varhain Pohjoisessa -hankkeen artikkeleita. Early in the North : the land : reports of The Early in the North project. University of Helsinki, Department of Archaeology, Helsinki. Helsinki papers in archaeology no. 10.
- Schulz, Eeva-Liisa ja Carpelan, Christian (toim.). 1998. Varhain Pohjoisessa. Johdanto. Varhain Pohjoisessa -hankkeen artikkeleita. University of Helsinki, Department of Archaeology, Helsinki. Helsinki Papers in Archaeology no.11.
- Talve, Ilmar. 1979. Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 355. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Mikkelä.
- Teerijoki Ilkka. 2007. Tornion historia 2: 1809–1918. Tornion kaupunki, Jyväskylä.
- Teerijoki Ilkka. 2010. Tornion historia 3: 1918–2000. Tornion kaupunki, Porvoo.
- Tiitinen, Teija. 1999. Hiidenkias ja tulikukka. Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon. Museovirasto, Helsinki.
- Uusi-Seppä, Niina (toim.). 2009. Satakunnan kulttuuriympäristöohjelma 2009 – 2015. Lounais-Suomen ympäristökeskuksen raportteja 7/2009. Lounais-Suomen ympäristökeskus, Helsinki.
- Vahtola Jouko. 2004. Tornionlaakson asutus keskialjalta 1800-luvun alkuun. Teoksessa Väylän varrelta. Lisälehtiä Tornionlaakson historiaan (toim. Paavo Peura). Jopparien perinneyhdistys, Jyväskylä. 85-104.
- Vuento Pertti. 1986. Raumon wirtojen varsilla. Historiaa ja perimätietoa. Raumon kylätoimikunta, Tornio. 1986.
- Vuento Pertti. 1990. Vojakkala - pirkkamiesten kylä. Historiaa ja perimätietoa edesmenneiden sukupolvien muistoksi. Vojakkalan kylätoimikunta, Tornio.
- Vuento Pertti. 1991. Maahengen mailla. Arpela ja sen ympäristön kylät. Historiaa ja perimätietoa edesmenneiden Pekkojen ja Pritujen muistoksi. Arpelan ja sen ympäristön kylätoimikunta, Tornio.
- Vuento Pertti. 1992. Kiviranta ja Pudas - lohen ja färrien kylät. Historiaa ja perimätietoa edesmenneiden sukupolvien muistoksi. Kivirannan kylätoimikunta, Tornio.
- Vuontisjärvi Erkki. 1988. Rajayhteyksien rakentaminen Tornion- ja Muonionjoelle. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja (toim. Ossi Korteniemi). Tornionlaakson kotiseututoimikunta, Tornio.
- Vähä Eero. 1993. Katsaus tulevaisuuteen. Teoksessa Tornionlaakson historia II. 1600-luvulta vuoteen 1809 (toim. Olof Hederyd ja Yrjö Alamäki) . Tornionlaakson kuntien historiakirjatoimikunta, Jyväskylä.
- Ylimaunu, Timo. 1995. Kvenland 1000. Perämeren rannikon ihminen rautakaudella. Saarjärvi.
- Ylimaunu, Timo. 1995. Tornion esihistoriaa etsimässä. Teoksessa Faravid XVII Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja, Acta societatis historicae Finlandiae septentrionalis 17 : 93 (toim. Kyösti Julku). Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.
- Ylimaunu Timo. 2007. Aittakylästä kaupungistiksi – arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä. Studia archaeologica septentrionalia 4. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.

Arkistolähteet

Kansallisarkiston Maanmittaushallituksen karttakokoelmat.
Museoviraston arkeologian ja rakennushistorian ja kultuurihistorian osaston arkistot.

Elektroniset lähteet

Haparanda. www.haparanda.se [Viitattu 26.7.2012.]
Kulttuuriympäristön rekisteriportaali: URL-osoite:
<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>
Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen arkeologinen tietokanta. Lapin kiinteät muinaisjäännökset vuoteen 2006. Koonnut Mika Sarkkinen 2007. Lapin ELY-keskus.
Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen inventointitietokanta: Tornio 2006–2007. Lapin ELY-keskus, Rovaniemi.
Lapinkävijät. Pohjoinen kulttuuri kuvina. <http://lapinkavijat.rovaniemi.fi/> [Viitattu 26.7.2012.]
Maanmittauslaitos. www.maanmittauslaitos.fi [Viitattu 26.7.2012.]
Museoviraston ylläpitämä muinaisjäännösrekisteri.
Jatkuvasti päivitettävä tietokanta, joka sisältää tietoa esihistoriallisista ja historiallisista kiinteistä muinaisjäännöksistä ja löytöpaikoista.
Mökkönen, Teemu. 2001. Tornio Suensaari. Kaupunkiarkeologinen inventointi. Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti. Museovirasto. URL-osoite:<http://www.nba.fi/tiedostot/4be7c074.pdf>
Pohjanperän muinaismuistot -sivusto (Rakanmäki, Suensaari). Tornionlaakson maakuntamuseo, Kemin taidemuseo ja Oulun yliopisto. URL-osoite: <http://www.tornio.fi/muinaismuistot>
Rakennusperintö-portaali. Korjaushanke. http://www.rakennusperinto.fi/Hoito/Korjaushanke/fi_FI/Korjaushanke/ [Viitattu 3.5.2011.]
Tornionlaakson maakuntamuseon ylläpitämä, Tornion historiaa käsittelevä sivusto. URL-osoite:<http://www.tornio.fi/index.php?p=Tornionhistoria>
Wikipedia. Maankohoaminen. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Maankohoaminen> [Viitattu 26.7.2012.]
Wikipedia. Tornionjoki. <http://fi.wikipedia.org/wiki/Tornionjoki> [Viitattu 26.7.2012.]

Julkaisemattomat lähteet

Heljala Minna. 2002. Torpinmäki. Rakennuskannan inventointi. Tornionlaakson maakuntamuseo.
Jousmaa Lasse. 1981. Tornion Vapaaehtoinen Palokunta r.y. 31.1.1891–1.2.1981. Moniste.
Kaisanlahti Juha. 1994. Tornion Keskikadun suojelukorttelien käyttösuunnitelma. Diplomityö. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osast, Oulu.
Lajunen Timo. 1979. Tornion kaupunkikehityksen historia. Erikoistyö. Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto, Oulu.
Raukko Toivo. Anders Kurt ja Itäranta 10. Moniste.
Suvanto Maria. 2006. Vanha rantatie Lapin läänin alueella. Inventointi. Lapin liitto ja Lapin tiepiiri, Rovaniemi.

KUVAILEHTI

Julkaisija	Ympäristöministeriö ja Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen Ympäristö ja luonnonvarat -vastuualue			Julkaisu-aika Marraskuu 2012
Tekijä(t)	Minna Heljala, Sirkka-Liisa Seppälä ja Tiina Elo			
Julkaisun nimi	Joen ja meren rajakaupunki • Tornion kulttuuriympäristöohjelma			
Julkaisusarjan nimi ja numero	Suomen ympäristö 36/2012			
Julkaisun teema	Rakennettu ympäristö			
Julkaisun osat/ muut saman projektin tuottamat julkaisut				
Tiivistelmä	Tornion kulttuuriympäristöt löytyvät niin kaupungin keskustasta kuin kylätaajamista. Kaupungin keskustasta löytyy korkeatasoista arkkitehtuuria ja lähinnä vesistöjen varsille sijoittuvat asuinsijat tarjoavat kauniita perinnemaisemia ja talonpoikaisia rakennuksia ympäristöineen. Kulttuurimaisemat muuttuvat kiihtyvällä vauhdilla ja elämän jäljet ovat katoamassa osin peruuttamattomasti. Siksi niiden dokumentointi on tärkeää. Ohjelmassa luodaan katsaus kaupungin kulttuuriympäristön historialliseen kehitykseen ja esitellään perustiedot rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön nykytilanteesta. Ohjelmatyön päämääränä on tarjota tietoa kaavoituksen ja muun suunnittelun välineeksi sekä vahvistaa asukkaiden paikallisidentiteettiä ja tietoisuutta omasta ympäristöstään. Kirja toimii ympäristöhoidon opaskirjana. Samalla sillä on suuri merkitys kotiseudun lukukirjana ja arvokkaiden kohteiden tietopankkina. Vastuu kulttuuriympäristöstä on niin yksityisillä ihmisillä kuin yhteisöillä.			
Asiasanat	kulttuurimaisema, kulttuuriympäristö, rakennettu ympäristö, rakennusperintö, rakennussuojelu, maisemanhoito, rakentamisen historia, perinnemaisema, muinaisjäänös, arkeologia, Lappi, Tornio			
Rahoittaja/toimeksiantaja	Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hanke, Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus, Ympäristö- ja luonnonvarat -vastuualue, alueidenkäyttöyksikkö			
	ISBN 978-952-11-4098-3 (nid.)	ISBN 978-952-11-4099-0 (PDF)	ISSN 1238-7312 (pain.)	ISSN 1796-1637 (verkkoj.)
	Sivuja 186	Kieli suomi	Luottamuksellisuus	Hinta (sis. alv 8 %)
Julkaisun myyntil/ jakaja	Edita Publishing Oy, PL 780, 00043 EDITA Asiakaspalvelu: puh. 020 450 05, faksi 020 450 2380 Sähköposti: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
Julkaisun kustantaja	Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hanke			
Painopaikka ja -aika	Edita Prima Oy, Helsinki 2012			

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare	Miljöministeriet och Närings-, trafik- och miljöcentralen i Lappland	Datum November 2012		
Författare	Minna Heljala, Sirkka-Liisa Seppälä och Tiina Elo			
Publikationens titel	Joensuu ja meren rajakaupunki • Tornion kulttuuriympäristöohjelma (Älvens och Havets Gränsstad • Kulturmiljöprogram i Torneå)			
Publikationsserie och nummer	Suomen ympäristö 36/2012			
Publikationens tema	Byggd miljö			
Publikationens delar/ andra publikationer inom samma projekt				
Sammandrag	Kulturmiljöerna i Torneå befinner sig inom stadens centrum och byområden. Det finns förtämlig arkitektur i stadens centrum och gårdars omgivningar erbjuder vackra historiska landskap och bondbyggnader med sina miljöer. Kulturmiljöer förändrar sig i en allt snabbare takt, och livets spar håller på att försvinna oåterkalleligt. Därför är det viktigt att dokumentera dem. Programmet ger en översikt över den historiska utvecklingen av Torneås kulturmiljö och lägger fram fakta om nuläget av byggd miljö och arkeologisk kulturarv. Programmet syftar till att ta fram uppgifter som behövs vid planläggning och övrig planering samt att stärka kommuninvånarnas lokala identitet och medvetenhet om sin omgivning. Boken fungerar också som en handbok för miljövärd. Boken har samtidigt en stor betydelse som hemtraktens läsebok och som en databank för värdefulla fornlämningsplatser. Ansvar för kulturmiljön vilar både på enskilda människor och på sammanslutningar.			
Nyckelord	kulturlandskap, kulturmiljö, byggd miljö, byggnadsarv, byggnadskydd, landskapsvård, byggandets historia, vårdbiotoper, fornlämnningar, arkeologi, Lappland, Torneå			
Finansiär/ uppdragsgivare	Lapplands kulturmiljöprogram -projekt, Närings-, trafik- och miljöcentralen i Lappland.			
	ISBN 978-952-11-4098-3 (hft.)	ISBN 978-952-11-4099-0 (PDF)	ISSN 1238-7312 (print)	ISSN 1796-1637 (online)
	Sidantal 186	Språk finsk	Offentlighet	Pris (inneh. moms 8 %)
Beställningar/ distribution	Edita Publishing Ab, PB 780, 00043 EDITA Kundtjänst: tfn +358 20 450 05, fax +358 20 450 2380 Epost: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
Förläggare	Lapplands kulturmiljöprogram -projekt,			
Tryckeri/tryckningsort -år	Edita Prima Ab, Helsingfors			

DOCUMENTATION PAGE

<i>Publisher</i>	Ministry of the Environment and Centre for Economic Development, Transport and the Environment for Lapland			<i>Date</i> November 2012
<i>Author(s)</i>	Minna Heljala, Sirkka-Liisa Seppälä and Tiina Elo			
<i>Title of publication</i>	Joen ja meren rajakaupunki • Tornion kulttuuriympäristöohjelma (Bordercity of river and sea • Cultural Environmental Programme of Tornio)			
<i>Publication series and number</i>	Suomen ympäristö 36/2012			
<i>Theme of publication</i>	Build environment			
<i>Parts of publication/ other project publications</i>				
<i>Abstract</i>	The cultural landscapes in Tornio can be found within the city centre and villages. There is some quality architecture in the city centre and dwelling places situated by lakes or rivers offer beautiful traditional landscapes and peasant buildings with their surroundings. Cultural landscapes are partly changing at an ever-increasing pace, and the traces of life are disappearing irreversibly. For that reason it is crucial to get them documented. The programme gives an overview of historical developments and presents basic data on the present situation of the constructed environment and archaeological heritage. The programme provides information to be used in land use planning and other planning work and to strengthen the local identity and awareness of the cultural environment. The book serves also as a guide for environmental care. At the same time it has great importance as a native region reading book as well as a data bank for valuable objects. Responsibility for the cultural environment rests both with individual people and organizations.			
<i>Keywords</i>	cultural landscape, cultural environment, constructed environment, construction heritage, construction protection, landscape care, history of construction, traditional rural landscapes and biotopes, archaeological remains, archaeology, Lapland, Tornio			
<i>Financier/ commissioner</i>	Laplands Cultural Environmental Programme -project, Centre for Economic Development, Transport and the Environment for Lapland			
	ISBN 978-952-11-4098-3 (pbk.)	ISBN 978-952-11-4099-0 (PDF)	ISSN 1238-7312 (print)	ISSN 1796-1637 (online)
	<i>No. of pages</i> 186	<i>Language</i> Finnish	<i>Restrictions</i>	<i>Price (incl. tax 8 %)</i>
<i>For sale at/ distributor</i>	Edita Publishing Ltd, P.O. Box 780, FI-00043 EDITA Customer service: tel. +358 20 450 05, fax +358 20 450 2380 Mail orders: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi www.edita.fi/netmarket			
<i>Financier of publication</i>	Laplands Cultural Environmental Programme -project			
<i>Printing place and year</i>	Edita Prima Ltd. Helsinki 2012			

Tornion kulttuuriympäristöohjelmassa luodaan katsaus kaupungin kulttuuriympäristön historialliseen kehitykseen ja esitellään perustiedot rakennetun ympäristön ja arkeologisen kulttuuriperinnön nykytilanteesta. Ohjelmatyön päämääränä on tarjota tietoa kaavoituksen ja muun suunnittelun välineeksi sekä vahvistaa asukkaiden paikallisidentiteettiä ja tietoisuutta omasta ympäristöstään. Kirja toimii niin ympäristöhoidon opaskirjana, kotiseudun lukukirjana kuin Tornion kaupungin arvokkaiden kulttuuriympäristökohteiden tietopankkina.

Tornion kulttuuriympäristöohjelma on tehty Lapin elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksen, Ympäristö ja luonnonvarat -vastualueen alueidenkäyttöyksikön hallinnoiman Lapin kulttuuriympäristöohjelma -hankkeen toimesta yhdessä Tornion kaupungin kanssa. Hankkeen on rahoittanut EU:n aluekehitysrahasto EAKR siihen liittyvine kansallisine rahoituksineen.

Ympäristöministeriö
Miljöministeriet
Ministry of the Environment

Myynti: Edita Publishing Ab
Asiakaspalvelu:
PL 780, 00043 EDITA
puh. 020 450 05, faksi 020 450 2380
asiakaspalvelu.publishing@edita.fi
www.edita.fi/netmarket

ISBN 978-952-11-4098-3 (nid.)
ISBN 978-952-11-4099-0 (PDF)
ISSN 1238-7312 (pain.)
ISSN 1796-1637 (verkkokj.)

Elinkeino-, liikenne- ja
ympäristökeskus

Euroopan unioni
Euroopan aluekehitysrahasto

Vipuvoimaa
EU:lta
2007–2013